

**T.R.
MIMAR SINAN FINE ARTS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY**

**THE USES OF HUMAN - ENVIRONMENT - PLACE RELATIONS AS
MEANS OF EXPRESSION AND INTERACTION: SPATIAL
REPRESENTATIONS OF FREEDOM**

Ph.D. Thesis by

Eser YAĞCI, M.Sc.

Division of Architecture

Architectural Design Issues Program

Supervisor: Prof. Dr. Nesrin DENGİZ

DECEMBER 2013

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**İNSAN - ÇEVRE - MEKAN İLİŞKİLERİNİN
İFADE VE ETKİLEŞİM ARACI OLARAK KULLANIMLARI:
ÖZGÜRLÜĞÜN MEKANSAL TEMSİLLERİ**

DOKTORA TEZİ

Y.Mimar Eser YAĞÇI

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Sorunları Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nesrin DENGİZ

ARALIK 2013

Eser YAĞÇI tarafından hazırlanan İNSAN - ÇEVRE - MEKAN İLİŞKİLERİNİN
İFADE VE ETKİLEŞİM ARACI OLARAK KULLANIMLARI: ÖZGÜRLÜĞÜN
MEKANSAL TEMSİLLERİ

adlı bu tezin doktora tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Nesrin DENGİZ

Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından Mimarlık Anabilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan:

: Prof. Dr. Nesrin DENGİZ

Üye

: Prof. Dr. Zeynep Aygen

Üye

: Doç. Dr. Berime Şen

Üye

: Yrd. Doç. Dr. KEVSER ÜSTÜNDAĞ

Üye

: Prof. Dr. Zehraşenül Ballı

Üye

: Prof. Dr. Deniz İNCEDAĞI

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

İNSAN - ÇEVRE - MEKAN İLİŞKİLERİNİN İFADE VE ETKİLEŞİM ARACI OLARAK KULLANIMLARI: ÖZGÜRLÜĞÜN MEKANSAL TEMSİLLERİ

(Doktora Tezi)

Eser YAĞCI

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

Aralık 2013

ÖZET

İnsanın, içinde yaşadığı ya da deneyim üretmek üzere algıladığı ve kurguladığı çevre ile ilişkileri, daima zaman ve mekan ile algılanır, anlamlandırılır, tariflenir, hatırlanır, aidiyet bulur ya da değiştirilir. İnsan, yaşamı ve yaşamını sürdürdüğü çevreyi anlamlandırma gereksinimi duyduğu sürece mekan, yalnızca bir barınma alanı değil, aynı zamanda ifade aracı olarak kullanılır. Mekanın temsil ettikleri, insan ve mekan arasında dolaylı ya da dolaysız farklı ilişkiler kurabilir, ayrıca yeni kopukluklar da oluşturabilir. Özgürlük temel bir gereksinim olarak kabul edildiğinde, mekan da önemli bir ifade aracı olarak kavrandıkça, insanla kurabileceği ilişkilerin sınırsızlığı ile normlardan, yapılardan, hiyerarşiden bağımsız ele alınması ihtiyacı açığa çıkar. Bu bağlamda, özgürlüğün felsefi tanımlarını yorumlayan ve kullanan anarşist düşünce, özgürlük temsillerinin yorumlanmasında referans alınır. Kentleşme ile başlayan, -soyut mekansal kurgulara kadar- birçok farklı alanda izlenen mekansal örgütlenme biçimlerinde farklılaşma, mimarlık bir disiplin haline gelip paradigmalarını belirlemeden önce de vardı. Ancak, mimarlığın, sonrasında şehirciliğin birer disiplin olarak, erk unsurlarının etkisinde gelişen hiyerarşi ve normlara bağlı gelişmesi, insanın fiziksel ve tinsel gereksinimlerini ne oranda dikkate aldığı sorusunu ortaya koyar. Süregelen somut ve soyut mekansal yaklaşımlar, ifade ve etkileşimde araçsallaşan mimarlık ediminin ve kuramının geleceğine yönelik ipuçları verir.

Bilim Kodu :

Anahtar Kelimeler : insan-çevre-mekan ilişkileri, ifade, özgürlük, etkileşim, mimarlık

Sayfa Adedi : 315

Tez Yöneticisi : Prof. Dr. Nesrin DENGİZ

**THE USES OF HUMAN-ENVIRONMENT-PLACE RELATIONS AS MEANS
OF EXPRESSION AND INTERACTION: SPATIAL REPRESENTATIONS
OF FREEDOM**

(Ph.D. Thesis)

Eser YAĞCI

**MIMAR SINAN FINE ARTS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY**

December 2013

ABSTRACT

Mankind, in his relationship to the environment, appeals to time and place to define, interpret, evaluate, belong to or replace his surroundings in order to prove his existence. With regard to the remarkable need for finding explanations to life, place and its representations become evermore substantial. These spatial representations might potentially evoke new relations and either social or spatial disconnections. As freedom is considered a basic and natural requirement and place an important means of expression, the need for perceiving the place independently, released from recent norms, structures and other hierarchical forms become essential. In this context, to conceptualize freedom, anarchy becomes the key term for evaluations. From the first urban developments to highly abstract spatial forms that predate the architectural specification of its paradigms as a discipline, the place had always been interpreted in its recent forms of spatial organization. However, architecture then urbanism, as disciplines of spatial hierarchy, has been engaged with power elements through norms and principles, thus begging consideration of which aspects of the physical, psychological and spiritual needs of humankind have been taken into account. The answer relies upon the recent abstract and concrete approaches to spatial expression, providing clues for future predictions in the evolution of architectural practices and theories that instrumentalize social and spatial interactions.

Science Code :

Key Words : human-environment-place relations, expression, freedom, interaction, architecture

Page Number : 215

Supervisor : Prof.Dr. Nesrin DENGİZ

ÖNSÖZ

Özgürlüğün Mekânsal Temsilleri konulu bu çalışma, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde başladığım doktora çalışması süresince, almış olduğum dersler ve mimarlık alanındaki deneyimlerim ile belirlendi. Böyle bir konuda kapsamın mümkün olduğunca geniş tutulması ihtiyacı oluştu. Çalışma süresince ortaya çıkabilecek sınırsız bağlamla başa çıkabilmek, oldukça hassas bir danışmanlık ve farklı uzmanlık alanlarından görüşlerle desteklenmeyi gerektirdi. Konunun sonuçlanması yolunda danışmanlığı üstlenen, Prof. Dr. Nesrin Dengiz'e, tüm katkı ve desteği için teşekkür ederim. Ayrıca, böyle bir konuyu ele almamda, birikimleriyle katkı koyan ve olgunlaşması yönünde çabaları yanında sağladıkları manevi destek için, Prof. Dr. Zeynep Aygen, Prof. Dr. Gönül Balkır, Prof. Dr. Deniz İncedayı ve Doç. Dr. Emel Ardaman'a teşekkür ederim.

Birçok konuda ilham aldığım mimar sanatçı Mükremin Mungan'a;

Tezin sonuçlanma sürecinde, farklı bakış açılarıyla önemli katkılar koyan, Doç. Dr. Besime Şen ve Kevser Üstündağ'a;

Konunun sosyolojik altyapısını güçlendirmek konusundaki görüşleri için, Prof. Dr. Esin Küntay ve Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Şentürk'e;

Her konuda yanımda olduklarını hissettirdikleri gibi, tezi düzenleme sürecinde de yardıma koşan sevgili arkadaşlarım Emin Coşkuner ve Zeynep Bıyık'a;

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi ve tüm çalışanlarına;

Çalışmanın sonlanma aşamalarındaki içten destekleri kadar, huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan, İstanbul Ticaret Üniversitesi İç mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü bölüm başkanı Prof. Dr. Ayşen Akpınar, sevgili çalışma arkadaşlarım Hale Gezer, Yaprak Mentek, İlgin Erkmen, Ebru Karahan, Gül Aslı Aksu ve Elif Kısar'a;

Sevinç anlarım kadar zorlu anlarda da yanımda olan değerli arkadaşlarım, Can Karaca, Olaia Jaio, Deniz Duru, Nesli Kayalı, Oğulcan Kızıginkaya, Alexander Holzmänn, Hannahlisa Kunyik ve Mert Öktem'e teşekkür ederim.

Sevgili aileme ve minik Deniz'e...

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v-vi
ÇİZELGE LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii-ix-x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi-xii
1.GİRİŞ: KAPSAM ve YÖNTEM.....	1
2. PROBLEMİN TANIMI: İNSAN-ÇEVRE-MEKAN İLİŞKİLERİNDE KOPUKLUKLAR.....	9
2.1. Dünya Geneline Mekana İlişkin Sosyal ve Kültürel Problemler.....	9
2.2. Türkiye’de Mekana İlişkin Sosyal ve Kültürel Problemler.....	20
2.3. İstanbul’da Mekana İlişkin Sosyal ve Kültürel Problemler.....	34
3. DÜŞÜNCE AKIŞI OLARAK ÖZGÜRLÜK.....	45
3.1. Felsefi Olarak Özgürlüğün Ele Alınışı: Anarşist Felsefenin Kökeni, Gelişimi ve Tarihsel Etkileri.....	45
3.1.1. Anarşi ile İlişkilenen Mekânsal Gelişmeler.....	77
3.1.2. Anarşinin Estetik Kültürle İlişkisi ve Mekanın Bu İlişkideki Konumu.....	86
3.1.3. Yeni Mekan Anlayışlarına Esin Veren Sanatsal Yaklaşımlarda Anarşizme Yaklaşan Tutumlar.....	106

4. MEKAN ve ANARŞİ.....	119
4.1. Özgürlüğün Mekansal Temsili.....	119
4.2. Mimarlık Alanında Anarşizme Yaklaşan Tutumlar	143
4.3. Günümüzde İfade ve Etkileşim Aracı Olarak Mekan.....	162
4.3.1. Deneysel ve Ütopik Yaklaşımlar.....	179
4.3.2. Mekansal Unsurların İfade Biçimi ve İçeriği Olarak Kullanılması:	192
4.3.3. Kullanıcı Katılımı ve Etkileşim Tasarımında Mekan.....	211
4.4. Türkiye’de İnsan-Çevre-Mekan İlişkileri Çerçevesinde Normların Getirdiği Statükonun Sorgulanması.....	231
4.5 İstanbul’da Sosyal ve Mekânsal Problemlere Odaklı Oluşumlar: Kent Hareketleri ve İşgaller.....	247
5. SONUÇ.....	268

KAYNAKLAR

ÇİZELGE LİSTESİ

	Sayfa No
Çizelge 3.1. İhab Hassan'ın Modernizm-Postmodernizm Karşılaştırması	98
Çizelge 3.2. Kültür-Sanat-Mekan İlişkisinde Moda Kısır Döngüsü ve Anarşinin Bu Döngüye İşleyişi	108
Çizelge 4.1. Auroville' de İnşaat İşlerinde Çalışanların Uyrukları ve Oranları	127-128
Çizelge 4.2. Kollektif Bireyselcilik.....	249
Çizelge 4.3. Zorla Tahliyelere Konu Olan Kentsel Dönüşümün Artışı ile “Mega Etkinlikler” Arasındaki İlişki	251
Çizelge 5.1. Mekan ve Statükolaşma İlişkisi Ekseninde Oluşan Kısıtlayıcı Olgular ve İlgililikleri.....	271

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 3.1. Kathar Göç Haritası.....	56
Şekil 3.2. Farklılaşan Tinsel ve Yaşamsal Unsurların Simgesi Olan Geometrik Biçimler.....	57
Şekil 3.3. Chahar taq	58
Şekil 3.4. Posta Binası - Catalunya Meydanı	68
Şekil 4.1. Petite Roquette Hapishanesi	121
Şekil 4.2. Ebenezer Howard - Garden Cities of To-morrow.....	121
Şekil 4.3. Günümüzde Carcassonne Kaleiçi.....	123
Şekil 4.4. Kalenderhane Camii.....	125
Şekil 4.5. Auroville Kentsel Araştırmalar Merkezi İnşaatı.....	128
Şekil 4.6. Auroville Yönetim Alanı Haritası.....	128
Şekil 4.7. Akşam Gazetesi Tarlabası Dönüşüm Projesi Haberi	136
Şekil 4.8. İspanya’da Mayıs 15 Protestolarında İşgal Edilen Hotel Madrid.....	140
Şekil 4.9. Gezi Parkı Eylemleri Sırasında İşgal Edilen Atatürk Kültür Merkezi....	141
Şekil 4.10. Domus Tasarım Dergisi 1968 Aralık Sayısı Kapağı.....	153
Şekil 4.11. Kenchiku Bunka Tasarım Dergisi 1968 Haziran Sayısı	154
Şekil 4.12. Londra, Southbank Center Altında, Graffiti ve Kaykaycılar Tarafından İşgal Edilmiş Alan	157
Şekil 4.13. Second Life Karakteri	170
Şekil 4.14. Ghost In The Shell Mimarisi.....	176
Şekil 4.15. Christianopolis	181
Şekil 4.16. Constant’ın Karışık Teknikte Yeni Babil İllustrasyonu.....	186
Şekil 4.17. Tange ve Ekibine Ait Tokyo Planı	188
Şekil 4.18. High Houses Çizimleri.....	190
Şekil 4.19. İstanbul Galata’dan Grafitiler	193
Şekil 4.20. Taksim Gezi Parkı’nda Düzenlenen Grafiti Festivali.....	196
Şekil 4.21. Berlin East Side Açık Hava Galerisi.....	196

Şekil 4.22. Berlin East Side Açık Hava Galerisine İlişkin Haber.....	197
Şekil 4.23. İngiliz Telegraph Gazetesi Haberinde Banksy'e Ait Duvar Müzayedede.....	198
Şekil 4.24. Banksy'e Ait Grafiti Müzayedede.....	199
Şekil 4.25. Kralın Yontusunu Yapan Assurlu sanatçı.....	200
Şekil 4.26. İstanbul Grafiti Festivali'nde Yapılan Bir Grafiti.....	201
Şekil 4.27. Entropa Yerleştirmesi	202
Şekil 4.28. Matta-Clark'a Ait Konik Kesit	204
Şekil 4.29. Hirshhorn Müzesi Cephesi'nde Wodiczko Yerleştirmesi.....	205
Şekil 4.30. Kadınlar Kahramandır Projesi	206
Şekil 4.31. Dalgalar Üzerinde Kadınlar Teknesi.....	208
Şekil 4.32. KSL Çarpana Performansı.....	210
Şekil 4.33. Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesi.....	214
Şekil 4.34. Herkes İçin Mimarlık Atıl Köy Okulları Projesi.....	218
Şekil 4.35. Tasarım Atölyesi Kadıköy.....	219
Şekil 4.36. Christiania'da Yaşam Kuralları.....	220
Şekil 4.37. Avrupa'da Sürdürülebilir Meskenleşme Projeleri Haritası.....	222
Şekil 4.38. Portoalegre'de Etkileşimli Katılım Haritası.....	223
Şekil 4.39. Rogers'a Ait Kutup Çiçekleri Modellemesi.....	226
Şekil 4.40. Pollstream – Yeşil Bulut Yerleştirmesi.....	227
Şekil 4.41. D Kulesi Yerleştirmesi.....	228
Şekil 4.42. Twist & Turn Rüzgar Barınağı.....	229
Şekil 4.43. Rathbone Market Projesi.....	230
Şekil 4.44. İstanbul Beyoğlu'ndan Bir Sokak Görünümü.....	253
Şekil 4.45. Galata Meydanı'na İnsan Girişinin Engellenmesi.....	253
Şekil 4.46. Galata Meydanı'nın, İstanbul'da Yaşayanlar ve Yabancı Ziyaretçiler Tarafından İşgal Edilmesi.....	254
Şekil 4.48. BEYDER Poster.....	254
Şekil 4.48. 2008 Haydarpaşa Dayanışması Güncesi.....	255
Şekil 4.49. Haliç Dayanışması Etkinlik Çağrısı.....	256
Şekil 4.50. Sulukule.....	258
Şekil 4.51. Emek Sineması Yıkımlarına Karşı Yapılan Eylem.....	259

Şekil 4.52. Emek Sineması'nın Yıkımı Sürecinde Bir sanat Galerisi Vitrini.....	259
Şekil 4.53. 30 Mayıs 2013 Gezi Parkı.....	262
Şekil 4.54. Forumların Yapıldığı Parklar.....	263
Şekil 4.55. Forumlarda Kullanılan İşaret Dili.....	263
Şekil 4.56. Yeldeğirmeni Don Kişot İşgal Evi.....	264
Şekil 4.57. Don Kişot Evi İle İlgili Yerel Gazete Haberi.....	265
Şekil 4.58. İşgaller Ağı'nın Don Kişot İşgal Evi'ne Yönelik Haberi.....	266

KISALTMALAR LİSTESİ

NATO	: North Atlantic Treaty Organization
UN-HABITAT	: United Nations-HABITAT
AGFE	: Advisory Group on Forced Evictions
TOKİ	: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi
WHO	: World Health Organization
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
CNT	: Confederación Nacional del Trabajo
FAI	: Federación Anarquista Ibérica
POUM	: Partido Obrero de Unificación
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
COHRE	: Centre on Housing Rights and Evictions
CIAM	: Congrès International d'Architecture Moderne
ILAUD	: Uluslararası Mimarlık ve Şehircilik Laboratuvarı
MoMA	: New York Modern Sanatlar Müzesi
UNCHS	: United Nations Centre for Human Settlements
SI	: L'Internationale Situationniste
Co-Br-A	: Copenhagen-Brussels-Amsterdam
LI	: Letterist International
IMIB	: International Movement for an Imaginist Bauhaus
LCC	: London City Council
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
CAD/CAM	: Computer Aided Design/Computer Aided Manufacturing

3D	: Üç Boyutlu
GEAM	: Groupe d'Études d'Architecture Mobile
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
FPÖ	: Freiheitliche Partei Österreichs
KSL	: Kamusal Sanat Laboraturarı
LEED	: Leadership in Energy and Environmental Design
BREEAM	: Building Research Establishment Environmental Assessment
ICLEI	: International Council for Local Environmental Initiatives
UIA	: International Union of Architects
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
CAL-Earth	: Kaliforniya Dünya Sanatları ve Mimarlık Enstitüsü
L.A.H.N.	: Latin American Housing Network
SDI	: Shack/Slum Dwellers International
PPS	: Projects for Public Spaces
CSBA	: Community Self Build Agency
TAK	: Tasarım Atölyesi Kadıköy
UNRISD	: United Nations Research Institute for Social Development
SHE	: Sustainable Housing in Europe
UCL	: University College London

1. GİRİŞ: KAPSAM ve YÖNTEM

İnsan mekanı, mekan da insanı biçimler ve betimler. İnsan tarafından tariflenmiş ya da üretilmiş ilk mekandan bu yana, mekanın sığınma ve barınma ihtiyacını karşılamak ile başlayıp çeşitlenen ve artan anlamları olmuştur. İnsanın çevresini tanımlamak ve anlamlandırmakta başvurduğu zaman ve mekan, birlikte yorumlandığı tüm değerlere ilişkin değişimlerin de taşıyıcısı ve referansı olmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca değişen gereksinimler ve mekan ile değişen biçimler, insan yaşamında etki bıraktıkça biçimleri, kültürü, paradigmaları, normları ve yasaları oluşturmuştur. Bunlar günümüze kadar, insan yaşamı ve yaşam değerleri kadar süreçler ve aşamalar ile gezegen üzerindeki diğer canlıların yaşamlarını düzenleyecek kadar detaylanmıştır. Uzlaşma yoluyla kabul edilen bu değerler, toplu yaşamda düzenin sürekliliği için oluşan belirli örüntüleri birer aidiyet olarak da dayatabilmektedir. Zaman ve mekan değişkenliğine rağmen, yaşam dinamikleri olarak ta adlandırabileceğimiz, insan üretimi değerler, bu aidiyetlerin sürdürülmesi adına sabitleşip kalıplaşabilmektedir. Kalıplaşmalara rağmen, ilerleme ve değişme güdüsünü tetikleyen özgürlük gereksinimi açığa çıktıkça, değerler dönüşüm, gelişim ya da kırılmalar göstermektedir.

İnsan, çevresinden, yani yaşamdan aldığı etkileri, mekânsal tanım ve tercihlerine yansıttığı gibi, yaşamsal değerlerdeki tüm değişimler de doğrudan mekana yansır. Mekan, süregelen kalıp ve paradigmalardan bağımsız ele alınırsa, gerçek ya da sanal uzamda yer işgal eden, deneyime açık, soyut ya da somut, içinde ve etrafında yer edindiği ya da edineceği düşünülen amaçlar ile tanımlanan ve sınırlanan hacmi ifade eder. En basit bağlamında, insanın tariflediği her mekan, etkileşime geçtiği her birey ya da topluluğun anlamlandırdığı ve farklılaşan yaşamı kadar değişen, çevresel etkilere uyumlanma gereksinimi ile, gelişiminde süreklilik gösterir. Bu süreklilik, kavramların tariflediği durumun aşamalar ile ilerleyen bir gelişim göstermesi anlamında kullanılan ve bu kavramların başına eklenen “ilerleyici” (Tuğlacı 1974, syf. 2373) anlamına gelen progresif kelimesi ile ifade edilmektedir.

Douglas ve Isherwood (1999, syf.81-82)'un antropolojik bakış açılarına göre mekan, -temel bir gereksinimi karşılamak yanı sıra- insana dair değerlerin ayrıştırılması için tıpkı beslenme ve örtünmek gibi bir araçtır. “Kültürel sürecin hizmetine koşulan mekanın bölümleri anlamla yüklüdür.” Standartlaşma ve farklılaşma gereksinimi ile bu anlamlar değiştikçe, mekan da bu anlamların kapsayıcısı olmaktan çıkıp anlamsal sürekliliğini yitirebilmektedir. Oysa gerçek yaşam deneyimleri insan algıları ve anlamlandırmalara sürekli etkimektedir. Çevresel ve mekânsal algı ve mekânsal anlamlar da, insandan insana farklılık gösterdiği gibi, her bireyin yaşamında sürekli farklılaşır. Öyle ise mekan, sabit değerlere bağlı olduğu sürece farklılaşan koşul ve gereksinimlere uyum gösteremez hale gelir. Özgürlüğün mekan ile ilişkisi burada başlar.

Özgürlük kavramı hangi dönemde ortaya çıkmış olursa olsun, doğanın ve yaşamın akışında kesintiye neden olan bağların tersini ifade eder ve temsillerini zaman kadar mekan ile de belirler. Başka bir ifade ile; belirli olgu ya da olay örüntüleri üzerinden zamanla değişen temsillerini bulan özgürlük, mekan ile de temsiller edinir. Mekan, kimi zaman özgürlüğün doğrudan temsili olabileceği gibi, insan ile ilişkisi üzerinden belirli bağlara tabi tutularak bunun tersini de ifade edebilir.

Bu çalışma, özgürlük kavramı üzerinden insan-çevre-mekan ilişkilerini ve bu bağlamda arası ve insanlar arası ilişkilerde ne türde etkiler açığa çıkabileceğini incelemektedir. Amacı, mekanlaşma pratiklerini paradigma ve normlar ile düzenleyen mimarlık disiplininin, insan-çevre-mekan ilişkilerini ne ölçüde kavradığı sorusuna verilebilecek farklı cevaplara örnekler ile ipuçları sağlamaktır. Böylece, mekanlaşma pratiklerinde, açılmakta olan disiplinler ötesi yeni alanlarda, aynı kavram üzerinden sorgulamaların yapılması ve insan-çevre-mekan ilişkilerindeki açmazlara yönelik farklı bakış açılarının geliştirilmesidir. Çalışmanın özgürlük kavramı üzerinden geliştirilmesinin temel gerekçesi, insanın doğal ve yapılı çevresi ile ilişkilerindeki sorunların çoğunluğunun özgürleşme gereksinimi üzerinden düşünüldüğünde belirginliğe ulaşıyor olmasıdır. Bu gereksinim, bireysel ve toplumsal gerilimler kadar mekânsal gerilimlerin de kaynağını oluşturabilir. Çünkü mekan, insan için, özgürlüğün olduğu kadar gücün de temsiline bir ifade aracı olabilmektedir.

Felsefenin konusu olan özgürlük kavramı ya da özgür düşünce, zaman içinde iktidar ve otorite (erk) karşıtlığı anlamında kullanılan anarşi kavramı ile özdeşleşir hale

gelmiştir. Hatta anarşi kelimesinin süregelen kullanımları ve anarşist düşüncenin kendi felsefi yaklaşımlarını oluşturması ile anarşizm, anarşist düşünürler tarafından özgürlük arzusu çerçevesinde gelişmiş bir düşünce akışı olarak tanımlanmıştır. Irving L. Horowitz (1964), “Anarşistler” başlıklı derlemesinde yalnızca 19. yüzyılda Batı düşüncesinde yer edinen düşünürler ve edebiyatçıların metinlerine yer vermiştir. Bu çalışma, özgürlüğün felsefi tanımlarını kullanmış, üretmiş ve yorumlamış olan düşünürlerin özgürlük üzerine metinlerini bir araya getirerek, anarşizmin tanımını belirginleştirmektedir. Bu nedenle, özgürlük kavramının çoğunlukla anarşist felsefe içinde ele alınması, çalışmanın alt yapısını, anarşist düşüncenin ve felsefenin gelişimi üzerine kurma gereksinimini ortaya çıkartmıştır. Özgürlüğün anlamı ve anarşist düşünce akışının, insanlık tarihinde oluşturduğu etkilerin mekana yansımaları, bu konunun belirlenme gerekçesini netleştiren ve ilk bölümü oluşturan, “Problemin Tanımı” başlığında yer alan saptamalar ile önemini açığa çıkarmaktadır.

Yöntem olarak, genelden özele ve özelden tekrar genele, farklı yer ve zamanlardan karşılaştırmalı örnekler ile son söze ulaşılması tercih edilmiştir. Konu, bu bağlam gereği tek örnek üzerinden ele alınamamıştır; çünkü sorgulamanın üzerine kurulacağı üst kavram olan özgürlük buna el vermemektedir. Her bir bölüm, kendisinden sonra gelecek bölümde kurulan ilişkiler ve verilen örneklerin gerekçelerini karşılayacak kurguda sıralanmıştır. Örnekler arası karşılaştırmalar, objektif değerlendirme ölçütlerini aşmayacak biçimde ve yalnızca belirsizlik oluşabilecek noktalarda yeralmaktadır. Bu noktalar dışında, her bir bölümün kendi bağlamı içinde, örneklerin tezatlığı, farklı yer ve zamana ait olmaları, sonuçta ulaşılacak çıkarımlarda, özgürlüğün yer ve zamana bağlı olarak kullanılmadığı savını desteklemeye yöneliktir. Her bir bölümün son paragrafı, bu karşılaştırmalı örneklerin ulaşacağı olası çıkarımların özeti olarak yer alır. Böylece, her bir örneğin, açık uçlu yorumlarda farklı bağlamlara kayması riski ve bir sonraki bölümün bağlamına uyumu gözetilmiş olur. Bu yöntemin en önemli gerekçesi, özgürlüğün, yer ve zamana bağlı olmadığı hipotezini güçlendirecek devingen bir kurguda, çalışmanın geçerli sonuçlar ortaya koymasıdır.

Konunun üst/ana bağlamı, anarşist düşünce akışının yöneldiği özgürleşme ve özgürleştirme idealini yaratıcı-yıkıcı bir dinamik/değişken olarak belirlemektedir. Bu nedenle, çalışmanın bölüm kurgusu, çeşitlenen ve farklılaşan özgürlük temsillerinin günümüze kadarki birikimleri ifade eden kültür üzerinden insana ve mekana nasıl

yansıdığını anlamayı sağlayacak akışta olmuştur. Aynı akışta, anarşi, yaşam ve bireye dair edinimlerin formlar, normlar, tinsel ve geleneksel aidiyetlerin dışında kullanılması ve sorgulanması olarak kabul edilerek, çalışmanın da önemli bir kavramı haline gelir. Bu öne çıkış doğrultusunda, mimarlık disiplininin geçirmekte olduğu dönüşümün değerlendirmesi ya da geleceğe dair öngörüler, anarşi kavramı üzerinden yapıldığında, düzen eleştirisinde mekanın rolünün yalıtılmış olacağı ve konunun odağı olan özgürlüğü kaybetmeyeceği varsayılmıştır.

Bu odaklarda ele alındığında mekan, önemli bir ifade ve etkileşim aracı olarak öne çıkmakta, bireysel ve toplumsal çözümlerdeki rolü de daha anlaşılır hale gelmektedir. “Problemin Tanımı” başlıklı 2.bölüm, “Mekana İlişkin Sosyal ve Kültürel Problemler” ile, mekan bir ifade ve etkileşim aracı olarak kabul edildiğinde ortaya çıkan kopukluklara ilişkin güncel saptamalar içerir. Bu bölüm, dünya genelinde, Türkiye’de ve İstanbul özelinde, -özgürlük neden temel kavram olarak ele alındığında-, insanlar arası, insan-çevre-mekan ve mekanlar arası ilişkilerde ne gibi kopuklukların saptamalarından oluşur. Bu saptamalarla, kentsel ve sosyal çözümlerin birbiriyle olan bağı doğrultusunda, konunun bağlandığı disiplinler ve çalışmanın ilgililik çatısı ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın çıkış noktasını ve sonrasında oluşturacağı soruların temelini oluşturan, güncel problem tanımlarından oluşan ikinci bölümü, üçüncü bölümde, özgürlük kavramının ele alınışı ve mekanla ilişkilendiği kültürel yapılar takip etmektedir. “Felsefi Olarak Özgürlüğün Ele Alınışı” başlığında ana kavrama dair ipuçları veren, düşünce ve eylemde etkilerine vurgu yapan felsefi tanımlar ve tarihsel örnekler bulunur. Üçüncü Bölümde, çalışma bağlamında vurgu bulan kavramların düşünce ve eylemdeki tarihsel etkileri üzerinden bu kavramların mekanla olan ilişkileri kurulmaya başlanır. Çalışmanın altyapısını oluşturan literatür, özgürlük kavramına detaylı olarak anarşist felsefe üzerinden yoğunlaştığından, anarşist felsefenin ortaya çıkışı, gelişimi ve tarihte bıraktığı izlere değinilmiştir.

Problem tanımlarının yer aldığı ikinci bölümde yapılan saptamalara dayanarak denilebilir ki, anarşi kelimesi, güncel kullanımlarında, çoğu zaman aykırılık ifadeleri olan başka kavram ve tanımlar ile karıştırılmaktadır. Geçerli bulunan sistem ya da düzene, başka bir deyiş ile *statüko* (status quo)ya karşıtlığı ifade eden anarşi gibi bir kavramın, kendi felsefesini oluşturabilmiş olması; aynı zamanda aşırı bireysel bir yaşam kavrayışını temsil etmesine rağmen, eylemde kitlesel ya da tarihsel izler de

bırakmış olması çelişkili bulunabilir. Temelde özgürlük düşüncesini merkeze alan bu kavramın, nasıl olup da mekan üretimi ve kullanımı ile ilişkilenebildiği ya da bu ilişkide ne gibi kopuklukların olduğu, anarşist düşünce akışının esin verdiği ya da doğrudan etkin olduğu tutum ve eylemlerin mekan ile nasıl bir ilgililik ilişkisinde olduğu üzerinden ayıklandığında belirginleşmektedir. Genel anlamda özgürlüğün nasıl temsiller bulduğu, estetik kültüre eklemlenmiş izler üzerinden tespit edilebilmektedir. Bu izler, mimarlık, normları ile sınırlarını bir disiplin olarak tanımladığından bu yana estetik kültürün bir parçası olarak mekânsal süreklilik ve süreksizlikleri etkilemektedir. Temsillerin mekan üzerinde ne gibi yansımalar bulduğu ve bu yansımaları hangi yeni dışa vurumlara taşıdığı, estetik kültürde ortaya çıkan eğilimlerin nedeni ve sonucu olan insan-çevre-mekan ilişkilerinde farklılaşmalar ile görünür hale gelir.

Süregelen örnekler, özellikle sanatta anarşizme yaklaşan tutumların artan bir şekilde mimarlığa yansıdığını göstermektedir. Bu örnekler arasında disiplinler sınırların sorgulandığı, özgürlük ve mekanın doğrudan ilişkilendiği ve sürdürülebilirliği oranında etkili olanlar da estetik kültüre eklenerek yeniden üretilebilir hale gelebilir. Bu noktada bulunabilecek bir gerilim ya da çelişki, zaman ve insanın değişkenliğinin oluşturduğu süreksizlik ile değişkenliğe rağmen ihtiyaçlara cevap vermesi umulan mekanın sürekliliği arasındaki ilişkide bulunabilir. Anarşist felsefe dışında sanat alanında özgürlük ve mekanın bir arada ele alındığı örnekler bu ilişkileri kullanır ve yorumlar.

Sanat alanında özgür ifadeye odaklanan kimi tutumlar, mekanı sanatsal içerik haline getirir. Bunlar gibi, sanat yapıtı ile mekan arasındaki ilişkinin özgürlük kavramı üzerinden değerlendirildiği yaklaşımlar da bulunmaktadır. Estetik kültürde yer bulan ve özgür ifadeye odaklı tutumlarda, mekanın insan için değişen anlamı; -estetik kültüre eklemlenen değerlerin insan-çevre-mekan ilişkilerinde ne gibi etkiler bıraktığı- bu sanatsal yaklaşımlarda izlenebilir olduğundan, estetik kültür ve sanat alt başlıklarında konuyu incelemek, mimarlık disiplini ile bu tutumların kesişiminde ne gibi yeni tutumlar ve alanlar oluşturacağına yönelik ip uçları verir.

Güncel saptamalarda ortaya çıktığı gibi, mimarlığın gündemine giren konular, sanatın medyalaştırma rolü ile kültür endüstrisinin içeriği haline gelip sisteme uyumlanabilir. Böyle durumlarda, bu bağlamda üretilenlerin özgürlük düşüncesinden kimi yerde ve zamanda oldukça uzaklaşabileceği göz önüne alınır. Günümüzde,

tüketici kültürünün motoru olan moda olgusu da benzer sonuçlara neden olmaktadır. Sanatsal eğilimlerde özgürlük ve mekanın sorunsallaştırılmış olması, değişen alışkanlık ve yaşam tarzlarının mekana, tümüne estetik kültür dediğimiz kodlar ile yansması ve bu kodların dönemin sanatsal eğilimi tarafından yorum bulmasıdır. Aynı bölümde kültürün endüstrileşmesi konusuna değinilmesi, sonraki bölümde yapılacak değerlendirmelerin günümüzde bu kodların yeniden üretimini tetikleyen moda olgusu göz önünde bulundurularak yapılması amacı taşımaktadır.

Bu gerekçeler ile, mekan ve anarşi kavramı arasındaki ilişki, öncelikle estetik kültür, sonrasında günümüzde medya işlevi gören sanat üzerinden ele alınmıştır. Yapılan kurguda, öncelikle estetik kültür, sonrasında sanat aracılığı ile üretilen yeni biçimlerin, yeni sorgulamaları tetiklediği, mekanlaşma edimlerinde, mimarlık disiplini dışında farklı problemlere dikkat çekebilme gücü göz önüne alınmıştır. Dördüncü bölümü oluşturan “Mekan ve Anarşi” anabaşlığı altında, özgürlüğün mekânsal temsillerine esin veren ya da bu temsillerden esinlenen mekânsal yaklaşımlara yer verilmiştir.

Disiplinler arası olması gözetilen böyle bir çalışmada, ana bağlamdan ve odaklanılan kavramlardan sapmamak için dördüncü bölümün başlığı, “Mekan ve Anarşi” olarak tespit edilmiştir. Anarşist düşünce akışının, politik ve kültürel uzamlarda yeni yer edinme biçimleri, çoğunlukla sanat ve mimarlığı bir araya getiren yeni ara alanlarda gün geçtikçe daha fazla yer edinmektedir. Ancak, mimarlık *epistemesi*/bilgisi haricinde de mekan, tanımlandığı her zaman ve yerde, insanın çevresinden edindiği etkileri aktarmayı, dolayısı ile özgürlüğün farklı ifadelerinin taşıyıcısı olmayı sürdürür.

“Mimarlık Alanında Anarşizme Yaklaşan Tutumlar” altbaşlığında, normlaşma ve yasal düzenlemeler ile sistemlere bağlanan olguların, özgürlük tanıdığı ya da engellediği durumlara odaklanmış bir dizi örnek yer alır. Bu örnekler, mimarlıkta, tasarımcı-kullanıcı arasındaki algı ve kavrayış farklılıkları, kentleşme ve kültür politikaları, mimarın özgürlüğü ve kullanıcı özgürlüğü gibi farklı bağlamlarda çeşitli sorgulamalar yapıldığını göstermektedir. Sonraki alt başlıklar ise mimarlık disiplini sınırlarına bağlı kalmaksızın, -mekan ifade aracı olarak günümüzde oluşan ara alanlar da dahil- hangi yeni oluşumlarca ele alındığının tespitine yönelik belirlenmiştir. “Günümüzde İfade Aracı Olarak Mekan” albaşlığı altında, süregelen yaklaşımlar arasında öne çıkan örneklerle yer verilmiştir. Bu altbaşlığın kurgusu

içinde, birbirine esin verdiği düşünölen, “Deneysel ve Ütopik Yaklaşımlar”, “Mekansal Unsurların İfade Biçimi ve İçeriğı Olarak Kullanımı”, “Kullanıcı Katılımı ve Etkileşim Tasarımında Mekan” örnekleri sıralanmıştır. Özellikle bu alt başlıklar, mimarlığın hangi yeni alanlara yöneldiğı ve bu alanların evrimi ile hangi yeni tanımlara ulaşabileceğı sorularını hatırlatmak ve yanıtlara kaynak sağlamak amacındadır. Bu konular ayrı birer çalışma konusu olarak detaylanabileceğinden, yalnızca çalışmanın bağlamını güçlendirdiğı varsayılan örneklere yer verilmektedir.

İnsan-çevre-mekan ilişkilerinde, baskı veya eşitsizlik nedeni ile ortaya çıkan problemlere yönelik tepkiler, Türkiye ve İstanbul üzerine problem tanımlarının da ortaya koyduğı gibi, İstanbul’da sosyal ve mekânsal politikalar ve uygulamalar üzerinde artan statüko, normlar ve yasalar ile yoğunlaşmaktadır. Bu süreçte Türkiye’de normlar ve yasalarda değışiklikler ile uluslararası kabul ve anlaşmalar arasındaki uyum ve uyumsuzlukların belirlenmesi, böylece, yeni oluşumların tepkilerine neden oluşturan düzenlemelerin hatırlanması gerekmektedir. “İnsan-Çevre-Mekan İlişkileri Çerçevesinde Normların Getirdiğı Statükonun Sorgulanması” altbaşlığında, bu düzenlemelere kısaca yer verilmiştir. Aynı süreçte, İstanbul’da sosyal ve mekânsal problemlere odaklanan insiyatiflerin sayı ve yapılarındaki hızlı değışim, bozulmanın, baskı ve eşitsizliğin yoğunlaştığı, sosyal ve mekânsal kurguları ele vermektedir. Bu nedenle, İstanbul’da ortaya çıkan kitlesel hareket ve oluşumları incelemek de zorunlu hale gelmiştir. Son alt başlık olan, “Sosyal ve Mekansal Pronlemlere Odaklı Oluşumlar”da öne çıkan örneklerin, ifade aracı olarak mekanın hangi kalıplara bağlandığını anlamaya yönelik kurgulanmıştır. Bu başlık altında, çeşitli bağlamlarda, normlar ve yasaların oluşum ve uygulama süreçlerinde insan-çevre-mekan ilişkilerinde ne gibi açmazlara neden olduğı daha görünür hale gelmektedir. Türkiye’de metropoliten alanı, nüfusu ve tüketim potansiyeli ile küresel ölçekte öne çıkan İstanbul kenti, ortaya çıkan tepkiler ve oluşumlar ile, statükonun önemli yayılma alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. İnsan-çevre-mekan ilişkilerindeki açmazlara yönelik kitlesel tepki ve oluşumlar, kent hareketleri ve işgaller, İstanbul Kenti’ndeki gelişmeler üzerinden takip edilmiştir. Böylelikle, sınırlanmış bir sosyal ve fiziksel çerçeve ya da dar bir bağlamda yapılacak tek bir alan çalışması yerine, çalışma süresince ortaya konulan analizlerin birçok örneğinin bulunduğı İstanbul Kenti’nde, statükonun yoğunlaşma gösterdiği örnekler ele alınmıştır. Bu örnekler, mekan bir ifade ve etkileşim aracı olarak algılandığında,

statükonun mekanda yoğunlaşmasının doğuracağı sonuçların ön görülebilir olduğu savını güçlendirmektedir.

Tüm bölümlerin sonuçlarının sentezlendiği sonsöz, başta mimarlık disiplini olmak üzere, insan-çevre-mekan ilişkilerine etkiyen her alanda yapılacak sorgulamalarda, ortaya çıkan gelişmelerin, yaşamsal gereksinimleri ne ölçüde kavradığı sorusuna özgürlük kavramı üzerinden odaklanılmasını önermektedir. Ancak bakış açısı değişebilen bir odaklanmada, oluşturulacak sorular tartışmaya açıldıkça, geleceğe yönelik açmazların önceden belirlenmesinde etkili olacağı düşünülmektedir.

2. PROBLEMİN TANIMI: İNSAN-ÇEVRE-MEKAN İLİŞKİLERİNDE KOPUKLUKLAR

2.1.DÜNYA GENELİNDE MEKANA İLİŞKİN SOSYAL VE KÜLTÜREL PROBLEMLER

Mekan, yalnızca hakim sistem ve mimarlık söylemi ile değil, diğer birçok ilişki ve süreçler ile birlikte şekillenmekte ve gelişmektedir.¹ Bu bağlamda, dünya genelinde, farklı alanlarda gündeme giren çalışma ve tartışmalardaki vurgular ile, ekonomi ve teknoloji alanındaki gelişmelere bağlı keskin geçiş, dönüşüm ve hızla türeyen yeni değerler üzerinden yeni kavramlar üretilmiştir ve üretilmektedir. Latour (2008) ve Ansary(2009) gibi kuramcılar, günceli tartışmak için kullanılan bu kavramlar arasında, özellikle 19. yüzyıl Batı düşünce geleneği tarafından üretilmiş bir kavram olan modernizm ve bu düşünsel çerçevenin dünya savaşları sonrasındaki dönüşümünü ifade eden postmodernin yaygın kullanımını eleştirmektedir. Çünkü bu kavramların ifade ettiği değerlerin daha önceden varolması gibi, hakim entellektüel yapılar tarafından kavramsallaştırılmaları da günümüzdeki iktidar odaklarının sürekliliğini sağlamaktadır.

Özellikle, 1990'lardan itibaren, daha öncesine göre çok daha farklı bir ivmede ve karakterde üretilen bu kavramların, mekan ile ilgili tartışmalarda daha çok yer bulduğu izlenebilir. Toplum bilimciler (Foucault 1980, Chomsky 1999), ekonomik, çevresel, sosyal, kültürel ve mekansal gelişmelerin güncel politikalarla ilişkilendirme tarzındaki farklılaşmaya bağlı olarak, çoğunlukla 1980 yılını bir dönüm noktası olarak göstermektedir. Harvey(2007)'in de üzerinde düşünmüş olduğu bu dönüm noktası, *neoliberalizm* olarak adlandırılan, ekonomi, politika ve hukuk sistemlerinde

¹ Harvey(2003a, syf.84-85)'in vurguladığı gibi, "Mekansal biçim sonsuz uyarlanabilirlikte olmadığı gibi, onunla ilgili sosyal talepler de aralarında kolayca uzlaşamaz. Gerçekleşen fiziksel biçim de mecburen birtakım çelişen taleplerin tümünün uzlaşmasının sonucudur. Mekansal biçim üzerine kararlar aldığımızda, verimli bir uzlaşmaya varmaya çalıştığımızı düşünürüz. Bunu yapmak kolay değildir."

sosyal, kültürel ve etik değerlerden soyutlanmadır. 1989 Berlin Duvarı' nın yıkılmasının ardından(Jonas 2012, syf. 22-33), 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılarak Rusya Federasyonu olarak merkezileşmesi de, dünyada sosyal ortaklaşmaya dayalı inancın parçalanmasında sembolik olarak önemli bir dönüm noktasıdır. Bu geçişte önemli bir payı olan bir başka tarihsel olgu, Amerika Birleşik Devletleri tarafından hazırlıkları 1947 yılında başlatılan ve *Marshall Planı*² olarak adlandırılan maddi yardımlardır.

Yeni bölgesel ve stratejik ortaklıklarla, ekonomik ve siyasi kutupların konum değiştirmesi, hakimiyet alanını genişleten sistemin çekirdeğini oluştururken, insan ve yaşamı da sosyal bağlamı gerçekte zayıf olan bir dizi ekonomi-politikalara koşullamaktadır. Toplum yararına odaklı düşünce sisteminin, yükselen sistem tarafından alt edilmesi olarak okunan genel bir yabancılaşma durumu, eşitlik ve katılım ilkelerinin politik alandan uzaklaşmaya başlaması olarak nitelendirilir. Bu durumda, kültürel ve sosyal alanda bu ihtiyacı karşılamaya yönelik yeni ifade alanlarına olan gereksinim artar.

Tarihsel dönüm noktaları üzerinden yol alındığında, her tür ilişkiyi ve etkinliği sanal boyuta taşıyan uluslararası sanal ağ olan *internetin* yaygınlaşmasının 1990'lı yıllara denk gelmesi de önemli bir süreci belirler. Başlangıçta, sınırsız ve özgür bilgi paylaşımına yönelmiş bir olanağın yaygınlaşması, bir yandan yeni özgürlükler sunarken, diğer yandan gözetlenme, saklanma ve öteki tarafından farklı amaçla yeniden kullanımı kolaylaştırır.³ Sınırsız erişim ve bilgi paylaşımının çekiciliği ile bir çok insan aktivitesinin sanal ortamlara kayması, insanın gerçeklik kavrayışını da muğlaklaştırmaya başlamıştır. 1990'ların sonuna gelindiğinde, yeni sosyal medya ve teknolojilerinin ekonomi-politikalarla işbirlikleri doğrultusunda sanal ile gerçeği birbirine kombine edebilmek gibi bir anlayışın hakim kültürün kendisi haline geldiği anlaşılar. Diğer yandan sanal ortamın tam olarak denetlenip kontrol edilememesi, bir takım yeni ve özgür dışı vurumların gelişmesine olanak tanır. Örneğin, virüs kodları

² II. Dünya Savaşı sonrasında (Erhan, 1996), yeniden yapılanma ihtiyacında olan Avrupa ülkelerinin yanı sıra, Türkiye ve Yunanistan gibi Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yakın konumda olan ülkeleri de kapsayan yardım planıdır. Amerika'nın özellikle Batı Avrupa'da bir ortak pazar oluşturarak siyasi olarak da bütünleşmiş bir yapılanma oluşturmasında etkili olmuştur. Devamında NATO gibi askeri ortaklıklar kurulması ve Avrupa Birliği'nin oluşması, özellikle Rusya etkisindeki Doğu Avrupa ülkelerinin de bu ortaklıkla uyumlanması, kapitalist ekonominin siyasete işleminin yollarını yapılandırmıştır (Harvey, 2003b,46).

³ Günümüzde devlet tarafından denetim ve kontrolde araçsallaşan *internet*, devletin denetimi ve kontrolünü de sağlamaktadır.

ile her tür kapalı sanal ortamın güvenlik sınırlamalarını kırabilen bilgisayar korsanları, gerçek mekanda ifade alanı bulamayan bir çok karşı çıkışı sanal ortamda örgütleyebilmekte ve gerçek mekana taşıyabilmektedir.⁴ Kültür ve sanat alanında ise, sosyal bağları olan özgürlükçü bir dizi oluşumlar, yine sanal ortamın kontrol ve denetim sınırlarının genişliği, esnekliği ve yaygınlaştırma hızından faydalanmaktadır. Sanat alanında, belirli bir akım ya da kurumla bağı olmaksızın oluşan bağımsız sanatçı ve sanatçı kolektifleri, devleti temsil eden kurumlar ve medyanın bilinçli ya da bilinçsiz olarak es geçtiği konulara dikkat çekecek projeler ile karşı medya işlevi görmektedir. Ancak sistem bu kurumsal temsiliyet bağı olmayan karşı etkinlikleri de belli bir süre sonra kendine uyumlayacak kurumsallaşmaya çekmektedir. Bu oluşumlar ve örgütledikleri yaratıcı-yıkıcı dışı vurumların etkileri çalışmanın üçüncü bölümünde, Anarşizmin Estetik Kültüre Etkileri alt başlığında ele alınmıştır.

1980 yılından itibaren ivme alan para akışı odaklı gelişmeleri bir kavramsal adreste buluşturan, *neoliberal* olarak nitelendirilen durum ve tanımlar, dünya genelinde farklı sınıfsal yapılara özgü mekanların neden ve sonuçlarını açıklamakta sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak küresellikten yerelliğe, kentten barınma mekanına hatta bireye doğru ölçek daraldıkça, ortaya çıkan politikaların uygulamalarındaki etik ve hukuki bağları birbirine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Diğer yandan, bu *neoliberal* politikalara karşı olan siyasal ya da sosyal görüşün, öğretilerini, yalnızca neoliberal kavramı kullanarak genelleştirme eğilimi göstermesi ve kamplaştırma olasılığı bulunur. Kamplaşma oluştuğunda, bu karşı görüşü alt edebilecek *neoliberal* bulunan anlayışlara benzer, yeni kamplaşmaların ortaya çıkma olasılığı vardır. Böyle bir kamplaşmada, ideolojiden öte, sistemin sürekliliğini sağlayacak öğreti ve anlayışların oluşturduğu, çok da hiyerarşik ve tanımlı olmayan karmaşık bir ilişki oluşur.⁵ Başka bir deyişle, bu ilişkilendirilmede, *neoliberal* politikalardan fayda sağlayan güçler ile karşıt söylem arasında, aynı eğilimi farkında olmadan meşrulaştırmak yoluyla sürdürmek durumu ortaya çıkar.

Teknoloji ve bilişim alanında, 1990 yılı sonrası gelişmelerin, mesafeleri ortadan kaldırdığı, yaşamın da zaman ve mekan olarak gerçeklik ile sanallık arasında daha geçişken ve süreksiz uzamlarla çevrelendiği, özellikle, kent merkezlerinde talep

⁴ Özel alan sınırlarının sanal ortamda kolayca aşılabilmesi, bireyin özel alanına da müdahelenin olanaklı olmasıyla, bu özgürlüğün kullanımını bir çelişki haline getirmektedir.

⁵ Gilles Deleuze ve Félix Guattari (2005, syf. 5), “rhizome” kavramı ile tanımladıkları kök-sap ilişkilendirme, bu karakterde birbirine karışan ilişkileri açıklamakta kullanılmıştır.

gören kültürel biçimler üzerinden gözlenmektedir. Kent merkezlerinin gittikçe birbirine benzemesi, bu taleplerin sonucunda kentsel mekanın pazarlanması olgusuna dayanmaktadır. Bunun gibi bireyselleşme-sosyalleşme, doğu-batı, kuzey-güney gibi sosyo-kültürel ikiliklerin de, sanal ortamda olduğu kadar kentlerin yeni imajları ile birbirleri içinde eridikleri varsayımı güçlenmektedir. Arka düzeyde bu gelişmelerden beslenen yerel kültür içinde ayrışma sürerken, kurgusal ortamın dışında ve sisteme karşı yaklaşımların bile hızlıca sisteme uyumlanması, gerçeklik-sanallık arasındaki gerilim üzerinden olanaklı hale gelmiştir. Bu nedenle kültür araştırmalarında, kültürün yenilenebilir, pazarlanabilir ve sonrasında yeniden üretilebilir olması kadar, kültürün farklı ve soyut bir alanda medyalaşması önemli bir bağlam haline gelir. Günümüzde kendini kurgusal ve değiştirilebilir kimliklerle sergilemenin olanaklı olduğu sanal ortamda sınırsız sosyalleşmenin oluşturduğu insanlar arası kopukluk, insan-zaman-mekan arasında da kopuklukların artmasının bir evresidir. Yeni oluşan kurulum, kolaj ve türetme kültürü (Deleuze ve Guattari 2012), içerik ve malzemesini aldığı kaynakla hiç bir zorunlu bağ kurmak durumunda olmadığı kadar, yaşamla ilişki kurmaya dair kaygılar da hafızalardan zamanla silinir. Diğer yandan, farklı ilişkilerin oluşturduğu karmaşık örüntülere bağlı olarak ortaya çıkan kayboluş, yeni anlamlı ilişkilerin kurulmasına olan ihtiyacı tetikler. Bu olguları kapsayan kavram ve yeni hakim kültürün sistemle işbirliğini güvenceleyen durum ise yabancılaşmadır.

Tanımları belirsizleşen değerlerin neden olduğu, yabancılaşmaya bağlı bunalım, insan-çevre-mekan ilişkilerinde kentleşmenin temsil ettiği yapısal ve sosyal hiyerarşi ile ilişkilendirilir. Kalabalıklaşan ve hızla değişen kentlerde bu hiyerarşinin çarkları arasında uyumsuzluk baş gösterir. Bu uyumsuzluk, İbn-i Haldun (2013) tarafından yazılan, Mukaddime başlıklı ve ilk kent sosyolojisi metinleri olarak kabul edilen eserde, mekan-iktidar-sosyal yapı ilişkisi çerçevesinde incelenir. Sosyal-yapısal uyumsuzluğun kentleşmeye bağlı, kuralsızlık ve gayesizlik gibi psiko-patalojik sonuca ulaşması ise Émile Durkheim (2011) tarafından, 1897’de “anomie” kavramını kullanılarak ele alınmıştır. Bu kavram ile Durkheim, yabancılaşmayı aşırı hiyerarşi içinde, bireyin amaçsızlaşarak zayıflaması olarak görür, sosyal ilişkilerde çözümlere değinir. Durkheim gibi, David Weir (1997) anarşiyi “modernizmin estetik politikası” olarak ele alırken, endüstrileşmenin tetiklediği bireysel tatminsizlik ve kural tanımazlığı anarşi ile ilişkilendirmez. Bunlar gibi, modernizm üzerinden yapılan okumalarda tespitlerin ağırlıklı olarak, sanayi sonrası toplumlarının modern

metropol kentlerine gönderme yaptığı açıktır. Oysa, İbni Haldun'un kentlerin çözülmesini sosyal kopuklukla ilişkilendirdiği çalışma, bu kullanımın çok daha öncesinde farklı din, kültür ve coğrafyalardan gelen düşünürlerin insan-çevre-mekan ilişkilerinde, yabancılaşma kavramını farklı perspektiflerden ele almış olduğunu gösterir.⁶ Bu tür sosyal ve mekânsal ilişkilendirmeler, sosyal ahlak barındırmayan bir bireyselliğin, özellikle kuralsızlığın kentsel yaşamın kuralı haline dönüşmesi gibi durumlarda, anarşiyi temsil edip edemeyeceği sorusunu da ortaya çıkarır.

İnsan eylemleri, duygu ve düşünceleri, fiziksel kapasitesi, biyokimya, kültür tarihi ve sosyal ilişkiler ile olduğu kadar, çevrelendiği nesnel dünya yani yapılı çevre tarafından sürekli bir şekillenme halindedir. Yaşamın sürekliliği amacıyla insanlar arası dayanışmanın oluşması kadar barınmanın yani mekanlaşmanın rolü her dönemde önemli olmuştur. Gordon Childe (2009), barınaktan metropollerin ulaşımına dek süren gelişmelerde, neolitik devrim ile kentsel devrim arasında, mekanlaşmada farklılaşmaların olduğu ve II.Devrim olarak adlandırdığı süreci şöyle aktarır:

“Yerleşik yaşam, barınakların geliştirilmesine etken olmuş ve mimariye yol açmıştır. İlk Mısır çiftçileri, üstü çamurla sıvalı kamış duvarlarla yetinirdi. İlk Sümer'liler kamış yığınlarının üstüne taze kamışlar ya da örtüler serer, barınaklarda yaşarlardı. Çok geçmeden Afrika'da çamurdan ya da kerpiçten evler yapıldı. M.Ö. 3000 yılından çok önce de, Suriye'de ya da Mezopotamya'da tuğla yapımı başladı. Bu tuğlaların yapımı için, samanla karışık çamur tahta kaplara dökülüp güneşte kurutulurdu. Bu buluş, özgür yapım ve anıtsal mimariye olanak sağlamıştır.

Çömlekçilik gibi, tuğla da insanın eline, özgür anlatım aracı sağlamıştır, artık nesnenin niteliği yüzünden bir biçim ya da boyut sınırlaması yoktur. Tuğlaları ne biçim biraraya getireceğine, tıpkı çömleğin biçimine karar verircesine, insanın kendisi karar verecektir. Ortaya çıkarılan ürün anıt boyunda olabilir. Artık barınak bir kişinin yapımı değil, elbirliğiyle ortaya çıkan işbirlikli (kollektif) bir yapıdır.”

Bu tarihsel okumadan tekrar günümüze bakılacak olunursa, günümüz yapılı çevresinin artık kollektif bir iradenin ürünü olmaktan çıktığı, kentlerdeki uyumsuz biçim ve biçimler üzerinden görülmektedir. Metropolleşme sürecini başlatan ulus devletlerde, modern kent ve üzerine kurulan söylemler, 20. yüzyılın son çeyreğinde

⁶ Ancak, mekana ilişkin yapılacak sosyal bağlamı olan bir sorgulamada, Durkheim'in kalabalık kentlerde kimlik kaybına bağlı bunalım ve gaysizlik anlamında ilk olarak kullandığı *anomie*, ve bu kavram üzerinden yorumladığı durum, anarşi kavramı ile ilişkilenecek mekan odaklı güncel sorunları -özellikle modern metropollerde artan kural tanımazlık ile anarşinin karıştırılmaması bağlamında- tespitinde önem taşır.

özömlemesi daha karmaşık bir ilişkiler ağına dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanma misyonunu hızla uygulamaya koyan ulus devletlere inanç zayıfladığı kadar, modernizme, yücelttiğı değerlere ve ürünlerine kuşku ile bakılan yeni bir dönem Lyotard(2000) tarafından “Postmodern Durum” olarak adlandırılır. Lyotard, İhab Hassan(1987)’ın postmodernizmin bilimsel sorunlarını saptadığı diyalektik çalışmadan yola çıkarak, modernizmin meşruluğunu sorgular. Bu sorgulama, böyle bir meşruluğun arkasında oluştuğı düşünölen, totaliter düşünce yapısına kuşkuyu getirir. Bu kuşkunun yaygınlık gösterdiği uzam ve mekanlarda, metropol kentler ve mekanlarında ortaya çıkan yaşam tarzları yani farklılaşma gereksinimi, postmodern görüşe göre modernizmin oluşturduğu ihtiyaçların sonucudur. Yaşam tarzları(Chaney 1999), toplumsal yapıda olduğu gibi diğer yapılarda da kültürel kodlar ile çözölür, dönüşür, yeniden üretilir, ve sınırsız tüketime sunulur. Bu durumda mekan, yalnızca üzerine alınmış kararları ve önceden belirlenmişlikleri sınırlı bir süreçte simgeselleşir, ve böylece, farklı din, ırk, cinsiyet gibi öznelliklerin ya da etnikliklerin sürekli yeniden üretildiğı bir temsil aracı haline gelir.

Soja (2002, syf. 285), *postmetropolis* kavramı üzerine geliştirdiğı söylemde mekanın sosyal dinamiklere bağılı dönüşümüne odaklanır. Postmodern biçimlerle gelişen yeni kentsel anlayışı çözümlmek artık ne mikro çözümlemenin ne de makro çözümlemenin anlayamayacağı kadar karmaşıktırılmıştır. Bu yeni dünya düzeninde yeni biçimler, kavramlar, yeni bağlamlar, yeni muhafazakarlıklar, liberallikler, karşı duruş biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu devingenlik içerisinde 2000’li yıllardaki durum, Soja’nın post-yapısal çözümlme mantığının çözümlmeyeğı kadar karmaşıktırılmıştır. Gündelik hayatta sürekli uyarılan birey, geçici kimlikler, toplumsallıklar ve biçimler üretir. Böylece geçici ifade alanı ve yeni aidiyet alanı olarak yaşam tarzı grupları oluşturur veya bunlara eklenir. Kentlerdeki yeni kamusal ve özel alan tanımları, engel ve kuralların daha özgür ifade edileceğı sanal ortamlarda içiçe geçmek kaydıyla bu kavramların da içini boşaltmıştır. Postmodern mimari ve kentsel planlama mantığı da, bu çelişkilere kentsel+kırsal, ev+ticaret mekanı+rekreasyon alanı+...vs. gibi çeşitlenen kombinasyonları ile paket programlar şeklinde cevap vermeye yönelmiştir. Yine de postmodern mimarinin yorumları, fiziki olarak insan-evre-mekan kopukluklarına dair problemleri adreslemekte tek başına yetersiz kalmaktadır.

2000' li yıllarda, dünya üzerinde endüstrileşmiş ve medya teknolojilerine sahip toplumlarda yaygınlığını arttıran, gerçek uzamda *sosyalleşmeden bireyselleşme* olgusu, reel ve sanal mekan deneyimlerini doğrudan etkilemektedir.⁷ Bu etkiyi, küreselleşme kavramı ile tanımlamak gibi yalnızca medya ürünü görsel kültüre dayandırmak da problemin ilişki akslarını saptırır. (Latour 2008) Bu sapmalar, insanın kendi psikolojik zaafları yerine bu zaaflara cevap bulmak için ürettiği ve kontrolü kaptırdığı sistemleri suçlaması biçiminde kendini gösterir. İnsanlık tarihini etkileyen -savaş, toplumlaşma, din, alış-veriş, para kullanımı gibi- olayların bütünü, belli bir *erk*⁸'in ifade edilmesi ihtiyacından kaynağını alır. Her dönemde güç, farklı değerler ile temsil bulmuştur. Bu değerlerin elde edilmesi amacıyla, toplu kısımlar ve yıkımların olması, birinin sürekliliğinin diğerinin süresizliği üzerine kurulu bir yaşam anlayışını dayattığını gösterir.

Belirli süreçlerde erk temsillerinin kontrolünü elinde bulunduran/lar iktidarı temsil etmiştir. İktidarın sürekliliği, siyasi erke gereksinir ve bu erkin kontrolü sağlaması yoluyla sürdürülür. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar olan süreçte farklı emellerle oluşan ağ toplumları üzerinden iktidarın gerçek odağını ve amacını da gizlemektedir. Böylelikle modern kapitalizmin siyasi uzamda sınırlarını çizen ulus devletlerin üstünde yapılanan yeni erk ilişkileri doğar. Görünür iktidarlar temsili hale gelmekle birlikte belirli kaynakları ortaklaşmayı amaçlayan erk mekanizmalarının görünümü haline gelir.

Castells (1997), “gelişmiş kapitalizm” dönemi olarak gördüğü 1970 sonrası kent sorunlarını, iktidar ve kent ilişkisi üzerinden değerlendirir. Castells’e göre sorunları ortaya koymak bu dönemde ortaya çıkan kentsel karşı hareketlerin, protestoların anlaşılması ve disiplinler ötesi bir bakışla incelenmesi ile mümkün olabilir. Çünkü bu hareketler, kentsel çelişkiler kadar iktidarın suçunu da açığa çıkarmaktadır. Castells’in yaklaşımı istatistiksel verilere antropolojik, coğrafi okumaları ekleyen çalışmaları yetersiz bulur. Benzer çelişkileri gösteren kentler ve bu kentlerdeki karşı hareketlerin benzeşliği ve söylemleri üzerinden iktidarın odağı olmasa da stratejisini anlayabilmeyi önerir ve kentlerde oluşan karşı hareketler özellikle ele alınması

⁷ Chaney (1999, syf.99-136), “bireyselliğin ya da kimliğin yaşam biçimi içine gömülü olarak düşünülmesi”ne paralel olarak, modanın ve “geçici görselliğin” hakim olduğu yerde ortaya çıkması ile modernizmin bireyselliğin gelişimini sağladığı savı arasındaki çelişkiye değinir.

⁸ güç

gereken araştırma sahalarıdır. Kürşat Bumin (2010, syf.87), kapitalizmin ürünü olan kentlerin “onu ortadan kaldıracak tohumları içinde taşıdığını” söylemekle, karşı toplumsal hareketlerin, kenti ve onu biçimlendiren iktidarı sarsabilme olasılığını vurgular. Bu bakış açısında, karşı hareketlerin potansiyeli geleceğin ideal kentlerine ulaşmak olabilir.

Sosyal kopukluklar kadar mekansal kopukluklukları yalnızca global, yerel, kültürel, sosyal, hukusal, ekonomik ya da dinsel erkin temsilleri ile okumak insan-çevre-mekan ilişkisinde bağları bütünsel kavramayı güçleştirir. İnsan-mekan ve ilişkilerini temel alan bir çalışmada, öncelikler ile insan ve yaşamına etkiyen değişkenlerin belirlenmesi devamında mekan üzerinde örülecek ilişkiler bu yöntemin belirlenmesinde önem taşır. Mekan üzerine karar alan, yani mekanın hangi erk unsurları tarafından kodlanacağını belirleyicisi olan mimarın insanla, yaşamla ve çevresi ile kurduğu ilişki de günümüzdeki bu yabancılaşmanın etkisini döngüsel olarak arttırır ve hızlandırır. Öyle ise, insan-çevre-mekan arası kopukluğun mimarlığın disipliner yapısı göz önünde bulundurularak bilinçli ve sistematik bir yabancılaşma biçimi ortaya koyduğu söylenebilir. Mimarlık normlarını, alt disiplinlerini ve uzmanlık alanlarını ayrı ayrı oluşturmaktan ve disiplin haline getirilmeden önce hem tasarımcı hem uygulayıcı olan yapı ustası mimar önereceği yapıyı bütünsel bir yaklaşımın ürünü olarak geliştirmek, inşa etmek, detaylandırmak ve denetlemek durumunda olduğundan ürününe aidiyet duymuştur. Ancak mimarlık ediminin ekonomik bir pratik olarak, yalnızca projenin pazarlanmasına dek indirgenebilmesi, mimarın ele aldığı çevreye, malzemeye, yaşama, tarihe, kültüre karşı zamanla duyarsızlaşmasına ve kullanıcıyı duyarsızlaştırmasına da neden olur. Bu durum aynı kültürel, çevresel, sosyal, ekonomik, politik dokuda varolan yapıların işlevsel, biçimsel ve oran olarak birbirinden kopuk olmasını ve bu mimari tutum içinde yaşamını sürdürenler arasında ayrışmaya yol açar. Bu ayrışmaya karşı duyarsızlaşan her birey ya da topluluk kendi gibi olmayanları ötekileştirme alışkanlığı edinir.

Dünyada endüstri sonrası toplumlarda, insan-çevre-mekan ilişkilerinde saptanabilecek güncel problemler yaklaşık olarak son 30 yılda süregeldiğinden daha farklı karakterlerde ve ortamlarda gözlenir. Toplumbilimciler, bu konuda özellikle batı toplumları üzerinde yapılan okumalar üzerinden birleşse de problemlerin sonuçları her toplumda farklılık gösterebilmektedir. Mekansal ve sosyal ayrışma

başlığında toplanabilecek problemler serisi, bir takım kimlik politikalarından bağımsızlaşma eğilimini tüketim nesnelerindeki çeşitlenme kadar, reklam ve medya üzerinden yayılan yeni moda sistemi ile de ilişkilendirir (Crane 2003 ve Davis 1994). Bu ilişkiler içinde(Chaney 1999), yeni sistemin oluşturduğu bireysellik ve karşıt bireyselliklerin geçici olarak kümelendiği alt-kültürler ile daha da değişken ve parçalı hale gelir. Günümüze gelindiğinde artık üzerinde istatistiksel bir veriye ulaşılabilecek tanımlı gruplar ya da topluluklar kalmamıştır. Hızlıca üretilebilen ve tüketilen değişken yaşam biçimi temaları, gerçek statüyü gizleyen yeni tüketim kültürünü aynı süreçte kitle iletişim araçları kadar yeni mekânsal yaklaşımlar ile yaygınlaştırmıştır.

Alt-kültürlerin ya da Harvey(1999, syf.95)'in deyişi ile postmodern mimarinin servis verdiği “zevk kültürlerinin” mekânsal ve sosyal eğilimleri, yapıları çevrenin daha öncesinde yalnızca sınıfsal değil aynı zamanda cinsiyetler üzerinden de bölünmüş olduğunu gösterir. 20. yüzyıl üzerine yapılan değerlendirmelerde modernitenin *flâneur* üzerinden yücelttiği bireyselliğine düşkün yaşam tarzı idolü erkek, modern metropolün sınırsız deneyimleyicisidir (Baudelaire, 2003). II. Dünya Savaşı sonrasında hakim olan postmodern “parçacı” (Harvey 1999, syf.84-119) kent anlayışının sonucu, orta sınıfların yeni konut alanlarının kentin dışına çekilmesi ile kent merkezinin erkeğin, Amerika’da *banliyö*⁹ olarak adlandırılan dış mahallelerin ise kadının mekanları olarak ayrımlanmasıdır. Günümüzde ise yeni alt-kültürler özellikle metropoller olmak üzere kalabalık kentlerin merkezlerini cinsiyetsizleştirir ve sınıfsızlaştırır. Böylelikle 19. yüzyıldan itibaren sermaye haline gelen farklı talepleri karşılayan işgüçlerine bağlı cinsiyetlendirilerek yapılanmayı sürdüren kent, artık daha önceden marjinal bulunarak dışlanan ve ötekileştirilmiş transseksüelin, seks işçisinin, uyuşturucu dağıtıcısının, işgalcinin, bağımlının da mekanıdır. Benzer durum, Petra Weyland(2005, syf.117-136) ’ın çalışmasında değindiği gibi, küreselleşen kentlerin yeni göçmen gruplarının mekanlaşmasında ve daha sonra kent merkezinden sürülmesinde de kendini gösterir. Bell Hooks (1990, syf.145-153) takma adı ile cinsiyet ve ırk ayrımlarını kabul etmenin ve sınırda kalmanın baskıcı dominant kültüre direnişte bir etki ortaya koyamayacağını savunan Gloria Watkins, mekânsal olarak da sınırda olana¹⁰ hapsedilmiş bu grupların “cinsiyetçi ve ırkçı” çoğunluğun hakim olduğu mekânda sığınmacılığa itilmeye karşı direnişi, ortak ve

⁹ suburb (İng.)

¹⁰ Marjinal

merkezi mekanlara sızmak kaydıyla kotardığını belirtir; Hakim kültürde marjinal olanı tercih etmenin her zaman için karşı kültürü temsil edeceğini savunur. Aynı direniş tutumunda olan ve kendi kapalı “heterotopya”larında¹¹ gizlenmek yerine kentin merkezinde çoğalan marjinal sakinler, kent merkezinde yer işgal eder. Ancak bu homojenleşme, bu grupları sapkın ya da marjinal olarak etiketleyenlerin ayrımcı tutumu ve üretilen şehir efsaneleri ile *istemli izolasyon* mekanlarına olan talebi arttırır. Diğer yandan sıradışı kabul edilen mekanlar çoğalarak bu mekanlara olan talep de artar. “Örn: Redlight district” Sipariş üzerine tasarım, mimari ve kentsel tasarımda iktidarı temsil eden baskın kültürün talepleri ile kamusal alanları kısmen ya da tamamen özelleştirecek boyuta ulaşır. Harvey(1999, syf.95) bu kolay uyumlamanın altındaki kolaj mantığının ayrışmayı tetiklemesi üzerinden postmodern mimari eleştirisi getirir; “postmodern mimar ve kent tasarımcısı” farklılaşan zevklere “uygun ürünleri sipariş üzerine hazırlamak gibi güç bir işi daha kolay üstlenebilir.”

Kent içinde yaşam tarzı farklılığı üzerinden oluşan tecrit bölgeleri, gündelik yaşamın gelip geçici kabullerine ya da modlarına uyum sağlayabilmek ve her tür tüketici estetiğine ve talebine hitap edebilmek adına her ölçekte mekanda, biçem ve öz kadar işlevi ve biçimi de belirsiz hale getirebilir. Tüm bu değişim, ayrışma, çeşitlenme, yeniden değerlendirme karmaşası içinde bilinçli ve bilinçsiz olarak aşırı uyarılan birey, fiziksel deneyimlerin tanımsızlığı içinde kaybolur; Yaşamın kopyası olarak yeniden kurgulanabilir, süresi ve sınırları kendi tarafından belirli sanal ortamdaki aktivitelere yönelir. Mekanın ve zamanın gerçekliğinden kopuş, bu nedenle, sistem, düzenek, sanat yapıtı, mimari yapı gibi insan üretimlerinde farklı olmayan bir mekana ve zamana biçim verilmesini olağanlaştırır. Lefebvre(2007, syf. 7-125), bu kopmalara ve kopyalamalara karşı farkındalığın gündelik hayatın bütünsel kavranışı üzerinden geliştirdiği tüketim toplumu eleştirel kuramını oturtur. Birey olma tanımı, özne-nesne ilişkisi, zaman-mekan algıların bulanıklaşma nedenlerini anlamamanın ve kopukluklara karşı muhalefetin bunları yönlendirerek kapsayan gündelik hayat üzerinden okunmadıkça mümkün olamayacağını savunur. Yalnızca bilgikuramsal olarak ve her bir toplumsal problemi yapıtaşlarını ayrıştırırcasına ayrı disiplinler altında okumak yerine iktidar tarafından örgütlenmiş olan gündelik hayatın anlaşılması gerektiğini söyler. Çünkü, gündelik hayat, modern kapitalist toplumlarda, güncel olarak bilişime

¹¹ Foucault(1984)’nın kullandığı bağlamda, tek bir mekanın içinde birden çok istenmeyen zamanın ve mekanın barınması; mekansal çelişki, normalin dışında olarak kabul edilen mekan ya da normların dışında insanların bulunduğu mekan.

bağlı hale gelerek hakikat, tarih, biçem, bilim ve tekniği de kullanım nesnesi haline getirmektedir. “Gündelik hayatın kurgusal başkalaşımı” içinde bu nesnelleşen değerlerin kullanımları sanat yapıtlarında olduğu gibi mimarlık alanında da gerçek zaman ve mekanla zorunlu bir bağ oluşturmak durumunda değildir artık. Lefebvre’in bakış açısından mimarlık alanına odaklanıldığında, mekansal tasarı üreten mimar tüteticisi, kullanıcı ise müşteri halinde birbirinden ayrı iki arka fonda yer alır. Bu indirgenme, kullanıcı ve mimar arasındaki algı, kültür ve amaç uçurumunu giderek derinleştirmektedir.¹²

Toplum bilimi varlık felsefesi ile çakıştırarak, sosyal ağları anlamaya çalışan DeLanda (2009), sosyal ağların sınırları dışında diğer ağlar ile madde, bilgi ve insan akışı üzerinden kurduğu ilişkileri çözümlemeye yönelik bir yöntem önerir.¹³ Bu yöntem, sosyal ve mekansal oluşumlar ile etkileşim içinde olması ihtimal olguları, bileşenleri değiştirerek ve yeni ilgililikler kurgulayarak, çeşitli ağ ilişkileri üzerinden anlamaya dayanır. Bunun gibi bir bakışta, dünyada mekana ilişkin sosyal ve kültürel problemler şu ilişkiyi ortaya koymaktadır: bireyler arası kopukluklar, sosyal kopukluklar, mekansal kopukluklar ve insan-çevre-mekan arasında kopukluklar bir birine paralel olgulardır. Bu problemler, yerden ve zamandan bağımsız olarak, daima iç içe geçmiş ya da birbirinden bağımsız bir takım ilişki ağlarının, sosyal ve mekansal yapılanmalarda etkili olduğunu göstermektedir. Öncü ve Weyland(2005, syf.12-14), sosyal değerlendirmeleri, mekan odaklı ve tarihsel akışa bağlı hale getiren tanımlamalardan kaçınmak kaydıyla, yer ve zamanın dar çerçeveleri dışında ele almanın mümkün olduğunu savunmaktadır.¹⁴ Ancak, bu çerçeveleri oluşturan kavramlardan kaçınmak kadar, küreselleşmenin eşzamanlılığı üzerinden incelemeninde, yerelde ve farklı alanlarda oluşan ilişki ve gelişmeleri yeterince kapsayıcı olamamak tuzağına düşebileceği belirtilir.

¹² “Demokrasi fikrini uygulamak üzere tasarlanmış araçların en iyi biçimde ve özel çıkar gruplarının müdahalesi olmadan işlediği, oy hakkının seçmen vergisi yönetmelikleriyle, kütük kurullarının keyfi kararlarıyla ya da terör çetelerinin tehditleriyle kısıtlanmadığı, seçim sonuçlarının sayım ve ilanının doğru ve adil biçimde gerçekleştiği yerlerde bile, çoğu yurttaşın kafasında kendileri ile seçilmiş yönetici grupları arasında hala güçlü bir şekilde farkında oldukları bir uçurum kalıyor.” (Pappenheim 2002, syf.37)

¹³ Deleuze ve Guattari’nin üretmiş olduğu *assemblage* (birleştirme) kavramını yeniden kavrımsallaştıran DeLanda(2009), belirli sosyal ve fiziki yapıları ilgilendiren olguların içindeki potansiyel ilişkileri ve ilişki kopukluklarını görünür hale getirmeyi önermektedir.

¹⁴ Sosyal ve mekansal ilişkileri değerlendirmede(Öncü ve Weyland 2005, syf.13), “ilkel-medeni, geleneksel-modern-postmodern, fordist-post-fordist gibi tanımlamalar ancak zamanın akışı içinde düşünülebilir”.

Bu ilişkiler sorunsallaştığında, dünya genelinde öne çıkan saptamalar özetlenecek olunursa, artan yabancılaşma olgusunun, ilişkilerde kopukluğa neden olması kadar, yeni tanımlamalar ile meşrulaştırılmak ya da yasal kalıplara dönüştürülmek kaydı ile sistemler ağını da beslediği söylenebilir. Bu biçimde karakterize edilen her süreç ve ortamda, ötekileştirme ve ayrışmalar oluşmaktadır. Artan sosyal ve ekonomik kutuplaşma, aynı mekanda sosyal ve fiziksel kutuplaşmalara¹⁵ neden olduğu gibi, somut ve soyut mekan arasındaki sınırları belirsizleştirmektedir.

Yeni ilişkileri yorumlama amacıyla, sosyal ve mekansal tanımlar ile kavramlar, bu yeni ilişkilerin sürekliliğini artırma işlevi görmektedir. Sosyal ve mekansal kopuklukların göstergesi olan mimari biçim ve biçem de, böylelikle ilişkilerin sürekli değişmesi ile sosyal ve mekansal gerçekliği gizleyebilmektedir. Bu ilişkiler, yalnızca tarihsel dönemlere bağlı gelişmelerin bir sonucu olamayacağı gibi, küreselleşme ve sermaye akışı sonucuna da bağlanmaz. İnsanın çevreden aldığı etkilerin sınırsız çeşitliliği kadar, gösterdiği değişim ve eğilimler de, mekan ve kültürle kurduğu bağ da sürekli değişmekte ve her yerde farklılık göstermektedir. Ancak, kalıplar üzerinden değerlendirilen olgulara yönelik çözümler ve kurgular da kalıplara dönüştüğünden, yabancılaşma ve ayrışmanın genel bir dünya durumu olarak yaygın hale geldiği söylenebilir.

2.2.TÜRKİYE’DE MEKANA İLİŞKİN SOSYAL VE KÜLTÜREL PROBLEMLER

Mekani bir ifade ve etkileşim aracı olarak inceleyen bu çalışmada, problem tanımınlarında makro ölçekten mikro ölçeğe doğru aşamalı saptamalar, konunun gerekçelerini ve ilgililiklerini belirler. Böylelikle, özgürlüğün felsefesinin kurulduğu anarşi ve anarşiye yaklaşan tutumlar üzerinden mekanla ilgili örnekler açığa çıkartılmak kaydı ile araştırmanın büyük çerçeveden spesifik verilere, neden-sonuç ilişkisi ile sonuca ulaşılmaktadır. Neden-sonuç ilişkileri, çizgisel bir kurguda

¹⁵ İnsanlar arası, mekanlar arası ve insan-çevre-mekan arasında kopukluklar.

olmayıp, tarihsel akış içinde kimi yerde farklı dönem ve kültüre ait örneklerin birbiri ile yan yana getirilmesi biçimindeki kurgu, yalnızca problemler belirli bir yere bağlı tarihsel akışla saptanmıştır. Bu nedenle, dünyadaki genel durum tespitlerini, Türkiye'ye ilişkin tespitler takip etmektedir.

Konunun, içerdiği kavramlar ve belirlediği bağlamla dünya genelinde ortaya koyduğu durumların herbiri, araştırmanın ilgili olduğu alanın dünyadaki konumu, durumu, benzeşlik ve farklılıklarını belirlemekte önemlidir. Konunun Türkiye'ye ilişkin durum tespitleri, gerekli bir ara ölçek olarak, İstanbul'a özgü bilimsel ya da geçerli durum tespitlerine ulaşmakta önemli referanslar sağlayacaktır. Türkiye'de güncel kültür ve gündelik yaşama etkiyen unsurlar, dünyada üretilen mekânsal ilişkiler ve temsillerden kültür antrolojisine bağlı farklılıklara bağlı olarak ayrılmaktadır. Ancak ekonomik ve politik yapıların benzeştiği süreçlerde kesişmeler olmaktadır.

Çalışmanın bulgularının sorgulanacağı kentin İstanbul olmasının nedeni, bu kentin sosyal ve fiziksel yapılanışı süresince, farklı kültürlerle başkentlik yaparak, coğrafî, kültürel ve ekonomik önemi ile dünyanın diğer kentleri ile ilişkilerinde süreklilik göstermesidir. İstanbul'un göç hareketleri ile¹⁶, çoğunlukla orta sınıfa ev sahipliği yapması (Göçek, 1999) ve kültürel çeşitlenmenin kentin günümüzdeki yapıyı çevresi üzerinde bıraktığı izlerin anlam bilimsel¹⁷ okumasının yapılabilmesi açısından konuya ülke ölçeğinde bakmayı gerektirir.

İnsanlık tarihinde ilk mekan uzmanı olarak kabul edilen mimarın kim ve hangi kültürden olduğuna dair, Yunan, Mısır, Aşağı Mezopotamya ve Anadolu gibi farklı görüşler vardır. Buzul çağının son bulması ile toplayıcı-avcı olan insanın ilk yerleşik hayata geçtiği geç paleolitik ya da erken neolitik çağdan itibaren ilk kalıcı yapıların olduğu bölgeler ilk mimarının ortaya çıktığı bölgeler olarak kabul edilir (Childe 2009). Zamanla yerleşikliğin zorunlu hale gelmesi ve yönetenler kastının oluşması ile ilk medeniyetlerin kurulması da birbirine paralel olgular olarak gösterilmektedir. İzlerin takip edilebildiği bölgeler içinde ve arkeolojik buluntular ışığında(Huot ve diğ., 2000), Anadolu'nun en erken yerleşkelerin olduğu bölgeler arasında olması göz önüne alınır. Bu mekânlaşma tarihi ile, günümüz Türkiye siyasi sınırları içinde,

¹⁶ Özellikle, Orta Çağdan günümüze kadar, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan etnik ve sınıfsal çeşitlenme de sürekli'dir.

¹⁷ Semantik

mekanlaşma pratiklerinin gelişiminin dünyanın geri kalanına göre ne kadar derinlere gidebileceği anlaşılır. Günümüz Türkiye’inde mekan pratiklerine bu gelişmelerin ne gibi teorik ve pratik izler taşımış olduğu mimarlık tarihinde sınırsız araştırma konuları ve ilişkiler kurmaya olanak vermektedir.

Güncel mekansal teori ve pratiklere yansıyan, mimarlık ve şehircilik alanları ile ilişkilenen yapılanmalar; başka bir deyişle, günümüze daha belirgin etkiler bırakan ve özellikle mimarlığın bir meslek alanı olarak tanım bulması bağlamında ele alınabilecek örnekler, çoğunlukla ve halen, Osmanlı Devleti’nde başlayıp evrilen yapılardan izler taşımaktadır. Bu izler, Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren, yapı ve bayındırlık işlerine dair kayıt defterleri, seyahatname ve vakfiye gibi yazılı kayıtlardan takip edilir. Daha erken izler ise arkeoloji alanındaki çalışmalardan izlenebilmektedir. Mekan örgütlenmesine ilişkin günümüze taşınan normlar ve yapılar, bu izlerin evrimi şeklinde geliştiği gibi dünyada yeni oluşumlar ve değişen değerleri de taşımaktadır. Bu nedenle, mekan üzerine denetim ve baskı kadar, özgürlüğün nasıl kullanıldığına ilişkin örnekler önem taşır. Orta Çağın sonlanması, Bizans İmparatorluğunun Çöküşü ve Osmanlıların İstanbul’u ele geçirmesi dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. (Faroqhi, 2008) “Çok halklı” Osmanlı’nın, doğu ve batı kültürlerinin daha önceden ayrıldığı, tüccar ve gezginlerin “bağlantı noktası” olma özelliğindeki coğrafyaya hakim olması, “kültürel kesişimler” ve etkileşimler ile mekanda çeşitlenmenin, sınıfsal bir çeşitlenmeden daha çok, kültürel çeşitliliğin ürünü olarak geliştiği ileri sürülür (Faroqhi 2008, syf. 77-127).

İlber Ortaylı(2008, syf.79-94) ya göre, özellikle 16. yüzyıldan itibaren “yapı işlerinin örgütlenmesi ve evrimi”nden başlatılacak bir değerlendirmede, bu dönemden günümüze kadar “yapı faaliyeti” yani mekanlaşma pratiklerinde “denetim mekanizması” etkisi izlenir. Bunun yanı sıra, günümüze kadar olan süreçte -bir temsil biçimi olarak- modernliğin, Türkiye’de nasıl algılandığı, kullanıldığı ve yorumlandığına ilişkin farklı yaklaşımlar da anlaşılabilir hale gelir. Ortaylı’nın çalışmasında belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti, yapı ve kentlerin bayındırlık işlerinden sorumlu meslek üyeleri ve zanaatkarları “kendi iç işleriyle başbaşa bırakmayıp, kendi örgütüyle de alanlarına el atar.” Bu denetleme sisteminin merkezi olarak “Hâssâ Mimarlar Ocağı” mekanı da Topkapı Sarayı Sepetçiler köşkü olmuştur. Bu kurumlaşma içinde, diğer kentlerdeki imar, yapı işleri ve denetimi yanı sıra, bugünkü belediyelerin üstlendiği diğer tüm görevleri de üstlenmiş olan

Hâssâ mimarları, ayrıca çalışan zanaatkarlar, kalfa ve çıraklar, yapılan işler ve kullanılan yapı malzemelerine ilişkin kayıtlar da Hâssâ Mimarlar Ocağı'nda toplanmakta ve denetlenmekte sorumlu olmuştur. “Hatta usulsüz binaların yıktırılmasına karar vermek bu mimarların görev ve yetkilerinden”dir. Kadıların da bu durumlarda Hâssâ mimarının beyanına başvurduğu ve inşaatı önleme gibi kararlarda etkili olabildikleri dönemin dinamiklerine göre özerk bir yapılanma gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, yabancı ülkeleri seferlerde gezerek ocakta sağlanan eğitimi geliştirmekle de yükümlü bu mimarların yetkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu denetime rağmen ailenin genişlemesi, evlilikler ile değişen ihtiyaçlar karşısında, düzeni aşan mekanlaşmalar ortaya çıkmıştır.¹⁸

Dündar (2000, syf. 18,19,20)'ın 18. Ve 19. yüzyıllarda Osmanlı'da İmar Sistemi'ni incelediği çalışmaya göre, 28 Haziran 1558 tarihinde, İstanbul kadısı ve mimarlara yazılan hükümde özellikle “şehirdeki tarihi dokuyu bozacak yapılaşmaya karşı” önlemlerin alınmasında kadılar ve mimarlara kontrol ve karar yetkisi verilmiştir. Ayrıca, “İstanbul'da özel şahısların yaptıracakları han, hamam, dükkan, hatta evlerin inşaatlarının da hassa mimarların ruhsatına bırakıldığı” ve kararın “diğer mimar ve mühendisler toplanıp etraflıca tartışılmak kaydı” ile verildiği belirtilmektedir (Dündar 2000, syf. 21). İnşaat malzemelerinin standartlara uygunluğu ve fiyatlarının dengelenerek haksız rekabetin önlenmesi, bunun gibi vakıflardaki suistimallerin denetlenmesi de görevler arasında geçmektedir (Dündar 2000, syf. 29).

Osmanlı döneminde başlayan modernleşmenin, yapı uygulamalarında başlattığı dönüşümde, sosyal ve kültürel bir takım gerilimler oluşturmaları, çalışmaların bir kısmında ele alınmakla birlikte, esas olarak eğitim ve uygulama alanında biçim ve biçim karmaşasının sorunsallaştırıldığı göze çarpmaktadır. Mustafa Cezar(1995)'ın çalışmalarından, 18. yüzyıldan itibaren, Batılı biçimlerin ithali ve çağdaşlaşma anlayışına kapılan Osmanlı'da, mimarlık alanında biçim sorunu olduğu anlaşılmaktadır. III. Selim Döneminde Fransa ile yürütülen iyi ilişkilerin yansıması olarak “rokoko ve barok üsluptan alıntılar” yapılmaya başlanmış ve bu biçim arayışında ekletisizme kolayca geçilmiştir. Cezar(1995, syf.103)'a göre Türkiye

¹⁸ Kasımpaşa Bedrettin mahallesi, 1555 yılında hizmete giren tarihi Haliç Tersanesi'ne bağlı olarak gelişmiş bir yerleşim alanı olarak, günümüzdeki kadastral planda bu bölgede oluşan ilk konut dokusunun izlerini halen taşımaktadır. Tersane işçileri ve kölelerin oluşturduğu küçük barınma mekanları, mahallenin özellikle un fabrikası ve tuz ambarı arkasında kalan kısmında oluşmuş ilk dokusunu korumuştur. Teyyareci Zeki Sokak ve Ambar Arası Sokak'ta, yapılar, nüfus değişimleri, ailelerin genişlemesi ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda zamanla giriş kotlarında yatayda, dikeyde ise ek katlar ile genişletilmiş ve günümüzdeki tapularını bu şekilde edinmişlerdir.

Coğrafyasında köklü bir yapı sanatı geleneği mevcudiyetine rağmen bu anlayışın benimsenmesi yabancılaşmadır; “Ekletisizme gelince; bu, bilgi ve teknolojisine kucak açılan Avrupa’da oluşmuş bir üslup değildi ama, yine orada belirmiş bir üsluplardan sıyrılma, kurallara boşverme hareketi idi.” Ancak, çağdaşlaşmanın Islahat ve Tanzimat hareketleri ve bu hareketleri yürüten aktörler etkisinde, batılı biçemlerin ithali ile kullanıma girdiği, böylece gelişen ekletisizmin, Türkiye’ye bir biçemsel ya da estetik özgürleşme yaklaşımı olarak geçmediği anlaşılmaktadır. Yine Cezar(1995, syf. 108)’ın çalışmasında, yazılı eser ve belgelere göre Hassa mimarlarının, 19. yüzyılda “plan” sözü kullanılana kadar “resim” ile projelendirme yapmış olduğu ve Cafer Çelebi’nin *Risale-i Mimarîye* (Öz 2012) adlı eserinde “kârname” sözünün plan anlamında kullanıldığı belirtilmiştir Sözü geçen çizimlerin plan ve proje sayılıp sayılamayacağı, Topkapı arşiv belgeleri ile plan sayılabilecek çizimler arasında ilişki kurulmak kaydı ile söylenebileceği de vurgulanmıştır. Cezar (1995, syf. 111), Hassa Mimarlar Ocağını, mimarların eğitiminde de “politik meselelerden uzak”, “hem dışardan gelecek etkileri örgütlü ortam içinde hazmetmeye, hem de içeriden bir takım yeniliklerin doğmasına ve bunların uygulanmasına müsait” bir ortam olarak yorumlar ve seçilenler arasında “din farkı üzerinde durulmadığını” belirtir.

Cezar’ın çalışmasında olduğu gibi Gülsüm Baydar(2012),’ın çalışmasında da askeri bir mühendislik okulu olarak Fransız sistemini örnek almış olan, Mühendishane-i Berrî-i Hümayun, 1795’te kuruluşu ve Mühendishane Kanunu devamında, 1831’de Ebniye-i Hassa müdürlüğünün kuruluşu ile Hassa Mimarları bu yeni yapılanmaya tabi kılınarak, görevleri uzmanlıklara göre yeniden örgütlenmiştir. Bu çalışmalardan, 19. yüzyıl boyunca daha hiyerarşik olma yönünde sürekli yenilenen örgütlenmeler ile mimarlık, planlama ve şehirlerin bayındırlık işlerini kapsayan tüm mekan pratiklerinde belirsizlikler ile dolu bir dönemin başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Baydar (2012, syf.14), bu süreçte mimarın eğitim ve bilgilenmesini, “mimarın yetkileri ile özerkliği konusunda, geleneksel yapı ile bağımsız bir pazara servis veren Batı tipi anlayış arasındaki gerilimlerin” yönlendirdiği şeklinde yorumlar. Dünyada Mekana İlişkin Sosyal ve Kültürel Problemler bölümünün başında değinilen saptama üzerinden, modernizmin Batılı bir kavram olarak ithali de, Türkiye’de modernizme ilişkin kavramsal ve biçimsel kaymaların nedenlerini açıklamakta kullanılabilir.

Bu gelişmeler ve yansımalar ile, Türkiye’de modernizmin ve mimarlık üzerinden sergilediği tutumun, nasıl algılandığı, Hakan Kaynar(2012)’ın “Projesiz Modernleşme” başlıklı çalışmasında ele alınmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de modernizmin, iktidar tarafından idealize edilmesi olgusu tartışılmaktadır. Kavramın, “Türk Modernleşmesi” gibi “milli bir sıfatla nitelendirilmesi” durumu(2012, syf.31)., “Türkiye’de Modernleşme ifadesi” ile anlamsal farklılığı üzerinden değerlendirilmiştirKaynar(2012, syf.12)’a göre, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmeler ve siyasi hareketler ile, deneyimsel olarak, Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nden önce oluşmuş modernizm algısının, genelleştirici, süreç ve aktörler bakımından kısıtlayıcı yorumlar oluşturabileceği riskine değinmiştir. Bu okumada önerilen yaklaşıma göre, yalnızca Cumhuriyet Dönemindeki tutum üzerinden değil, gündelik yaşamın dönüşümü üzerinden yapılacak bir modernleşme okuması, kendini “belirleyen iktidarın varlığını biricik zorunlu unsur olmaktan çıkarır.”¹⁹ Sibel Bozdoğan(2002)’ın Erken Cumhuriyet Dönemi’nde mimari kültürü incelediği çalışmaya göre, bu dönemde ulusun modernist mimari anlayışının, yeni bir milliyetçi temel üzerine inşa edilmesi amaçlanmış, bireycilikten uzak, aynı zamanda uluslararası üsluptan daha farklı geliştiği biçiminde yorumlanmıştır. Bu yorumda, modernizm, belirli bir siyasi ve tarihsel dönemin resmi öğretisi olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşımla, modernizmin evrensel ve bireyci bir tutum olarak mimari karşılık bulamaması, avant-garde yaklaşımları yadsıyışı eleştirilmekte ancak çalışma bütününde, Türkiye’de modernleşmenin sosyal altyapısını ve yansımalarını yaşam tarzlarının dönüşümü bağlamında incelemektedir.

Günümüzde, modernizmin kavranışında ve mekansal kurgularında, *uluslararası - milli* gibi *küresel - yerel* kutuplaşması, belirli zaman ve mekanlar üzerine yapılan kuramsal ayrıştırmalarda çelişkili çıkarımlara yol açmaktadır. Bu çelişkide, modernizmin bilim ve bireye odaklı evrensel anlayışı, parçalanarak statikleşmeyi, dogmalaşmayı, belirli bir siyasi dönemi ve ideolojisini belirten miras kavramı ile, - etkisini sürdürdüğü süreç bağlamında- süreksiz kılınmaktadır. Böylelikle, bazı dönemlere özgü, toplumsal algı ve kültürel dönüşümü tetikleyen sosyal dinamikleri taşıyan siyasi ideolojinin, baskın biçimde mimari yapılar üzerinden

¹⁹ Bu bakış açısı ile Kaynar(2012), Türkiye’de “modernleşmenin asıl mekanı” olarak gördüğü şehre dair modernleşme okumalarının da “devletin şehre dair tasarruflarına” odaklandığı sürece modernleşmeye aracılık etmiş dinamiklerin bütünsel ele alınmayarak kısıtlı bir çerçevede kalacağını vurgular.

simgeselleştirilmesi, karşıt görüş tarafından bu yapıların ortadan kaldırılma nedeni olabilmektedir. Bu olguya bağlı olarak, Türkiye’de, uluslararası kültür mirası ve koruma değerlerine aykırı düşen yıkımlar, çoğunlukla, simgesel anlamdan farklı birtakım meşrulaştırma gerekçelerine dayandırılmaktadır.²⁰

Türkiye’de modernleşmeye ilişkin farklı yorumlar, tarihsel olarak, -günümüze kadarki toplumun mekanla etkileşimi bağlamında- siyasi ve sosyal hareketler ile kültürel değişimler üzerinden okunduğunda, modernizmin biçim ve biçemlerine açıklığın, sosyal ve yapısal temelleri görünür olur. Bu eğilimin, modernizmin mimari biçem olarak yaygınlaşmaya başladığı Cumhuriyet öncesinde, siyasi ve ticari ilişkiler ile Osmanlı gündelik yaşam eğilimlerinde görülmeye başladığı çeşitli kaynaklarda yer alır (Faruqi, 2008 ve Hamadeh, 2010). Fatma Müge Göçek(1999, syf. 274), Osmanlı Burjuvazisi ve Batılılaşma etkilerini ele aldığı eserinde, henüz 18. yüzyılın sonları bile olmayan erken bir dönemde, batılılaşmadan yorumlama yoluyla kurgulanmış çağdaşlaşma anlayışının epistemolojik bir geçişten bahseder. Bu geçişin başlattığı entellektüel etkileşimle, matbaanın kullanılmaya başlaması devamında oluşan bilgilenme ile, sosyal hakların sorgulandığı, mülkiyet hakları konusunda bilinçlenmenin başladığı, sahne sanatlarının geliştiği, sivil toplum anlayışının da iktidardan bağımsız gelişmesi ile yeni toplumsal eylem biçimlerinin keşfedildiği hareketli bir dönem olarak yorumlanır.²¹ Sultana yönelik siyasi muhalefet, 19.yüzyıl sonlarına doğru çeşitlenmiş, siyasi burjuvazi ile muhalif burjuvazi arasındaki kutuplaşma edebiyattan, gösteri sanatlarına, giyim tarzlarından kamusal mekanın kullanımlarına kadar farklılaşma göstermiştir. Bu farklılaşmanın taşıyıcısı olan mekanlar, 19. yüzyılda Avrupadaki örneklerine gerek üslup gerekse işlev, plan şeması, kullanılan malzemeleri ve barındırdıkları kültür grupları ile benzeyen İstanbul’un Beyoğlu pasajlarıdır. Şerif Mardin(2009) ise, modernleşmeyi “Türk Modernleşmesi” başlığında ele alıp düşünce akımları, siyasi ve hukuksal yapılardaki dönüşüm üzerinden değerlendirmektedir. Mardin (2009, syf.89)’in, *Yeni Osmanlı*’lar içinde farklılaşan “hürriyet” yaklaşımları bulunduğuna ilişkin örneği, bu süreçte

²⁰ Günümüzde sayıları artan bu yıkımların çoğunun, Türkiye’de modern yaşamın simgesi haline gelmiş yapılara yönelmesi, koruma kurulu ile yenileme kurulu arasındaki hiyerarşinin yatırımcı taleplerine göre belirlendiği bir ortam oluşturur. Sivil toplum örgütlerinin, profesyonellerin, hukukçuların ve hatta kamu tepkisine rağmen, projeye özel plan kararları ve yasal düzenlemeler ya da yasal sürece ilişkin aksaklıkların artışı bu yıkımların önünü açmaktadır.

²¹ Cemal Selbuz (2013, syf. 43-56), 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Osmanlı bünyesinde farklı halklardan aydınların, anarşist yayıncılığı başlattığını ancak bunların kendi dillerinde olması nedeniyle fazla yaygınlık göstermediğini ileri sürmektedir.

gerek modernleşme gerek özgürleşme konusundaki fikirlerin, batılılaşma ile milliyetçilik arasında çeşitlenerek geliştiğini gösterir.

Bu çalışmalardan, modernleşmenin Türkiye’de, tarihsel ve sosyal dönüşümler ile parçalı bir biçimde geliştiği ve her bir dönemin bir sonrakine izler taşıyarak, modernizmin, Batılı tanımlarından daha farklı ve katmanlı geliştiği ortaya çıkmaktadır. Mekansal dönüşümdeki etkilere dönülecek olduğunda, bu katman ve aşamaların mekan pratiklerindeki genel eğilimler üzerinden dönemselleştirilebildiği görülür. İlhan Tekeli(2009, syf.137), Kent Planlama tarihi açısından Osmanlı ve Cumhuriyetin yaşadığı modernleşmeyi dört döneme ayırmaktadır. Tekeli(2009, syf.135-151).’nin adlandırdığı şekliyle bu dönemler, “1826-1923 yılları arasındaki yüzyılı kapsayan utangaç modernite projesi, 1923-1946 arasını kapsayan radikal modernite, 1946-1980 arasındaki popülist modernite ve 1980’den günümüze kadar modernitenin aşınması”ndan oluşmaktadır. Tekeli aynı çalışmada, bu bağlamda yer alan, “Klasik Osmanlı düzeninde planlamada” kullanılan birbiri ile ilişkili iki kavramdan söz eder. Bunlar “şenlendirmek” ve “imar etmektir”. Şenlendirmek, burada, bir yeri imar etmenin ön koşulu olarak yorumlanmaktadır.

Modernleşme, kültürel bir tavır olarak ele alındığında, sosyal dinamikler, gündelik hayattaki değişimler ile mekanın ve hakim siyasi tavrın bu değişimlerdeki rolünün bütünsel olarak ele alındığı bir çok çalışma bulunabilir. Modernleşmenin gerek toplumsal yaşam üzerindeki, gerek ise mekan üzerine karar mekanizması olan idari yapıların dönüşümündeki etkisi bu çalışmalarla açığa çıkmaktadır. Modernleşme, Batı’ya ait bir tavrın çağdaşlaşma iddiasındaki bir siyasi tutuma uyarlanması olarak algılanmadığında, bireyin özgürleşmesi bağlamında ve yaşamına getirdiği yenilikler üzerinden kavranmaktadır. Böyle okumalarda, mekansal dönüşüm, zamanın dinamikleri içinde anlam bulmaktadır. Mekanın özgürlükçü yapılanışında tarihi olguların sağladığı birikimler önemli verilerdir. Türkiye’de kentlerin yapılanması ve yönetimindeki dönüşüm de tarihsel bakışla incelenecek olursa, günümüzde mekan üzerindeki kontrol ve denetim ile, sosyal ve kültürel problemler arasındaki bağ açıkça görülür.

Osman Ergin(1936)’in “Türkiye’de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı” adlı çalışmasında, Osmanlı Türkleri’nde 1839-1876 yılları aralığına denk gelen Tanzimat Dönemi’ne kadar, Fransız Devrimi’nden itibaren dünyada yaygın olan belediye olarak şehirlerin yönetimini ve mekansal gelişimini gözetken kurumsallaşmanın yerine “ferdî

hizmetler” ve “ferdî müesseseler” olduğu ele alınmıştır. Baydar(2012) ve Akyürek(2011)’in çalışmalarından ise bu “ferdî hizmetlerin” mekanla ilgili olanlarını üstlenen Hassa Mimarlar Ocağının tasfiyesi, Tanzimat Fermanı’nın hemen öncesinde 1831 yılına denk gelmektedir. Batılılaşma hareketlerinin meşrulaştığı Tanzimat Dönemi’nin çok öncesinde geçerli olan, şehirlerin “ferdî” idaresinin, “İslam olan” ve “İslam olmayan” biçiminde cemaatler tarafından görüldüğü; Bir anlamda “mahallî ve beledî” işlerin ne hükümetin merkezîyetinde ne de tamamen halkın iradesi anlamına gelen “ademi merkezîyet” olmayıp, ikisi arasında ferdiyet ve cemaat usulü sürdürüldüğü yine Ergin(1936, syf.1-125)’in araştırmasında ele alınmıştır. Tanzimat öncesinde, mahallelerin idari hizmetlerinde, erk sahibi olan imamların, halkın üstünde kurduğu baskı ve zulümden halkı korumakla yükümlü halk tarafından seçilen muhtarlar ve “üç-beş kişiden oluşan ihtiyar heyeti sistemi” 1829’dan itibaren “ferdî mahalle idaresi”ni kurumsallaştırmıştır ancak 1933’de çıkartılan bir kanun ile “belediye teşkilatı olan yerlerde muhtarlıklar ve bu ihtiyar heyetleri kaldırılmıştır.”

1957’de İstanbul Galata’da, Fransız modeli örnek alınarak kurulan *Altıncı Daire-i Belediye Nizamı*, 1877’de I. Meşrutîyet döneminde diğer şehirleri de kapsayan bir belediye kanunu çıkana kadar öncü model kalmıştır ve bu yasada İstanbul’u diğer şehirlerden ayrı ele almıştır. (URL-1, 2013). 1930’da(Ergin 1936, syf. 121-153), Cumhuriyet Türkiye’sinin Belediye kanunu geçerli olana kadar, 1924’de İstanbul’daki belediye işlerinin, başkente uygun bir şekilde tatbik edilmesi ile ilgili kanuna rağmen, neredeyse 1920’den beri, başkenti yapılandırma çabasında olan Ankara’dan daha farklı bir işleyişe sahip olduğu ileri sürülür. 1930’larda Belediyeler ve yerel yönetimlerin teşkilatlanması ve görevlerini belirleyen, yönetimi 4 yılda bir halkın iradesi ile belirleyen yasa, 12 Eylül darbesi sonrasında çıkan, 1982, 1984, 1984 ve 1985 yasaları ve önceki yasalardaki bir takım değişikliklere kadar aynı sistemi yürütmüştür. Bu gelişmeler ışığında, Türkiye genelinde, şehirlerin gelişmesi ile ilgili belediye işlerinin yasalaşmasında, ancak Cumhuriyet döneminin başından 1950’lere kadar, tüm kentlere daha eşitlikçi bir anlayışla önem verildiği anlaşılmaktadır. 1950’lerden itibaren liberal ekonomi politikaların etkisinde çıkan yasalar ile, Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilanından bu zamana dek sürdürülen bölgesel eşitliğe dayalı politikalar hızla değişime uğramıştır. Bu değişim, 1949 yılında başlayan Marshall yardımlarının kendi yapılanma programı ile birlikte ülkeye giriş yaptığı tarihe denk gelmektedir(Tekeli, 2008, syf.57). Bu süreçte, 1960’lara kadar

olan süreçte, özel sektöre verilen önem, 1960 darbesi ile bölgesel gelişim politikalarında farklı bir sürece girmiş ve doğu bölgelerine yönelmiş ise de, kısa vadeli, eşitliksiz ve anti-demokratik bir biçimde oluşmuştur. 1960'larda, büyük şehirlerin sayısında artışa paralel olarak, gecekondu olgusu ve ötekileşme, dönemin türk filmlerine de yansımıştır. Öztürk(2004)'ün çalışması, bu konudaki çalışması toplumsal dönüşümlerin göstergesi olan kentsel gelişmeler ile bir arada olduğu, göç ve gecekondu olgusunun, Türk sinemasındaki yansımalarını incelemektir. Tarihsel çalışmaya göre, gecekondu olgusunun sinematografik bir unsur olarak 1950'lerin sonundan itibaren sinamada artan şekilde yer aldığı, buna karşın büyük kentlerin idealize edildiği örneklerde ise sosyal gerçekliklerin kamufle edildiği saptaması bulunur. Bu dönemin bir başka özelliği ise şu şekilde yansıma bulmuştur (Öztürk 2004):

“Doğulu ve köylü yaşayanlar, Batılı ve kentli hikâyelerle avutulup onlardan iyi para elde edildi; seyirci de "cennetsel İstanbul"a yönlendirildi. Belki de sinema, şehir ışıkları ve kalabalığı hakikatı örten rengarenk bir “tül”dür. Ancak büyük umutlarla İstanbul'a gelenler filmlerde gördükleri harika ortamlarda değil, tersine gecekonduarda yaşamak zorunda kaldı. İstanbul'da dönen Türk sineması, seyircilerden elde ettiği kazancı ise sinema sektöründen ziyade inşaat sektörüne yatırdı. Bir zamanlar yılda 200 ila 300 arasında film üreten bu sinema, inşaat sektörü için de bir pazardı; ne var ki, 17 Ağustos 1999 tarihindeki Marmara depreminin, binaları kolayca çökertmesi gibi, 1980'lerdeki siyasal ve kültürel değişimler de Türk sinemasını darmadağın edecekti. Özetle, şehircilik ve “sinemacılık”ın tabanı sağlam değildi ve gözü rahatsız eden manzaralarla şişirilmişti.”

1949 yılında(Aslan 2008), 5431 no'lu “Ruhsatsız Yapıların Yıkıtılmasına ve 2290 Sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu'nun 13. maddesinin değiştirilmesine dair Kanun”, kaçak yapıların imara uygun şartı ile meşrulaştırmış, büyük şehirlere göç ve kaçak yapılaşmanın önünü açan en erken af yasalarından biri olmuştur. ²² Bu değişimler, paralelinde, kaçak yapılaşma, büyük ölçekli projelerde de kendini göstermeye başlamıştır. 1950 sonrasını takip eden yasalar, UN-HABITAT-AGFE(2009) Raporlarına göre 1980'lerden sonra çok katlı kaçak yapıların artmasına ve sonrasında bu yapılarda hak sahibi olunmasına açıklık tanıyacak aflar getirmiştir.

²² Bu yasada, ilk yapı denetim ilkelerini ortaya koyan maddeler, 4708 sayılı Yapı Denetim Yasası ve meslek odalarının itirazına rağmen, yayınlanıp sonrasında iptal edilen 595 sayılı Kanun Hükmünde Kararname gibi düzenlemeler ile kalkınma planlarında da değişen yatırım ve imar öngörülerine bağlı sürekli değişmektedir.

Üstün(2009, syf. 34),’ün çalışmasındaki süreç özetlemelerine göre, “Türkiye’de 1930-1970 arası kamulaştırma, arazi kullanım değişimleri ve yıkıp yeniden yapma kentsel dönüşüm sürecinde temel araçken, 1970’li yıllarda tarihi ve kentsel değişim sürecine yasal çerçeve kazandırılmış, 1980’li yıllarda ise, yeniden yapılanma hareketi ile bu süreç devam etmiştir.” Bu dönemselleştirme, Üstün’ün hükümet politikaları ile kentleşme arasındaki ilişkiyi Beş Yıllık Kalkınma Planları üzerinden yorumlamasına dayanmaktadır. Bu tespitler, Ruşen Keleş(2006)’in çalışmalarında da tekrarlar yer almaktadır. Gürsel(1990, syf.46)’in “plansız gelişme”, Tekeli(2008)’nin bölgesel planlamada eksiklikler olarak tariflediği sorunlar, *plansız kentleşme* gibi bir tamlamanın yaygın kullanımı ile genellenmektedir. Oysa bu çalışmalarda vurgulandığı şekli ile sorun, kentsel bütünlüğün, aslında ekonomik ve politik amaçlara yönelmiş parçalı planların sonucu bozulması üzerinden tanımlanmaktadır.

Gecekondu olgusunun, mekânsal tartışmalarda yer bulmaya başladığı 1940’ların sonundan itibaren, imar aflarından belli bir kesim yararlanabilmiş, ancak marjinal bulunan kesimlerde yıkım ve zorla tahliye her zaman tehdit olmayı sürdürmüştür. Gecekondu yasadışı işgal niteliği ile anarşik bir olgu olarak kabul edilmesine rağmen, imar affı gibi ayrıcalıklardan fayda sağlama amacı bilindiğinde, anarşik amaçlardan öte *defakto* olarak da yorumlanabilir. Bu bakış açısı ile gecekondulaşma, göç olgusuna paralel olarak yaygınlaşmıştır denilebilir. Burada, bir kentte zorunlu olarak ikame etmek durumunda olupta imkansızlıklar nedeni ile barınma ihtiyacını karşılama amacı söz konusu olduğunda²³, merkezi yönetimlerin belirlediği kurallara karşı gelmek anarşik bir durumu gösterir.

Kurumsallaşmanın artması ve merkezi iktidarın kontrolü artırma gereksinimi ile sürekli olarak yeni yapılanmalar oluşturması dünyada olduğu gibi Türkiye’de de insan ve mekan üzerindeki hakimiyeti arttırdığı kadar yaşam pratiklerinde uygulama sorunları, çelişkiler ve haksızlıklığa açıklık veren düğümler oluşturmaktadır. Bu düğümlerin değişen ekonomik sisteme uyumlanması kimi yaklaşımlarda ve yapılarda bağlı oldukları yasa ve normlarla çelişen uygulamalara neden olmaktadır. Yasal ve yasadışı uygulamaların ele alındığı 4.5. altbaşlığında, bu uygulamaların hukuki süreç ve işleyişte ne gibi sonuçlar ortaya koymakta olduğu örneklenmektedir.

²³ Maltepe Gülsuyu-Gülensu mahallesinin oluşumu örneğinde olduğu gibi, Tekel işçileri kendilerine lojman sağlanmayınca, önce gecekondu sonrasında örgütlenerek kooperatif mantığında kendi barınma sorunlarına çözüm bulmak zorunda bırakılmışlardır. (Yağcı, Video Röpörtaj: Gülsuyu-Gülensu Yaşam ve Dayanışma Derneği başkanı İbrahim Bilgili ile, 17 Nisan 2013)

1984 yılında, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi (TOKİ) nin kurulması da Türkiye’de, özellikle barınma mekanlarının üretiminden günümüzde çok işlevli yapıların inşasına kadar bir çok mekansal gelişimin merkeziyetçi bir anlayışla yürütülmesine yol açan bir dönüm noktasıdır. TOKİ’nin kuruluşu ile birlikte görevlerini belirleyen 1984 yılında çıkartılan 2985 no’lu yasa, TOKİ’nin sanal sitesinde yer aldığı biçimi ve 4966 no’lu yasa ile önemli değişikliklere uğramıştır.²⁴

Böylelikle, sosyal konut ihtiyacını karşılamaya yönelik kurulmuş olan ve Başbakanlık bünyesindeki kurum, özel bir şirket mantığında yeni yapılanmasına ulaşıp, kişisel ve özel kurumların rantına olanak tanımış ve bunu da yasal olarak meşrulaştırmıştır. Bu durumun bir başka yönü de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda yer alan 1961 ve 1982 anayasalarında da tanım bulmuş Sosyal Devlet Anlayışı ile çelişkili bir devlet kurumlaşması olduğu söylenebilir. TOKİ’nin amaçlarının dönüşümü kadar, değişen iktidarların ideolojik yaklaşımları ve küresel ekonominin değişen koşullarına koşullu devlet eliyle yapılan bu düzenlemeler ile yasal (formel) ve yasadışı (enformel) olanın içiçe geçmesi, özellikle mekansal ayrışmalar üzerinden görünür hale gelmektedir. Günümüzde kentsel mekanlardaki eşitsizliklerin yanısıra, sosyal ayrışmaların özellikle büyük şehirlerde baş göstermesinin temelleri bu yasal düzenlemelere dayanır. 1984 yılında, 3030 sayılı, Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun ve 1985 yılı 3194 sayılı İmar Kanunu kentlerin kendi içlerinde ve birbirleri arasında eşitliksiz yapılanmasına yol açmıştır.

İki dünya savaşı sonrası sürecin, tarihsel olarak eşitliksiz yapılanması, günümüzde bile kentsel mekanlarda izlenebilen bölgeler arası eşitsizlik ve 1950’lerden itibaren büyük kentlere göç olgusunun başlamasında önem taşır. 1960’lardan itibaren Türkiye’de askeri darbelerin politikalarda etkili olması yasal düzenlemelerde de

²⁴ (TOKİ, 2007)“Bu çerçevede, 06/08/2003 tarih ve 4966 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle, Toplu Konut İdaresinin 2985 sayılı Kanunla tanımlanan görevleri arasına yeni görevler eklenmiştir. Bu görevler şunlardır;

- a) Konut sektörüyle ilgili şirketler kurmak veya kurulmuş şirketlere iştirak etmek;
- b) Ferdi ve toplu konut kredisi vermek, köy mimarisinin geliştirilmesine, gecekonduların dönüşümüne, tarihi doku ve yöresel mimarinin korunup yenilenmesine yönelik projeleri kredilendirmek ve gerektiğinde tüm bu kredilerde faiz sübvansiyonu yapmak;
- c) Yurt içi ve yurt dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; konut, altyapı ve sosyal donatı uygulamaları yapmak veya yaptırmak;
- d) İdareye kaynak sağlanmasını teminen kar amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak;
- e) Doğal afet meydana gelen bölgelerde gerek görüldüğü takdirde konut ve sosyal donatıları, altyapıları ile birlikte inşaa etmek, teşvik etmek ve desteklemek.”

kendini gösterir. Bu bağlamda 1961 ve 1982 anayasaları niyetleri, amaç ve kapsamaları ile birbirine göre büyük farklılıklar gösterir.

Türkiye’deki kültür politikalarının 1980’lerden itibaren dünyadaki neoliberal gelişmelere ayak uydurması Bülend Tuna, Ruşen Keleş ve Oktay Ekinci(Mimarlar Odası Antalya Şubesi Panel-Forum 2007) tarafından, *rant ekonomisini* dikte eden küresel baskının 12 Eylül sıkı yönetimindeki baskı sonucunda açığa çıkması olarak değerlendirilir. İnsan-Çevre-Mekan İlişkileri Çerçevesinde Normların Getirdiği Statükonun Sorgulanması başlıklı bölümde, baskıcı düzenlemeler ile kentte talan ve haksızlıkların oluşabilme arasındaki bağlantı, farklı bağlamlarda e örneklerle çeşitlenen yasal çelişkiler ile vurgulanmaktadır.

1982 Anayasası ve devamındaki yasal düzenlemeler, bilimsel ve teknik gelişmelere entegrasyon ve sosyal ve kültürel gelişmeyi gözetmekten çok, hızlı değişimler ile güç unsurlarına ayak uyduracak biçimde parçalı hale gelmiştir. Bunun mekan üretimini doğrudan ilgilendiren yönü, düzenlemelerin, yaratıcı ve özgür mekan tasarımını, birçok açıdan kısıtlayacak kadar artması ve kurumsal amaçlara göre çeşitlendirmesidir. Bu çeşitlenmeye rağmen, birbirinden ayrışabilen grupların aynı mekan içinde bir arada olması gibi bir çelişki de bulunmaktadır(Keyder 2006, syf.38).

Mekanın kültürel gelişimdeki etkisi göz önüne alındığında, yasal sınırlamalara, fiziksel sınırlamalar ile uygulamadaki ve kaynak teminindeki kısıtlamalar eklendiğinde, değişen iktidarlar ile değişen kimlik politikalarının etkileri açısından keskin ancak süresiz, ve bütünsel bir yaklaşımdan yoksun kıldığı söylenebilir. Bu çelişkilerin yanısıra, siyasi, ekonomik, hukuk, sosyal güvenlik, eğitim gibi alanlarda gelişmelerin hızı ve yapılanma hakkında bilgi verilecek süreçlerin kısıtlılığı, sistemler yönetiminde açıklara neden olmaktadır. Bu açığın en önemli nedenleri ya da sonuçlarından biri de, mekanlar ve kurumlar arası bilinçli kopukluktur. Farklı siyasi tutumlarda gelip giden siyasi iktidarın dönemsel iradeleri ile biçimlenen kentler, mimari, sosyal ve ekonomik yapı da bir çelişkiler ağının ürünleri haline gelmektedir.

Mekansal yapılanmaya etkisi bağlamında, sosyal adalet, siyasi güç kadar, ekonomik güce ya da medyayı yönetme gücüne sahip olanların insiyatifine kalmaktadır. Eşitlikçi anlayıştan uzaklaşan mekânsal uygulamalar, var olan sosyal ayrışmayı

ötekileştirme, tecrit ve zorla işgal boyutuna getirmektedir. Hukuk alanında bu ötekileştirmelere karşı tedbir alan çeşitli yasal düzenlemeler olsa bile, süreç ve uygulamada yine mekansal kopukluktan kaynaklanan aksamalar ile özellikle etnikliğe, cinsiyete, yaşa, fiziksel engellere, ekonomik konuma bağlı ayrımların artarak devam ettiği izlenmektedir. Devlet kurumlarının, yapı ve görevlerinin değişiklik göstermesine bağlı olarak, mekanlar arası kopukluk, sistem içinde bir çok konunun uygulamada süreç aşımına uğramasına neden olmaktadır. Bu durum, kentsel dönüşüm uygulamalarında olmak üzere, çeşitli yollarla insan hakkı içeren birçok dava örnekleri ile tespit edilebilir.²⁵

Kentsel ve kırsal olanın iç içe geçtiği uzamlar ve biçimler, yaşam alışkanlıklarına aykırı uygulamaları tüketime açmaktadır.²⁶ Hızlı değişimlere bağlı insan-çevre-mekan ilişkilerinde kopukluklar göç olgusunu arttırdıkça, bu değişimler üzerinden süreklilik sağlayan iktidarı etkileyen “aktör ağlar” (DeLanda, 2009) dan oluşan sistem de göç olgusunu plansız ele almaktadır. Devlet düzenlemelerinin *enformel*²⁷ yatay ve dikey para akışlarına, ağ ilişkilerine açıklık tanınması karşısında, *defakto*²⁸ ve anarşi, hakları ihlal edilenler için çözüme ulaşmakta zorunlu hale gelmiştir. Ötekileştirmenin sonraki aşamalarında, çocuklar, engelliler, cinsiyete bağlı ayrımlara yönelik yasal ve mekansal düzenlemeler, işleyişte karşılık bulamamaktadır.

Türkiye’de mekana ilişkin sosyal ve kültürel problemler çoğunlukla, siyasi, ekonomik, hukuk, sosyal güvenlik uygulamaları, eğitim alanları, işleyişte denetim gibi sistemlerin yönetimlerinden kaynaklanmaktadır. Ancak, gelişime yönelik çelişkili algılar da bu yönetim alanları dışında yabancılaşmayı arttırmaktadır. Kavramlar ve tanımlamaları ithali ile zaman, teknoloji ve çevresel değişimlere bağlı gelişmelere entegrasyon, dünyaya ayak uydurma biçimini almıştır. Bu konuda başka bir sorun ise, gelişmelerin yapılanması hakkında bilgi verilmesi gereken süreç ve alt

²⁵ Sözü geçen örnekler, gerek insan hakları gerek barınma hakkı ihlallerinde, idari düzenlemelerin mekansal ve kurumsal kopukluklar üzerinden ne gibi açıklar içerebileceğini gösterir. Kadına yönelik şiddette şikayetin iletileceği kurumun İç İşleri Bakanlığına bağlı Emniyet Müdürlüğü olması, tespitin Sağlık Bakanlığına bağlı bir devlet hastanesinden alınacak rapor ile Adalet Bakanlığı bünyesindeki adli Tıp tarafından onaylanmak şartı ile Savcılığa iletilmesi zorunluluğu bir çok kadının uğradığı şiddeti cezasız bırakabilmekte ve bu cezasız kalmanın neredeyse kadına şiddeti özendirici bir biçime dönüştürdüğü söylenebilir.

²⁶ Enformel para ve mal akışları (Keyder, 2006, syf.33) , “ulusal mekan üzerinde kontrolün çözümlenmesinin ve devlet düzenlemesinin artan ölçüde ortadan kalkmasının bir ürünüdür”.

²⁷ Kayıt dışı

²⁸ Pratikte olup yasal karşılığı olmayan anlamında kullanılan Latince kavram.

yapıların kısıtlılığıdır. Toplumu ve çoğunluğunu temsil ettiği varsayılan iktidarın gelişme algısı, tanımlama ve ayıklama yapılmaksızın tüketilen değerlere koşullu hale gelmiştir. Bu durumda, uluslararası ekonomik ve siyasi gelişmelere bağlı olarak belirsiz ve süresiz, ancak etkileri açısından keskin değişimlerin ve iktidar yapıları tarafından dayatılan kimlik politikalarının kabulü kolaylaşmaktadır. Moda söylemler, biçimler ve biçemlere tabi olmaya bağlı olarak, çevresel, fiziki, sosyal ve kültürel değerlerden kopuk mekanlaşma artış göstermektedir. Tüm bu çelişkiler, gelişmekte olan ülke tanımı ile dünyanın geri kalanından farklı olmak ve benzeşmek arasındaki çekişmede de kendini göstermektedir.

2.3. İSTANBUL'DA MEKANA İLİŞKİN SOSYAL VE KÜLTÜREL PROBLEMLER

İstanbul'un su yolları, tarihi limanlar, kıtalar arası geçitler ile çevrili olması ve özellikle endüstriyel devrim sonrasında yeni biçimleri ve biçemleri yansıtan tüm malların bu yollar üzerinden geçişi, kentin yeniliklerle dünyanın geri kalanına yayılmadan tanışması olanağını sağlamıştır. Bu hareketliliğin gerek kültürel gerekse yapısal boyutu, yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Tarihi ve konumu ile farklı medeniyetlerin başkenti ya da dünya kentleri arasında metropol olan kent, büyük istila, akın ve savaşlara rağmen, topladığı nüfus ve kültürleri sürekli çeşitlendirmiştir.

Osmanlılar tarafından ele geçirilene kadar(Freely 2009, syf.207-214), Konstantinopolis olan kentin, gezginler ve tüccarların buluşma noktası olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Sultanı II. Mehmet'in fetih sırasında harabeye dönen kentin, "yeni getirilecek ahaliyle canlandırıldıktan sonra başkent yapılması isteği Freely'nin okumasında yer bulur. Suraiya Faroqhi(2008, syf.39-44).’nin Osmanlı kültürü üzerine yaptığı araştırmada ise, II. Mehmet'in çıkardığı saltanat fermanı ve gelecek olan azınlıklara tanınan özerklikler ile kent estetiğini arttıracak ve yapı işlerinde usta yabancı halkların yerleştirilmeye çalışılmasına yer vermektedir. Osmanlı nüfusunu oluşturan farklı halklar(Yağcı 2010, syf.84-89), kente yerleşip kimi mahallelerde yoğunluk göstermiştir. Bu nüfusların taşıdıkları biçimler ile

İstanbul, diğer çok kültürlü kentlerden daha çeşitli biçimler ve biçemlerin yapıları çevreye yansımalarıyla nüfus potansiyelini korumuştur.

Shirine Hamadeh(2010, syf. 205-251)'in, 18. yüzyılın İstanbul'unda sosyal ve kültürel yaşamı yapısal dönüşüm üzerinden ele aldığı çalışmada, bu yüzyılın sonlarına doğru, sarayın olduğu merkezden boğaz köylerine doğru yayılmaya başlayan özel mülklerin ve bahçelerin artan dışa dönüklüğünden bahsetmektedir. Aynı çalışmada, kamusal alanda buluşmalarla artan sosyal etkileşimin yazılı ve görsel eserler üzerinden okunabilirliği vurgulanmaktadır.²⁹ Meydanların yanı sıra bahçelerde, farklı etnikliklerin birbiri ile etkileşimine bağlı olarak, kente taşınan farklı giyinme ve süslenme biçimlerinin yayıldığı, bir anlamda kentin kendine özgü moda biçemlerini oluşturmaya başladığı çalışmada ayrıntılı olarak yer almaktadır. Bu çalışma üzerinden, 19. yüzyılda başlayan *Batılılaşma* hareketlerinden daha önce, modernleşmenin -farklılıklara açılma olarak-, nüfus ve malların kente akışı ile başladığı çıkarımı yapılabilir. Aynı bağlamda, kamusal alanların ve belirli yapıların dönüşümünün, bir kentin sosyal hayatındaki hareketlilik kadar, içinde yer aldığı kültürün estetik değerlerinin dönüşümünde ne kadar etkili olduğu da belirginleşir.

İstanbul'da farklı estetik unsurların etkileşime geçtiği mekanlar, siyasi, demografik, kültürel değişimlere rağmen, çeşitliliğin izlerini günümüze kadar iletebilmiştir. Ancak, siyasi ya da ekonomik olaylara bağlı olarak meydana gelen ani nüfus değişimleri ve hızlı mekânsal dönüşümler, yeni siyasi ve ekonomik dinamiklerin birbirine karışarak devreye girdiği 20. yüzyıl boyunca artarak bu izleri yok etmeye başlamıştır. Kentte, eden nüfus akışına bağlı etnik ve kültürel çeşitlenmenin sürekliliği, I. Dünya Savaşı ile birlikte, isyan ve dışlayıcı devlet politikalarını dayatan aktörlerin etkisinde, nüfus kayıpları ile yok olmaya başlamıştır. Buna paralel olarak, farklı ırk, dil, din ve etniklikler arasında gerilimler oluşmuş ya da oluşturulmuştur.

1923 yılında Lozan Antlaşması ile(Keyder, 2007), Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri'ne dikte edilen protokolle, bu ülkelerdeki Müslüman Türk ve Hristiyan Rumlar arasında gerçekleşen nüfus takası, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde nüfus çeşitliliğini tektipleştirme yoluyla heterojenleşmeye götüren ilk olgu olarak bilinmektedir. Bu zorunlu göçten, yalnızca İstanbul'da yaşayan Rumlar değil, Anadolu'da yüzyıllardır yaşayan hristiyan kesimler de payını almıştır. 1942 yılında

²⁹ Özellikle, görkemli çeşmelerin bulunduğu meydanların, önemli kamusal alanlar olduğu, yazılı eserler, yabancı gezgin ve resamlara ait çizim ve resimlerden örneklerle verilmiştir.

meclisten geçen ve 1944 Mart ayında iptaline kadar katı biçimde uygulanan, 4305 sayılı Varlık Vergisi Hakkında Kanun, 6-7 Eylül Olayları ile 1955'te, özellikle Rum kökenli halk olmak üzere içinde diğer azınlıkların da bulunduğu nüfusu barındıran bölgelerin terk edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu olaylar ve gerekçeleri, gerek yasal gerek yasadışı olsun nüfus çeşitliliğini yok etmeye yönelik plan ve örgütlülüğü göstermektedir. Varlık Vergisi iptal edildiğinde sürgüne gönderilenler dışında, bir çok gayrimüslim ve Levanten halk, varlıklarını yitirerek ülkeden gitmek zorunda kalmıştır. 6-7 Eylül olaylarında da sorumluluk biçilen devlet yetkilileri dışında, bu radikal eylemi gerçekleştirenlerin çoğu, belirsiz ve cezasız kalmıştır. Günümüze kadar, kalan azınlıkların kendi içe dönük yaşam alanlarında benzer saldırılara maruz kalmıştır.³⁰

Bunlardan farklı olarak, II. Dünya Savaşı sırasında, savaş, zulüm ve soykırımdan kaçarak Atatürk'ün özel izni ile başta Devlet Güzel Sanatlar Akademisi olmak üzere çeşitli üniversitelere konuk öğretim görevlisi statüsünde yerleştirilen yabancı uyruklu sanatçı ve akademisyenlerin büyük bölümü de ülkeyi terketmiştir. Dönemin Alman Hükümeti'nin baskısı ile, anlaşmalarının zorunlu ve tek yönlü iptali, Türkiye'nin tasarım ve mimarlık ortamına farklı yaklaşımlar taşıyan bu kişilerin, yaşamlarını idame ettirme olanaklarını yitirmelerine neden olmuştur. İstanbul'da, özellikle mimarlık ve güzel sanatlar alanında eserler ve eğitime katkı veren mimar, tasarımcı, sanatçı ve akademisyenlerin bir bölümü, Ataman Demir(2008)'in "Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yabancı Hocalar" başlıklı arşiv çalışmasında anılmaktadır.

İki dünya savaşı sonrasında, endüstri sonrası kapitalist devletlerin yapılanışı ve Marshall yardımlarının etkisi, güçlerini ekonomik büyüme ile ölçen ve bu yönde toplumu parçalı olarak algılayan toplumlar ve Türkiye'de ulusçuluk anlayışlarında görülmektedir. Türkiye'de nüfusun, Türk-İslam sentezine bağlı bir ulusçuluk üzerinden yeniden yapılanması, 1950'de çok partili seçimle iktidara gelen Demokrat Parti döneminde başlamıştır. Bu dönemde artan bir şekilde, "siyasi ve toplumsal doku" (White 2006, syf. 98), 1980'li yıllara dek³¹ parçalanmaya devam etmiştir. Siyasi ve kültürel kutuplaşmalar sonucunda, provokasyon ile yapılan yağma, talan ve

³⁰ 2012 Aralık ayında, Ermeni mahallesi olarak gelişen Samatya'da ve 2013 Ağustos ayında Feriköy'de Ermeni vatandaşlara yönelik saldırılar gerçekleşmiştir. (URL-2, 2013)

³¹ Navaro-Yaşın ve White'a göre(2006, syf.78-114), 1980'lerdeki politikalarda, bu sentezin iyice liberalleştiği ve böylece, İslam-laiklik ve askeri-sivil çekişmesi arasında, azınlık olarak görülenlere yönelik eşitsizliğin, devletin kültür politikaları ya da toplulukların çatıması üzerinden arttığı ileri sürülür.

milliyetçi gösteriler ortaya çıkmış, İstanbul'daki kültür çeşitliliğini oluşturan nüfus, göçe ve terketmeye zorlanmıştır. Olayların ortaya çıktığı ve artış gösterdiği dönemlerde, siyasi ve kültürel olaylar ile eşzamanlı olarak, kent politikaları ve toplumsal kimliğin, mekânsal dönüşümle yeniden kurgulanması olgusu, ortaya çıkan kentlere özel yasal düzenlemeler ile meşruluk kazanmıştır. Toplumsal birlikteliğin olduğu ve sürekliliğini sağladığı, farklılıkların etkileşime geçmesi ile simgeselleşen kentsel mekanlar da, 1980'lerden itibaren bu dönüşümlerin hedefi olmuştur. Böylelikle, endüstri sonrası toplumlarda oluşan uluslar ötesi ekonomik ve siyasi ağların sürekliliğine yönelik, ticari değer kimliğin önüne geçtiği mekanlarda hızlı bir artış görülmüştür. Bu ağların odağı olarak birbiri ile yarış haline giren kentlerde, eş zamanlı olarak, benzer siyasi ve toplumsal kırılmaların izleri bulunabilir.

Kent mekanlarının dönüşümü ile toplumsal kimliğin dönüşümü arasındaki ilişki, Ulrich Mai (2006 syf.107-115)'nin, Doğu Alman kentlerinin 1990'larda geçirdiği dönüşümü üzerine çalışmasında değerlendirilmiştir. Kent Simgeleri, bireyin topluma ve mekana kendiliğinden uyumlanabildiği, kolektif bir uzlaşma sonucu önemini arttırmış mekanlardır. Kişilerin toplumsal kimlik ile ortak değerler bulmasına paralel olarak, çevreye aşina olma ve güvenlik duygusu gelişmektedir. Bu mekanların yitimi, kolektivite ve belli bir yere ait olma duygusunu zayıflatmakta, bireyin kendi kimliğini moda aracılığıyla yeniden inşa etme ihtiyacını arttırmaktadır. Ekonomik, endüstriyel, siyasi ve doğal kaynakların aktarımı üzerinden güç sağlayan aktör ağlar, kimliksizleşme ve yabancılaştırmadan tüketimin artması üzerinden faydalanmaktadır. Bu eğilimin potansiyellerini taşıyan her kentte, hızlı dönüşümler ve kültürel ayrışmalar, tektipleşmiş yapıların artması ile paralellik gösterir. Tektipleşme 1990'lı yıllarda medya teknolojileri ile dijital veri akışı sayesinde birbirine bağlanan kentlerde, mimari ortamda olduğu kadar sosyal ve kültürel uzamlarda görünür olmuştur. Tektipleşmeye karşı farklılaşma eğilimleri(Yağcı 2005), ise bu süreçte moda sistemine fayda sağlamıştır.

2000'li yıllardan itibaren, dünyanın kalabalık metropoller ve *moda/marka kentler* arasında anılan İstanbul, 2006 yılında resmi olarak Avrupa Kültür Başkenti ünvanını alarak bu etiketlemeyi meşrulaştırmıştır. Bu başlığın kente kazandırılması, hazırlık, girişim ve kabul süreci, yalnızca İstanbul kenti ve kentlisini değil, ayrıca bu kentin gelecekteki ziyaretçileri, ev sahipleri, kültürel dönüşümü ve bunların yapıli çevreye yansımada farklı bir sürece girmesinde etkili olmuştur. İstanbul'un diğer finans

merkezleri ile imaj yarışına girmesi, bu yeni sürecin karakteristik özelliği haline gelmiştir. Bu ünvanın, İstanbul'a kazandırılış biçimi yanısıra, 21.yüzyılın küresel kent söylemi ortaya çıkmadan çok önce, dünyada yüzyıllar boyunca sosyo-ekonomik hareketliliği ile metropol olarak ilgi çekmiş bir kentin, bu ünvana ihtiyacı olup olmadığı sorgulaması temel çelişkileri ortaya koyabilir.

Sosyal ve kültürel çeşitliliği yansıtan biçimlerin gittikçe silinmekte olduğu İstanbul'un, yüzyıllardır barındırdığı çeşitlilikleri günümüze taşıyan kentsel dokusu ve mekanlar, hızlı dönüşümler ile kimliğini kaybetmektedir. Konumu, tarihi, barındırdığı nüfusu ve kültürel çeşitliliği ile dikkati çeken kent, nüfusu ve kültürü, ziyaret edilmek, yerleşmek, müdahale etmek, dönüştürmek, bozmak, yeniden üretilmek, pazarlanmak üzere geliştirilmektedir. Ulusal mekanlar üzerindeki kontrolün, uluslararası sermaye akışına uyumlu hale getirilmek üzere çözülmesi *neoliberalizm* kavramı ile tanımlanması kadar, sanayi sonrası toplumların metropol kentlerinin *küresel kentler* olarak anılması da bu etkileri meşrulaştırmaktadır. Keyder(2006, syf. 35-36)'e göre İstanbul'da, küresel kent söyleminin odaklandığı “para, insan, fikir ve bilgi akışı yoğunlaşmasını yaşayan” kentlerden ve küresel kent söyleminin öngördüğü modelden daha farklı bir değişim gözlenmektedir. Aynı görüşe göre, kentin kültürel ve sosyal zenginliğinin barındırdığı potansiyel bir yana, özellikle kente dair “politikadaki popülist yaklaşımlar”, bu küresel akıştan gelen girişimler ile yoksulluk ve yoksunluğu artan kesimler arasındaki gerilimi, fiziksel mekanda göz önüne seren çelişkiler ve gerilimleri arttırmıştır. Bu ilişkiler ağında gerilimlerin mekansal karşılığı, küresel olarak anılan diğer kentsel mekanlarda, mimari biçimde uyumsuzluklar ve ranta koşullu gelişmeler ile karakterize edilirken, İstanbul'da gecekondular ya da sanayi bölgeleri arasında lüks gökdelenler gibi marjinal manzaralardır. Ancak bu manzaralar üzerinden yapılacak toplum bilimsel bir değerlendirmenin mekânsal bir çerçevede olması, bir dizi toplumsal gerçeği de kamufle etmektedir.

Avrupa merkezli okumalarda, ulus devletler arasında devam eden küresel sermaye akışının talepleri doğrultusunda, kentte, sürekli yeniden üretilir olan tüm biçimler, reklam aracı haline gelirken, popülerleşen mekanların dışında kalanlar da barındırdıkları insanlarla birlikte yoksunlaşmakta, yıpranmakta ve ayrıştırılmakta olduğu görüşü yaygındır(Işık ve Pınarcıoğlu, 2005, syf.31). Modern ve postmodern düşünsel kamplaşma içinde gelişen eleştirel perspektifte nihayetinde Batı odaklıdır.

Işık ve Pınarcıoğlu(2005, syf. 35), bu kabüllerin toplum biliminde neden olduğu kalıplaşmaya karşı, ikili karşıtlığa dayalı ve kısıtlayıcı değerlendirmeyi önermektedir. Bu bakış açısı ile, ayrışma ve yoksullaşma nedenlerinde, belli bir dönemde “enformel olan yarın rahatlıkla formel konuma düşebilmektedir”. Bunun tersi de mümkündür. Ekonomi ve kültürün işbirliği gibi daha karmaşık işbirlikleri de oluşup yok olmaktadır.

Ayrışmanın kültüre ve mekana yansımaları, hızlı dönüşümlere maruz bırakılan ve çoğu kez geliştiği düşünülen mekanların farklı sosyal gruplar ve etniklikler arasında bariyer işlevine bürünmesi şeklinde olmaktadır. Geçmişte ve belli bir grubun görüşüne göre köhneleşmiş mekanlarda yaşamayı sürdüren ötekilerin, kendi toplulukları dışında kalanlara, kendilerini ötekileştirenlere karşı kin ve saldırgan olmak, kural tanımamak gibi reaksiyonların gittikçe artması da bu durumun sosyal yansımasıdır. Tepkiler, bu bariyerlerin örülmesine yönelik izinleri ve desteği veren idari mekanizmalara yöneltmek yerine, kendilerini sosyal olarak tecrit eden dışarıdan gelenlere karşı şüphe biçiminde yansıtılmaktadır. Bu tepkiler, çoğunlukla, 80’lerde artan göçe bağlı olarak İstanbul’u saran *ağ ilişkileri* ile kurulan belirli etnik aidiyetlerdeki bireylerin ve grupların, kendilerini dışlayanlara, kentteki sürekliliklerine tehdit oluşturanlara karşı gösterdikleri tepkiler olarak toplum bilimcilere araştırma konusu olmaktadır. Bu tür tepki biçiminde, birey ve gruplar anarşist varsayılabilir; çünkü anarşist, kendine etnik konumlandırma yapmadığı gibi aidiyet ilişkisinde olacağı değerleri de bireysel olarak kurmaktadır. Ancak, benzer bireysel aidiyetlerin, belirli bir süreç ya da mekan dahilinde kolektif bir aidiyete dönüşmesi olasıdır. Bu noktada, etnikliğin tanımı ortaklaşılan değerler çerçevesinde yapıldığında, modern kapitalist toplumların kentsel mekanlarında barınan, iç içe geçmiş değişken ve farklı etnikliklerden bahsetmek mümkün olur.³² Sema Erder(2002, syf. 42-48)’in çalışmasında yaptığı çıkarımda olduğu gibi, bu etniklikler birbirinden nitelik olarak farklı olmakla birlikte, her birey birden farklı etnik kimliğe sürekli ya da süreksiz olarak aidiyet duyabilmektedir. Erder(2002, syf.45)’in de belirttiği gibi, bu bağlamda etniklik, “ırksal” ve “sabit bir konum” olarak ele alınmadığında, “dil, kültür, din, cinsiyet ilişkileri, sınıfsal ve siyasal konuma göre değişik konumların olması sözkonusudur.”

³² Osmanlı’da Tanzimat Dönemi içinde, özellikle İstanbul’da bulunan farklı “milletlerin” daha önceden pratikte sahip olduğu özerklik meşruiyet kazanmıştır. (Anastassiadou-Dumont 2011, syf. 75,76)

Dünya’da ve Türkiye’de yaygınlık gösteren sistem ağı içinde, yaşayanlar arasında, yasal ve yasal olmayan yollarla hakları en fazla yenilenler, Işık ve Pınarcıoğlu(2005)’nin çalışmasında da değinildiği gibi, Batı literatüründe “sınıfa altı” (underclass) olarak adlandırılan yoksul kesimlerdir. Özellikle İstanbul’da, 1990’larda yaygın hale gelen uluslararası ya da büyük şirketler ve gruplar eliyle gerçekleşen gelişme ve dönüşme projelerine, devlet tarafından yasal düzenlemeler ile verilen destek, orta sınıfın faydalanabileceği uzun vadeli konut kredilerine bağımlılık yaratmıştır. Krediler ile devletin ekonomik istikrarını gözetmeye koşullanan orta ve üst sınıf, sistemin sürekliliğini sağlayan yasal düzenlemelerin uzunvadeli sosyal, kültürel ve mekansal etkilerini sorgulamaksızın kabullenmeye ve bu sistemin mağduru olacak kesimleri de bu istikrarı sekteye uğratacak karşı taraf olarak görmeye alıştırılmaktadır. Böylelikle devlet ve büyük şirketlerce uygulanan ve yoksulu dışlayıcı uygulamalar medyanın da katkısı ile halkın gözünde ehlileştirilmektedir.

Sosyal kopukluğun en tehlikeli biçimi, farklı kesimler, gruplar ve bireyler arasında şüphe, düşmanlık, dışlama ve aşağılamayı da içerebilecek yeni faşizm biçimleri olarak ortaya çıkar. Bu kopukluğu mekânsal olarak tetikleyen bir olgu olan *kapalı yerleşkeler* ve *soylulaştırma*(Kurtuluş 2005, syf. 161-187)., 1990’lı yıllarda İstanbul’un tarihi kent dokusuna sahip bölgelerinde belirgin bir artış göstermiştir. Kentsel ayrışma, 2000’li yıllarda ise yasal düzenlemeler yoluyla zorunluluk haline getirilmiştir. 2005 yılında meclisten geçen ve İstanbul’da beş tarihi mahalleyi kentsel dönüşüm alanı kapsamına alan 5366 sayılı, “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” ile, soylulaştırma pratikleri yasal biçim almıştır. Bu kanun, bölge ve yatırımcıya özel yasal düzenlemelerin en belirgin örneklerinden biri olmuştur.

Yasal düzenlemeler kapsamında, İstanbul’da yenileme bölgesi ilan edilen yerleşim alanlarını kapsayan tüm yerel yönetim sınırlarında, 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planları ile kentin tarihi ve merkezi konumda olan tüm bölgelerinde kentsel dönüşüm öngörülmüştür. Kentsel dönüşümü meşrulaştıran kent mitleri, çoğunlukla azınlıkların terkedip göçle gelen yoksulların barındığı mahallelere odaklanmıştır. Sema Erder(2006, syf.9)’in değindiği gibi, Tarlabası üzerine yaygınlaşan “çöküntü alanı” nitelendirmesinin anlam kaymaları bu mitleri destekler söylemler oluşturmaktadır. Tarlabası kentsel dönüşümü öncesinde bu söylemin yayılması, gerilimi kendi lehine

kullanan örneklerden biridir. Bu örnekler ve meşruiyet sağlayıcı düzenlemeler, çalışmanın İnsan-Çevre-Mekan İlişkileri Çerçevesinde Normların Getirdiği Statükonun Sorgulanması başlıklı bölümünde çeşitlenmekte ve detaylanmaktadır.

Kent, kültür ve toplum bilim çalışmalarında, farklı etnik ve kültür gruplarının mekansal olarak dışlanması, özellikle neoliberal kentleşmenin en belirgin özelliği olarak tekrarla vurgulanmaktadır. İstanbul, neoliberalizmin ve kültür endüstrilerinin etkisini baskın biçimde gösterdiği, *küresel kentler* olarak adı geçen diğer kentlerde gözlenebilecek değişimleri geçirirse de, topografik özellikleri, nüfus akışları, kültürel katmanları dolayısı ile mekânsal değişimlerin kent sakinleri üzerindeki etkileri farklıdır.³³ Kentte aşırı düzensizlik kadar, aşırı düzen de, yeni bir takım patolojik düzensizliklerin, hastalıkların ve özellikle nöropsikolojinin konusuna giren çeşitli vakaların oluşmasına neden olur.³⁴

Mekanın hafızası³⁵, insanın çevresini anlamlandırma ediminde, farklı diller, cinsiyet/siz/lenmeler, kültürel çeşitlenme, değişen inançlar, kişisel ya da toplu deneyimler, tarihsel geçişler gibi birçok kodun mekana işlenmesi ya da mekan üzerinden hatırlanması olarak kabul edildiğinde, insana dair diğer edimlerde de etkilidir. Bu bakışla, kentin bilinçaltı da bu çeşitlilik içinde yüzeyin altında olan, baskılanmış, unutulmuş, silinmiş, önemi yitirilmiş olan unsurları ifade eder. Bu kurguda, insanın mekanla etkileşimi ve mekana verdiği tepkiler objektif olarak - hukuk devletlerinde- toplumsal, ulusal ya da uluslararası normlar, subjektif olarak da mekan hafızası ve bu hafızanın insan hafızasındaki etkisi ile kurulmuş olan aidiyet üzerinden okunabilir. Söz konusu olan mekan, hızla ve hatta aniden değiştiğinde insanın mekana olan aidiyeti de şok etkisi bırakacak biçimde yok edilmiş olur. Bu tür travmalar, unutkanlık, hafıza kaybı, gecikmeli bellek, nevrozizm, panik atak, paranoya, şizofreni gibi çeşitli vakaların toplum içinde kolayca gizlenebilecek oranda artması ve etkilerinin toplum içinde normal karşılanmasına kadar ulaşır. Bu sendromların bir çoğu, Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2008) raporlarında kent hastalıkları olarak tanımlanmaktadır. Aynı raporlarda alkol ve madde

³³ Bu kentlerin bir bölümü, metropoliten alanı sınırlı, neoliberal gelişmeleri uygulamada sosyal devlet anlayışı ile filtrelese de, kültür endüstrisi üzerinden çekiciliğini arttırmaktadır.

³⁴ Bu bağlamda, her kentin süreçler içinde oluşmuş kendine özgü bir yaşam ritmi bulunur. Bu ritmi dengede tutan kentsel mekanların, yıllar içinde oluşmuş bütünlüğü, aniden bozulduğunda bir takım travmalar, davranış bozuklukları, şok, öfke gibi patolojik durumlar kendini gösterir. Dolayısı ile, mekanda hızlı değişimleri tetikleyen olguların çoğaldığı kentlerde, toplumsal patolojik problemlerde de artış görülür. (Gilloch ve Kilby 2005, syf.1-23)

³⁵ Özellikle, kolektif olarak sürekli yeniden üretildiği varsayılan kentsel mekanın hafızası.

bağımlılıklarındaki artışın kentleşme ile bağlantısına ilişkin raporlar da yer almaktadır.

Mekan problemleri saptamak amacıyla İstanbul'a bakıldığında hakları yok sayılan yalnızca üst sınıfın haritada görmek istemediği bu gruplar değil aynı zamanda çocuklar, engelliler, kadınlar, hamileler, trans-seksüeller, homo-seksüeller, yaşlılar, evsizler, alkolikler ve hatta sokak hayvanlarıdır. Sürekliliğini sosyal ve mekansal ayrışmanın çekişmesi üzerinden sağlama eğilimi gösteren ekonomi-politikaların kentte yaşam kalitesini nasıl arttırdığı da ayrı bir sorgulama alanıdır. Anayasaca ve evrensel ilkeler ile belirlenmiş sosyal haklardan kimin hangi koşullarda faydalanacağını bu kadar değişken hale gelmesi haksızlıkların boyutunu da değiştirmektedir. Yapılı çevreye bu gözle bakıldığında yasalar, imar kanunları hatta mimarlar ve tasarımcıların, kentsel bütünlükten yoksun gelişmelere bir süredir ortak oldukları söylenebilir.

Günümüz'de İstanbul'a ilişkin insan-çevre-mekan ilişkilerindeki problemler, daha öncesine göre farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin, 1950'lerde kimi düzenlemelerle başlamış olduğu ve 1980 sonrasında artış gösterdiği, kent ve toplum bilim araştırmalarında vurgulanmaktadır. Bu süreçlerde, kentin gelişimine yönelik dönemsel düzenlemelerin artması ile İstanbul, insan, para ve mal akışını kendine çekecek ve küresel pazarda konum edinecek şekilde parçalı planlar ile, kentsel ve mekânsal gelişimini sürdürmektedir.

Rant odaklı kısa vadeli projeler, kişiye ve kuruma özel uygulamalar, kentte, hayata ve mekana dair çelişkili biçimlerin, ani değişimlerin ve aksaklıkların neden olduğu kent hastalıkları ve psiko-patalojik bozuklukları³⁶ tetiklemekte, kent içinde toplumsal uyumu da etkilemektedir. Sosyal ve mekansal kopukluk, en fazla konut alanlarında kendini göstermektedir. Özellikle kent merkezine yakın, eski ve tarihi bölgelerde, sisteme uyum sağlayanlar açısından aykırı bulunan kesimler, aynı ortamda içinde bir arada olmayı sürdürse de, medya işbirliğinde üretilen kent mitleri ile bu mekanlar, marjinal ya da çöküntü alanı olarak nitelendirilmektedir. Böylece buralarda yaşam alanına dönüşüm projeleri ile müdahaleler meşrulaştırılmaktadır. Ötekileştirmeye aracılık eden yeni sakinler ile ötekileştirilenlerin bir arada yaşamı, ilişkilerde

³⁶ Kalp, tansiyon, eklem panikata, şizofreni, kayıp kent hafızası sendromu, anomi, bağımlılık, alkoloizm, kronik depresyon gibi kent hastalıkları, Dünya Sağlık Örgütü (WHO 2008) raporlarında yer almaktadır.

kopukluk ve tecrite neden olmaktadır. Her iki kesimden birinin diğeri dışladığı, kendi içine dönük mekanlar ile aynı kentsel uzamda sosyal, fiziksel ve estetik uyum taşımayan mekanlar oluşmaktadır.

Benzer olgular tüm dünyada ve Türkiye’de diğeri büyük şehirlerde eş zamanlı olarak görülse de, İstanbul gibi farklı kültürlerin taşıdığı biçimleri sürekli biriktiren bir kentte, yeni gelenlerin mekânsal zevkine uygun olduğu düşünülen biçimler ile, biçimsizlik hakim olmaktadır. Koruma ve kültür mirası anlayışından uzak projeler ve bir gecede alınan kararlar ile yapılan yıkımların, 2000’li yıllardan itibaren kalıcı yasal düzenlemeler ile önü açılmaktadır. Ulusal ve uluslar arası düzeyde yatırımcılara davet niteliğindeki bu düzenlemeler sayesinde, yatırımcılardan oluşan ağ, kentin sosyal ve kültürel açıdan değerli bölgelerini yenileyerek satmak gibi çıkarlar ile, kentin sosyal ve kültürel mekanlarına yeni kimlikler iliştiirmektedir. Kent merkezinde daha fazla yaşayamaz durumda olanlar, kent çeperlerine doğru çekilirken, kent işlevlerinden uzaklaşmakta ve yaşam tarzlarını değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bunun sonucunda, gerek yaşadıkları mekandan gerek içinde yaşadıkları toplumdan yabancılama, güvenlik ve yeni kimliklere olan ihtiyaç artmaktadır. İstanbul’da yeni yerleşim alanları, alışveriş merkezi ağırlıklı yapılara ek olarak özel eğitim kurumlarına ait kompleksler gibi yapıların gittikçe artan tecrit ve güvenlik göstergeleri kullanarak talep ve gereksinimin de ötesinde toplumsal ve mekânsal kutuplaşmayı arttırdığı görülmektedir. Bu mekanlar, kimi yerde, kent merkezindeki işlev, biçim ve biçimleri kopyalamaktadır. Böylelikle, yeni mimari gösterim biçimleri ve reklam aracılığıyla güvenli ve daha sağlıklı yaşamı sunduklarını iddia ettikleri mekanlarda, kent merkezinin hatta dünyanın farklı kentlerinden mekânsal öğelerin küçük kopyalarını yeniden üretmektedir. Oysa kentin su yatakları ve oksijen kaynağı olan yeşil alanları yeni yerleşim, sanayi ve finans alanları olarak yapılaşmakta, böylelikle nüfusu artan kentte, toplu taşımanın da yetersiz kalması ile sağlık açısından tehlikeli çevresel koşullar oluşmaktadır. Bu şekilde yapılan bir küresel kent söylemi ile diğeri dünya kentleri ile yarışan İstanbul, dışa dönük ve toplumsal kaynaşmayı sağlayan kent mekanları ve kent tarihi ile, karşılaştırıldığı kentlerden farklıdır.³⁷

³⁷ Çarşıların, medreselerin ve külliyelerin kentle ve sosyal yapı ile uyumu üzerinden düşünüldüğünde, bu olguların kentin sosyal, mekânsal ve kültürel hafızası ile ilişkileri artmaktadır.

Bu bağlamda, İstanbul'da mekana ilişkin sosyal ve kültürel problemler özetlendiğinde, kentsel planlama ve mekanlaşma mantığında doğal ve fiziki kaynakların sürdürülebilir olmayan kullanımları kadar, kentin sosyal ve kültürel tarihsel katmanlarından oluşan organik yapısında bozulmakta olduğu çıkarımı yapılır. Bunların paralelinde, moda ile taşınan biçimlerin kentte mekanlar arası bütünlüğü bozması, yatırımcı sınıfın kent kültürüne duyduğu özlemi tetiklemiş, kentin kültürel çeşitliliğinin izlerini taşıyan alanlarında projesiz soylulaşmayı başlatmıştır. Bu durum, sektörleşen kültür içinde, mekansal projelerin alt kültürlerin zaaflarını da içerecek biçimde ustalıklı tasarlanmış sosyal uzmanlaşma ya da kültürel gelişim projeleri(-imiş) gibi yapılanması olgusunu ortaya çıkartmıştır.³⁸ Bu alanlarda mimari ölçekte müdahalelerin neden olduğu kira değerlerinde artışa bağlı olarak barınmanın zorlaşması, yaşayanların tepkisine neden olmaya başladığında ise, projelere özel yasal düzenlemeler süreci başlamıştır. Bu genel bakışlarda saptanan problemler, insan-çevre-mekan ilişkilerinde ortaya çıkan açmazlardan hangilerinin süreklilik sağladığı ile ilgili ip uçları sağlamaktadır. Öne çıkan olgular, özgürlüğün mekânsal temsillerine yansımaktadır. Ancak çalışmanın kurgusu içinde, bu temsiller incelenmeden önce, özgürlüğün hangi düşünce akışlarında geliştiği ve bu akışta hangi mekanların öne çıktığı tespit edilmektedir.

³⁸ Kültür mirası niteliğindeki yapıların üniversite kampüsleri,müze, sanat galerileri, kültür yapıları ve eğlence merkezleri olarak özelleştirilmeleri buna örnek oluşturur.

3. DÜŞÜNCE AKIŞI OLARAK ÖZGÜRLÜK

3.1. FELSEFİ OLARAK ÖZGÜRLÜĞÜN ELE ALINIŞI: ANARŞİST FELSEFENİN KÖKENİ, GELİŞİMİ VE TARİHSEL ETKİLERİ

Güncel çalışma ve tartışmalarda, yapıları çevrelerdeki düzensizlik, kültürlerdeki kirlenmenin bir sonucu olarak gündemde daha yoğun yer almaktadır. Sennett (2008), Giddens (2002) ve Berman (2010) gibi toplum bilimcilere göre, bu düzensizlik, gündelik yaşamın karmaşasında kaybolan bireysellik üzerinden ortaya çıkan, özgürlük veya sosyal özerklik/otonomi ihtiyacından kaynağını alan yeni bir anarşi biçimidir. Anarşi kelimesinin, özellikle özgürlüğün güncel dışı vurumlarda daha fazla yer edinmeye başlaması, yüzyıllardır varolan ancak bir sistem önerisi getiremeyeceğinden uzun bir süreçte geçerlilik sağlayamayan bir düşünce akışının yeniden canlanması ya da bu bakışla ele alınması olarak yorumlanabilir. Bir başka görüş ise, anarşi kelimesinin kavramsallaştırılmasını, özgürlüğe dair tutumları, belirli toplumların gözü ile yansıtabilecek hakim entellektüel kurguya şüphe duyulmasıdır.

Özgürlük üzerine düşünmek, sorular sormak, farklı tanım ve yorumlarını ortaya koymak zamanla bir felsefe alanı oluşturmuş, yaygın görüşe göre, insanlığın düşünsel gelişiminde özgürlüğü kısıtladığı düşünülen erk, otorite, kalıp, sistem, iktidar gibi yapıların tersi anlamında kullanılan anarşi kavramı ile ifade edilmiştir. Antik Çağ Yunancası'nda (Weir 1997, syf.11), erk, otorite ve yönetim karşıtlığı anlamında kullanılan anarşi kelimesi çoğunlukla, bu yapıları eleştirmek yoluyla yıkmaya yönelik istencin dilsel ifadesi haline gelmiştir (Horowitz 1964, syf.15-64). Öyle ise, özgürlüğün yaygın olan tanımları, kullanımları ve yorumlarının bu odaklarda ele alınmasına aracılık eden anarşi kavramını incelemek, özgürlükçü düşünce akışından günümüze etki bırakanları ayırd etmek açısından önem

taşımaktadır. Bu önem, özgürlüğün anarşi kavramının yaygın ve yorumlanmış kullanımları üzerinden hangi anlamlara kaydığını tespit için de geçerlidir.

Anarşi, felsefi kullanımı dışında, gündelik yaşamda, terörizm, radikalizm kimi zaman marjinalite gibi farklı kavramlara eşlik etmekle birlikte kimi zaman da bu kavramların yerine kullanılmaktadır. Teori ve pratikte anarşizmin bu kavramlarla karıştırılması, diğer kavramların da etkin olduğu bağlam ve süreçte ortada olan değerlerin uzağında olanı temsil etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu kavramların temsil ettiği değerler, anarşiye yaklaşan bazı tanımlar barındırabilir ya da anarşi ile bağdaşmayan anlamlara ulaşabilir. Anarşiyi siyasi temsilin dışında bir alana göndermek bile, bu tür çelişkiler üzerinden, kavramı başka bir alana bağladığından siyasallaştırabilmektedir. Anarşi böyle bir paradoksa referansla, etimolojisi, kelime anlamı, içinde barındığı düşünülen ve atfedilen değerlerde temsil ettikleri ile değil temsil edemeyecekleri üzerinden tanımlanabilmektedir. Böylelikle, odağında taşıdığı özgürlük idealini ifade edebilmektedir.

Dünya nüfusunun sosyal ve kültürel süregelen eğilimleri, *Doğu* ve *Batı* olarak ayrımlandığı sürece, kültürel ayrımlama üzerinden, bu iki kültürün anarşi kavrayışının farklı olduğu görüşü de yaygınlık kazanır. Çeşitli felsefi yaklaşımlar içinde ve yaşama dair olgularda anarşi(Weir, 1997), orta çağın son bulmasından itibaren dünyanın *Batı* olarak adlandırılan kesiminde, estetik kültür üzerinden kendini daha belirgin okutabilen bir tutumu ifade ederek gündelik yaşama dahil olmaya başlar. *Doğuya* özgü yaşam kavrayışında ise(Kuban 2013 ve Marshall, 2003), doğanın ve yaşamın devingen akışına karşı çoğul erkin karşısında bireysel yaklaşımların yüzyıllardır benimsendiği, kontrolün yalnızca diğerinin özgürlüğüne saygı koşulu olarak kabul gördüğü bir anlayışı temsil eder. Ancak estetik kültürün dolaşıma soktuğu biçimler, yaşam tarzları, düşünce biçimleri ve yaşam anlayışları birbirleri üzerinde etkiler ile farklılaşma gösterir.

Çoğu Batılı olan düşünürlerin oluşturduğu yaklaşımları ele alan anarşist felsefede, siyasi ya da sosyal bir etki oluşturabilecek çoğulcu yaklaşımların tümü, anarşist düşüncenin ilk ve temel anlamları ile çelişiklik ya da çekişme oluşturur. Bu görüşe göre, bireysel ve çoğunluğa aykırı söylem, eser, düşünce ve eylem, çoğunlukla

kültüre etkimektedir. Anarşinin siyasi ve toplumsal diğer kollektif alanlara sıçraması da, aynı nedenle, kültür üzerinden mümkün olmaktadır.³⁹

Anarşist düşünceyi ele alan ya da benimseyen düşünürlere göre (Camus ve Goldman 1964), anarşizmin hiç bir biçimi şiddet içermemektedir. Ancak aşırı bireysellik düşkünlüğü, anarşist felsefenin kendi içinde saptadığı radikal bir durum olarak nitelendirilmektedir. Anarşist düşünce, klasik felsefesini oluşturan Bakunin, Kropotkin gibi düşünürlere göre (Harowitz, 1964), kalıplaşmalardan oluşan sisteme ve bu sistemin sürdürücüsü olan erke karşı olmayı ifade eder. Bu nedenle, bir politika önerisi ortaya koyamayacağı gibi politik temelleri olan radikalizm ve terör ile asla bağdaştırılmamalıdır.⁴⁰

Anarşi ile özdeşleştirilen bir başka kavram da *sivil itaatsizlik*dir. Hukuk felsefesi dahilinde tartışılan bu olgu(Coşar, 2001), “yasal imkanların yetersiz bulunduğu noktada” ilgili mekanizmalara karşı hukuksal olarak tanımlı sınırlarda “yasadışı politik edim” olarak genellenmektedir. *Sivil İtaatsizlik*⁴¹, kolektif bir etkiyi hedef almasının yanı sıra, anarşist felsefenin kapsadığı düşünce yapılarının güncel yansımaları gibi politikadan ve hukuktan yalıtılmış değildir. Olguyu ele alan, Arendt, Thoreau, Habermas (Coşar 2001) gibi düşünürlere göre, bu tanım kapsamına giren eylemler, yasal sorumluluklar ve sonuçlarının tamamen yadsınması amacı taşımadığı gibi, şiddet ve terör yanlısı eylemler olarak da değerlendirilmemelidir. Ancak *sivil itaatsizlik* eylemlerinin çoğunun, politik birer edim olarak kabul edilmesi, kolektif etki ve tepkiler oluşturmaları dışında demokrasi kavramının sivil irade tarafından sorgulanmasını içerebilir. Böyle bir içerikte, kimi araştırmacılar tarafından anarşinin kolektifleşmiş bir biçimi olarak ele alınabilmektedir.

Kökeninde anarşi içermesine rağmen, bir anarşi biçimi olarak nitelendirilemeyecek başka bir ifade biçimi de aktivizmdir. Aktivizmin günümüzdeki ifade biçimleri, bireysel ya da kollektif olabildiği gibi, güncel ya da süregelen değerlere karşı kasıtlı

³⁹ Söylem, eser ve tavırları ile anarşist düşünceyi temsil eden Diderot, Dostoyevski, Rousseau, Camus, Tolstoy, Emma Goldman, Courbet, Dubuffet gibi, kültürel alanda etki bırakan birçok sanatçı, yazar ve düşünür, özgürlük istencini yaşamı engelleyen unsurları kritize ederek ifade etmiştir. Bu düşünceleri, yaşam biçimleri kadar eserleri ile dışavurmuş olmaları ve bu eserlerin birey hakkı ve özgürlük gibi evrensel temalara odaklanması dünyanın farklı kesimlerindeki geçerlilik ve etkilerini kültürel alanda kanıtlamıştır.

⁴⁰ Özgürlükçü amaçlara yönelik olmayan radikal yaklaşımlar gibi, terör de varolan bir düzen ve sistem yerine başkasını önerdiğinden anarşizmle bağdaşmamaktadır.

⁴¹ *civil disobedience* (İng.)

eylem içerebilir. Aktivizm, eylemsel bir tepki olarak, *kollektif-bireysellik*⁴² (Poindexter, 1996) gibi yeni kavramların da türetilmesine kaynaklık etmektedir. Birbiri içine geçen tüm bu kavramlar içinde *marjinalite*, anarşiye en az yaklaşan kavramdır. “Marjinal” sözcüğü (Tümer, 2003), Latince “margo” kökünden türemiş olup Türkçe’ye Fransızca “marginal” den geçmiştir. “Margo” sözcüğünün karşılığı “kenar”, “kıyı” ya da “sınır” dır. Bu anlamların tersi ise, “ortada olan” dır. Dolayısıyla marjinalite, güncel yaşam dinamikleri içinde, sıradan ve ortada olan değerler içinde, aykırı olandan çok, sınırda olanı temsil etmektedir.⁴³

Anarşi, alegorik olarak⁴⁴, tüm bu kavramlarla ilişkilenebilecek ancak bunların oluşturduğu çoğul düşünce yapılarının uzağında duran paradoksal⁴⁵ bir düşünce akışı sunar. Anarşizmin tarihi üzerine çalışan Paul Eltzbacher, Peter Marshall, Benjamin Tucker(Marshall 2003, syf.14) gibi araştırmacılara göre *anarşi* kelimesinin etimolojisi, Antik Yunan Felsefesinde kullanılan “anarcho” sözcüğünden gelmektedir. Marshall’a göre “sözcük anlamı ‘lidersiz’dir, ancak genellikle ‘yöneticisiz’ olarak çevrilir ve yorumlanır.” David Weir’in Benjamin Tucker’dan alıntılanarak yaptığı yoruma göre ise *anarşi* etimolojik olarak birden fazla anlam taşımaktadır. Başına gelen ek ile *arché* kökünün tam tersini ifade etmektedir. “*Arché*” kelimesi ayrıca *ilk kural, ilk mekan, mutlak güç, egemenlik, yönetim, emir ve otorite* gibi anlamlarda kullanılmıştır”. Böylelikle “anarşi kelime olarak, hakimiyet, otorite ve düzenin zıt anlamını karşılamaktadır.” (Weir 1997, syf.11) Kökeni /geneolojisi, özgürlükçü ilk düşünceye kadar gerilere gitmektedir.

Marshall (2003)’a göre anarşi her ne kadar Batı düşünce yapısından kaynağını alıyor gibi gözükse de, milattan önce 6. yüzyılda Kadim Çin’de genel yaşam felsefesini ele alan *Tao te Ching* metinlerinde anarşizme karşılık gelen birçok düşünce mevcuttur. Bu görüş kimi düşünürler(Dirlik 2011) tarafından da kabul bulmaktadır.⁴⁶ Ancak anarşizmin özerk felsefesini oluşturma çabalarının, özellikle 19. yüzyılda etkili olmaya başlayan Batı Aydınlanması içinde, felsefe yazımı alanında daha yoğun yer bulması, anarşinin batıya özgü bir kavram olarak kullanıldığı görüşünü

⁴² *collective-individualism* (İng.)

⁴³ Böylece, daha çok estetik kültüre ait güncel bir kavram olarak fenomenolojinin ilgi alanına girmektedir.

⁴⁴ Kavramın yaşamdaki karşılığı olarak.

⁴⁵ Çelişkiye ulaşan

⁴⁶ Arif Dirlik (2011), Çin’de ortaya çıkan anarşist hareketi, tamamen Taoizm ve Budizme dayandıran oryantalist bakışı eleştirmektedir. Dirlik’e göre, bu bakış açısı, anarşinin kullanımında Avrupa-Merkezci düşünce iktidarını onaylamaktadır.

arttırmaktadır. Pratikte anarşist düşüncenin etkileri ve izlerinin, Batı’da daha fazla olduğu görüşü, Orta Çağ’dan itibaren Avrupa’da, özellikle İspanya’da kendini gösteren başkaldırıları, Britanya’da Magna Carta Sözleşmesi ve sonrasında yönetime karşı protestan liberterlerin isyanları, Fransız Devrimi, Rus Devrimi, yakın tarihte Paris’te 1968 yılında başgösteren öğrenci ayaklanmaları ile devam eden birçok olayın etkilerine dayandırılmaktadır. Bu olaylar, ortaya çıktıkları dönemde ve sonrasında, sonuçları açısından daha geniş topluluklara etki ederek, diğer toplumlar için de önemli tarihsel dönüm noktaları haline gelmiştir.

Felsefi alanda anarşi kavramı, anti-kolektivist ve aşırı bireyselci bir dünya görüşünü ifade ettiğinden, özellikle Avrupa’da kendini gösteren bu kolektif hareketlerin tersine, doğuda yaşamın içinde bir olgu olarak algılanmıştır. Bu algı Taoist ve sonrasında Zen Budist öğretilerde vurgulanan, teolojik erklerden yalıtılmış ve kendi sezgilerini takip ederek aydınlanması önerilen birey ve düşünce akışı ile ifade bulmuştur. Uzak Doğu’da ortaya çıkan bu gibi öğretiler, 19.yüzyıl batı dünyasında kazandırılmış metinlerdeki yaklaşımların, yaşam biçimi ve algısını bütünleşik olarak yüzyıllar öncesinde barındırmaları nedeniyle, anarşist felsefeye yaklaştığı düşüncesi oluşturabilir. Aynı bağlamda, Doğu ve Batı arasındaki ayrım, anarşinin felsefi olarak ele alınışından çok kültür alanında ele alınışında oluşmaktadır. Çünkü bu öğretilerde özgürlük, evrensel aynı zamanda doğanın akışına uyum anlamında kullanılan bir kavram olarak anlaşılmaktadır (Kuban 2013). Bu ayrımın nasıl kurulduğu ve kullanıldığı, Anarşizmin Estetik Kültüre Etkileri başlığında ele alınmaktadır.

Anarşizmin felsefesi üzerine çalışan düşünürlerin ortak görüşüne göre anarşizm, aşırı bireyselci⁴⁷ bir kavrayıştır(Bakunin 1964, syf.120-144); “ her tür ekonomik, sosyal ve politik otorite ve düzenin dışında duran, düşünce ve davranışta özgürlüktür.” Peter Marshall (2003, syf.19-20), “Anarşizmin Tarihi” başlıklı çalışmasının girişinde, Anarşist Felsefenin 19. yüzyıl bilimine katkılarını temel alan Kropotkin’in *Encyclopedia Britannica*’ya yazdığı anarşizm makalesinde “anarşist eğilimi kadim dünyada yaşayan ve *Tao te Ching*’in atfedildiği *Lao Tzu*’ya kadar gerilere götürmesi”ni referans aldığını belirtmektedir. Aynı çalışmada, “Yol ve Yolun Gücü” anlamına gelen ve kökeni M.Ö.6. yüzyıla dayanan *Taoizm*’in, “yeni düşüncelere açıklık ve barışçılık gibi değerlere” bağlı olmasının yanı sıra, öğretinin temelini oluşturan ve “sükunet/hiç bir şey yapmamak” anlamına gelen “wou-wei” kavramının

⁴⁷ hyper-individualist (İng.)

Antik Yunanca’da “anarchos” sözcüğünün, filolojik anlamıyla benzerliklerine dikkat çekmektedir. Marshall(2003, syf. 95-104)’a göre, “*Lao Tzu* , hükümetten kötülükten başka bir şeyin gelmeyeceğini düşünürken, aslında ilk anarşist manifesto olarak betimlenebilecek görüşler sunar.”⁴⁸ M.Ö. 5.yüzyılda yaşayan Efesli Herakleitos’un görüşlerinde Taoizm’den görüşler olduğu, herşeyde doğada olduğu gibi doğal bir akış olduğu ve otoritenin uzun vadede geçersiz olacağı düşüncesi olduğu savı da bu görüşlere eklenmiştir.

Bir inanç biçimi olmaktan çok, yaşam öğretisi olarak evrenselleşen Taoizm’in ve kendisinden sonraki özgürlük düşüncesini yücelten diğer evrensel öğretilerin, doğuda olduğu gibi batı inanç sistemine yansımaları ve etkileri olduğu bilinmektedir. Bu etkilerin, yeni oluşan bir öğretinin bu öğretileri referans göstermesinden daha çok, nüfus ve göç hareketleri ile etkileşim içine girmiş olabileceği hipotezi üzerinden değerlendirilmesi de mümkündür. Hançerlioğlu(2010, syf. 492)’nun değindiği gibi, “yol” anlamına gelen *Tao*’nun, Heraklitos’un *logos* kavramına benzemesi ve öğretinin temelini oluşturan “sükunet”in Antik Yunan’da mutluluk felsefesinde kullanılması gibi paralellikler de bulunabilmektedir. Bu paralellikler bir yana, insan varoluşunun vazgeçilememiş bir unsuru olan özgürlüğün bir kavram olarak düşünce biçimlerine işlemesi, dikey ve yatay ilişkilerin çakışması ile doğrulanabilir. Anarşist felsefeye yaklaşan özgürlükçü söylemleri ortaya koymuş erken öğreti olarak, Taoizm örneklenmekle birlikte, *Tao* öğretisi anarşizm değildir. Bunun gibi, farklı dönemlerde, farklı biçimlerde ortaya çıkmış ve anarşist felsefeye ilham vermiş olan özgürlükçü birçok düşünce ve eylem olduğu bilinmektedir.

Sokrates’in Atina devletine karşı tutumları ve her bireyin otoriteyi sorgulama gerekliliğine dayanan öğretisi, Antik Yunan felsefesinde özgürlükçü anlayışın belirgin örnekleri olarak nitelendirilmektedir. Ancak, Sokrates’in görüşlerini kendi metinleri ile ifade etmeyişi, öğretilerinin, öğrencilerinin ürettiği metinler üzerinden kavranmasına neden olmuştur. Sokrates’in öğrencisi olup Sokrates ile diyaloglardan oluşan “Devlet” ütopyasını üreten Platon’un, felsefecileri ideal yönetici olarak öneren elitist yönetim modeli bu nitelendirme ile çelişmektedir. Epikürcü hedonistlerin kişi özgürlüğünü temel alan yaşam ve ahlak anlayışları anarşist

⁴⁸ *Lao Tzu*’dan sonra(Marshall 2003 syf. 95-104), M.Ö. 551-479 yılları arasında yaşamış Çin’li bilge Konfüçyus, kötü yönetime karşı öğretiler geliştirmiştir. Ancak, yönetimin doğru ilkeleri ile bir sistem önerme çabası nedeniyle Taoist öğreti kadar bireyci ve özgürlükçü bir düşünce akışı olarak görülmez. Daha çok bir öğreti okulu olduğu anlaşılan Konfüçyus öğretisi, baskının karşısında olmasına rağmen disiplini de özgürlük kadar önemli bir kavram olarak ele alır.

düşünce akışına daha çok yaklaşmaktadır. Bunun yanısıra, M.Ö. 4.yüzyıl başlarında Kuzey Afrika’da bir Yunan Sömürgesi olan Kireneliler’in hazcı ahlak anlayışlarında da birey özgürlüğünü gözetten düşünceler olduğu varsayılmaktadır. Sokrates’in öğrencilerinden Antisthenes’in, M.Ö. 4. yüzyılda kurduğu kabul edilen *Kinizm* ise, mülkiyet, din, aile gibi dünyevi hazların büyük kısmının yadsınmasına dayanmaktadır. Marshall(2003, syf. 113-122)’a göre, Antisthenes’in öğrencisi olan Sinop’lu Diogenes, Taoizmde olduğu gibi tamamen doğaya yönelen yaşam tarzı ve farklı düşünceleri ilk anarşist öncülerden biri olarak kabul edilmektedir. *Kinikler*’in öğretilerini M.Ö.3. yüzyılda destekleyen *Stoacılar*, insan adetleri ve yazılı hukuktan önce doğanın kendi içindeki yasalarından referansla “bireycilik, akılcılık, eşitlik” gibi düşüncelerin gelişmesi yanısıra çok kültürlülük ve evrensellik gibi kavramların da siyaset felsefesine girmesini sağlamışlardır. Stoacılığın öncüsü olan Kıbrıs’lı Zenon, devletin doğaya olduğu gibi insan doğasına da aykırı olduğu düşüncesini benimsemiştir.

Antik Yunan felsefesinde ortaya çıkıp Avrupa Aydınlanması’nın kökenini oluşturan tüm bu düşüncelerin temelinde –Marshall(1964)’ın altını çizdiği, Mumford(2007)’un kentsel organizasyonla ilişkilendirdiği, Wycherley(1993)’inde mimari örgütleniş detaylandırmaya çalıştığı gibi, –“Greklerin *kent devletler* biçiminde birbiri ile bağlantılı ancak siyasal açıdan kısmen bağımsız örgütlenmiş topluluklar olarak yaşamaları” bulunmaktadır. Antik Yunan Kenti şeması, farklı düşünce ve seviyeden her tür insanın bir araya gelip etkileşime geçebileceği ortak alanların gelişmesi nedeniyle demokrasi kavramıyla özdeşleştirilmektedir. Bunun yanında, merkez kabul edilen Atina’nın, diğer *polis*lerdeki siyaset üzerinde etkili olması ve tüm açık mekansal yapılanmaya rağmen kölelik sisteminin sonlandırılmaması çelişki oluşturmaktadır. “*Polis*” olarak adlanan bu kentlerin merkezlerinde öncelikle ticaret işlevinin geliştiği *agora*, M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren halkın ticaret dışında düşünsel paylaşımı da geliştirdiği toplanma yeri olarak önemini arttırmış; Tapınağın bulunduğu ve kente hakim konumda bulunan *akropol*ün önemini geri plana çekmiştir.

Wycherley(1993, syf.78), M.Ö.4.yüzyılda Hellen kentleri ortak mekanlarında yapılan düşünsel paylaşımın ve siyasi anlayıştaki dönüşümün mimari ile ilişkisini şöyle vurgulamaktadır.:

“Tümü siyasal ve toplumsal yaşama tam ve etkin olarak katılan, özgür ve eşit yurttaşlardan oluşan büyük bir kitlenin yavaş yavaş ortaya çıkması kentin mimari gelişimini başka açılardan da yönlendirdi. Yönetimin işlerliği daha karmaşıklaştı.”

Atina’da, *agoranın* ticari işlevi yanı sıra, şenlik ve eğlence mekanı, sonrasında demokratik mahkemelerin mekanı olmaya başlaması, M.Ö.4. yüzyıldan itibaren *gymnasion*ların “resmi olmayan, siyaset ve ahlak tartışmalarının yapıldığı” felsefe okulları olması diğer *polis*lerde de etkisini göstermiştir. Anarşi kelimesinin, ilk kez Antik Yunan felsefesinde kullanılması da aynı döneme denk gelmektedir. Bu ilişkilenede, anarşist felsefenin gelişmesinde Antik Yunan Kenti şeması ve mimarisinin, sosyal ve siyasi yapılar üzerindeki etkisi öne çıkmaktadır. Aynı ya da benzer mekan anlayışının, Hristiyan’lığın erken döneminde, kilise, kiliseye bağlı devletin ve dinin doğal formunu bozduğu düşünülen komünal grupların yerleşim anlayışlarında da görüldüğü örnekler bulunur. Mumford (2007, syf.250-272) bu örneklerin, Roma kentlerinin, demokratik yapılanışına referans olduğu belirtmektedir. Godwin ve Kropotkin gibi Batı kökenli anarşist düşünürler için(Horowitz, 1964), Antik Yunan felsefesinin önemli bir kaynak olarak kabul görmesi, *polis*lerdeki mekansal bağıntıların özgürlükçü düşünce ve diğer sosyal ifade biçimlerinin gelişmesindeki etkisi ve bu etkinin görüldüğü kentlerde üretilen kültürel biçimlerin sürekliliği ile anlamını arttırmaktadır.

Anarşist düşünce ve dışı vurumları üzerine yaygın literatürde, çoğunlukla ütöplast yaklaşımalar ele alınmış ve tek tanrılı dinlerin insanlığın büyük bölümüne hakim olmaya başladığı İlk Çağ sonlarından bireyselliğin öne çıktığı Batı Aydınlanması’nın başladığı döneme kadar olan dönem detaylı olarak ele alınmamıştır. Ancak siyasi tarihten önce inanç tarihi ve arkeolojik veriler⁴⁹ incelenecek olduğunda, insan gruplarını çeşitli kurallar ya da ödevler çerçevesine alan inanışlar dışında ortaya çıktıkları dönem ve ortama göre anarşiye yaklaşabilecek birçok farklı görüş, inanış, öğreti, tarikat ya da tutum bulunabilir. Bu doğrultuda, büyük ve yaygın devletlerin oluşmaya başladığı, siyasi ve dini örgütlenmenin yoğun olduğu Orta Çağ boyunca anarşinin daha az etkili olduğu görüşü geçerli değildir. Bu tutumların en önemli izleri de kalıntıları günümüze dek korunabilmiş mimari yapılardır.

⁴⁹ Mumford(2007,syf.252)’a göre, bu inanç biçimleri, dünyayı güç ve maddi değerler üzerinden ölçen ve “hayatın yüksek değerli ürünlerinin egemen bir azınlığa ayrılmasına karşı gerçekleştirilmiş bir başkaldırıdır.”Bunlar M.Ö. VI. yüzyıldan çok önce başlamış olup Asurlulara ait bir tablette şöyle ifade edilmiştir: Malı mülkü bırak, hayatın peşine düş; Dünya malından vazgeç, ruhunu canlı tutmaya çalış.”

Dinler ya da inanç sistemleri ile anarşi kavramı arasında bağ kurmanın hassasiyeti bir yana, bu konuda doğru ya da geçerli kabul edilecek belirgin bir referans serisini kabul edip senteze ulaşmak da bilimsel olarak geçerlilik taşımaz. Bu çelişkiye karşın, Orta Çağ, gerek tek tanrılı dinler, gerek bu dinlerin farklı mezhepleri, *ezoterik-batını* ve karşı yönelimlerinde olsun, baskı, ahlaki çürüme ve haksızlık karşısında olan düşünce ve eylemin her çağ kadar etkili olduğu farklı inanışlardan sayısız örneğin verilebileceği bir çağdır. Bu farklı inanışların (Hancerlioğlu, 2010), inanç otoritelerine karşı olmak gibi ortak amaçlar barındırmaları nedeniyle, farklı dinlerden kaynağını alan farklı topluluklar arasında çeşitli etkileşimler bulmak mümkündür. Tek tanrılı dinlerden kaynağını alan özgürlükçü inanışlar, yaygınlaştıkları ölçüde, otoriteler için tehdit unsuru olarak algılanmış ve yok olmaya maruz olmuşlardır. Bu yokoluşlar, tarih yazımında gerekli bulguları sağlayacak izler görece kıt bulunmasına dayandırılmaktadır. Mekanlar ve mekanlar içinde korunaklı kalmayı başaran diğer yapıntılar, bu farklı yaşam ve inanç biçimlerinin en önemli delillerini saklamaları bağlamında önemini arttırmaktadır.

Dünyanın günümüzdeki siyasal, sosyal ve inanç yapısını biçimlendiren İlk Çağ sonlarındaki *Kavimler Göçü* olarak da adlandırılan büyük göç hareketleri de farklı inanç ve otorite biçimlerinin birbirine karışmasında etkili olmuştur. Bu hareket ile, kent devletlerinin yerini almaya başlayan imparatorluklar ile farklı kültürler, egemen inanç ve kültür odakları altında standartlaşmaya başlamıştır. Egemen kavramı ile de ifade edilen, merkezi yönetime bağlı bir politika, kültür, inanç sisteminin egemenliği olgusu, bu egemenliğin karşısında olacak farklı kültür, inanç ve sosyal hareketlerin de oluşmasına zorunlu bir ifade olarak kaynaklık etmiştir. Siyasi ya da dini otoritelere karşıt olan görüşlerin, topluluklar içinde gizli ya da açık biçimde ifade edilmesi her zaman anarşiyi de temsil etmemektedir.⁵⁰ Böyle bir yaklaşımda, her bireyin kendi iradesinin sonuçlarından sorumlu tutulması, meydana gelen kötülük ve haksızlıklardan insana irade veren tanrının dolaylı da olsa sorumlu tutulmaması mantığı öneren bu mezhep, dinin çizdiği ahlaki kurallara bağlılıkta bu özgürlüğün kötüye kullanımını onaylamamaktadır. Bu örnekte olduğu gibi, metafizik bir yaklaşımla tektanrılı inanışların hepsinde, benzer mantıkta çok çeşitli söylemlere ulaşmak mümkündür.

⁵⁰ Örneğin, İslamiyette *Mutezile* (Cevizci 2002, syf.562-563) mezhebinin, insanın iradesi ve hareketleri ile özgür bir varlık olduğu görüşüne dayanması ve dini, insan aklını yücelten biraz daha rasyonel bir yorumla algılama biçimi olduğu anlaşılmaktadır.

Farklı inanış ve felsefi öğretileri kapsayan bu yaklaşımlar içinde, gizli tutulanların bir kısmı *ezoterizm* kavramı altında ele alınmaktadır. *Hermetik* oluşumlar başlığında da ele alınan bu topluluklar, hakim inanç sistemlerinin *ezoterik* biçimlerimlerinden kimi noktalarda ayrılıp belirli noktalarda birleşmektedir.

Hançerlioğlu'nun(2010, syf.191) tanımına göre *Hermetizm*, Mısır mitolojisinde Thot, Yunan mitolojisinde Hermes Trismegisthos'un bilginin kutsanması yolunda temsil ettiği *gizemciliğin*, sonrasındaki öğretilere yansımasıdır. Bu kaynakta, *ezoterizm*, Türkçe karşılığı olan *gizemcilik* olarak ele alınmakla birlikte, kavramın felsefi olarak doğu ve batı *mistisizmini* karşıladığına yer verilmektedir. Bunun yanı sıra *mistisizm* kavramını da *gizemciliğin* Hristiyanlığa odaklı karşılığı olarak ayırdetmektedir. *Hermetizm* üzerine çalışması bulunan Babaoğlu(1997) ise, *hermetizm* ve *ezoterizmin* birbiri yerine kullanılışını, hermetik öğretilerin sonuçta ezoterik bir yapı oluşturmaları ile ilişkilendirmektedir. Babaoğlu'na göre, Avrupa Orta Çağa girerken, Ortadoğu'da Pers ve Hellen etkisinde "ekümene" oluşturmaya başlayan "yeni dünya düzeni", "standart bir kültür ve yaşam biçimi oluşturmak yönünde ilerlemiştir." Hermetik akım ve toplulukların ortaya çıkması ve artması ise bu ilerlemeye paralel olmuştur. Babaoğlu(1997, syf. 19-20), çalışmasında, bu süreci şöyle açıklamaktadır:

"Özellikle resmi ideolojiye şu ya da bu açıdan karşıt olan toplum kesimleri zaten hep ya daha eskiden kalmış ya da daha dış ülkelerden gelmiş görüş ve düşünceleri inançlar haline getirerek bunların çevresinde örgütleniyor, ondan güç almaya çalışıyorlardı. Bu inanç topluluklarının hepsinin temel özelliği, baskıcı dış rejim ve kaba çoğunluğun "*kem gözlerinden*" kaçınabilmek için gizli ve kapalı, kapalı ortamın doğurduğu gizemin yoğunluğundan ötürü de gizemli oluşlarıdır."

Ezoterizm ve *hermetizm* kavramlarının anlam ve kullanımları, tarihsel süreçte - çeşitlenen farklı inanç ve felsefi öğreti kollarının birbirleri ile etkileşimi paralelinde- birbiri içine geçmiş olsa da bu kavramlar çerçevesinde ele alınan yaklaşımların birçoğunun taşıdığı ortak özellik egemen ideolojinin dışında ve karşısında olmaları ve bu nedenle gizli ya da *yeraltı*nda kalmak durumunda olmalarıdır.⁵¹ Bu öğretiler

⁵¹ Ezoterizm(Hançerlioğlu 2010 ve Babaoğlu, 1997), temelini Antik Mısırdaki -kral, rahip ve dini oluşturan ve bu nedenle üç kez büyük anlamına gelen "Trimagistus" sıfatını alan- Hermes'in öğretisi üzerine kuran öğretileri kapsadığında, bu iki kavram birbirleri yerine de kullanılabilir. Bunların ortaya koydukları öğretiler, Musevilik, İslamiyet ve Hristiyanlık gibi tek tanrılı dinlerde ortaya çıkan farklı mezhep ve tarikatlar ile aynı ortaklığı sürdürmüştür.

içerisinde, merkezi yönetime karşıtlığı temsil eden ve *Batı* dünyasında aydınlanma düşüncesindeki etkisi olduğu düşünülen *Manikeizm* inancın kurumlaşmasına tepki olarak ortaya çıkmakla aykırı bir tutumu temsil etmiştir.

M.S. 3. yüzyılda, Asur sınırlarında yaşadığı düşünülen Pers asıllı Manes'in öğretisi, kendinden sonraki özellikle Hristiyan ve İslami farklı inanışların ve öğretilerin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Yaşam biçimi ve savundukları ile Amin Maalouf(2004)'un "Işık Bahçeleri" adlı tarihi romanına da esin veren Manes, Hançerlioğlu(2010), Kırıkkanat(2008), Babaoğlu(1997)'nin araştırmalarında ele alıp, Peter Marshall'ın da değindiği gibi İsa, Zerdüşt ve Buda öğretilerinin bir sentezini ortaya koymuştur. *Mani inancı* yada *Manikeizmin*, bilgelik, denge ve eşitliğe dayalı olduğu söylenen anlayışı, ikilcil/düalist bir anlayış içermektedir. Bunun yanı sıra, farklı dinlerde zaman zaman dini kurumları, mülkiyeti, devleti, baskıyı yadsıyan çeşitli özgürlükçü tutumda, bir referans öğreti olarak da görülmektedir. Bu gibi inanışların, bulundukları zaman ve mekana göre sıradışı yaşam biçimlerine ulaşması ise kimi zaman sapkınlık olarak değerlendirilmiştir. Orta Çağ Avrupa'da Umberto Eco(2010)'nun "Gülün Adı" adlı eserinde kurgusallaştırdığı gibi, karanlık bir dönem olarak karakterize edilmenin dışında, Doğu'dan bilgi akışının da hızlandığı bir dönem olarak tariflenir. Orta Çağ, interdisipliner bir bakışla değerlendirmeye niyetlenmiş birçok araştırmacının ele aldığı gibi, günümüze kadar geçerliliklerini sürdüren, aydın ve ilerici biçimlerin kaynağı olan yüzlerce hareketin ortaya çıkıp, bazılarının yok edilip, bir bölümünün gizlilikle süreklilik sağladığı uzun bir dönemin de adını koymaktadır.

5. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında ortaya çıkan *Mazdak*, *İsmailiye*, *Batınî*, *İhvan el-Safa*, *Mansur el-Hallac* ve İspanya'da *Sufist* bir hareket olarak başlayıp etkisi İngiliz Devrimi'nden Orta Avrupa'ya kadar ulaşan *Özgür Ruh Heresisi* gibi öğretilere bir çok farklı örnek daha eklemek mümkündür. Musevilikte *Kabbala* , Hristiyanlıkta birçok araştırmacıya göre Asur'lu Manes'in öğretilerinden kaynağını aldığı düşünülen *Bogomizm* ve *Kathar* öğretileri de Ortadoğu'dan Avrupa'ya kadar etkiler bırakmış karşı öğretiler olarak kabul edilmektedir. *Katharizm* ile Osmanlı Devleti sınırlarında ayaklanmalara kaynaklık ettiği gerekçesi ile idama mahkum edilen Şeyh Bedrettin öğretisi arasındaki paralellikler de dikkat çekmektedir. Kırıkkanat(2008), "Gülün Öteki Adı" adlı tarihi araştırma-roman türündeki eserinin bütününde, bu paralellikleri Eco gibi kurgusallaştırarak değerlendirmiştir.

Şekil 3.1. Kathar Göç Haritası (URL-3, 2012)

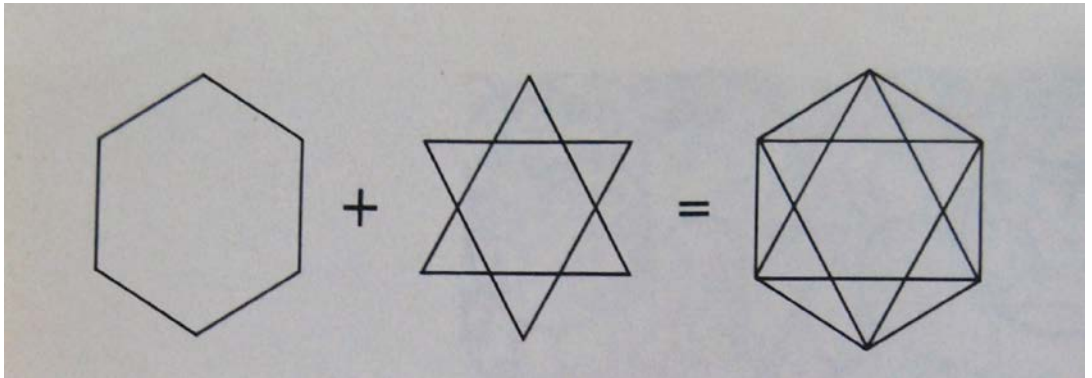
Farklı inanış ve öğretileri ile tüm bu tutumların, bu başlık bağlamında ele alınma nedeni, birbirinden çok farklı kökenlere sahip olmaları ve farklı yaklaşımlar önermelerine rağmen geçerli oldukları tarih sürecinde, hakim inanış ve yaşam biçiminin dışına çıkarak aykırılığı temsil etmeleridir. Bu öğretilerin bir kısmının, gizemli olmalarına rağmen, günümüze kadar karşı hareketler üzerinde etki bırakmış oldukları düşünülmektedir. Marshall(2003)’a göre, bu eğilimlerin yeraltı örgütü ve sapkınlık olarak, Babaoğlu(1997)’na göre *hermetik*, Hançerlioğlu(2010)’na göre *mistik* inanış ve yaşam biçimleri olarak anlaşılması, bu düşüncüyü destekler. Bu yaşam biçimlerinin sürekliliğinde, anarşist tutumun hangi mekânsal gelişmeler etkisinde olduğu, Anarşi ile İlişkilenen Mekansal Gelişmeler alt başlığında ele alınmaktadır.

Batını izler taşıyan Musevi, İslami ve Hristiyan tabanlı öğretilerin, birbirleri ile ve diğer *ezoterik* öğretiler ile ilişkileri oldukça karmaşıktır.⁵² Tüm bu etkileşimler içinde, düşünsel kavrayışı mimariye belirgin biçimde yansıtmış olan Sufizm öne çıkmaktadır. Karamustafa(2007)’ya göre İslami bir tarikat kimilerine göre ise

⁵² Mısır’da yazılan *Hermes* öğretisi *Hermetika*’nın(Gener 2007, syf.108-129), , Musa’nın tek tanrılı inanışı ile harmanlanmış, Harran Ovası civarında ortaya çıkmış *Kabbala*’nın da M.S. 1200’ler de müslüman Endülüs İspanya’ında yazılmış iki önemli kitap olan “Zohar” ve “Seferitsire” üzerinden İslamiyet’te tasavvuf felsefesine kısmen yansması ihtimali de güçlü bulunmaktadır.

Zerdüştlük, Yunan ezoterizmi, Hermes, Tao öğretileri ile de ilişki kurarak evrensel bir öğretiye ulaştığı söylenen Sufizm, geçici dünyada maddi değerlerin dışında ilahi ya da dünyevi kavramların birlikteliğine dayalı anlayışı mimariye de yansıtmıştır. Bakhtiyar(1976)'a göre, bütünleşmeyi temsil eden müziğin ve doğadaki geometrik biçimlerin dönüşümlerin mekana yansıması, Sufist mimariyi karakterize eder. Kimi Sufist grupların, sayıları, tüm bilimlerin ve varoluşun kökleri olarak görmesi ile belirli semboller oluşturulmuştur. Matematiksel ve geometrik düzeni oluşturan sayıların ifade ettiği değerler, ritmik kombinasyonlar olarak müzik, geometrik dönüşümle, el sanatları ve mimari ürünü olan yapıntılarda/arketiplerde biçimsel kurguyu oluşturur.

Farklı ezoterik öğretilerdeki en belirleyici ortak anlayış olan ikilcil/düalist kavrayış, Sufizmde (Bakhtiyar, 1976), biçimsel bütünlüğün, aktif biçimle pasif biçimin birlikteliği ile oluşmasına dayanan kavrayışı ile bütünleşir. Bu, eril biçim + dişil biçim, kalıcık + değişkenlik, ışık+karanlık gibi ikiliklerin birlikteliklerinden denge, varlığı ya da gerçeği oluşturması gibi çeşitlenmeden oluşan yaşamın ritmi, fiziksel biçimde ve işlevde sembolik olarak kullanılmıştır. Bu noktada, mekan üretiminde, bu birlikteliklerin üretim sürecinde ritimsel ve yapı sistemi/arkitektonik kurgusu, şiirden müziğe diğer üretimlere yansımıştır. Bunun tersi de mimari kurgunun oluşması sürecinde olmuştur.

Şekil 3.2. Farklılaşan Tinsel ve Yaşamsal Unsurların Simgesi Olan Geometrik Biçimler (Bakhtiyar 1976, syf.100): Geometrik çakışmalarla ifade edilen bu dönüşüm, mimari detaylara yansımakta; çeşitlilik, denge ve bütünlüğü bir arada tutma anlayışına dayanmaktadır.

Şekil 3.3. Chahar taq (Bakhtiyar 1976, syf.86): *Mihrabı* dairenin kareye dönüşümü ilkesine dayalı mekan kurgusu, “yaşam, ölüm ve tinsel yeniden doğumunu sembolize etmektedir”.

Sufizm, her ne kadar anarşi kavramı ve düşüncesine yeterince yakın bir felsefe olarak görülmesi de, felsefi anlayışın dışı vurumu olan sembolik geometrik biçimleri ve bunların dönüşümlerinden oluşan mimari dizgelere kaynak oluşturur. Sufist mekan anlayışında doğadaki başkalaşım/ metamorfozla, dönüşümün mimari biçimlenmeye uyarlanması ve doğa üzerine iktidar kurulmayan bir tutum söz konusudur. Bunun dışında, hakim inanç anlayışının dışında, bilgi, dönüşüm ve denge gibi kavramlar üzerine kurulu bir öğreti olarak, bu kavramları arkitektonik kurguda net olarak ifade etmiştir. Medrese, kervansaray ve ibadethane gibi çoğunluğa açık, farklı mekansal, işlevsel, görsel bağıntılar, birleşimler ve orantılar kurulmasına kaynaklık etmiştir. Bu ilişkiler ile, Batı Aydınlanması'nın modern mimariye etkisinde kurulan ilişkinin bir benzeri, sufizmin mimariye yansımasında bulunabilir. Özellikle bu örnek, yaşama dair farklı tutumların mekanda iz bırakması, mekanın her dönemde, hiyerarşik yapısı dışında bir ifade ya da etkileşim aracı olduğunu göstermektedir.

Hakim inanışlardan ayrılan öğretilerin bir kısmı, tam olarak anarşiyi temsil etmese de, eylem ya da yapıntıları ile ortaya çıktıkları yer ve zamana göre belirli bir yaşam tarzı ve onu yansıtan mekanın dışında kaldıkları olmuştur. Ahmet Karamustafa (2007, syf.23-49) “İslam Dünyasında Derviş Toplulukları” nı 13. - 16. yüzyıllar arasında incelediği çalışmasında, toplumsal yaşamı, ona ait geçerli kültürü ve diğer yapıları açık ve planlı bir şekilde red eden “anarşist derviş” tipolojileri üzerinde durmaktadır. Karamustafa’ya göre, mekansız olan toplum ve kural karşıtı göçebe “dervişler, anarşist gündemlerini uygulamaya koymak için çeşitli sapkın adetler edinmiş” kişilerdir. Yazar, bu eğilimleri, *Zâhidlik* ve *kural karşıtlığı* olarak iki sınıfa ayırmış, daha öncesinde Sufi inanışın bir kolu olarak yaygınlaşan *Zâhidliği*, Hicri Takvime göre İslamiyet’in 2. yüzyılı olan 8. yüzyıldan itibaren, sapkın bireyciliği yaşam tarzı haline getiren bir derviş biçemi olarak tanımlamıştır. Bu dervişlerin, Sufizmin kurumsallaşmasına açıkça karşı oldukları da belirtilmektedir. Böylece dervişin, Tasavvufun uzlaştırmacı etkisinden ayrıldığı ve “kural-karşıtlılık” haline gelmesinden de bahsetmektedir. Bu dervişler, toplumun çirkin karşılayacağı biçimde tuhaf alışkanlıkları, görünümleri olan, dini ve kültürel tüm kural ve adetlere aykırı davranan, mülkiyeti, üremeyi, örtünmeyi kesin olarak red etmiş kişilerdir.

Dervişleri Osmanlı Kültürü içinde ele alan Faroqhi’ye göre (2008, syf. 6-7) tarikat liderleri ve dervişleri müslümalığın farklı kollarla yayılmasında etkili aydın bir grubu temsil etmektedir; Faroqhi(2008, syf.123-124), Şii Safevilere karşı savaşın başlaması ardından devletin baskısının artması ile 16.yüzyıldan itibaren bastırılmış ve her türlü toplumsal ve dini gösterişi sefil yaşam tarzları ile red etmiş bir derviş tipolojisinden de bahsetmektedir. Şerif Mardin(2009, syf.54-55) ise “seçkinler tabakasına karşı” - Batılılaşma hareketlerinin büyük kentlerde etkili olmaya başladığı - 18. yüzyıl halk hareketleri ile “derviş değerleri” arasında ilişki kurmaktadır. Ancak Mardin, bu ilişkiyi sadece halk arasında isyankar geleneğin köklerinden biri olarak kurmakta ve örnek olarak verdiği, 1730 yılında patlak veren Patrona İsyanı’nın, iktisadi nedeni yanı sıra, özellikle devamında kadın özgürlüğü karşıtı bir tutumu getirmesi ile derviş hareketlerinden baskıcı tutumunu vurgulamaktadır.

15. ve 16. yüzyıl, Osmanlı topraklarında, idari ve teolojik erke karşı çeşitli hareketlerin ortaya çıkmış olduğu bir dönemi göstermektedir. Bu yaklaşımların, dünyanın diğer toplumlarında olduğu gibi, ekonomik ve siyasi ilişkiler üzerinden Osmanlı Devleti’ni etkilemesi olgusu günümüzdeki hareketlerin kökenlerinde daha

fazla yer bulmaktadır. Ortaya çıktıkları döneme göre aykırı öğreti ve düşünceler yanısıra, yaşam biçimlerinin, özellikle Hristiyan dünyasındaki protestan reformları - sanat ve mimari alanında yeni bilgi-kuramsal/epistemolojik çerçeveler oluşturacak ölçekte etkiler ağı oluşturmalarıyla- Avrupa Rönesansı ile düşünsel bağı bulunmaktadır.

Kültürel geçişlerin hızlandığı, özellikle Avrupa’da bilim ve düşünce alanlarında gelişmelere kaynaklık ettiği dönemler olarak, 15. ve 16. yüzyıl öne çıkmaktadır. Bu dönemde Floransa merkez olmak üzere düşünce ve bilimsel araştırmalardaki insancıl/hümanist yaklaşım, o döneme dek saklı kalmış ya da üzerinde durulmamış Doğu’dan gelen bilgi akışı ile, Antik Uzakdoğu, Mısır, Yunan ve İslam kaynaklarının latinceye çevrilmesi ile Batı’da ani bir yükselişi başlatmıştır. Freely(2011, syf.:ix, x, xi)’nin Orta Çağ bilim tarihi üzerine yaptığı çalışmaya göre, “Avrupa, Greko-Romen uygarlığın sonu ile orta çağın karanlığına gömülmüşken, İslam biliminin 9. yüzyıldan altın çağı olan 12. yüzyıla kadar Semerkant’dan Bağdat’a Kahire’den Cordoba’ya kadar islam fizikçileri, felsefeciler, matematikçiler, coğrafyacı ve simyacıları bu kentlerdeki gözlem evlerinde, Antik Yunan bilgilerine eşlik eden Mezopotamya, Sasani Fars, Hindistan ve Çin’den bilgiler ile araştırmaları kovalamış, korumuş, yorumlamış ve geliştirmiştir.” Bu bilgilerin Arapça’dan Latince’ye çevrilmesi devamında (Freely, 2011), batılı mucitlerin buluş ve teorileri ile çakıştırılması 16. Ve 17. yüzyılda gerçekleşen bilimsel devrimin ve aydınlanmanın yol göstericisi olmuştur. Bilgi ve insan akışının en dinamik olduğu mekan ise Freely’e göre, 15. yüzyıla kadar Latin Hristiyan dünyanın metropolü *Constantinople*, sonrasında çok kültürlü Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti İstanbul kenti olmuştur. Böylece, bilginin, Antik Çağ’da batıdan doğuya, Katolik Hristiyanlığın yükselişi ile refere edilen Orta Çağ’da doğuda saklandığı ve geliştirildiği, doğudaki bilim insanları ve düşünürler ile, kuzey afrika üzerinden tekrar batıya doğru aktığı aktığı kurgusuna dayanan hipotezler yaygındır. Mir Tamim Ansary(2009, syf. xix) , “ideal gelecek endüstri sonrası batı dünyası tarafından tahayyül edildiğinden”, dünya tarihinin de, buna bağlı olarak çağlara ad verdiğini ve hikayelendirdiği görüşü ile bu kurgunun tersini önermektedir. Ansary’nin çalışmasında, Hristiyan dünyası ekseninde yazılmış bir tarih karşısına, İslam medeniyetleri üzerinden yazılmış bir tarih ile çıkmaktadır. Bu yazımda(Ansary 2009, syf.178), mezhepler arası çekişmeler kadar, Osmanlı’nın coğrafi olarak üç kıtaya

yayılp, göçebe, derviş, tüccar, savaşçı, köylü, köle, mistik gibi sayısız etnisiteyi karmaşık bir uyumla kapsayan “anarşik” bir nüfus karışımına sahip olmasına yer verilmektedir. Bu saptama, günümüz dengelerini belirleyen, bilgi ve kültür akışında önemli olgular olarak yer alır. İki farklı kurguda yazılmış olan bu tarihsel çalışmalara göre, en önemli akış, İstanbul’un 1453 yılında Türkler tarafından fethi ile son bulan Bizans İmparatorluğu’ndan batıya göç eden birçok düşünür ve bilim adamının, kaynakları batıya taşımasıdır. Bu olay, yalnızca kilisenin protestan reformuna neden olmamıştır; Aynı zamanda, Avrupa Rönesans’ının⁵³ başlangıç nedeni olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti ve yönetim yapısı içinde anarşiyi ele almak da, günümüz dinamiklerinin sosyo-kültürel katmanlarını yapılandıran tarihsel olaylar arasındaki etkileşimleri anlamakta önemlidir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarından yıkılış dönemine dek(Zelyut 2010 ve Toy 2010), hak talepleri ile baş göstermiş sayısız düzen karşıtı hareketin, daha çok köylüden devlet aristokrasisine giden sınıfsal katmanlar arasında güç savaşları, gerilla hareketleri ve isyanlar şeklinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bunların, belirli bir düşünce temeline dayanmadığı yolundaki çıkarımlar bilimsel bir geçerlilik taşımamaktadır. Osmanlı Devleti’nde(Zelyut, 2010), farklı etnik grupların, merkezi devlet yapısında baskılanan, ötekileşen ya da ezilen grupların çıkardığı isyanlar yanısıra, bir düşünce akışı sonucunda “karşı düşünceyi” temsil etmeleri nedeni ile idam edilen bilginler, din adamları ve sanatçılar, çeşitli yazılı kaynaklarda yer almıştır. Bunların dışında, 17. yüzyılın başlarına kadar olan halk hareketlerinin arkasında benzer “karşı düşünceyi” oluşturan kişiler ya da bunlara ait söylem ve öğretiler bulunmaktadır. Ancak, 17. yüzyılın başından itibaren imparatorlukta daha farklı sınıfsal katmanların oluşması, bu hareketlerin 17. yüzyıl devamında daha farklı nedenlere dayandığını göstermektedir. Bu süreçte kadar olan özgürlükçü düşünce ve hareketler arasında en bilineni, düşünceleri ve esin verdiği eylemler, bu eylemlerin dayandığı bildiri ya da söylemler⁵⁴ ile dikkat çekmiş olan Şeyh Bedreddin’in öğretisidir (Kırıkkanat 2008 ve Toy 2010).

⁵³ Düşünce ve bilim alanında olduğu gibi, sanat, edebiyat ve mimari üzerinden okunan din ve devlet erkini temsil eden biçimler de aynı paralelde değişmeye başlamıştır.

⁵⁴ Şeyh Bedrettin’in, eğitimi süresince, günümüze kadar devletin sosyolojik ve psikolojik kökenini çözümlediği çalışmalarında, İslamî bilgin İbn-i Haldun’un devletin yapısına ilişkin fikirleri ile çakışmalardan dolayı oldukça etkilenmiş olabileceği ya da aynı süreçte farklı öğretilerin etkisinde kalmış olabileceği düşünülebilir.

Mutasavvıf olan Şeyh Bedreddin'in öğretisi, oldukça farklı taraflara çekilip, ideolojik taraflar içinde birbiri ile çelişen yorumlar üretilmiş bir konu olsa bile, ortak görüşte eşitlik, mülkiyete karşı ortak hak, ve devletin zulüm ürünü olduğunu savunması ve dinler arası kardeşliği savunan evrensel yaklaşımı ile kimi araştırmacılar(Toy, 2010, Zelyut, 2010) tarafından "karşı", Kırıkkanat (2008) için de "özgürlükçü" düşüncenin temsilcisi sayılmaktadır. Buradan her karşı düşüncenin özgürlükçü düşüncüyü temsil edemeyeceği tartışması çıkartılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bağlamı içinde birçok örnekte yinelendiği gibi, karşı düşünce ya da eylemin özgürlüğe odaklandığı ve dogmalaşıp farklı bir egemen yapının kontrolüne geçmediği ölçüde anarşist felsefe alanına yaklaşacağı kabul edilirse; Şeyh Bedreddin(2011) öğretisine bağlı ve devamında ortaya çıkan diğer eylem ve söylemlerin, kendisinden ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Osmanlı tarihinde, günümüze kadar anarşiye yaklaşan birçok örnek vermek mümkündür. Kimi isyan ve hareketlerin reform yanlısı devlet adamlarının tutumuna karşı daha baskıcı bir tutumu temsil ettiği zıt örnekler de mevcuttur. III. Selim reformlarına karşı bir hareket olarak ortaya çıkan ve tahttan indirilmesi ile son bulan, 1807'de başlayan isyan bunlara örnek olarak gösterilmektedir(Aksan 2011, syf:224). Bu hareketlerden ve karşı hareketlerden(Başaran 2007, syf.116-134), Osmanlı yönetim yapısındaki modernleşme ile kontrol ve denetimin artışı arasında farklı bir ilişki biçimi de tanımlı hale gelmektedir. Bu karakterde olmanın dışında modernist ya da reformist hareketler arasında, anarşist felsefe çatısında dolaşımda olan düşünce akışlarının birbiriyle etkileşimleri ve bunların günümüze kadar düşünce alanında neler taşıdığı, ne gibi sosyal dokuları işlemiş olduğu ve nasıl mekanlaştıkları önem taşımaktadır. Başaran (2007, syf. 121), bu dönemde sıkı bir denetim aracı olarak, Kefalet Defterleri'nin özellikle İstanbul'da "bekar, başıboş ve işsizlerin" suç kaynağı olarak fişlenmesi ve şehir dışı edilmesinden bahsetmektedir. Ayrıca, "Serserilik/basıboşluk" kavramları ile yapılan bu genel tanımlamanın, çok da ayrımlayıcı olmamasına dikkat çekilmektedir.

Şerif Mardin(2009, syf.9-139) , "Türk Modernleşmesi" başlıklı çalışmasında Osmanlı'da "hürriyet" kavramının ele alınış biçimlerini örnekler üzerinden takip eder ve konuya farklı bir bakış açısı ekler. Bu yazınsal takip içinde, bazı toplumlar ve dönemlerde, modernleşmenin, bir merkezîleşme süreci olarak ortaya çıkmış olduğu saptaması bulunur. Bu saptama, kavramsal bir karışıklığı gidermektedir.

Modernleşme, aydınlanmanın devamında gelen ilerici ve bireyselliğin yüceltildiği bir süreci temsil etmesine rağmen özgürlük, birey ve birey haklarının yüceliğinin ilanı anlamına gelmemektedir. İbn-i Haldun'un saptamaları üzerinden Batı modernleşmesini de ele alan Mardin(2009, syf.35-36), baskı kaynağı “feodalizmin çöküşü” sonrasında, birbirine paralel sanayileşme, burjuvazi ve bireysel hakların artması gibi gelişmeler arasında farklı sınıfsal ve kültürel gruplar oluşmasından bahsetmektedir. Bu gruplar arasında ayrışmalar, kopukluklar başgöstermekte ve ulusculuk gibi kopuklukları giderecek, “bağlayıcı yeni kavramlar ve yapılar geliştirilir.” Mardin’e göre, Osmanlı Devleti, bu bağlayıcı yapıları oluşturmak konusunda geç kalmıştır. Diğer yandan daha farklı etnik kimlikler arasında bir takım bağlayıcı yapılar ortaya çıkmıştır. Müslüman tebaaya 19. yüzyıla kadar tanınan ayrıcalıkların, yöneten sınıfındakilerin Fransız İhtilali etkisinde, hakların genişletilmesine yönelik tutumla diğer nüfus gruplarına da tanınması, bu gruplar arasında ayrışmış, birbiri ile ve devlet ile çatışan daha farklı ulusculuk biçimleri başgöstermesine ve nüfus yapısı içinde gerilimlere neden olmuştur.

19. ve 20. yüzyılın başında meydana gelen karşı hareketlerin çoğunlukla yeniliğe karşıt düşünceler etrafında oluşması Batı’daki özgürlük kavramını biçimlendiren, bilginin yazı ile aktarımı sürecinin ve Osmanlı’da matbaa kullanımının 18. yüzyılda başlaması ile de ilişkilenebilir (Ortaylı, 2008). Sözü geçen dönemde, yeni oluşmakta olan Osmanlı aydın kesimi ve onlara haber akışı sağlayan azınlıkların yeni imtiyazlarına eklenen modernleşmenin, bir batılılaşma pratiği olarak gelişmesine eklenenecek çelişkiler ve çatışmalar izlenir. Aralarında, batı metinlerinin dolayısı ile, Batı’da gelişen yeni ekonomik gelişmeleri takip etmekle ilintili ayrışmalar da olmuştur. Yeni Osmanlılar gibi Batılılaşmayı bir taklitçilik olarak eleştirenler olduğu kadar Jön Türkler gibi “Batılılaşma” yanlısı gruplar da oluşmuştur. 20. yüzyılın başında (Doğan ve Alkan, 2010), 1908 ve 1911 yılları arasında, 27 sayı olarak basılan Ulum-ı İktisadiye Mecmuası, Batıdaki gelişmeler etkisinde toplum ve devlet yapısında daha liberal anlayışta yazıların yayınlandığı bir yayın olmuştur. Bu yazıların, özgürlükçü ya da eşitlikçi anlayışı yansıtmaktan çok, serbest rekabete övgü niteliğinde olmakla birlikte, yalnızca devlet yapısının dini kurumlardan özgürleşmesi taraftarı olduğu anlaşılmaktadır.

Süregelen örneklerden, ortaya çıkan düşünce hareketleri doğrultusunda, özgürlükçü düşünce ve hareketin Osmanlı’larda da 19. yüzyılda daha aktif olduğu ortaya çıkmaktadır. Mardin(2009, syf.101-106), Türklerde özgürlük anlayışının gelişimini yalnızca Batı Avrupa’daki özgürlük anlayışının geçişi ile ilişkilendirmenin yetersiz olduğunu, “islâmî” bir bağlam içerisinde okunduğunda “batınî bilgi” ya da Sufist anlayışa bağlı daha geleneksel bir kavram olarak Osmanlı kültürü üzerinde de etkiler bırakmış olduğunu ayrıca belirtmektedir. Batıda, özgürlük düşüncesini tetiklemiş olan benzer izler gibi, -*batınî* öğretiler etkisinde gelişmiş bir özgürlük geleneği olarak-, 19. yüzyılda gelişen kentli orta sınıf/burjuva ile, geride kalan sınıflar arasındaki gerilimlerin neden olduğu hareketler de etkili olmuştur. Öncelikle Magna Carta, devamında Hobsbawn(2008)’ın nasıl bir özgürlük ortamına yol açtıkları konusunda eleştirdiği biçimiyle Fransız Devrimi sonuçları, ancak, insanlara kendi eylemleri ile süregelen ya da dayatılanı değiştirebilmek yönünde esin vermesi ile etkili tarihsel gelişmeler olarak kabul edilmektedir.

19. yüzyıl, dünyanın büyük bir kesiminde, farklı araçlar ile artan kültürel etkileşimlerle, özgürlük kavramının hızlı gelişmelerin ve haberleşmenin nedeni ve sonucu olarak daha fazla gündemlerde dolaştığı bir dönem olarak kabul görebilir. Ancak, anarşi sayılabilecek ilk özgürlükçü düşüncenin insanlık tarihinde ne kadar gerilere gidebileceği belirsiz kaldığı gibi, düşünce akışının hangi yüzyıllarda daha etkili olduğu da kesinliğe ulaşamamıştır. Özgürlüğün insanın varoluşu ile başladığı, toplumsal yaşama geçişle birlikte biraradalığı ve sürekliliği güvence altına alacak yapıların üstüne eklenen soyut değerlerle beslenerek örülen sistemlere karşıtlığın da bu yapılar kadar sürekli olduğu, insanlık tarihindeki birçok dönüşüm ve değişim üzerinden anlaşılmaktadır. Baskıya karşıtlık ve özgürleşme ihtiyacı, toplumların, insana dair biçimlerin ve biçemlerin kalıplaşmaları sürekli değişim ile aşmalarında, önemli bir dinamik olarak da kesintisizdir. Anarşist düşüncenin tarihi üzerine yapılan Batı literatüründeki araştırmaların büyük bölümü, özgürlükçü anlayışın bir düşünce biçimi olarak tartışılmasını Antik Yunan Felsefesi’nde anarşi kavramının kullanımı ile başlatmaktadır. Yine Batılı kaynaklara göre (Weir 1997), anarşinin felsefi bir kavram olarak tanımının ilk kez Proudhon’dan etkilenen Amerikalı düşünür Benjamin Tucker tarafından 1897’de yapıldığı kabul edilir. Tucker(Yarros 1936), 1882’de kurduğu “hürriyet” ve “özgürlük” anlamına gelen *Liberty* dergisinin 30 yıl boyunca editörlüğünü üstlenip devlete, kapitalizme ve idari mekanizmalara karşı

şiddetsiz pasif direniş modelleri üzerine düşüncelerini aktarmış, çeviriler yapmıştır. Bu çalışmalar devamında, anarşist felsefenin, insanları devletlerin eşitsizliğe dayalı sistemlerinde oluşan açlık, işsizlik, kölelik ve diğer haksızlıklara karşı nasıl koruyabileceğini ya da program oluşturabilme potansiyelini sorgulamıştır. Tucker, felsefi anarşizmin deneysel, bilimsel ve özgür tavrının, ütöpik olmaktan öteye geçmesi yolunda bireysel özgürlüğü savunmuş ancak önerdiği felsefenin özgürlük düşkünü anti-sosyal bireylerin toplum içinde suça yatkın/kriminal tehlike olurturacağı eleştirilerine karşı yasal cezaların da bu probleme engel olamadığı yanıtını verebilmiştir; Hatta idari mekanizmaların haksızlığı meşru kılan düzeneklerine göndermeler yapmıştır.

Anarşi, bir –izm olarak, 19. ve 20. yüzyıl düşünürleri tarafından sosyal, politik, ekonomik ve dini kuralların gereksiz ayrımcı ve çürük bulunan noktalarına karşı düşünce ve tavırların bütünü olarak algılanmış ya da ele alınmıştır. Klasik ve *felsefi anarşistler* olarak kabul edilen 19. yüzyıl düşünürlerinden Pierre Joseph Proudhon (2010), William Godwin (1964), Mihail Bakunin (2006) ve Peter Kropotkin (1999)’in toplum eleştirilerinde, özgürlüğün yozlaşmanın önüne geçebileceği düşüncesi vurgulanmaktadır. Bu düşüncelerde, teorilerini *Aydınlanma* ve *Devrim* üzerine kuran 18. yüzyıl düşünürü Jean Jacques Rousseau’nun çalışmalarını incelemelerinin etkili olduğu savı ise Crowder(2007, syf.27-43)’ın “Klasik Anarşizm” başlıklı çalışmasında yer almaktadır. Jean Jacques Rousseau(2010)’ya ait “Toplum Sözleşmesi” adlı çalışmanın, kaynağını aldığı Fransa ve Avrupa Kıtası sınırlarını aşan, sonrasında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, metrik sistemin kabulü, Cumhuriyet Rejiminin oluşması, Sanayi Devrimi ve Modernizm gibi dünya tarihindeki önemli gelişmelerden günümüzdeki halk hareketlerine kadar süren Fransız Devrimi’nin esin kaynaklarından biri olduğu kabul edilmektedir. 14 Temmuz 1789’da kraliyet hapishanesi olan Bastille’in zaptedilmesi ile başlayan, aristokratik ve feodal kurumlarla onların izini taşıyan herşeyi yıkmaya girişen bu halk hareketi, Hobsbawn(2009)’un değerlendirmelerine göre, bireyi sivil toplum içinde belirlemeye ve devletin konumunu sarsmaya yönelmiştir. Bu çalışmanın genel sonucuna göre, devrimin bu amacı, her ne kadar Napoléon dönemine kadar koruyabilmiş olduğu düşünülse ve burjuvazinin yükseliş kaynağı olarak gösterilse de, devrimin arkasındaki dinamik bir ortasınıf/burjuva kolektivizmi olarak görülmemelidir.

Fransız Devrimi, kolektif bir hareket olmasına ve sonrasında milliyetçiliği körüklemesine karşın, halkın ve orta sınıfın amaçlarının çatışma içinde olmasından kaynağını alan egemen sınıfa karşı gelişin nasıl etkili bir harekete dönüşebileceğini göstermesi nedeniyle anarşist

literatürde önemslenmektedir. Ancak, devrimin öncülüğünü üstlenen ve halkın sesi olma iddiasındaki orta sınıfın, sonrasında, *ayaktakımı* olarak gördüğü altsınıfın bastırılması, çıkarların yönetim mekanizmalarına yakınlığı bağlamında yine despotizm ve feodalizmin yükselmesi gibi nedenler ile anarşist felsefede itibarını yitirir. Hobsbawn(2009, syf.1-69)’a göre 19. yüzyılın sonundan itibaren “Çarlık Rusyası ve Türkiye hariç” Avrupa’da burjuva liberalizmi artık bir devrime ihtiyaç duymamıştır, ancak devrimin bir özgürlük fenomeni haline gelerek dünya çapındaki alt-üst oluşlara verdiği esin ve referans da yadsınmamalıdır. Hobsbawn (2009, syf.1-69), Peter Kropotkin’in Fransız Devriminin iki ciltlik tarihini yazması çalışmasını da “uluslararası çapta en ciddi solcu tarih çalışması” olarak kabul etmektedir. Bu çalışmanın, Rus Devrimi üzerindeki etkilerini de vurgulamıştır. Ancak, Rus Devrimi, sonuçları açısından özgürlükçü düşünce ve eylemi dışlayan bir yapıya bürünmekle karakterize edilmektedir. Tüm bunların yanısıra, Rus kökenli anarşistler olan Bakunin ve Kropotkin’in düşüncelerinin Rusya sınırları dışında daha etkili olmasının nedenleri olarak, öncesinde işçi haklarını gözeten *Birinci Enternasyonal* çatısında düşüncelerini ortaya koyan anarşistler ile Marksistler ve Troçkistler arasında ortaya çıkan düşünce ayrılıkları da gösterilmektedir. Sonrasında ise, anarşistlerin devrimin kendisine yönelttikleri eleştiriler gösterilmektedir.

Anarşist düşüncenin ve eylemin (Marshall 2003, syf.629-649), tarihsel akışta, otoriter devlete ve mekanizmalarına karşı, pratikte etkili olarak merkezi yönetimi dağıttığı ülke olarak İspanya örneklenmektedir. 1911’de kurulan CNT (Ulusal İşçi Konfederasyonu) öncülüğünde 1936 da başlayan iç savaş, Guernica katliamını da kapsayan ve 1975’e kadar süren Franco diktatörlüğü süresince yönetim karşısında ezilenleri kolektifleştirme çabaları ile en aktif ve anarşist hareketlerden biri olarak kabul edilmektedir. Marshall(2003)’a göre, Bakunin’in CNT üzerindeki etkisine rağmen, beklendiği gibi Bakunin ve Marx arasında uzlaşma oluşmaması, CNT *Birinci Enternasyonal*’in ulusal boyutta İspanya’daki örneğini temsil ederken, Bakunin ve diğer anarşistlerin Birinci Enternasyonal’den dışlanması, Franco’ya karşı mücadelede yüzbinlerce kişinin sürgüne gönderilmesi gibi nedenlerle CNT güven

boşluğu ile etkinliğini yitirip fraksiyonlara ayrılmıştır. Sürgündeki gruplar arasındaki anarşistlerin oluşturduğu *Movimiento Libertario Español* (İspanyol Liberter Hareketi) ise, Franco'nun ölümüne kadar ilk yıllardaki kadar etkili olamamıştır. FAI (İber Anarşist Federasyonu) İber yarımadasında bulunan diğer anarşist grupları bir araya getirmeye girişmiştir. Bu fraksiyonların İspanya'da Franco'nun katı karşı saldırısı ve sürgün politikaları nedeniyle etkili olamasa da, Portekiz'deki diktatörlük olan *Estado Novo*'yu yıkan *Karanfil Devriminde* etkili olduğu düşünülür. Bu grupların savunduğu anarko-sendikalizmin Rus Devrimi sonrasında da Almanya, Belçika, İsveç, Norveç gibi ülkelerde ve Latin Amerika'da ortaya çıkan hareketler ile devamını sağladığı düşüncesi CNT'nin önemini korumuştur.

Günümüzde İspanya'nın çeşitli kentlerinde, daha çok kültür, barış ve ekoloji gibi konularda kendini ifade etmek isteyenlerin kullandığı, işgal evi/*squat* olan binalara halen bu anarşist gruplara ait bayraklar asılmaktadır. Marshall(2003, syf.643-644), CNT bünyesinde kadınların da örgütlenerek pasiflikten kurtulmak ve özgürleşmek adına kurdukları, *Mujeres Libres* (Özgür Kadınlar) adındaki liberter grubun, patriarkal düzende kadınların bireysel özgürlüklerini savunmaları anlamında ümit verici bir oluşum olduğuna da işaret etmektedir. CNT-FAI'ye Barselona'ya giderek destek veren Emma Goldman, yaşam biçimi kadar eylemleri ile de sesini duyurmuş, anarşist felsefenin en güçlü kadın karakterlerinden biri olarak kabul edilir. Franco diktatörlüğüne karşı yürütülen bu hareketin politik temellerini tamamen kabul etmese de Marshall(2003, syf.559), Goldman'dan yaptığı alıntı ile bu devrimin “anarşizmin kaosu simgelediği görüşünü yokedeceği” fikrini çekici bulmasına gönderme yapmaktadır. Goldman(1997), anarşist düşünce ve eylemin bir sınıf ya da cinsiyet tekeline algılanamayacağını kişisel olarak gösteren, anarşist felsefenin bireyin özgürlüğünü temel aldığını hatırlatma çabasını düşünce ve eylemine yansıtmıştır. Cinsel politikadan kaçınıp kişilik hakları bağlamında kadının özgürleşmesinden ve serbest aşktan yana olması ile birlikte, Horowitz(1964, syf.266-283)'e göre, ölümünden itibaren femizmin en önemli karakterlerinden biri olarak da anılmaktadır.

İngiliz yazar George Orwell (2010), İspanyol iç savaşında P.O.U.M. *Partido Obrero de Unificacion Marxista* (Birleşik Marksist İşçi Partisi) tarafında cephede yer almıştır. “Katalonya'ya Selam” adlı eserinde, yaşamının bu kesitini aktarırken, anarşistlerin, mücadelenin Franco tarafından dağıtılmasına kadar eşitlik ve halkın

iradesine dayalı bir sistemi gerçekleştirmelerini anlatmaktadır. Orwell'ın hikayesinde, iç savaşta rol alan karşı grupların, işgal ve halkın iradesi ile ülke endüstrisini büyük oranda kollektifleştirilip, sınıfların yok sayıldığı ve herkesin eşitlenerek gerçekleştirdiği ütopya, Avrupa'da yayılmaya başlayan faşizme direnişi temsil etmiştir. İç savaş, bu grupların kendi aralarında dağılması ile zayıflamaları ve Franco tarafından yönetimin ele geçirilmesi ile son bulmuştur. Bu süreçte, direniş gruplarının merkezlerinin bulunduğu Barselona'da otel, telefon santrali, kabare tiyatrosu gibi kimi yapılar anarşistler ve onlarla birlikte mücadelede yeralan bu gruplar tarafından işgal edilerek karargah olarak kullanılmış faşizme karşı mücadelenin simgeleri haline gelmiştir.

Şekil 3.4. Posta Binası -Catalunya Meydanı (Eser Yağcı, 2012): Catalunya Meydanı'nda yeralan telefon binası, günümüzde lüks mağazaların yer aldığı bir tüketim alanına dönüşmüş olup, bina renove edilerek, özel bir iletişim şirketi tarafından kullanılmaktadır.

Klasik Anarşistler⁵⁵ olarak anılan düşünürler kadar, farklı kültür coğrafyalarından düşünür, aydın ve sanatçılar da birbirlerinden etkilenmişlerdir(Horowitz 1964 ve Marshall 2003).Almanya’da etkili olan Max Stirner, Rudolf Rocker ve Gustav Landauer; İtalya’da Enternasyonal’den koparak aktif eylemlerde bulunan Malatesta; Fransa’da Georges Sorel; İngiliz hegemonyasına karşı sivil itaatsizlik hareketlerini örgütleyip, önerdiği “aydınlanmış anarşi” ile şiddet içermeyen anarşinin öncüsü haline gelen ve ünü Hindistan sınırlarını aşan Gandhi gibi özgürlükçü/liberterlerin, özgürlük düşüncesi temelinde birbirlerinden etkilenmiş oldukları bilinmektedir. İspanya’da Gerald Brenan, Çin’de Shen-wu-lieu, Li Shih-tseng ve Chang Ching-chiang, Japonya’da Kōtoku Shūsui, Ōsugi Sakae ve Ishikawa 20.yüzyılda bu etkileşime dahil olmuştur. Edebiyatta ve akademik ortamlarda eserleri ile etki oluşturan Joseph Conrad, Fyodor Dostoyevsky, Leo Tolstoy, Albert Camus, Herbert Read, Samuel Yellen, Tomas Garrigue Masaryk, Alexander Berkman, Pa Chin 1968 Mayıs hareketlerinin dünyanın birçok yerinde etki göstermesine kaynaklık etmişlerdir.

Özgürlükçü düşünce paralelinde meydana gelen iktidar karşıtı eylemler, 20. yüzyıl başından itibaren Asya’da da etkisini göstermiştir.⁵⁶ Bu görüşü destekleyen saptamalarda, Çin Devriminde etkili olduğu düşünülen özellikle yaşam anlayışı, bireyi doğanın bir parçası olarak kavrayan yaklaşımı ile anarşist eylemden ziyade özgürlüğü manevi bir değer olmaya taşımış ve doğasında özgür olan yaşam algısını genelleşecek biçimlerine yerleşerek özgürlükçü zemini oluşturur. Benzer bir etki, Mardin(2009, syf.103)’in Sufizm’in Türklerde özgürlük kavramının gelişmesine ilişkin saptamasında da mevcuttur. Dirlik’e göre(1997) 20. yüzyılın başında Asya’da, özellikle Çin, Japonya ve Kore’de endüstrileşmeye bağlı sendikal haklara değinen, anti-militarist yaklaşımlar ve diğer devletlerin baskısına karşı hareketler görülmüştür.

Rusya’da anarşist hareketler politik sonuçları ve Rusya dışında daha fazla etki oluşturmaları sonucu daha farklı yapıda olmuştur. 1905 Sosyal Devrimi Çarlık Rusya’sını Ekim Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği’nin kurulmasına kadar yıpratmış, sınırları dışında Çin’deki Mao Devrimi’ni de etkilemiştir (Dirlik, 1997). Asyadaki, özellikle Çin’deki hareketlerin etkileri 68 öğrenci hareketlerine kadar

⁵⁵ Anarşist felsefenin bilinen figürleri olan Bakunin, Kropotkin, Proudhon ve Godwin klasik anarşist felsefe kuramcıları olarak kabul edilip, farklı kültür ve coğrafyalarından çıkan anarşist öncüleri etkilemişlerdir.

⁵⁶ Marshall(2003, syf.719)’a göre “anarşizm pek çok bakımdan doğal olarak Çinlidir ve Taoizm kadar gerilere uzanan uzun bir geleneğe dayanır.”

ulusal ölçekte olmuştur. Çin'deki sosyal hareketler üzerine tarihi araştırmalar yapmış olan Arif Dirlik, Çin'de 20. yüzyıl başında görülen anarşist hareketlerin, tamamen Budist ve Taoist kavrayış izinde gelişmiş olduğu söylemlerine bu nedenle katılmamaktadır. Dirlik'e göre özellikle Çin'deki geç hareketleri bütünüyle yerel bir düşünce geleneğine bağlamak "üçüncü dünya toplumlarında" kültür milliyetçiliğini tetiklemekte ve dikkatleri küresel kapitalizmin bu yerellikleri kolayca uyumlamasından yerel kimlik siyasetine çekmektedir. Dirlik (2010), bir başka çalışmasında kuramsal olarak ele aldığı "Postkolonyal" elestride, "Avrupa/Batı merkezci" yayılmanın, Üçüncü Dünya Ülkeleri söylemi üzerinden, yerele özgü farklılıklardan beslenmesine dikkat çekmektedir. Dirlik yöntem olarak, aynı zamanda bu farklılıkların marjinal biçimleri tarafından geriye çekilmesi diyalektiği üzerinden yol almıştır.

Bu ve benzeri görüşler ile, Avrupa-merkezciliğin eleştirisi, artık "hegemonya eleştirisi" olarak okunamayacaktır. Jameson(1994)'un da "geç kapitalizmin kültürel mantığı" olarak postmodernizmler içinde ele aldığı gibi, yeniden üretilen farklılık, kendi kimlik siyasetini belirlemiştir. Jameson(2005a)'un daha sonra postmodernizm eleştirisi olarak yaptığı değerlendirmeye göre, kimlik üzerinden geliştirilen siyaset, belirlendiği andan itibaren ele geçirilir hale gelmektedir. Farklı bir bakış getiren Dirlik(2010)'e göre Postkolonyal eleştiri, küresel olanı redetmekte, dünyanın halen ulusal olarak bölünmüş olmasını temel almakta ve böylelikle çok kültürlülüğün küresel iktidara sağladığı hizmetleri görmezden gelebilmektedir. Bu tartışmalardan, bilgi iktidarının ve kimlik politikalarının, özgürlüğü yeniden üreterek kendi lehine kullanabildiği sonucu çıkartılmaktadır.

Postkolonyal elestride, benzer bir yaklaşım Edward W. Said(2008)'in "Şarkiyatçılık"⁵⁷ çalışmasında okunmaktadır. Said(2008, syf.11-103)'e göre "şark", kendini *Batı* olarak ayıran toplulukların, -çoğunlukla kültürel kaynaklarını talan ettikleri ve artık rakip haline gelen- Doğu kültürlerinin Batı'da nasıl kavranacağını belirleyecek birtakım "öteki imgeler" üreterek, ötekileştirmektedir. Batı üretimi *şarkiyatçılık* terimi, her ne kadar Batının bütünleyicisi gibi kullanılsa da Batı'nın görece üstünlüğünü Doğu zorbalığı karşısında "akademide, literatürde, dış işleri kurumlarında" canlı tutan kuramlar yığını sunmakta ve bu düşüncenin yayılmasını, çoğunlukla kültür endüstrileri üzerinden yapmaktadır. Bu düşünceye göre birey

⁵⁷ Oryantalizm

hakkı, hümanizm, aydınlanma gibi ilerici kavramlar da sürekli biçimde *şarkın* karşıtı olan batıya maledilir. Said'e göre bu "önemli parasal yatırımların yapıldığı, yaratılmış bir kuram ve uygulama bütünüdür". Bu yönde işlerlik kazanmış bir kültür, öteki üzerine egemenliğini, ötekini bu kültür ile gönüllü hale getirmekle sağlamakta diğer yandan, baskıcı olmaktan da sıyrılmaktadır. (Said 2008, syf.16-17) *Şarkiyatçılık* ile belirginleşen kültürel ve siyasal olgu, yalnızca özgürlükçü düşüncenin Batı'nın düşünce tekeline nakli şeklinde değil, *Doğu*'da ortaya çıkan örgürlükçü yapıların da batı tarafından onanlanmak için, yeniden üretilip kullanıma sokulması,⁵⁸ anlamına gelmektedir. Bu olgu, yeni mekan yaklaşımları ve üretimlerinde de kendini göstermektedir.⁵⁹

Anarşist felsefe ile ilgili literatürü oluşturan metinlerin bir çoğunda, radikal bireyselliğe dayanan bir felsefenin nasıl toplu hareketler oluşturabileceği, anarşinin savunduğu anti-politik eylemin de kollektifleşme potansiyeli veya çeşitli politilerin eline geçerek nihayetinde sisteme entegre olma çelişkisi/paradoksu vurgulanmaktadır. Anarşizmin öncüsü olarak öne çıkan düşünürlerin tanımları ile anarşizm, çok anlamlı bir kavrama dönüşse de bu düşünürlerin ortak ideali olan özgür bireylerden oluşan adil toplumlar oluşturma ideali, anarşist düşüncenin çekiciliğini dönem dönem arttırmakta ve yeni hareketlerin kaynağı olmaktadır. Horowitz(1964, syf.17)'e göre Bakunin, Malatesta, Sorel ve Kropotkin anarşizmi bir gelecek vizyonu gibi değil bir yaşam biçimi olarak algılamakla birleşirler. Anarşist felsefe ile dolaylı yoldan ilgili kuramcılarının bir çoğu da, anarşist düşünce akışına eklemenebilecek kuramlarla, anarşinin politik biçimine karşı yaşam ve pratiklerin daha da içine girmiş, olumlanmış aynı zamanda anarşist felsefenin kalıpları dışında önermelerde bulunurlar. Kojin Karatani'nin kuramsal eleştiri yönteminde, Sennett'in kentler ve mekanların birey ve toplum yaşamına ilişkin önermelerinde, Rolando Perez(2008)'in Şizo-analiz üzerinden ele aldığı "An(arşi)" de, Gandhi'nin "Satyagraha" sında olduğu gibi evrensel yaklaşımlar vardır. Yine de bu çalışmaların zamanla ve çoğunlukla ulus devletler olarak kabul edilen modern kapitalist toplumlarda hakim olan anlayışa bağlı kaldıkları söylenebilir.

⁵⁸ Aynı zamanda, Doğulunun gözünde yine Batı üretimini yüceltmesi şeklinde

⁵⁹ Özgürlüğün Mekansal Temsili bölümünde ele alınmış olan, Hindistan'da UNESCO desteği ile bir *ideal kent* olarak kurulan Auroville yerleşkesi, Gandhi'nin eşitlikçi (egaliteryan) *aşramının* dünyanın çeşitli yerlerinden gelen turistler için tasarlanmış bir yeniden üretimi olarak buna örnek oluşturur.

Kimi çalışmalarda anarşizmi sınıflandırma çabaları bulunmaktadır. Örneğin Horowitz(1964, syf.28-55), anarşist düşünce yelpazesinde bulunan farklı eğilimleri: “faydacı anarşizm”, “köylü anarşizmi”, “anarko-sendikalizm”, “kollektivist anarşizm”, “suikast anarşizmi”, “komünist anarşizm”, “bireyci anarşizm” ve “barışçı anarşizm” başlıkları ile ayırtmıştır. “Faydacı Anarşizm”⁶⁰, aristokrat kesimden aydınlanmış ya da entellektüel düzeyi ile toplumdaki haksızlıklara farkındalık ile yaklaşan ütöplast düşünürlerin eylemde olmasa bile eserleriyle ifade ettikleri anarşist yaklaşımdır. Helvetius, Diderot ve Godwin bu eğilimin temsilcisi olarak gösterilmektedir. “Taşra anarşizmi”⁶¹, endüstrileşme ve kapitalizmin fakirleştirdiği kesimi, ve insan emeğini artı değer olmaktan çıkartan bu gelişmeleri besleyen liberal burjuvaziye karşı, çalışan sınıfın haklarını savunan biçimdir. “Anarko-sendikalizm”⁶², anarşizmin kollektif hareketler oluşturarak Avrupa’nın 19. yüzyıl tarihini derinden etkileyen, sosyal ayaklanmalar ile devrimlere neden olan en önemli akımlarından biri sayılır. Horowitz, “anarko-sendikalizmin, bir sınıf politikasına dönüşmesi” ile, anarşizmin politika ve sistem karşıtı yapısı içinde düşmesine neden olduğunun altını çizmektedir; Ancak eylemde bir sınıf politikası olmaktan öteye geçerek etkili olduğunu da kabul etmektedir. “Kollektivist anarşizm”⁶³ olarak tanımlanan harekette, Bakunin, Kropotkin ve Birinci Enternasyonal önderliğinde gelişen ve anarşizmi sınıfsal politik bir eylem aracı olmaktan özgürleştirme amacıyla, özgürlük ve haksızlıklara yol açan yönetim mekanizmalarına karşı aktif düşünce, eylem ve söylem üreten bir hareket olmuştur. Horowitz’e göre otoriter devletlere karşı mücadelede etkili olan diğer hareketlerin kökeninde kollektif anarşizm barınmaktadır. Kollektif anarşizm, sosyal yeniden yapılanmalar, kentsel gelişmeler ve insanlığa hizmet veren diğer yapıların adilleşmesini talep eder. “Komplo Anarşizmi”⁶⁴, belirli bir popölasyon, grup ya da bireye yönelik haksızlıklara karşı direnen anarşizmin savaşlar, ekonomik ve etnik ayrımları örgütleyerek insanlık terörü üreten kapitalist devletler ve onları temsil eden yöneticileri tehdit etmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Suikast Anarşizmine göre insanlığı kötülüğe sürükleyen yöneticileri ortadan kaldırmak gereklidir. Bu söylem ile suikast eylemlerini meşrulaştıran bu tipoloji, Horowitz’e göre kısa vadede

⁶⁰ Utilitarian Anarchism (İng.)

⁶¹ Peasant Anarchism (İng.)

⁶² Anarcho-Syndicalism (İng.)

⁶³ Collectivist Anarchism (İng.)

⁶⁴ Conspiratorial Anarchism (İng.)

“politik ya da egoist şiddet” ile “altruistik suikast” arasındaki hassas sınırın birbirine karışacak kadar dejenere olması nedeniyle anarşist düşüncenin doğası ile çelişir hale gelmiştir. Anarşizmin şiddet ile ifade bulmasına karşı anarşistler tarafından kabul edilemeyecek bu tavır, daha çok politik terörün eylem biçimi olur. “Komünist Anarşizm”⁶⁵, Birinci Enternasyonal’in aşırı entellektüalizmi ve suikastçilerin yüzeysellik sınırındaki anti-entellektüel tavırlarına teorik bir tepki olarak Errico Malatesta’nın temsil ettiği bir biçimdir. Yalnızca entellektüel söylem ya da tepki odağı belirsiz “vur-kaç” şiddeti ile gerçek haksızlıkların çözümlenemeyeceği ilkesini benimsemiş aktivizm ve tepki göstermenin kitlesel hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç, arkasında, güçlü bir toplum felsefesi bulunan bir tür politik organizasyona ihtiyaç duyulması nedeni ile komünist anarşi olarak tariflenmiştir. Horowitz, Malatesta’nın düşüncelerinde toplum bilimci Saint-Simon ve Durkheim’in “kollektif bilinç” üzerine çalışmalarının etkili olduğunu belirtmektedir.

Avrupa anarşizminin kollara ayrılmak ve kitle hareketlerine dönüşmek gibi sabit bir duruma maruz kaldığı, aynı tıkanıklık döneminde buna karşın Amerika’da kültürel alanda kişi özgürlüğüne odaklanma gereksinimi ile ortaya çıkmış daha kişisel bir yaklaşım olarak ele alındığı örnekler bulunabilir. Ancak tüm bu sınıflandırmalar, düşünce temelini özgürlük düşüncesi ve statüko karşıtlığı üzerine oturtan anarşiyi kalıplara sokmaktadır. Klasik anarşistlere, anarşist teorilere kazandırdıkları kelime hazinesi ile saygı duyan “Bireyci Anarşistler”, Harowitz(1964, syf. 47-52)’in çalışmasına göre daha çok Max Stirner, Josiah Warren ve Benjamin R. Tucker’ın düşüncelerinden etkilenmişlerdir. Anarşi kelimesinin kelime kökeni/etimolojisinde de yer alan özgürlük, kollektivizmin bireysel özgürlüğü ele geçirecek bir yapı olarak sarması düşüncesi ile çelişmektedir. Buna odaklanan “bireyci anarşistler”, eşitlik, özgürlük, hakların hukuka üstünlüğü gibi konularda şiddet ve politika içermeyen profesyonel eylemi desteklemeleri yoluyla anarşist düşüncenin saygınlığını koruma çabası içinde olmuşlardır. “Barışçı Anarşizm” (Pacifist Anarchism), anarşizmin politik biçimler içindeki düşüşüne rağmen, insan egosunun kollektif ya da bireysel zararlarının özgürleşme yolundaki en büyük engel olduğu iddiası ile ilgi kazanmıştır. Gandhi’nin düşünsel anlamda öncülüğünü yaptığı bu biçimde, “zafer” iddiasından uzak kalmayı başaracak bireylerin oluşturacağı yalın farkındalık, insanlığı tehdit eden birçok yapıyı barışçı yöntemlerle dönüştürme fikrine dayanmaktadır.

⁶⁵ Communist Anarchism (İng.)

Anarşist düşünce yelpazesi içindeki farklı yönelmeleri tanımlayan bir başka düşünür ise Matthias Kaufmann'dır. "Aydınlanmış Anarşi" başlıklı çalışması ile "irrasyonel motiflerden" uzak ve yapıcı eleştiri üretecek anarşiyi öneren Kaufmann(2003, syf. 17-22)'ın yaptığı anarşist sınıflandırması, aşırı bireyci "radikal anarşist" tanımı ile başlamaktadır. Bunun devamında, devlet ve siyasal yapılara karşı gelen "felsefi anarşist", devlet, hukuk ve kültür alanında liberal olan "elitist anarşist", devletin ekonomiye müdahalesi ile oluşan sınıf ayrımlarına karşı gelen "iktisadi anarşist", özgürlükçü yaklaşımları kollektifleştirerek gruplar üzerindeki baskıları çözüldürmeyi amaç edinen "cemaat anarşisti", cemaat anarşistlerinin haksızlığa uğrayarak toplu hareketler ve grevlere yöneldiği "anarko-sendikacılar" başlıkları ile çeşitlenmektedir. Kaufmann(2003, syf.16-17) bu çalışmada, anarşizmin akılcıl özgürlük anlayışını kullanmayı önerir. Ancak meşru olmayan iktidar yapılarını denetleyecek bir yasal çerçeveyi bu anlayışa dahil etmekle, kişisel alana müdahalesi kısıtlanmış dahi olsa, bir devlet tasavvuru kendini gösterir. Bu nedenle Kaufmann'ın Aydınlanmış Anarşi önerisi liberal anlayışa yakın bulunmaktadır.

19. yüzyıl sonrası anarşizminin, siyasi bağlarının, daha çok Joseph Déjacque (2012)'ın ilk kez 1859'da kullandığı biçimde bir *liberterizme* yaklaşarak sosyal ve kültürel alanlarda etkisini sürdürdüğü ve tam anlamıyla merkezi bir otoriteyi hedef almaktan uzaklaşmaya başladığı izlenmektedir. Bu sürecin ilk evresini, modernizmden yola çıkan ütöplast yaklaşımlar ve yaşama dair umudun dünya savaşları ile yitirilmesi, ikinci evresini ise anarşist düşüncenin, karşısında konumlanacağı somut iktidar merkezlerinin, mekanlarının, kurumlarının ve düzeneklerinin soyut ve değişken değerler ağı ile belirsizleşmesi oluşturur. Bu düşünce ağını izleyen ve -izm'ler ile oluşan düşünce kalıpları içinde kalan okumalar, ikinci evreyi postmodernizm etkisine bağlar. Oysa, bu evrelerin hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkan, toplum bilim ve iktisat çalışmalarının süregelen bağıntı ve tanımlarının çok dışında bir karakterde ortaya çıkan yeni bir moda sisteminin, kapitalizme eklenmesi üzerinden farklı söylemlere bağlandığı izlenir. I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan hızlı geçişler ve dönüşümler döneminde, ölçek, biçim ve biçem değiştiren yeni sermaye güçleri, uluslararası para birimlerini dolaşıma sokarken, ortaya çıkan üretim-tüketim dengesizlikleri, özellikle tüketim potansiyelinin yüksek olduğu büyük kentlerde ekonomik bunalımlara neden olmuştur.

Savaş sonrası dönemi⁶⁶, bunalımlara rağmen, hızla büyüyen ve sosyal yapıları dönüşen kentler, döneme özgü yeni metropol tanımını oluşturmuştur. Özellikle Avrupa'nın yükselen yeni güçler karşısında ekonomik gücünü yeniden yapılandırması, bu ortamlara endüstriyel ve kültürel olarak bağlı olmaya başlayan 3. Dünya'da, işsizlik oranlarının artması ve *post-kolonyal* teorilerle kavramlaşmış yeni sömürü düzeneklerinin filizlenmesine yol açmıştır. Bu kentlerde (Kürkçü 1988), sistem karşıtı gençlik ve sanat hareketlerinin de arttığı görülür. Bu gerginliğin etkisiyle, Paris Sorbonne Üniversitesinde patlak veren Mayıs 68 hareketi tüm dünyada yaygınlık bularak, sosyal ve kültürel izlerini günümüze kadar taşımıştır. Köken itibariyle 68 hareketlerini daha önceki hareketlerden ayıran da isyan ruhunun siyasi bağlardan daha çok savaş, emek sömürüsü, sosyal ve cinsel eşitsizlik, kültürel ve irksal ayrımlar gibi çağın evrensel sorunlarına yönelmiş olmasıdır.

Paris'teki eylemlerin arkasında rol alan kitle arasında⁶⁷, edebiyat, sosyoloji, sanat, mimari, felsefe, psikoloji gibi çeşitli alanlarda birbiri ile etkileşimli yeni hareketler ve biçimler kurgulayan figürler, günümüz estetik kültürü, kentleri, mimarlık ve sanat ortamlarında geçerli kural niteliğindeki sınırlayıcı yapıları belli ölçüde yıkmışlardır. Bu *yaratıcı-yıkımın* mekânsal üretimlerdeki etkisi de, daha öncesine göre çok disiplinli/inter-disipliner olmaya başlamıştır. Böylece küreselleşme biçimlerini yeniden üreten ulusal yaklaşımlar dışında, yerelliğin yeniden ele alınması sonucuna ulaşmış ve günümüz mekanlarının gündelik yaşam ile ilişkisini daha da arttırmıştır. 1960'ların sonunda oluşan karşı kültürün ve sürecin sonuçları olarak ortaya çıkan sosyal, kültürel ve sanatsal hareketlerin izleri, her ne kadar 1980'lerden itibaren yeniden üretilerek sembolik anlamlarını yitirme sürecine girmiştir. Bu durum, anarşizmi “modernizmin estetik politiği” olarak ele alan Weir(1997, syf. 158-201)'e göre, anarşinin düşünce ve eylem alanını politikada kültüre kaydırması olarak tanımlanmaktadır. Soydan(2013, syf.13)'a, 19.yüzyıl ve 20. yüzyıl başında “Mısır, Kore, Güney Afrika, Ukrayna ve Latin Amerika'da” hareketler ile kendini göstermiş

⁶⁶ Yabancı kaynaklarda, post-war era (İng.) olarak geçmektedir.

⁶⁷ 1980'lere kadar etkili olan bu hareketlerde Sartre, Camus, Nietzsche gibi düşünürlerin temsil ettiği, *varoluşçu* düşünce yapısının da eylemlerin kültürel ruhuna katkıları olduğu yaygın bir görüş haline gelmiştir. Ancak eylemde etkin olan sanatçı ve aydınların, Guy Debord'un öncülüğünü yaptığı *Durumcular*'ın düşüncelerinden etkilendikleri de bilinmektedir. Sartre'ın *ateist* varoluşçuluğu, Nietzsche'nin *nihilizmi* ve Camus'ün *hümanist* anarko-sendikalizmi varoluşçuluğun bir birinden farklı yönelimleri olarak okunsa da çağcılları olan Foucault gibi insanlığın güç uğruna yitirdiği değerlere farklı açılardan eleştiri getirmişlerdir. Dolayısı ile anarşist olarak anılmasalar da liberter düşünürler olarak kabul edilmekte ve kendilerinden sonraki anarşist düşüncelere farklı düşünceler miras bırakmışlardır. Anarşizmin Estetik Kültüre Etkileri başlıklı bölümde bu etkiler detaylanmaktadır.

olan anarşi, kültürel alanda Türkiye'ye yaklaşık 100 yıllık bir gecikme ile girmiştir. Bu gecikmiş kültürün oluşmasında 68 hareketinin etkili olduğu görüşü ağır basmaktadır. Aynı görüşe göre Anarşizm Türkiye'de sol politikalara eklenmiştir. Atan(2013, syf. 155)'a göre, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler bünyesinde taraf olduğu, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile özgürlüğe ilişkin kavramlar gündeme girmiş ve yeni hareketlere esin vermiştir. Osmanlı Devleti içinde ortaya çıkan hareket ve isyanlar göz önüne alındığında, eylemde olup kavramlaştırılmamış anarşik tutumların kesintisiz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kültürel alanda, bunun görünürlük alması Türkiye'de de öğrenci hareketleri olarak etkisi olan 68 hareketleri sonrasına denk gelmektedir.

Gerek özgürlük düşüncesini birtakım siyasi görüşlerin yansıması olarak kavramlaştıran anarşist felsefe, gerek bu felsefe içinde oluşan sınıflandırmalar, gerek ise düşünce ve eylemde anarşist tutumlar gösterdiği düşünülen aktörler ve hareketler, günümüze kadar etkiler ve yeni hareketler oluşturmayı sürdürmektedir. Anarşist tutumların etkinliğinin, politik alandan çok kültürel alanda arttırarak sürdürmesi, mekana yönelik daha açık bilgi-kuramsal/*epistemik*, sosyal ya da estetik yaklaşımların oluşabileceği yönünde bir potansiyel olarak ele alınabilir. İnsan-çevre-mekan ilişkilerinde tüm hayal gücü kurgularının deneyimlenebildiği ve sınırların ortadan kalktığı yeni yaklaşımlar öngörülebilir. Bu yalnızca mimarlık disiplini özgürleştirmekle kalmayıp, farklı ve sınır tanımayan uygulamalar ile süregelen sistemlerin ve hiyerarşik yapıların sınırlarını da sorgulamakla sarsabilir. Bu bakış açısı ile anarşiye yaklaşan mekan anlayışından bahsedilebilmekte ancak ornatif olması nedeniyle, anarşist mimarlık gibi bir tanım yapılamaz. Bu tanım yapılamasa da, anarşizm etkisinde özgür düşünce akışının estetik kültürdeki etkileri üzerinden, insan-çevre-mekan ilişkileri yeniden kavranabilir.

3.1.1. Anarşi ile İlişkilenen Mekansal Gelişmeler

Anarşi kavramının mekanla ilişkisi dolaylı değildir. Bireysel özgür düşünce üzerine temellenen anarşi kavramı, insan-çevre-mekan ilişkilerinde farklı bağlamlarda daima yer alır. Anarşinin tanımı gibi, insan-çevre-mekan ilişkilerindeki etkileri de belirgin olgular ile açıklanabilir değildir. Edebiyat, felsefe, politika ve birçok farklı alanda, anarşi kavramı birbirinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu anlamların tekinin, toplamının ya da kombinasyonlarının, bir araya geldiklerindeki bağdaşmazlıkları, anarşinin net ve tek bir tanımını ortaya koymayı olanaksız kılar, çünkü çelişkiye ulaşmaktadır. Anarşi kavramı üzerinden söylem geliştiren düşünörlere ait metinlerden damıtılacak bir ortak görüş de ancak kavramın bağlamını belirtmekte ve *statüko*⁶⁸ karşıtlığı göstermektedir. Bu bağlam, *yaşama ve bireye ilişkin edimlerin, kalıplar, normlar, teori ve pratikte bağlayıcı olan tüm çoğul aidiyetler dışında kullanılması ve sorgulanmasıdır*. Düşüncede, kavrayışta, eylemde ya da mekanda anarşi içeren tüm yaklaşımlar ile, bu yaklaşımların etkisinde oluşın somut ve soyut değler, etki gösterdikleri süreçlerde ve uzamlarda *anarşist* olarak nitelendirilebilmektedir. Bu nitelendirmelerin dinamiğı, zaman ve mekan değışkenliğidir. Zaman ve mekana bağli olarak farklılaşın ve gelişin estetik kültür, anarşinin kime göre, neyi, ne gibi bir süreçte temsil ettiğini ya da edeceğini doğrudan belirlemektedir. *Statükonun* başlaması da, belirli bir mekanda ve süreçte, toplumsal yapıda oluşın sosyal iklim içinde değlerin kalıplaşmasıyla olmaktadır, antropolojik kültürün farklılaşması ile oluşın estetik kültür, bu kalıpların değışkenliğini sağladığı kadar, süresiz olan bir takım yeni kalıpların oluşmasına da aracılık etmektedir.

Anarşi, her birey, topluluk ya da kültür grubu için farklı bir anlam taşır, bu nedenle uzun bir sürece yayılan kolektif bir etki oluşturamaz. Düşünörlar tarafından ütörist ve aşırı bireyselci tavrı ifade etmektedir. Ancak, anarşi düşünce akışı içinde, bireyselliğe düşkün anarşist, içe kapanmış değildir, yaşama yönelmiştir. Bu nedenle anarşist tavır, tam bir yabancılaşmayı ifade etmediğı gibi, belirli bir aidiyeti de temsil etmemektedir. Bunun yanısıra, anarşi içeren düşünce, eylem ve yapıntıların tümünün ütörik ve bireysel olduğı da söylenemez. Anarşi kelimesi, tüm bu nedenlere bağli

⁶⁸ Status quo (Latince)

olarak farklı anlam karşılıkları bulmaktadır. Bu anlamlar içerisinde en baskın olan, anarşinin statüko oluşturan örgütlü siyasetin, sistemleşen sosyal ve ekonomik yapıların karşısında durması ve bu tutumu temsil etmesidir. Anarşistlere göre, erk mekanizmalarının oluşması, herşeyin karar ve kazancının/tasarrufunun insan elinden, kontrolü elinde bulunduran egemen güce ve süreklilik sağlayıcı sistemlere geçmesi anlamını taşımaktadır. Anarşistlerin, temelde en fazla karşı çıktığı devlet ve örgütlü siyaset, başta birey özgürlüğü olmak üzere insanlığın ürettiği tüm biçim ve içeriklerin eşitliksiz kullanımlarına neden olmaları gerekçesiyle yadsınmaktadır. Aynı görüşe göre örgütlü siyaset, sistem ve bunlara bağlı aşırı hiyerarşiye tabi olan mekan da aynı sistemin parçası sayılacağından bu karşı çıkışların konusu olmaktadır.

Anarşist düşüncenin insan eğilimleri üzerindeki doğrudan etkisi, bu eğilimler ile etkileşim içerisinde olan mekan üzerinde kendini gösterir. Anarşist literatür ve mekan teorileri tarandığında anarşi kavramının mekan ile ilgisinin en fazla kentleşme olgusu üzerinden kurulduğu açıkça belirlenir. Kentlerin oluşumu, gelişimi ve çöküşü ardındaki sosyal ve siyasi dinamikleri tanımlayan kavramların neredeyse tamamının⁶⁹, anarşi kavramının ters anlamını ifade etmesi, farklı bir deyişle yadsıdığı değerleri barındırması, bu ilişkiyi daha da netleştirmektedir.

Anarşinin karşıtlık oluşturduğu örgütlü yapılanmalar yanısıra, siyaset, ekonomik ve sosyal yapılarda sistemleşme ve diğer merkezi iktidar ilişkileri gibi olgular, arkeolog ve tarihçilere (Childe 2009 ve Mumford 2007) göre kentleşme paralelinde oluşmuş ve gelişmiştir. Bu paralellik doğrultusunda, kenti karakterize eden en önemli belirleyiciler olarak kabul gören mekanlarda farklılaşma ve eşitliksiz yapılanmalar, bir yönetim hiyerarşisinin de önemli göstergeleri kabul edilmektedir. Bu kabullerden yola çıkılarak denilebilir ki, yaşama dair ve düşünsel olarak insanlığın ürettiği her biçim, mekanın taşıdığı biçim ve içerik ile etkileşime bağlı evrildiği gibi, anarşist düşünce ve dışı vurumda mekanın rolü önemlidir. Bu bağlamda, özellikle kentsel yapılanmanın, tarih boyunca, hiyerarşi, biçim ve düzeni dayatması, bir karşı tavır olarak, temelinde eşitlik ve düzensizliğe dayalı anarşist düşüncenin ortaya çıkmasında, gelişmesinde, çöküşünde ve yeniden canlanmasında etkili olmuştur.⁷⁰

⁶⁹ Ütopik kentsel kurguların bir kısmı, kenti karakterize eden toplumsal katmanlaşma, ve mevcut kalıplara karşı tavrı yansıtmakla anarşiye yaklaşmaktadır.

⁷⁰ M.Ö. 1. yüzyıl'da yaşamış olan Vitruvius(1960)'a ait, "Mimarlık Üzerine On Kitap" başlıklı metin ve çizimler ile, mimarlığın ilkelerini oluşturan koşulları Antik Yunan geleneğini yorumlayan Roma estetiğine tabi biçimde tanımlamıştır.

Anarşinin mekânsal ifadesi, özgürlüğü kısıtlayan herhangi bir erkin varlığını gösteren, toplumsal katmanlaşmanın oluşturduğu mekânsal eşitsizliktir.

Anarşinin, tarihsel ve güncel dışı vurumlarının ya da etkilerinin birbirleri ile nedensel bir ilişki içinde oldukları iddia edilememektedir. Çünkü anarşiyi ifade eden kavramların her bir birey için anlamlandırılma biçimi çok farklıdır. Ancak, insanın doğası gereği, aidiyet duyduğu mekanlar üzerindeki haklarını temel haklarından biri olarak algılaması ve özgürlüğünün tanımına bu hakları da katması noktasında anarşi mekanla ilişkilenebilir. Anarşist düşünce yapısı ve eylemin mekanla ilişkisi, insanı baskı altına alan yapıların arttığı zamanlarda ve yerlerde farklı ifadelerle açığa çıkmaktadır. Günümüzde tarih okumalarında, bu ilişki belirgin bir şekilde, köy ve kent ayrımının yapılmasında kullanılan kavramlar üzerinden kurulmaktadır. İnsanlığın toplu yerleşik hayata geçmesinden itibaren, kentten önceki yerleşkenin eşitlikçi doğasının, nüfus yapısı yanısıra mekansal yapılaşmanın, kentlere kıyasla toprak sahibinin erk sahibi haline gelerek ekonomik, siyasi ve mekansal bir model ortaya koymaya başlayan derebeyliğin/feodalitenin yayıldığı Orta Çağ'a kadar sürekli olması bir çok kent tarihi, arkeoloji ve toplum bilim çalışmasında vurgulanmıştır. Nüfus ve mekansal yapıda farklılaşma ve katmanlaşma, köy-kent ayrımının olduğu kadar, toplu yaşamda gücü elinde bulunduranların diğerlerinin özgürlüklerini kısıtlamasının da en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Mekanların eşitlikçi yapılandığı, belirli yapıların biçim ve biçimleri ile farklılık göstererek öne çıkmadığı ilk toplu yerleşmeler arkeolojik açıdan kent sayılmamaktadır. Bu ayrım, Childe'nın "kentsel devrim" olarak adlandırdığı, toplu yerleşmelerin kent olma niteliklerini saptamasıyla büyük ölçüde netleşmiş ve ilk toplu yerleşmelere ilişkin köy-kent ayrımlarındaki tartışma ve çelişkileri azaltmıştır. Bu görüş, sonrasında, kentin idari erk insiyatifinde geliştiği görüşünlerini güçlendirmiştir. Huot, Thalman, Valbelle(2000, syf.34) gibi arkeolog ve tarihçilerin ürettiği "Kentlerin Doğuşu" başlıklı ortak çalışmanın "argümanlar" bölümünde yapılan kent tanımı bu çıkarımı şöyle özetlemektedir.

"Gerçek bir kent, örgütlü hiyerarşik ve sosyal bir yapı yansıtmalıdır. Böyle bir kent, belli bir ekonomik ve sosyal gelişmeye tanıklık etmeli; barındırdığı insanlarla çevresinde yaşayan insanlar arasında yeni bir tür ilişkinin kurulduğunu göstermelidir."

Tarım ve hayvancılığın daha öncesine göre örgütlü olmaya başladığı ve toplu yerleşimlerin daha geniş alanlara yayıldığı Neolitik yerleşmelerin büyük kısmının, insanlar arası ilişkilerde konum/statü ayrımı ya da bir yönetim hiyerarşisinin bulgulanamayışı nedeniyle kenti karakterize eden örgütlü yapılardan yoksun oldukları düşünülmektedir. Ancak, Neolitik tarımın, tarıma elverişli bölgelerdeki nüfusu ve bir arada yaşama ihtiyacını arttırması, büyük yerleşkelerden kentsel oluşumlara geçişin önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Bu görüşler doğrultusunda, sosyal katmanlaşma izleri göstermeyen bu yerleşim alanlarının ilk kentler sayılıp sayılamayacakları tartışmaları sürmektedir. Ancak M.Ö. 3000'lerden itibaren insan üretiminde farklılaşmalar ile Mumford(2007, syf.54)'un ifade ettiği gibi “köy topluluğundan farklı olarak ilk kent, egemen bir azınlığın ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlenmiş bir kastın yönettiği bir toplum” olarak oluşmuştur. Bu oluşumda, ilk tinsel aidiyetleri oluşturan tanrılar ve tanrıçaların temsilcisi olan rahib ve hükümdarlar, erk sahibi olarak, iktidarı temsil etmektedir. İktidarın işleyişinin göstergesi, aynı zamanda bu kentsel birliğin simgesi olan görkemli tapınaklar ve kaleler, kentleri köylerden ve diğer kentlerden ayırmıştır.

Erk sahibinin gücünü sergileyen heybetli yapıların kendini ilk olarak gösterdiği Mezopotamya, ve sonrasında Mısır kentlerinin süreklilik sağlayamayışının nedeni olarak, merkezi iktidarın zaafı doğrultusunda şişen kent sisteminde mekansal kopukluklar gösterilmektedir. İbni Haldun(2013, syf.29-37)'a göre, mekanda ve toplumda kopukluklar üzerinden ortaya çıkan sosyal, siyasi ve ekonomik çözümler, zayıflamanın ardından gelen savaşların kaybedilmesine neden olmuştur. Devletleri organizma gibi tanımlayan düşünür, simgesel yapıların iktidarın gücünü değil, o devletin yıkılmaya karşı direncini gösterdiğini vurgular. Devletlerin yaşlılık dönemi olarak tanımladığı zayıflamanın kökeninde ise farklılaşan nüfus içinde iktidara karşı direnen, isyan edenlerin artması bulunmaktadır. Bu bakış açısına göre, sosyal ve mekansal kopukluk bir merkezde yoğunlaştığı ve örgütlü siyasetin ürünü olduğu ölçüde anarşist karşı çıkışlar kendini göstermektedir.

Hiyerarşik toplumsal örgütlenme modellerinin ortaya çıkışı ve bunları yansıtan toplu yerleşimlere dair izler, özellikle, toplu eğilimler ve toplu yaşamda sınıfsal katmanlaşmanın da izleri olarak kabul edilen mekansal farklılaşmalar, kentin

gelişimi üzerinden takip edilmektedir.⁷¹ Valbelle(2000, syf.451-454)'e göre, erk unsurları ve idari mekanizmaların idaresinde örgütlenerek devletleşen bu kentlerde, öncelikle tarımsal üretimi geliştirme amacıyla başlayan örgütlenmenin, yaşayanlar üzerine egemenlik kurmanın doğal bir gereksinim haline dönüşmesi günümüze kadar olan süreçte “kentsel çözümlerin” nedenidir. Adı geçen çözümler, sosyal bağlamda oluşsa da, etkileri kenti oluşturan mekanların kullanımları üzerinden izlenmiştir. İnsanın aidiyet bağı kurduğu değerler ve bunlara bağlı değişimlerin dikte edilmesi ve kendi yaşam tanımına aykırı değerlerin zorla kabul ettirilmesi bağlamında kent, bireysel ve kollektif olarak bu değerlerin edinildiği, deneyimlendiği, anımsandığı mekanların bütünü temsil etmektedir. Bu ilişkiyle, kentle aidiyet ilişkisi kopan birey de kentine sahip çıkmaktan vazgeçmektedir.

Mumford(2007,syf. 52-56)'un ele aldığı tarihsel örneklerle vurgusunu arttırmaya çalıştığı görüşüne göre, daha örgütlü olma ve büyüme yönünde, merkezi yönetime tabi olan kentsel yapılanmada, empoze edilen hiyerarşi, zamanla, topluluğun doğal gereksinimleri ve beklentileri ile çelişerek aidiyet duygusunu zedelemektedir. Valbelle(2000, syf.453), bu süreci “kent sisteminin düzen arayışlarında aşırı şişmesi” olarak tariflemektedir. Erken dönemde, gösterdikleri büyük ve hızlı gelişimlere rağmen, Mezopotamya oluşan kent devletlerinin M.Ö. 3000'lerden itibaren yokolmaya başlamalarına neden olan zayıflamanın arkasında, savaşlardan önce, ortaya çıkan aşırı hiyerarşinin etkili olduğu görüşü hakimdir. Mekansal ayrışmalar ile, özellikle yönetenler ve teolojik erkin, nüfus ve mekan üzerindeki hakimiyetinin artması arasında paralellikler kurulmaktadır. Ayrıca, ortaya çıkan mekansal katmanlaşma ile ilişkili sınıfsal katmanlaşmanın, merkeziyetçi yapısı ve haksızlıklara açık olması, bu kent-devletleri zayıflatan isyan ve diğer sosyal krizlerin olası nedenleri olarak gösterilmektedir. Mezopotamya kent-devletlerinin çöküşünden binlerce yıl sonra, İskender'in ölümü ardından Makedon etkisinin zayıflamasıyla Hellen kentleri olarak adlanan Antik Yunan kentlerinin daha fazla süreklilik sağlamalarının daha özgürlükçü yapılanmalarına bağlı olduğu düşüncesi bu görüşlere örnek olarak gösterilmektedir. Özellikle Wycherley(1993, syf.45-79)'in tarih çalışmasında, Hellen kentinde mekanların açık alanlarda halkın farklı kesimlerinin -

⁷¹ Günümüzde tartışılrsa da Mumford(2007), Huot(2000) ve Wycherley(1993) gibi birçok kent tarihçisi ve arkeoloğun kabul ettiği gibi, ilk kentler M.Ö. 3500-3000 yılları arasında aşağı Mezopotamya'da oluşmuştur.

hatta aykırı bireylerin- bir araya gelececeği biçimde örgütlenmesi ve farklılıklara açık oluşu ile ilişkilendirilmektedir.

Mekan, özgürlükçü düşüncenin gelişimi, insanın kendini ifade etme ve üretim biçimlerinde özgürlük, kültürlerin ve medeniyetlerin sürekliliği arasındaki paralel ilişki birçok arkeolog, toplum bilimci ve tarihçi tarafından vurgulanmaktadır. Bu vurgularda en fazla örneklenen, öncesinde Antik Yunan sonrasında Orta Çağ'ın başlangıcına kadar öncelikle Atina yönetimi etkisinde olsa bile bağımsız gelişen Hellen kentleri, sonrasında Roma kentleri ve mimarisinin bu demokratik ortamı, Batı kültürünün temeli ve sürekliliğini arttıran mekanlar, yazılı kaynaklar ile mimarlık kültürüne yansıtılmaktadır. Bireyselliğin önemini vurgulama iddiasındaki *Batı modernizminin* referans aldığı bu kentlere ait ortak mekanlarda üretilen farklı düşünceler gibi bu kentlerden geriye kalan biçimler ve yapıntılar⁷² da önem taşımaktadır.

Bu bakış açısıyla, kent tarihçileri ve arkeologlar için kent, idari erki, yani merkezi yönetimi, hiyerarşiyi, katmanlaşmayı ve ayrışmayı temsil eder. Kent hiyerarşisine sahip olmayan yerleşke ise yerelliği, özgürlüğü, doğal olanı ve eşitliği temsil eder. Bu temsiller, anarşi kelimesinin anlamını oluşturan kavramların birtakım mekansal tanımlamalar ve sınıflandırmalar üzerinden somutlanabildiğini göstermektedir. Böylelikle denilebilir ki, temsil düzleminde mekan, göstergesi haline gelebildiği her kavramın ürünü ve ortaya çıkma gerekçesi olduğu kadar kendi oluşumunu dağıtmaktadır.

Dünya literatüründe ilk kent sosyoloğu olarak kabul edilen İbn Haldun(2010) “medeniyetlerin doğuşu, gelişimi ve çöküşü”nden oluşan döngüyü XIV. yüzyılda kent olgusu üzerinden örneklemiştir. Haldun, gösterdikleri büyük gelişime rağmen büyük medeniyetlerin çöküşünde devletin rolünü ele alırken kenti yalnızca bir metafor olarak kullanmayıp, bu medeniyetlerin zayıflamasında merkezi konumda olan kentte meydana gelen sosyal ve mekansal çözümlerin etkili olduğunu öne sürmüştür. “Medeniyetlerin Doğası” nı Mukaddime adlı eserinde ele alan düşünüre göre, devletler gibi kentlerin temellenmesi yönetenlerin gücünü ortaya koyması ile gerçekleşmektedir. Ancak bu gücün gelişme döneminde aşırı yoğunlaşması ve mülkiyetin artması yönetenleri rahatlık, gevşeklik içine sokarken düşmanların odağı haline gelen gelişmiş merkez kent aşırı şişmeler ve sosyal çözümler ile de

⁷² *Arte factum* (Latince)

zayıflamaktadır. Ayrıca “mülk sadece zor kullanarak gerçekleşir”(Haldun 2010, syf.19). İbn Haldun’a göre medeniyetlerin ve güçlerinin merkezi olan kentlerin sürekliliği yaşayanlar üzerinde tahakkümün sürmesi ve mülkiyetin korunmasına bağlıdır. Haldun, kırsal yaşamın kentlerdekine göre daha adil ve erdemli olduğunu belirtmekle, devletin ve kentin sürekliliğinin yönetenlerin gücüne bağlı olduğunu çeşitli örneklerde tekrarlamaktadır. Aynı iktidar unsurları tarafından belirlenen eğitimin sisteminin de insan karakterini bozacağını ileri sürmektedir.

XIX. yüzyıl anarşist düşünürleri arasında anılan Proudhon(2010)’un “Mülkiyet Nedir?” başlıklı çalışması da insanın doğal hak ve özgürlükleri ile mülkiyet arasındaki ilişkileri değerlendirmektedir. İbn Haldun’dan 5 yüzyıl kadar sonra Proudhon, mülkiyet kavramını, kalıplaşmanın oluşmasıyla ve devlet arasındaki ilişkiyi, din, yasalar ve etik üzerinden ele almış, mülkiyetin insanın özgür doğasına aykırı olduğunu savunmuştur. Proudhon da Haldun gibi, Aristo ve Platon’un düşüncelerini eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Ancak İbn Haldun(2010, syf.17-34), tarihsel bakış açısını ilk kez sosyal olgular ile, bu olguları insan için tanımlı kılan zaman ve mekan üzerinden analizlerle desteklemiştir. Böylelikle, felsefi yazımında, arkeologların, tarihçilerin ve diğer teorisyenlerin daha sonradan kullanıma koyduğu sosyal ve mekansal bağıntıları kent olgusu üzerinden ilk kez kullanmıştır. Bu bağıntılara göre devletler gibi kentler de “çökmeye mahkumdur”. İbn Haldun, medeniyetleri oluşturan toplumları, belirli bir mekanda farklılıklara rağmen uyum sağlamayı başaran bir bütün olarak algılamaktadır. Yaşayış biçimlerinin belirleyicisi olan ve çeşitlendiren kent, aynı zaman da o nüfusun taşıyıcısı olan ortak mekandır. Bu mekanın sürekliliğini sağlayan yaşamsal işlevler arasında uyumsuzlukların ve gerilimlerin çıkması, öncelikle odakta olan kent, sonrasında medeniyetlerde geri dönüşü olmayan çöküşü ile sonuçlanmaktadır. Bu şekilde bir çöküş, İbn Haldun’a göre, yönetimler ve kentlerdeki hiyerarşinin insan doğasıyla çelişir hale gelmesinin sonucudur. Mukaddime’de, devlet ile gücünün en önemli simgesi olarak kent arasındaki güçlü ilişki, toplumsal hayatla uyum üzerinden tanımlanmaktadır.

Lewis Mumford(2007, syf.52-73)’a göre kent köyden farklı olarak “örgütlenmiş” belli “bir kastın yönettiği toplumdur”, krallar yanı sıra din adamlarından oluşan yüksek sınıf, zamana ve mekana hakim olmak kaydıyla büyük insan kitlelerini de kontrol alanına katmıştır. Kent tanımını belirginleştiren bu sınıfın gücünü gösteren yapılar, büyük tapınaklar ve mimari açıdan farklılık gösteren diğer yapılar kitleler

üzerindeki bu hakimiyetin en önemli taşıyıcısı olmuştur. Bu yapılar, bir kentin gelişmişlik ve gücünün simgeleri oldukları gibi, savaş ve şiddet gibi olguların da odağı haline gelmişlerdir. Mumford'un Patrick Geddes'den alıntılanarak tekrarladığı cümle, Valbelle(2000, syf.454)'in kentlerin ölümü üzerine büyük "Babil Efsanesi" ve görkemli mezopotamya kentlerinin çöküşünü örneklediği gibi, İbn Haldun'un medeniyetlerin çöküşü kuramını desteklemektedir. Bu cümleye göre: "her tarihsel uygarlık canlı bir kent çekirdeğiyle, *polis*le hayata başlar ve kül ve kemiklerden oluşan bir toplu mezarda, *Nekropolis*'te veya ölümler kentinde son bulur." Öncesinde Mumford (2007, syf.69-73) da Babil'in çöküşünü ele almış, Huot (2007) ise, Babil'in Hamurabi döneminde büyük başkent haline geldiği dönem gibi, anıtsal yapılar ile merkezi otoritenin varlık gösterdiği kentlerden geriye hiç bir bulgunun kalmamış olmasının altını çizmektedir. Bu örneklerle, baskı ve otoritenin mekanda yoğunlaşması ile medeniyetin çözülmesi arasındaki ilişki belirginleşmektedir.

Yasaların ve yaşamı giderek baskılayan kuralların, kent yaşamına hakim olması ve idari gerekliliklerin sonucu olan sosyal ve mekansal kopuklukların kentlerin yokoluşuna neden olduğu birçok tarihçi ve teorisyen tarafından vurgulansa da kent ve örgütlü siyaset arasındaki ilişkilerin belirsizliği de kabul edilmektedir. Bu noktada kent, özgürlük bağlamında olduğu gibi mekansal süreklilik bağlamında da bir çelişkiye/paradoksa dönüşmektedir. Kırsal yaşama göre, daha fazla yaşamsal olanak sağlayan kent, farklı özgürlükler sunan ve bunları durmaksızın çeşitlendirmektedir. Büyüdükçe ve geliştikçe, hiyerarşi de kente daha fazla işlemekte, artan ve mekan üzerinden toplumsal ilişkilere yansıyan kontrol ve baskı, sosyal ve mekansal uçurumlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda kent, aşırı denetimin, kısıtlamaların ve bunlara karşı şiddetli dışa vurumların mekanı olarak ele alınmaya başlanır. Bir çok kent kuramcısının vurguladığı gibi, bu olgu yalnızca ilk kentlere özgü değildir. Kalıcı olan antropolojik kültürün değişken olan estetik kültüre evrilmesine kaynaklık eden endüstri sonrası kentleri, değişkenliğe açıklığa rağmen özgürlük mekanları değildir.

Araştırmalarında bu kültür evriminden yola çıkan ve faydalanan bilim insanları, sosyal, siyasi ve ekonomik ve kültürel değişimleri bu kavramlar üzerinden daha

analitik bir yaklaşımla değerlendirmeyi kotarmaktadır.⁷³ Bu değerlendirmenin yanısıra çalışmalar, tarihsel süreçte mimarlığın temel konusu olan mekansal gelişmeler, öncelikle ilk toplu yerleşim alanlarının evrimi üzerine, ve bu evrimi sağlayan sosyal dinamiklere odaklanabilir. Paul K.Hatt ve Albert J.Reiss’a ait “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi” başlıklı ortak çalışmadaki çıkarımlarının böyle bir yöntemi izlediği anlaşılmaktadır(Duru ve Alkan 2002, syf.27); “Her kentin kendi tarihi olmasına karşın, insanlığın tarihi büyük ölçüde kentlerin ve kentsel yaşamın tarihi olarak yazılabilir.”

Mekanlar ve insanlar arasındaki aidiyet duygusu, mekansal süreklilikte olduğu gibi kültürel süreklilikte de önemli bağları ifade eder. Bu bağlardaki çözümler, özgürlükleri kısıtlayıcı yaptırım ve uygulamalar ya da insan doğasına aykırı farklı etkiler ile başlamıştır. Bu kısıtlamaların kontrolünü sağlayan erk odakları, kendi oluşturdukları aidiyetleri dayatmak kaydı ile süreklilik sağlar. Sosyal, iktisadi ve siyasi bilimler, güncel gelişmelerle birlikte toplumsal örgütlenme modellerini, ekonomik, siyasi ve kültürel dinamikleri, ayrıca bu alanlarda dünyada önemli konumda bulunan kentlerin gelişimi ve dönüşümü üzerinden takip etmektedir. Arkeoloji, kentleşme tarihi ve mekan araştırmalarında, Doğu-Batı ya da Kuzey-Güney gibi kültürel kutuplaştırmalar ve farklı sistemler arasındaki ayrımların belirsizleşmesiyle, bilimsel çalışmalarda tarihsel referanslar kadar mekânsal referanslar önemini arttırmıştır. Aynı paralelde, anarşinin ve temelinde bulunan özgürlüğün nasıl kavrandığı, düşüncede ve eylemdeki bireysel ya da kolektif etkileri de ortaya çıktıkları zaman ve yere bağlı dinamikler kadar, kent ölçeğinden insan bedenine kadar değişen mekânsal tanımlar üzerinden daha somut ve açık okunabilir. Ancak, bu tanımlar ile kent, bir toplu yaşayış sistemi ve mekansal politikaların kaynağı olarak, başta toplumsallık ile bireyselliğin ilk çatışma ortamı olmasıyla anarşiye de mekan sağlamaktadır. Bu genel kabuller, anarşist düşünürlerden çok özellikle endüstri sonrası kentleri ele alan kent çalışmalarında tanımlanan problemler arasından ayıklanabilir ve açıklanabilir.

Anarşi kavramının mekanlaşma ile ilişkisinin tarihsel olarak ele alınması, bu çalışmanın kapsamını ve bağlamını aşmaktadır. Ancak, anarşi kavramının mimarlığın konusu olan birçok unsuru etkilemesi, çalışmanın bağlamı ve sonucu

⁷³ Bu sorunun öncelikle marjinalite kavramı üzerinden tanımlanmasıyla, sonrasında ise anarşist hareketlerin estetik kültür ve bu kültürü oluşturan sanat hareketleri içinde yeniden canlanması olgusu anarşi kavramı ve mekan arasındaki ilişkinin dönüşümünü açığa çıkarır.

açısından belirlenen kapsam dahilinde ele alınmaktadır. Bu unsurların, temelde insan-çevre-mekan ilişkilerine dayanması, mekanın insan için ifade ettikleri ve ayrıca bir ifade aracı olarak daha belirgin biçimde estetik kültürde temsil ettikleri üzerinden değerlendirme gerektirmektedir. Ancak, böyle bir değerlendirme, mekanın bir ifade ve etkileşim aracı olarak doğrudan anarşi ile ilişkilenebildiğini gösterir. Anarşinin, düşünce tarihinde ifade ettikleri üzerinden yol alan bir kurgu, gerek kavramın ifade alanında farklı kavramlar ile karıştırılmasının önüne geçmek, gerek kavramın, insanın çevresiyle ve mekanla ilişkisi üzerinden çalışmanın yöntemine yön verir

3.1.2. Anarşinin Estetik Kültürle İlişkisi ve Mekanın Bu İlişkideki Konumu

İnsanın ürettiği ya da yorumladığı, genelleşerek belirli bir topluluk içinde yaygınlık kazanmış soyut ve somut değerler ile üretimler bütünü kültürü oluşturmaktadır. İnsanın algılayabildiği, düşünebildiği herşey, somut değerleri ifade eden gerçeklik düzlemi ve soyut değerleri ifade eden temsil düzleminde algılanır. Kültür, somut dünyanın insan zihninde ve farklı bireyselliklerde nasıl yorumlandığı ve iz bıraktığının -diğer bir deyişle- neyi temsil ettiğinin uzlaşma yoluyla çoğunluk tarafından kabul bulması olarak da anlaşılır. Bu oluşum süreçlerinde farklı coğrafi olgular ve etkiler doğrultusunda aynı ya da benzer etkilerin oluşturduğu değerlerde birikim antropolojik kültürü ifade eder. Antropolojik birikimler, kurallar ile belirlenmiş olmadığı gibi aynı noktada kaynağını aldığı medeniyeti belirtir.

Süreçler içinde aynı coğrafyada birbiri ile aynı biçimleri kabul eden farklı gruplar bu değerleri kalıplaştırarak belli bir gelenek ve görenek örüntüsü oluşturur. Bu örüntülerin ürünü olan biçim ve biçemler, gündelik yaşama özgü dinamikler (bunlara değişken de denilebilir) ile sürekli değişen estetik kültürden farklı olarak sürekliliğini korur. Antropolojik birikimler dışında, gündelik yaşam dinamikleri etkisinde üretilen farklı biçimlerin belirli süreçler içinde geçerli bulunması ve belirli bir medeniyete ya da çağa ait tanımlara bağlı olmaksızın yaygınlık göstermesi estetik kültürü ifade eder. Estetik kültür, antropolojik birikimden etkiler alabildiği gibi tamamen bağımsız olarak da gelişebilmektedir. Her iki kültürel yapı da, biçimsel ve biçemsel kalıplaşmalardan oluştuğundan, erk odakları bu kalıplardan oluşan kültürel aidiyetler

üzerinden nüfus etmekte ve kontrol sağlayabilmektedir. Adorno (2011, syf.121) bu olguyu şöyle açıklar:

“Kültürden söz eden, bilerek ya da bilmeyerek yönetimden de söz ediyor demektir. Felsefe ve din, bilim ve sanat, yaşam tarzları ve töreler gibi birbirinden farklı bu kadar çok şeyin ve ayrıca bir çağın nesnel tininin tek bir ‘kültür’ sözcüğüyle özetlenişi, daha en baştan, tüm bunları yukarıdan bakarak bir araya toplayan, taksim eden, ölçüp biçen, organize eden bir idarî bakışı ele veriyor.”

Genel olarak, kültür kavramı kapsayıcı olmakla birlikte, antropolojik ve estetik kültür arasındaki zamana bağlı ve mekansal ölçütlere dayalı ayrışmayı yok saymaktadır. Ancak, sürdürülebilirliği ifade ve etkileşime dayalı mekan ve sanatla ilgili olguların tartışmasında, bu ayrım önem taşır. Çünkü estetik kültür kentleşmeye bağlı mekanda farklılaşma paralelinde gelişirken, antropolojik birikimler ilkel/primitif yaşam alışkanlıklarını sürdüren topluluklarda halen geçerli olabilmektedir. Bir anlamda, estetik kültür, geleneklerin çözülmesi kadar yenilerinin sürekli bir biçimde üretilmesi, değiştirilmesi, yeniden üretilmesi ve dolaşıma girmesi işlevini yürüten çarkların bütünüdür. Estetik felsefede, çoğunlukla aydınlanmaya, kentleşmeye, yaşamda ve mekanda farklılaşmaya bağlı bir kavram olarak kullanılır. Çünkü, bireyselleşmenin önünü açan yeni üretim ve tüketim biçimlerinin gelişmesi ile en çok bağ kurulan da estetik kültürdür. Bu yönüyle, gündelik yaşamda toplanan bireysel etkilerin bir dizi ortak eğilimlerde birleşmesini ve başka bir dizi eğilimlerin etkisinde dönüşümünü açıklamakta kullanılır.

Estetik kültürü oluşturan ve değişimini tetikleyen ekonomi-politik değişimler, buluşlar, çeşitli alanlarda teknik değişimler ve üretimler, farklılaşan yaşam alışkanlıkları ve eğilimler mekansal gelişmelere ve kentsel oluşumlara paralel gelişmelerdir. Dolayısı ile kültür, sınırları ve tanımı basit bir kavram olmaktan fazlasını ifade etmektedir. Çok katmanlı ve çok bağlamli ilişkilerle oluşan kültür, içinde ortaya çıktığı mekan, etkisini yaydığı kitle ve süreklilik sağladığı zaman ile tanımlı hale gelir. Tanımları ele alındığı bağlama göre ne kadar çeşitlilik gösterirse gösterebilir estetik kültür, insan üretimi tüm biçim ve biçemlerin hangi dönemde kabul gördüğünü ve bu genel kabule göre hangi unsurların dışarda kaldığının belirleyicisi kabul edilir. Bu nedenle davranış biçimleri, örtünme ve beslenme biçimlerindeki dönüşümlerde doğrudan ilişkisi bulunan mekan ile estetik kültür birbiri için de dönüşüm motoru olarak kabul edilir. Gündelik yaşamda statik olan gelenek ve yerel değerlerin, dışardan bir takım etkilere maruz kalması durumunda, estetik kültürün

belirli bir etniklik ya da mekansal aidiyete tabiyeti de olanaksızlaşır. Dolayısı ile estetik kültür tartışmalarında, dünyanın farklı -antropolojik- kültürlerinden farklı görüşler ve yaklaşımlar ortaya konulsa da, estetik kültür, kendisi ile etkileşimi olan tüm topluluklar ve bireylerin aidiyetine işleyebilir. Bu nedenle estetik kültür kuramları, yerel sınırlara bağlı kalmamaktadır. Kalmadığı ölçüde insanlık üzerindeki etki ve hakimiyeti de sürekli olarak artmaktadır. Kültüre eklemlenen değerlerin içinde, biçim ve biçemlerin estetik değerlendirmeleri, estetik felsefenin konusu olduğu gibi, bu konuda birçok farklı okulun ve disiplinin birbirinden farklı yaklaşımları bulunmaktadır.

Eğitim ve uygulamayı özerk çalışma alanları olarak ele alan disiplinlerin oluşması, diğer bir deyişle, insanın yaşamsal aktivitelerini ele alan farklı alanların herbirinin, kendi özerk bilgi-kuramını/epistemelerini kurması, tanımlaması ve ayrışması ile üniversite ya da okullar aynı zamanda dinî kurumlar olmaktan çıkmıştır. 18. yüzyıl bu ayrışmanın oluşup kurgulandığı bir dönem olarak öne çıkar. Ortadoğudaki ve Kuzey Afrika'daki erken örnekleri sonrasında Yunan Felsefe okullarının orta çağda dinler hakimiyetine girmesi sonrasında ilk modern üniversitelerin oluşumuna tanıklık eden 19. yüzyılın, endüstrileşme ve Aydınlanmanın, bu tanımların da oluşmasında ve ayrıştırılmasında etkili olduğu düşünülür. Bu süreç, aynı zamanda kapitalizm gibi bir ekonomik sistemin, bu tanım ve ayrışmalar üzerinden gelişmesine ve sisteme adapte olmak durumunda olan toplumları doğrudan etkilemiştir. Toprak paylaşımı üzerinden kontrol sağlayan *Feodal* toplumlar, artık *modern kapitalist* ya da uluslaşmış devlet olarak, idare etmek ya da edilmek üzere, politik, ekonomik ve kültürel sınırları ile dünyada siyasi ve iktisadi konum ve sınırlarını keskin biçimde belirlemişlerdir. Bu dönemde üretim, ticaret ve tüketim ilişkileri ile dolaşıma giren biçimler bu toplumlarda ortak bir takım eğilimler gelişmesine kaynaklık etmiştir. Bu eğilimler, kimi toplum bilimciler(Simmel 2004 ve Crane 2000) tarafından, estetik kültür içinde modanın tüketime endeksli dönüşümü olarak yorumlanmıştır.

20.yüzyıl, kültür-siyaset-ekonomi arasındaki ilişkilerin dünya savaşları etkisinde bütünleşip koptuğu, sonuna gelindiğinde ise, ekonomik sistemin sürekliliğini, politikadan daha çok kültür üzerinden sağladığı bir süreci ifade eder. İnsan üzerine baskı kuran yapıların, politik alandan, etkisi ulus devletlerin kontrolünü de aşan kültürel alana kayması ile, 20. yüzyılın ikinci yarısında tüm bireysel ve toplumsal aidiyetler şüphe ile belirsizleşmiştir. Kolay üretime bağlı olarak kolay tüketimin,

medya ve reklam aracılığıyla ise kolay etkilemenin olanağını arttırmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan aidiyet sapmaları, yönelmiş olunan amaçların gizlenmesini sağlamıştır. Bu amaçlar, yüzyılın ikinci yarısı itibariyle gittikçe artan ölçüde para akışına endekslenmiş, kültür ve politikayı da büyük ölçüde bu akışa koşullamıştır.

Günümüzde kültürel, politik, sosyal, hukuksal ve benzeri tanım getiren adresleri ortadan kaldırıp uluslar üstü yeni sistem, *Neoliberalizm* olarak adlandırılır. Ancak, yeni moda sistemi Douglas ve Isherwood(1999)'un çalışması, ortaya çıkan yeni moda sisteminin yalnızca ekonomik alanların yönetiminde gelişmediğini, yeni yaşam tarzı eğilimlerinin marjinal olanı yaygınlaştırıp, tüketimi azaltabildiğini ortaya koymaktadır. Dönemsel hale gelen, üzerinde tahmin ve analiz yapılması güçleşmiş tüketim eğilimleri içinde, tüketim karşıtı olmak ta moda olarak yaygınlık gösterebilmektedir. Bu saptamalarla, neoliberalizm yanısıra, tüketime dayalı sistemi de tehdit altında tutan modadan oluşan, çok yüzölçü bir sistem ağı ortaya çıkmaktadır. Böylece, özgürlük kavramının da çelişkiye dönüştüğü söylenebilir. Weir(1997, syf.5)'e göre anarşinin politikadaki çöküşü ile estetik bireysellik olarak, estetik kültürdeki yeniden doğuşu, 1970'ler sonrasında daha belirginleşmek ile birlikte bu değişimlere denk gelir. Bookchin(2005)'e göre ise çeşitli maskelemelerle daha önceden de anarşi, özgürlüğün toplumsal amaçlarından sosyal bağlamı olmayan orta sınıf/burjuva bireyselliği ve bunu ihtiyacı karşılayacak hareketlere dönüşmüştür. Estetik kültür ile neoliberalizm ya da gündelik yaşam ile ekonomi arasındaki yeni ilişkileri güçlü bağılıklara dönüştüren, tüketici modası olarak da adlandırılabilir ve etki gücü tüm yaşamsal olgulara işleyebilir yaşam tarzı değişkenliğidir. Yaşam tarzı değişkenliği, görünürde anarşik olan bir takım hareketlerin arka planında bulunmakta ve bunları moda ile ilişkisi ile sisteme yeniden dahil etmektedir.

Modern Kapitalizmin 20.yüzyıldaki dönüşümünü “Tüketim” başlıklı çalışmasında inceleyen Bocock(1997), kent yaşamının yeni kapitalizme eşlik eden tüketici modasının gelişmesine etkilerini değerlendirir. Bireyin kent, hatta metropol gibi karmaşık sosyo-ekonomik mekanizmalar tarafından yutulması, ilgi ve aidiyet yitimi, tükenmeyen bir farkedilir olma ihtiyacı açığa çıkarır. Bocock(1997, syf.71) tüketimin, “bir dizi özerk ekonomik etkensonucunda yerleşmiş olan farklılıkları ifade etmeye yarayan değil, sosyal gruplar arasında farklılıklar oluşturmaya yarayan bir toplumsal ve kültürel uygulamalar dizisi olarak” kabul edilebileceğini söylemektedir. Aslında, küresel kentlerde ortaya çıkıp kırsala doğru yayılan, yeni tüketim kültürü

üzerinden modayı tariflemektedir. Bu şöyle bir kısır döngüyü de öne çıkartmaktadır(Bocock 1997, syf.27): birey, kimlik aidiyetini “başkaları ile ortaklaştırabileceği kültürel değerleri taşıdığı ölçüde kurar”, diğer yandan sıradanlaşır ve bireysel kimliğinin ayırdedici özelliklerini öne çıkarmaya yönelir. Dolayısı ile fiziksel ve sosyal çevresi sürekli değişen insan, kimlik duygusunu sürekli yaratabilmek için sürekli tüketmeye zorunlu kalır. Bunun kentleşme kadar kapitalizmin postmodern olarak tanımlanabilecek, modernin biçimsel ilkelerini muğlaklaştıran ve yaşamsal kusurları daha kolay benimsenir hale getiren değişimi kadar, medya ile ilişkili olabileceği de aynı saptamalara eklenmiştir. Modanın kentlerden kırsala yayılmasında özellikle reklam ve medya etkilidir.

Tüketim eğilimlerini anlamak üzere, ekonomik, sosyal, etnik, sınıfsal, dilsel konum belirten yapılar üzerinden değerlendirmeler, konumlar birbiri içine geçme sürecine girdiğinden kültürel eğilimleri anlamakta yetersiz olabilmektedir. Aynı bakış açısında, bu yapısal konumlar ile ilgili bilimsel olarak geçerli analizlerin yapılması, hangi eğilimin, nerede, ne kadar süreklilik göstereceği de doğrudan belirlenememektedir. Bu biçimiyle, kültürel eğilimlerdeki parçalanma ve farklılaşma paralelinde, tüketici eğilimlerindeki belirsizlik Marx’ın yabancılaşmaya ilişkin teorilerini haklı çıkarmaktadır. Ancak, artık varlığı tespit edilen bu yeni yabancılaşmanın suç odağı modern kapitalizm değildir. Bu, modern kent manzaralarının farklılaşan yaşam tarzları olarak Baudelaire(2003)’in modernite sahnesindeki, sosyolojisini ise ilk kez Simmel(2009)’in kurduğu modadan da farklı yapıda olan ancak Bourdieu (1999) ve Baudrillard(2002)’in kültür-kimlik kavramları üzerinden anlamaya giriştiği, mekan ile yakın ilişki içinde olan yeni bir moda sistemidir.

Estetik kültür için Modern Kapitalist toplumlarda gündelik yaşama ilişkin kültürel eğilimlerin kapitalizmin yeni biçimine eşlik etmiş olması, 2000’li yıllara gelindiğinde yeni yüzyıla geçerken en belirgin haline ulaşmıştır. Günümüze gelindiğinde, yaşam tarzlarında, Doğu-Batı, Kuzey-Güney gibi ayrımların da bu yeni olgular çerçevesinde büyük oranda ortadan kalktığı veya kendi mekanları dışında yeniden üretildiği var sayılmaktadır. Bu ayrımların kültür üzerindeki etkisini hafifletmesi, bir yandan yeni üretilen metaların pazarlanmasını kolaylaştırmış, bunların kategorik anlamlarının ayrıştırılması ve yeniden kodlanması olanaksız hale getirecek kadar çeşitlenmiştir. *Görüngübilim/fenomenoloji* kadar moda sosyolojisi de

ekonomi ve politikaya yapışmış olan bu yeni sistem ağını, kentsel *gündelik yaşamın* aşırı uyarılması⁷⁴ ndan kaynaklanan kayboluş içinde, sürekli yenilenme arzusu olarak tanımlamaktan öteye geçemez. 20. yüzyılın ikinci yarısına odaklanan çalışmalarda, *modernite* olarak karakterize edilen gelişmelerin, artık *Batı üretimi* bir yaşam ideali olmaktan çıkıp, dünyanın büyük kentlerinde *aşırı bireyselleşme* ve *toplumsallaşma* kutupları arasında, git-gel yaşayan kitleler üretmesine vurgu yapılmaktadır (Jameson, 2004). Bu kitlelerin, kentle kurduğu ilişkinin *varlık bilimsel/ontolojik* boyutu, bu ilişkilerin ortaya çıktığı ve yoğunlukta olduğu *metropol yaşamı* üzerinden tartışma ve çalışmaların çoğunda ele alınmaktadır. Oysa günümüzde kırsaldan kente yayılan hatta yalnızca soyut kurgular olarak dijital ortamlarda varolan yaşam tarzı üretimleri de bulunmaktadır. Mekan ve Anarşi başlığında incelenen, ekolojik köyler, alternatif yaşam alanları, sosyal iletişim ağları bunlara örnek oluşturur.

Kentlerdeki gündelik yaşam, önceden belirlenmiş kodların çözündüğü, sürekli yeniden kodlanmak kaydı ile tatminsizliği tetiklediği bir uzam olarak genellenmektedir. Ancak kimi çalışmalarda, daha önceki tanımları ile statik olan ve yeni farklılaşma mekanizmalarını göz ardı ettiği düşünülen diyalektik geleneğin de eleştirisi yapılmakta ya da yeni diyalektik kurgular önerilmektedir. Düşünce kampları içinde, *Marksist diyalektiğe* bağlı düşünürlerin de, öncelikle post-yapısalcı yöntemin gerekçeleri sonrasında yeni moda sistemini anlama çabaları yine gündelik hayata yönelmek durumunda kalmıştır. Bağlı oldukları felsefi geleneğe -Kojin Karatani(2008)'nin “Paralaks” ile önerdiği gibi bakış açısını çeşitlendirip değiştirerek- değerlendirmek kaydı ile yatay ve dikey ilişkileri bir bütün olarak ele alırlar. Metropolden kırsala yayılan gündelik hayatla ve yeni sistemle doğrudan ilişkili yeni tanımlarla ve kavramlarla ilgilenmek, bunların Marksist diyalektikte yeniden ele alınmasını sağlamak da bu yaklaşımlardan biridir. Özellikle David Harvey'in çalışmalarında benzer bir yöntem takip edilmekle birlikte, post-yapısalcılığın gündelik hayattaki geçici değerler içinde edebiyat, felsefe, mimari gibi birçok alanda önerdiği kurgu oyunlarının karşısına modernizm konumlandırılır.

Kent ve kültüre odaklanan Sennett(2008 syf. 172-188), *yeni anarşiyi*⁷⁵ kent olgusu üzerinden ele alır; Kenti birçok farklı kültürden insanın bir arada yaşayarak, sosyal, kültürel ve politik çeşitlilik oluşturduğu bir yoğunluk olarak yüceltmektedir.

⁷⁴ hyper-stimulation (İng.)

⁷⁵ A New Anarchism (İng.)

Değişken olan ve sürekli artan “sosyal temas noktaları”, düzensiz bir biçimde çeşitliliği istemekte ve daha önceki politik ve sosyal biçimlerinden çok farklı devrim biçimleri geliştirmektedir. Bu yaşam tarzlarında, daha renkli, yaratıcı ve karmaşık arzulara ulaştırmakta ve insanı kişisel sınırlarını sürekli sorgulamaya sevk etmektedir. Bu görüşe göre(Sennett 2008 syf. 108), “Kent yaşamının sağladığı anarşi insanı yıkmayacak, aksine daha da olgunlaştırıp zenginleştirecektir.”

Çalışmalarıyla, özellikle kentleşme ve mekan problemleri ile ilişki kurmuş olan Harvey ve Sennett gibi, Giddens, Simmel, Lefebvre, Bookchin farklı dönemlerde çalışmaları ile, farklı felsefi tavırlarda bulunmalarına rağmen, radikal politikaların evrilmesi üzerinden yol alıp yaşam tarzı ve bireysel tercihler üzerinden ifade bulan bir *kentsel düzensizlik* ya da anarşiye değinirler. Buna karşın Foucault, Derrida, Deleuze ve Guattari gibi post-yapısalcı yaklaşıma dahil edilen düşünürlerin de gündelik hayatta dolaşıma giren gelip-geçici fenomenler üzerinden dil bilimin eleştirisi ile yol alıp, bu yapıların yıkılması amacıyla “anarşi”nin postmodern düşünce tarafından kolayca sahiplenilebilecek bir biçimine katkıda bulunurlar.

Bu çalışmaların bir bölümünde, anarşinin kültürel boyutu Doğu ve Batı ikiliği üzerinden ele alınmaktadır. Batı olarak adlandırılan ya da ele alınan ve nitel⁷⁶ bir göstergeye dönüşen kavramlar kümesinde, yaşamsal olgular yazınsal bir alanda kaydedilmektedir. Böylelikle Antik Yunan Felsefesi’nden beri bir dizi kavramsal yapının, dilsel göstergeler ile kaydı ve nakledilmesi geleneği, düşünce tekelinin de bu felsefe devamında Batı düşünce sisteminde somut referans bulmasına dayalı bir ilişki sistemine dayandırılmaktadır. Rolando Perez (2008), Deleuze ve Guattari(2012)’nin Anti-Ödipus’ta “şizoanaliz” üzerinden buldukları eleştirel yöntemi kullanarak, ifadenin dilsel temsilini, bir “gösteren mabedi” kuran Batı üretimi kültür yapılarını ifade kısıtlaması olarak eleştirmektedir. Deleuze ve Guattari, “şizoanaliz” ile (Holland 2006), bu bağlamda günümüze kadar ki en şiddetli “faşizan ya da sömürü düzeneklerini oluşturan” ve Freud tarafından yeniden-üretilmiş ya da kutsanmış olduğu düşünülen “Ödipal öznelik”i incelerler. Psikanalizin mümkün kıldığı “arzu akışı”, kodlama ve göstergesel bir belirleme olmakla birlikte kolay baskılanabilir zaafların okunabilir ve kontrol edilebilir hale gelmesini ifade etmektedir. Bu düşünceler bütününde, önerdikleri özgürleşme biçimi ile “Ödipus” karşısına “Anti-Ödipus”u yerleştirmektedirler. Çünkü, Ödipus metaforu ile anlaşılmaya çalışılan

⁷⁶ qualisign (İng.)

sistem ya da iktidara yön veren yabancılaşma olarak güncel faşizmi temsil eden ekonomi-politik düzenek, sosyo-psikolojik açıdan, “şizofreniyi” yeniden üretip araç olarak kullanmakta, psikanaliz de bu canlandırma operasyonlarında en önemli yandaş olmaktadır. Perez(2008), “şizoanaliz” den yola çıkarak, ikilcil/düalist metafiziğin ya da genel olarak mevcut kodların ötesine geçen bir yaşam akışı üzerine düşünmekte ve bunu “an(arşi)” olarak yeniden terimlendirmektedir. Çeşitli çalışmalarda, kapitalizmin pazarlama ruhunun, özellikle 1950’lerden sonra tüketim çağrılarını ve imajlarını tasarlayan reklam dünyasında, Freud kurgusundan yararlandığı belirtilmektedir. Ticari markaların pazarlanmasında bu faydacı tutum John Grant(2004, syf.25-26)’in “Post-imaj Devri” çalışmasında açıkça şöyle ifade edilmiştir:

“Reklam ajansları, tüketicilerin ruhlarının derinliklerine inebilmek amacıyla, psikanalistler çalıştırmaya başladı. Bu psikanalistler, odak grup görüşmeleri ve projelendirme teknikleri uygulamaya başladılar ki bu yöntem günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Psikanalistler, insanların birçok şeyi bilinçsizce ve akılcı olmayan nedenlerle yaptıkları şeklinde Froydyen varsayımla alana indiler. Çok geçmeden de tüketim malları dünyasında, bu varsayımlarını destekleyecek birçok örnekle karşılaştılar.”

Post-yapısalcı bakış haricinde, Batı metafiziğine yönelik bilgi ve kaynak akışına bağlı bu yorumlar yanısıra, Jale N.Erzen (2011, syf.125-138), sanat felsefesi üzerine görüşlerini ele aldığı çalışmasında “Batı-dışı” na özgü yaklaşımın yalnızca Doğu’yu ifade etmediği görüşü ile Batı - Doğu gibi bir ikiliği/dualiteyi ortadan kaldırmaktadır. Erzen, Batı’nın kendini yazıyla ve kavramla ifadesinden itibaren bu belirlenimin dışında kalanları Doğu kavramını kullanarak nitel bir göstergeye indirgemeyip “Batı-dışı” nı kullanmaktadır. Bu çalışmalarda ele alındığı üzere, yaşamı da sanatı da “deneyimsel ve devingen” bir olgu olarak kavrayan “Batı-dışı” düşünce, bu kavrayışı söz ve kavramlarla açıklamak ve yazıya dökmekten sakınır. Bu bakış açısından, Batı’nın göstergesel tanımları arasında Anarşi felsefesinin yazımının da, büyük ölçüde yaşamsal olgulara yönelmekten çok düşünsel düzlemde ve ütöpik olanın idealize edilmesine odaklandığı söylenebilir. Batı literatürüne girmiş olan çalışmaların bir kısmı, tek bir alanda kısıtlı kalmak yerine politika, felsefe, psikoloji, hukuk, sanat gibi alanların sınırlarını yoksayıp bunların kesişmesi ve bu kesişimlere tersten bakışı kullanma yoluyla yaşama ilişkin olgulara bütüncül yaklaşımlar geliştirebilmiştir. Bu yaklaşımla, anarşinin 19. yüzyıldan itibaren Batı’da etkin olan

felsefe yazımı sürecinde özgürlüğe dair yaşamsal değerin, dilbilimin egemenliğinde eritildiği düşünülmektedir. Psikanaliz'in şüphe ve çelişki ile işlediği dil, bu nedenle düşünceye ilişkin tüm yapılar üzerinde etkili olmaktadır.

Baudrillard(2002 syf.330-370), psikanaliz ve dil arasındaki ilişkiye bir dilbilim eleştirisi olarak bakmaktadır. Baudrillard'a göre, Freudyen koşullama olarak görülen "bilinçaltı ekonomisi", psikanaliz ile dilbilim arasındaki ilişki sayesinde yaşamaktadır. Bu ilişki, şiir sanatının dilsel yıkıcılığı üzerinden örneklenmektedir. Baudrillard'a göre, psikanalizin aksine, şiir sanatı dilbilimin kurallarını alt üst ederek devrim yapmaktadır. Bu devrim, şiirin, dilbilimin/linguistik gösteren ve gösterilen arasına çizdiği sınırı yok sayması gibi, söz-dil, beden-ruh, yaşam-ölüm, kuram-pratik ayrımını da çözümdürmektedir. Aynı görüşe göre, gündelik yaşamda, söz ve dil arasındaki ayrımı yadsıyan anlık uygulamalar da, buna benzer bir devrim yapmaktadır. Çünkü dilbilimin egemenliğinde süren ayrıştırmalar, bilim ve egemen/yaygın felsefe kadar, din ve diğer kuralcı örgütlemelerin de temelinde bulunur. Şiir sanatı, dil kurallarınının dışına taşıdığı sürece, dilsel yönlendirme ve koşullamaların da dışında kalacak; Dolayısıyla dilbilimsel ve göstergebilimsel çözümlemeleri olanaksızlaştıracak ve egemen kuramın kendi pratiğine işlemesine engel olacaktır. Baudrillard, şiir sanatı üzerinden oluşabilecek daha farklı bir düşünce devrimine bu örnek üzerinden ulaşmaktadır. Baudrillard'ın şiir sanatına övgüsü aslında bir öneriye ulaşma amacındadır. Şiir, söz oyunu ve dil sürçmesi kadar kendiliğinden ve anlık pratiğe ait olmasa bile, "dilbilimsel yıkıcılığı" dilbilimin kendisine kabul ettirmesi ile önem taşır. Böylece, dilyetisi üzerinden egemenliğini kurmuş olan iletişim alanında sorgulamaların başlamasını sağlar. Bu, aynı zamanda, iletişim alanında üretilen egemen tarih, felsefe, ekonomi, politika, din, hukuk ve kültürün geçerliliğinin de sorgulanmasıdır.

Düşünce tekeli ya da egemen felsefeye ilişkin benzer bir kaygı Japon düşünür Kojin Karatani'nin çalışmalarında da okunmaktadır. Karatani(2006), şiirin bir söz özgürlüğünü ifade etmesine ya da bir düşünce devrimi yapabilecek yıkıcılıkta olduğu savına zıt bir söylem geliştirmiştir. "Metafor Olarak Mimari" de (2006, syf.67-71), şiirin öncelikle ve çoğunlukla, mimari üretim sürecinde de olan yapısal kaygılara sahip olması nedeniyle akılcı bir biçimde inşa edildiğini bu nedenle herhangi bir düşünce devrimine neden olamayacağı görüşünde olduğunu belirtir. Ancak, Karatani(2008) "Transkritik"te hakim felsefenin düşebileceği yanılgı ve hataları

ispatlar. Bunu asgariye indirger nitelikte bir yaklaşıma sonrasında Žižek'in de "Mimari Paralaks" da kullanacağı "paralaks"ı kavramsallaştırarak ulaşır. Farklı bakış açılarına ulaşmak ve farklı görünümünün çakışması üzerine kurulu "konum değiştirme" (transposition) ye dayalı eleştiri ve sonuç çıkarma yöntemini Kant ve Marx incelemesi ile keşfeder. Karatani (2008, syf.21), "gelişmiş ülkelerdeki entelektüeller" in elindeki düşünce tekeline, geçmişteki dogmatizm biçimleri üzerine aşırı kontrasyon sürdürdükçe, "farklı dogmatizm" biçimlerinin ortaya çıkıp etkili olmasına vurgu yapar. Aslında Karatani, bu yeni dogmatizm biçimleri karşısında, tepeden bakan eleştirinin yetersiz kalacağı kaygısı üzerinden, kendi teorisini gerçek yaşamın içine çekmeye yöneltecek bir yöntemi, yani "transkritik"i önerir. Karatani'ye göre Kant(2008)'in "Arı Usun Eleştirisi" nde okunan gerçeklik kabulü yanılsamaları da benzer bir kaygıyı belirtmektedir. "Paralaks"ın bir metafor olarak kullanıldığı çalışmada, fiziksel dünyada paralaks konum değiştirmenin sağladığı bakış açısı çeşitlenmesi, öznel yargının eleştirisini yapmaya dayanan bir felsefi içe bakış yöntemi olarak, "Transkritik" in de temelini oluşturur. Bu örnekler devamında anarşi kavramına yeniden bakılacak olursa, gerek Doğu felsefesi gerek se Batı felsefe ve yazınında ele alınış, temsil biçimi ve düşünce ağı nüvesinin özgürlük gereksinimi olduğu anlaşılır. Kültürel etkileşimler göz önüne alındığında, anarşi belirli bir dönem ya da benzer ideolojik temeller ile tanımlı kültür coğrafyasına maledilmiş bir kavram olmaktan çıkar.

Günümüzde estetik kültür içinde, ortaya çıktığı ve yükselişe geçtiği biçimleri ile tarihsel izlerinden ve tanımlarından daha farklı yeni bir anarşist kültürün, dünya genelinde yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Anarşinin bu yeni biçimi, David Weir(1997)'e göre modern düşünce ve sanatın gelişiminde ve endüstriyel devrim devamında oluşmuştur. Ortaya çıkan yapısal dönüşümle, anarşi de süregelen tanımları ile bağlarını zayıflatmış daha esnek bir kavrama dönüşmüştür. Weir'in (1997, syf. 29-41) ifade ettiği gibi, "anarşist gelenekte bilimsel materyalizm ve romantik idealizmin çelişen iddialarının birlikteliği" olarak tanımlanan anarşi o kadar çeşitlenmiştir ki, politik bir zeminden çok kültürel bir zeminde dönüşümünü sürekli hale getirmiştir.⁷⁷ Özellikle yaşam tarzları ile daha fazla kaynaşmış olan sanat, bu çeşitlilikten yararlanmak kaydı ile yeni hareketler ile estetik kültürdeki etkinliğini arttırmakta ve gündelik yaşama daha fazla dahil olmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında

⁷⁷ Anarşinin kültür içinde dönüşüm ve çeşitlenmesi sürecinde *modernitenin*, modernizmden de daha etkili olması bu çalışmada vurgulanmaktadır.

iki dünya savaşının yol açtığı büyük yıkım dönemi atlatıldığında, dünyaya hakim olan yeniden yapılanma ikliminde sanatsal dışa vurumda/ifadede, 1970’lerin sonuna kadar siyasi ve sosyal bağlamın daha yoğun olması yanısıra anti-hümanist yaklaşımlar ile birtakım çözümlerin olduğu görülür. Bu çözümlerin göstergesi olan görüngüler/fenomenler, çoğunlukla sanatsal hareket ve eğilimler üzerinden takip edilir.

II. Dünya Savaşı sonrası siyasi, sosyal ve ekonomik ikliminde, mevcut düzene, normlara karşı gelme tutumunda olan farklı eğilimlerin artış göstermesi, anarşinin kültür alanında “yeniden doğuşuna” denk gelir (Yağcı, 2009). Bu eğilimin yaygınlık göstermesi ile *karşı kültür* terimi, özellikle II. Dünya savaşı sonrasında dünya genelinde kullanılmaya başlanır. Savaş sonrası bir dizi düşünsel, eylemsel ve sanatsal ifadede kendini gösteren *karşı kültür*, felsefe, sanat ve mimarlık alanında, farklı karşılıklar bulmuş olan modernizmi de eleştiri hedefine oturtur. Bu nedenle, kimi çalışmalara göre anarşinin estetik kültürde yeniden canlanması postmodern düşüncenin yükselişe geçmesi ile paralellikleri bağlamında ele alınır. Modern ve postmodern düşünce kampları içinde özgürlük, aynı anlamı taşısa da ifade biçimlerinde farklılıklar gösterir; Bu farklılıklar estetik kültüre eklenen biçim ve biçimler ile tespit edilir.

Kültür ve özgürlük arasındaki ilişki, modern ve postmodern düşünce kampları üzerinden kurulduğunda, arada bir takım ilgililikler ve çelişkiler oluşturabilmektedir. Bu bağlamda, anarşi kavramı da farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Bu konularda çalışmaları bulunan Jameson(2005a, syf.14), tam olarak yeni bir anarşi biçiminden bahsetmese de “postmodernizmler” olarak adlandırdığı modern sonrası yaklaşımların birbiri ile çelişiklikleri üzerinden kültürel değişim alanlarına açıklık getirmeye çalışır. Jameson(2005a), “Kültürel Dönemeç” başlıklı çalışmasında, bu amaçla geç kapitalizmle özdeşleşen bir kültür evrimini modernizm mirası üzerinden ayıklamaktadır. Bu çalışma, Jameson’un “ileri modern” olarak gördüğü ve *anti-modern* de olamayacak postmoderne dahil edilen yeni bir karşı kültürün varlığından söz etmesi anlamında önemlidir. Postmodernin, kuramsal olarak belirleyici olmaktan çok, modernist olanın katı, dogmalaşmış yada yüksek kültüre ait biçimlerine karşı daha *popüler* biçimlerin önerilmesi ile başlayan ve günümüze kadar çeşitli yüzlerde ortaya çıkan, modernizmle ilişkisini artık belirsizleştirmiş bir dönem olarak tanımlanması sorgulanır.

Bu bakış üzerinden değerlendirildiğinde, yeni karşı kültür, köken olarak modernizmin geç aşamaları olarak temellendirilmiş olsa da tanımlanan sürece eklemlendirilir. Dolayısı ile, kapitalizmin kültürel mantığına adapte olmuş bir özgürleşme anlayışı, modernizmden izler taşımasa da, postmodernlikler içindeki özgürlükçü ya da ütöplast yaklaşımlar, modernizmden kalma *silinmiş alt metinlerdir*. Yine de, bu kültürel biçemler, kimi süreçlerde “anti-modernist” yaklaşımlarla benzeş işlev görebilmektedir. Bunun nedeni ise Jameson(2005a)’a göre, “postmodernizmler listesi” ne dahil edilen yeni kültürel biçemler arasındaki ayırım ve sınırların aşınmasıdır. Ancak, Jameson postmodernizmi(2005a, syf.15) sanayi sonrası tüketim toplumlarında ortaya çıkan “medya, çok uluslu kapitalizm, gösteri toplumu, elektronik enformasyon, yeni-sömürgecilik” gibi olguların görüldüğü, “dönemleştirici bir kavram olarak” kullanmaktadır. İhhab Hassan(1987) ise, modernizme ilham veren düşünce akışı içinde *avant-garde* sonrasında, *neo avant-garde*’ı ve daha birçok aykırı düşüncenin evrimini postmodern olarak ele almakla, gerek Jameson’dan gerek kendisinden sonraki post-yapısalcılardan⁷⁸ daha farklı bir diyalektik bakış sunmaktadır. Hassan, Postmodernizmleri bir *karşı kültür* (counter culture) dışı vurumu olarak modernizmden ayırarak evrimin bu farklılığı belirginleştirdiğini dolayısı ile kendisinin postmodern olarak ele aldıklarının artık *ileri modernizmler* olmadığını ileri sürmektedir.

⁷⁸ Derrida ve Heidegger gibi yapı-bozumcular, bunlar arasındadır.

Çizelge 3.1. İhab Hassan'ın Modernizm-Postmodernizm Karşılaştırması: Hassan(1987) ve Erkök(2009, syf.99,100) kaynaklarından faydalanılarak çevrilmiştir.

Modernizm	Postmodernizm
Romantisizm/Sembolizm	Patafizik/Dadaizm
Form (bağlayıcı, kapalı)	Antiform (ayırıcı, açık)
Amaç	Oyun
Tasarım	Şans
Hiyerarşi	Anarşi
Üstünlük/Nizam	Boşluk/Sessizlik
Sanat Nesnesi/Tamamlanmış İş	Süreç/Performans/Doğaçlama
Mesafe	Katılım
Yaratım/Özetleyici	Yıkım/Yapıbozum
Sentez	Antitez
Varlık	Yokluk
Merkezlenme	Dağılma
Tür/Sınır	Metin/Ara metin
Semantik/Anlam-bilim	Retorik/Söz-bilim
Paradigma	Sentagma
Hipotaks	Parataks
Metafor	Düzdeğişmece
Seçim	Kombinasyon
Kök/Derinlik	Kök-Sap/Yüzey
Yorumlama/Okuma	Yorumlama karşıtı/Yanlışı Okuma
Gösterilen	Gösteren
Okunaklı (Okuyanca)	Yazılabilir (Yazanca)
Öyküsel/ <i>Grande Histoire</i>	Anti-öyküsel/ <i>Petite Histoire</i>
Hakim Kod	Bireydil
Belirti	Arzu
Tip	Değişken
Genital/Fallik	Polimorf (çok şekilli)/Çift Cinsiyetli
Paranoya	Şizofreni
Köken/Gerekçe	Farklılık-“Difference”/İz
Tanrı Baba	Kutsal Hayalet
Metafizik	İroni
Belirlenmişlik	Belirsizlik
Üstünlük	İçkinlik

Hassan bu farklılaşmayı şemalaştırmakta ve özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini arttıran yeni karşı kültürü, modernizm ve metinlerini dayandığı Antik Yunan Felsefesi gibi gerilere giden Batı kökenli yapılardan ayırma çabasına girmektedir. Mc Luhan'ın elektronik ortama uyum sağlayan yeni toplumun olanaklarına gönderme yapılarak yücelttiği bu ayrıştırma ve sınıflama, Jameson tarafından tamamen onaylanmaz. Buna rağmen Jameson(2005a, syf.32-33), enformasyon teknolojisinin *yaratıcı-yıkıcı* dinamizmini gözardı etmediği için, Hassan'ı, postmodernizmi "ileri-modernizmin" bir dizi unsurlarını içerecek biçimde ele alması nedeniyle, önceki kuşak postmodernistlerden ayrı konumlamaktadır.

Latour(2008), "Biz Hiç Modern Olmadık" başlıklı disiplinler arası metninde, modern ve postmodern gibi düşünce kamplarının oluşturduğu düşünce iktidarını tümünden eleştirir. Bu eleştiri, modern ve postmodern olarak kurgulanan antropolojik ayrışmanın insan, doğa ve bilim arasındaki ilişkileri betimleyerek, kategorize ederek ya da kategorileri yapıbozumuna uğratarak toplumsal düzeni örgütleyen mekanizmaların asimetrik yapılanmasına katkı koymasına yönelir. Böylelikle, modernleşmeye atfedilen antropolojik olarak endüstrileşme sonrası dünya kurgusuna uymayanlar uygunsuz ilan edilmekte, sakınılması ve korunulması gereken olarak dışlanmaktadır. Bu bağlamda, Latour(2008, syf.59)'a göre, modernizme olan kuşkuculuğu temsil eden postmodern de "taze bir çözüm değil, bir semptomdur." Her iki düşünce ağının, zamanı ve mekanı ayrıştırma ve bölüştürme yöntemi farklı olsa da, nihayetinde modern insanı yücelterek ya da modernin açmazları üzerinden bilgi ve düşünce iktidarı kurmaktadır. Bu iktidar, çeşitli bilgi alanlarında teori ve pratikler serisi önermek yoluyla, diğer insan toplulukları üzerine önyargının, baskının, savaşların meşrulaştırılma gerekçeleri olarak kullanılmaktadır. Latour(2008, syf.70-71)'a göre modern ve postmodern arasındaki gerilim insan ve doğa ilişkisine yansımaktadır. İnsan doğası ve hafızası, zamanı ve mekanı bu denli bölüşen, ayrıştıran, kısıtlayan bu düşünce kamplarının sunduklarını eninde sonunda ayıklamaktadır. Bunun gibi birçok kamplaşma ve karşıtlık da kültürel, siyasi ve hukuksal dayatmalara rağmen yaşamın akışı ve dinamikleri içinde erimektedir. Ancak hakim literatür bu kampların sürekliliğini koruyabilmektedir.

Günümüzde enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde oluşan yeni sosyal ağlar ile yayılan *yeni karşı kültür*de, siyasi, hatta doğu-batı ve kuzey-güney gibi ayrımlar gibi sol-sağ, biraysel-toplumsal, öznel-nesnel gibi ayrımlar da belirsizleşmektedir. Bu nedenle, estetik kültür üzerinden sistemi sorgulamaya ve sarsmaya yönelmiş yeni hareketler, çoğunlukla belirsizliğe daha çok gönderme yapan postmodern teorilere iliştilmektedir. Başka bir yaygın eğilim, günümüz anarşik hareketlerinin, II. Dünya savaşı sonrası karşı hareketlerin farklı coğrafya ve kültürler üzerindeki etkisi ile çoğunlukla 1968 hareketleri üzerinden okunmasıdır. Teorik ya da tarihsel ayrıştırmalarda bu hareketlerin, devrimci niteliği tekrarla vurgulanır. Oysa Latour'un modern ve postmoderne yöneltilmesini önerdiği sorular hatırlanarak, anarşinin, yalnızca neyin karşıtlığını temsil ettiği hatırlanarak farklı birey ve topluluklardaki etkileri incelenecek olunursa, anarşinin tarihsel ve coğrafi olarak adreslendirilemez olduğu açığa çıkar. Yine de(Jonas 2012, syf. 29-31), 1960'ların sonlarında başlayan karşı hareketler devamında Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılışı ve Sovyetler Birliği'nin dağılışı, anarşinin ve özgürlük arayışının siyasi alandan çekilerek kültürel alana yönelmesinde önemli dönüm noktaları olarak kabul edilir.

1960'ların sonlarında(Kürkçü, 1988), işçi muhalefetleri yanısıra öğrenci hareketleri, 1980'lere kadar Latin Amerika'da, Avrupa'da, Orta Doğu'da ve Uzak Doğu'da yalnızca bireysel sorunlara değil *Enternasyonal'* in etkisiyle dünyada, diktatörlük, sömürgecilik, toplumsal ayrımlar, tarihsel ve düşünsel hakimiyet gibi çoğulu kapsayan konulara muhalif hareketlere odaklanmıştır. Bu süreçte Almanya'daki öğrenci hareketleri ile parlayan figürler içinde Rudi Dutschke(1969)'nin "Anti-Otoritercilik Üzerine" başlıklı yazısının ilk paragrafı, 20. yüzyılın ikinci yarısında anarşizmin, ayrı ayrı devlet ve otoriter düzeneklerden çok, kapitalizmin oluşturduğu sisteme odaklı oluşunu anlatır:

"Hizmetindeki bütün araçları kullanarak mevcut Sistem, insanların savaş, açlık ve ezici çalışma olmaksızın yaratıcı hayatlar sürebileceği hayatlar sürebileceği koşulları engellemeye uğraşır. Günümüzde bu sisteme karşı gelişen her türlü radikal muhalefet global bir boyut kazanmak zorundadır. İçinde bulunduğumuz tarihsel anda, insanlığın kurtuluşu için çalışanlara düşen en önemli görev, devrimci güçlerin globalleşmesini sağlamaktır.

Ayrıcalıklardan yoksun kesimler, bütün dünyada kurtuluş hareketlerinin tarihsel kitle tabanını oluşturmaktadır. Enternasyonal devrimin yıkıcı-patlayıcı karakteri ancak bunlarda tezahür eder."

68 hareketlerinin öncüsü olan bir grup sanatçı, eylemci, düşünürün ortaya koyduğu metinler, günümüzde anarşinin estetik kültürde yeniden can bulması olarak görülen karşı kültürün başvuru kaynaklarıdır. Bu çalışma bağlamında ise, uluslar arası etkiler bırakan bir karşı hareketin, sanat üzerinden mimarlığa işlediği, yeni mekânsal eğilimlere esin vermeye başladığı bir süreci temsil etmektedir. 68 Hareketi ile bağı olanlar arasında, sanat, mimarlık ve şehircilik alanında başlattıkları sorgulamalar günümüzde de devam eden Guy Debord, Henri Lefebvre, Gordon Matta Clark gibi isimler de yer almaktadır. 1960 sonlarına denk gelen bu kültürel patlamanın arkasında, dünya literatüründe yer edinerek aynı zamanda eleştirel kuramların öne çıktığı Frankfurt Okulu düşünürlerinin de etkisi bulunabilir. Bunlardan özellikle Adorno, Horkheimer, Benjamin ve Marcuse'un makaleleri, öğrenci hareketlerinin arkasındaki baskı karşıtı düşünceyi özendirirken, estetik kuramlarında tekrarladıkları kültür eleştirilerinde, yeni bir karşı kültürün oluşmasına hiç de karşı durmadıkları anlaşılır. Kitle kültürü üzerine eleştirilerinde, özellikle Adorno ve Benjamin'in yapıtları, postmodern düşüncenin henüz etkin olmadığı dönemde modern kapitalist toplumların karşı karşıya geleceği kültürel çıkmazları tespit etme çabaları olarak çağdaşlarını etkilemiştir.

Frankfurt Okuluna özgü eleştirel kuramın öncülerinden olan Theodor W. Adorno(2011, syf.109-121)'nın ilk kez Horkheimer ile birlikte "Aydınlanmanın Diyalektiğinde" kullanıp, daha sonra ayrı bir çalışma olarak ele aldığı "Kültür Endüstrisi" eleştirisinde, modern bireyin silinmesi ile kültürün baskıcı bir yapıya dönüşmesi arasındaki ilişki ele alınır. Bu yaklaşım izinde, kültürün özgürlük kavramı ile bağlarının endüstrileşmesi yoluyla kesildiği ileri sürülür. Çünkü böyle bir kültür, müşterisi olması gerekliliği nedeniyle spekülasyona açıktır ve niteliğin belirsizleşmesini beraberinde getirir. Böyle bir kültür yayılırken, belirli çıkar ilişkileri tekelleşmeyi çeşitlenme gibi sunarken, bu yolda gizliliğe gereksinim duymaz. Adorno(2011, syf.48) bu ilişkilerin kurduğu kültür iktidarını birbirine benzeyen kentler üzerinden örnekler: "Her yerde boy gösteren göz alıcı, devasa yapılar, devletleri kapsayan ortak amaçlı grupların eksiksiz planlılığını temsil etmektedir." Kültür Endüstrisi'ni yeniden ele alırken (2011, syf.109-121), artık kitle kültürü yerine "kültür endüstrisinin kendine uyarladığı kültür"lerden bahseder. Artık kültürün, Kant (Kula, 2011)'ın estetik kuramında fayda ile kastettiklerinin, yalnızca ekonomik kara güdümlenmesi Adorno'ya göre insanın köleleşmesidir. Postmodern

bakış açısından sanat alanında özgürleşmenin önünü açacak olan, Adorno'nun kültür endüstrisi eleştirisinde karşı gelinen kültürün dağınık bir takım ilişkiler ile daha örgütlü olan yönetimin üstünü örtmesidir.

Adorno bakış açısından, kültür endüstrisini savunanlar, onun amaçlarını avant-garde hareketin amaçları ile benzeştirme eğilimi gösterir, ancak bu yalnızca avant-garde'in açıklığının hatalı kullanımıdır. Estetiğin konusu olan alanlarda karşı eğilim gösterenler, gibi *avant-garde* yaklaşımlar da benzer eleştirileri ifade etme çabasıdadır. Bu amaçta, farklı süreç ve ortamlarda kültür ve özgürlüğün birlikteliği kutsanmıştır ve tekrarla kutsanır. 19. yüzyılın sonunda sanat alanında sınırları zorlayan *yüzyılın Sonu*⁷⁹ Hareketi ve 1950'lerin sonunda oluşan *Durumculuk/Sitüasyonizm*, bu eleştirileri yaygınlaştıran, avant-gardist yaklaşımlar olarak değerlendirilir. Bu hareketler içinde, Paris merkezli olan *yüzyılın Sonu*, yalnızca sanatta özgürleşmeye yönelmişken, 68 hareketlerinde aktif olan ve söylemleri dünyada yaygınlık kazanan *Durumcular*, sistemin baskı oluşturan alanlarını sanat, mimari ve şehircilik alanlarında da farklı yöntemler ve ifadeler ile de sorgulamışlardır. *Durumcular*'ın ana metni olarak kabul edilen Debord(1996, syf.99)'un "Gösteri Toplumu", birey ve yaşam üzerinde hüküm süren kültürün alt üst edilmesini ve sistemin baskı aracı olmaktan çıkartılmasını savunan metinlerden oluşmaktadır. "Gösteri Toplumu"nda eleştirilen kültür, "kaybedilmiş birliğin arandığı yerdir. Kültür, bu birlik arayışında, ayrı bir alan olarak kendini yadsımak zorundadır."

Karşı kültüre yönelik eleştirilerin içinde karşı kültüre dahil olabilecek ya da edilen bir takım grupların, eğilimlerin ya da söylemlerin sosyal bağlamları zayıf olabileceği görülür. Bookchin(2005, syf.20-33), günümüzde oluşmuş *karşı kültür*ün risklerini, anarşinin devrimci niteliği üzerinden değerlendirip, bu kültürü, "Avro-amerikan" anarşizminin postmodern eğilimlerinin yayılması ve "burjuva maceraperestliği" olarak görür ve red eder. Bookchin(2005, syf.21)'e göre, "psikoterapi seanslarını andıran", kişisel egonun belirli bir kültürel kimlik altında ifade alanı bulması, 1960 sonrası örgütsüz olup gerçek anlamda bir kolektivite oluşturamayan "yaşamtarzı anarşizmi"ni karakterize eder. İdeolojik köklere dayanmayan bu türden direnişlerin, grupların ve söylemlerin gündelik hayatın gelip geçici tikanıklıkları içinde, moda olabilecek -bir anlamda "seçkin bir tüketici lezzeti haline gelebilecek"- birer ifade

⁷⁹ *Fin de Siècle* (Fr.)

alanlarından öteye geçemeyeceğini savunur. Bookchin, her ne kadar bilinçli bir anarşiyi Batı Aydınlanmacılığı'nda temellendirip, diğer özgürleşme deneyimlerinin bilimsellik dışı, hatta “ilkel” olduğu gibi taraflı bir ayırım yapsa da, anarşinin evrensel bir bilince yönelmesi gerekliliğini savunmaktadır. 68 hareketlerini bu bakış açısı ile eleştiri süzgecinden geçiren düşünür, birey özgürlüğünden ziyade kolektivizmi, özgürleşme adı altında estetize eden bu hareketlere güncel bir örnek olarak Hakim Bey takma isimli Peter Lamborn Wilson (Bookchin, 2005, syf. 34)'un, *Geçici Özerklik Bölgesi*⁸⁰, ni göstermektedir. Hakim Bey'in söylemi, anarşinin baskıyı sabote etme amacına yönelmiş alt kültür gruplarına ilişkin söylemlerden oluşmaktadır. Hakim Bey(2009), “Ontolojik Anarşi” olarak tanımladığı bakış açısında, farklı ve yaratıcı ifade alanları üreten bu kolektif yapıların, *geçici özerk* uzamlar olarak kabul edilmesi anlayışını yüceltir. Oysa Bookchin(2005, syf. 34-41), bu anlayışta kolektif özerk yapıların tam olarak anarşinin birey özgürlüğüne odaklanmış idealinden saptığını söylemekte, anarşi kavramının postmodern kullanımlarda bu tür anlam kaymalarına ulaştığını ve böylece anarşinin geçici modalara indirgenebilme riskini vurgulamaktadır.

Fransız Devrimi devamında oluşan düşünce yapısı ve 68 hareketleri etkisinde, kapitalist ekonomiye uyum gösteren ulus devletler arasındaki etkileşimin sınırsızlığı, farklı bir takım karşı tepkilerin, hareketlerin ve alt-kültür gruplarının oluşmasında daha belirgin biçimlerde etkili olmuştur. Modernizm öncesi beliren özgürlükçü düşünce akımları ve modernist düşüncenin yaygınlık gösterdiği dönemlerde, bireyselliğin, özgürlüğün ve devrimci düşüncenin gelişiminde, özellikle yeni kavramların üretilmesi önem taşımıştır. Örneğin, estetik kültürün kendi endüstrisini kurgulaması karşısında, deneysel ya da reformcu yaklaşımlar, hareketler, manifestolar *avant-garde* terimi ile açıklanmıştır. Bu yeni kavramların ve hareketlerin, popüler düzeyde dünyadaki yaygın kullanımı, süregelen anarşist düşünce akışının politik ve kültürel temellerini kimi olgularda ayırsa da, ortaya çıktıkları süreç dinamikleri içindeki aykırılıkları ile anarşiye yaklaşırlar. Estetik bir terim olarak *avant-garde* (Bürger 2003 ve Cevizci 2002), ortaya çıktığı dönemin genelleşmiş estetik değerleri içinde yenilikçi ve sıradışı yaklaşımları ifade etmek amacıyla da kullanılır.

⁸⁰ T.A.Z. Temporary Autonomous Zone (İng.)

Anarşinin estetik kültürdeki etkilerini *avant-garde* hareketin evrimleşmesi olarak ele alan Weir (1997, syf.158-159), *avant-garde* teriminin, ilk kez 16. yüzyılda, Fransız hümanist Etienne Pasquier tarafından, “tüm şairlerin önünde koşan” bir grup şairi tanımlamak için bir metafor olarak kullanıldığını söylemektedir. Bu metaforun sonrasında, Saint-Simon’un Fransız Devrimi’ni hazırlayan aktörler arasında liderliği üstelenen sanatçıları ima ettiği savı ise Matei Calinescu tarafından çelişkili bir formülasyon olarak yorumlanır. Weir’e göre, “sanatçıların öncülüğe koştuğu bir politik program, *avant-garde* sanatın, anarşik ya da özgürlükçü amaçlarıyla çelişir bir durum ortaya koyar”. Bu nedenle, “modernizm olarak biçimlenmiş estetik bireysellik”, *avant-garde* sanat üzerinden sosyal durumları ele alır ve anarşi ile örtüşür. Diğer yandan, estetik özgürleşmenin ve yeniliklerin önünü açma amacıyla *avant-garde* yaklaşımlar, gündelik yaşama daha da yaklaşarak, bireysel problemleri anlama ve yorumlama potansiyeli ile anarşinin estetik kültüre işleminde büyük önem taşır. Weir, bunu anarşinin doğası itibarıyla politik alandaki çöküşüne rağmen, insanın yaşamla ilişki kurma etkinliğini güçlendiren estetik kültür üzerinden yeniden can bulması olarak yorumlamaktadır.

Anarşinin *karşı kültür* ile özdeşleşmesi⁸¹, endüstrileşme sonucunda oluşan yeni üretim ve tüketim ilişkileri, dolaşıma giren yeni metalar ve yeni görüngüler/fenomenler üzerinden sürekli yayılıp, politik yansımalarından çok, gündelik yaşamla ilişkilene ile oluşmaktadır. Bu ilişki sayesinde, bünyesinde anarşi barındıran tutumların, kapitalizmin motoru haline gelen *yeni moda sistemine* kapılma riski bulunur. Bu durum(Chaney 1999, Simmel 2004 ve Crane 2003), *yeni moda sisteminin* “bünyesine girdiği herşeyi kendine dönüştürmesi” ile gündelik hayata giren “yaşam tarzı estetizmi”, insanı tüketime nedensiz bağımlı olmak gibi bilinç dışı bir duruma sürükler. Anarşinin dışı vurumları⁸², bir dizi çelişki ortaya koymaktadır. Anarşi, politik olan hedeflerini yok sayıp, tamamen kültürel hedefler üzerinden ilerlediği ölçüde temel amacı olan özgürlükten uzaklaşma riski taşımaktadır. Bu bakış açısına göre, bizzat kültürün, sistemin kendisi haline gelmesi onaylanır. Aynı noktada, günümüzde Adorno(2011)’nin tariflediği gibi bir “kültür endüstrisi”nin kendini gerçekleştirdiği ve Adorno’nun kültür endüstrisinde kastettiği bu bağlamdaki öngörülerinde haklı çıktığı söylenebilir.

⁸¹ Belirli etnografilere göre farklılık ve çeşitlilik gösteriyor olsa da, sonuç estetik kültür üzerinden yaygınlık sağlamaktadır.

⁸² Bookchin (2005), “yaşam tarzı anarşizmi”ne yönelttiği eleştirisinde aynı riske vurgu yapar.

Hangi kültürde, hangi düşünce ve edimin anarşi olarak kavrandığı, -anarşi kavramının kendisi gibi- genel olarak belirsiz olmakla beraber, içinde değerlendirildiği olgu, bağlam, süreç ve mekana göre belirli olmaktadır. Sonuçta estetik kültür içinde ortaya çıkmış bir direniş, moda haline gelerek yaygınlaşıp, sistemi gerçekten tehdit eder hale de gelebilir. Anarşist felsefenin önerdiği kurgudan daha raslantısal gelişecek böyle bir yaygınlığın, hedefi belirsiz olduğundan, anarşinin yöneldiği amaca ulaşmakta başarı sağlayabileceği gibi sisteme adapte olup, anarşinin anlamını saptırabilir.

Kapitalist toplumların kentleşmiş mekanlarında, sürekli yenilenen estetik kültür, günümüzde mekanın temsil ettiği değerlerin her birey için anlamını sürekli dönüştürmekte, diğer yandan medyalaşarak yaygınlık göstermektedir. Mekanı üreten kişi veya kurum ile kullanıcı arasındaki bireysel farklılıklar, kullanıcının ifade alanını sınırladığı veya özgür bıraktığı gibi, insan-çevre-mekan arasındaki ilişkiyi de kopartır ya da güçlendirir. Bu bağlamda anarşi, bir sistem önermekten daha çok politik sistemlerin sosyal bağlamda yapılan eleştirilerinde⁸³, farklı sorular üretilmesini sağlamak ve insan-çevre-mekan arasında yeni ilişkilerin kurulmasına aracılık etmektedir. Anarşist tavırlar, süreçler içinde, biçim ve içerikleri ile farklı hareketlere kaynaklık etmiş ya da esin vermiştir. Böylece anarşi, düşünce alanından ifade alanına zorunlu olarak geçiş yapmıştır. Bu geçişte, mekan da, insan edimlerinin, eğilimlerinin, düşünsel ve yaşamsal dönüşümlerin taşıyıcısı ve göstergesi olmuştur. Buna bağlı olarak, estetik kültür içinde mekanın anlamı da temsil ettikleri ile birlikte sürekli yenilenmekte, birey ve toplum için kalıplaşmış yapılardan sıyrılmaktadır. Bu olgu yeni mekansal yaklaşımlara kaynak oluşturması nedeni ile, çalışma içinde, “Günümüzde İfade Aracı Olarak Mekan” başlıklı bölümde ayrıca ele alınmıştır.

20. yüzyılda, -özellikle kentleşmenin artması ve kent yaşamının en önemli gelişmişlik göstergesi haline gelmesi ile oluşan hızlı farklılaşma-, bir çok deneyim ve biçim içinde kayboluş hissine kapılan insan için, estetik kültür ve estetik kültürün göstergesi olan mekanlar, biçim ve işlevleri kadar toplumsal algıda bıraktıkları izler ile de önemini arttırmış ya da azaltmıştır. Mekanın niteliği, biçimi ve biçemi göreceli olarak bireylerin sosyal konumlarını sergileyebilecekleri şekilde araçsallaştırılmıştır. “Mekan, her dönemde temsil ettiklerinin ürünü olmuştur”(Yağcı, 2005). Toplumsal ve bireysel ölçekte yabancılaşma da, mekandan ve zamandan

⁸³ Bunun yanında, tarih boyunca devrimlere neden olan anlayışları kapsamıştır.

kopukluk ile oluşmaktadır. Simmel(2009, syf.149), “yabancı” kavramını sosyolojik olarak tanımlarken, mekan ilişkileri belirleyici olarak kullanır. Simmel’e göre mekan ilişkileri, yalnızca “insanlar arası ilişkilerin belirleyici koşulu” değil, aynı zamanda “bu ilişkilerin simgesidir”.

Günümüzde mekan, sanat yapıtları ve diğer yapıntılar gibi, bireysel ya da kolektif bir ifade aracı olma özelliğini arttırmıştır. Estetik kültürde yaygınlık gösteren siyasi ve sosyal kodlar, insanın kişisel tercihlerini imajlar ile sürekli yeniden üreterek, yeni biçimler üzerinden mekana daha fazla işlenmektedir. Bu ilişki üzerinden, insan yaşamını düzenleyici normların, sosyal, ekonomik ve siyasi kalıpların, her bir birey ve etkileşim içinde olduğu topluluk için ne ifade ettiği, mekansal eğilimler üzerinden tespit edilebilir. Sanat ve düşünce ürünleri gibi, estetik kültürü oluşturan yapıntılar içinde mekan, insan eğilim ve tutumlarının okunması ve takip edilmesini olanaklı kılar. Bu tür okumalarda, mekan ile sanat ve düşünce ürünleri arasındaki ilişki de mekanın ve sanatın yaşamla buluşması bağlamında önem taşır. Çünkü, estetik kültürün önemli bir taşıyıcısı olan sanat da mekan gibi, döneminin dinamiklerini yansıtmaktadır. Üstelik bu işlevi sürdürmek için çeşitli kalıplara bağlı kalmak durumunda değildir.

3.1.3. Yeni Mekan Anlayışlarına Esin Veren Sanatsal Yaklaşımlarda Anarşizme Yaklaşan Tavrılar

Anarşinin felsefe ve politika alanındaki izleri, bir model oluşturma ötesinde, estetik kültürde, özerk kavrayış biçimleri, ütöplast ya da karşı yaklaşımlar olarak etkilerini göstermiştir. Bu etkiler sanat aracılığı ile -19. yüzyıldan itibaren artarak-, tüm dünyada dolaşıma girmiş ve izlerini bırakmıştır. Günümüzde ise anarşist tavrın var olan düzene alternatif arayışında olan bireyler ve topluluklar arasında moda bir olgu olarak yeniden canlandığı birçok düşünür tarafından vurgulanmakta, ortaya çıkan yeni sanat hareketleri de bunu doğrulamaktadır. Bu sanat hareketlerinin bir kısmının içerdiği *marjinallik* estetik kültür içinde popölerleşerek moda sistemine dahil olur; bir kısmı ise anarşist tavrı *yaratıcı-yıkıcı* biçimde kullanarak sistemi sorgulayacak, sekteye uğratacak, sarsacak farklı hareketlere öncülük eder. Ancak

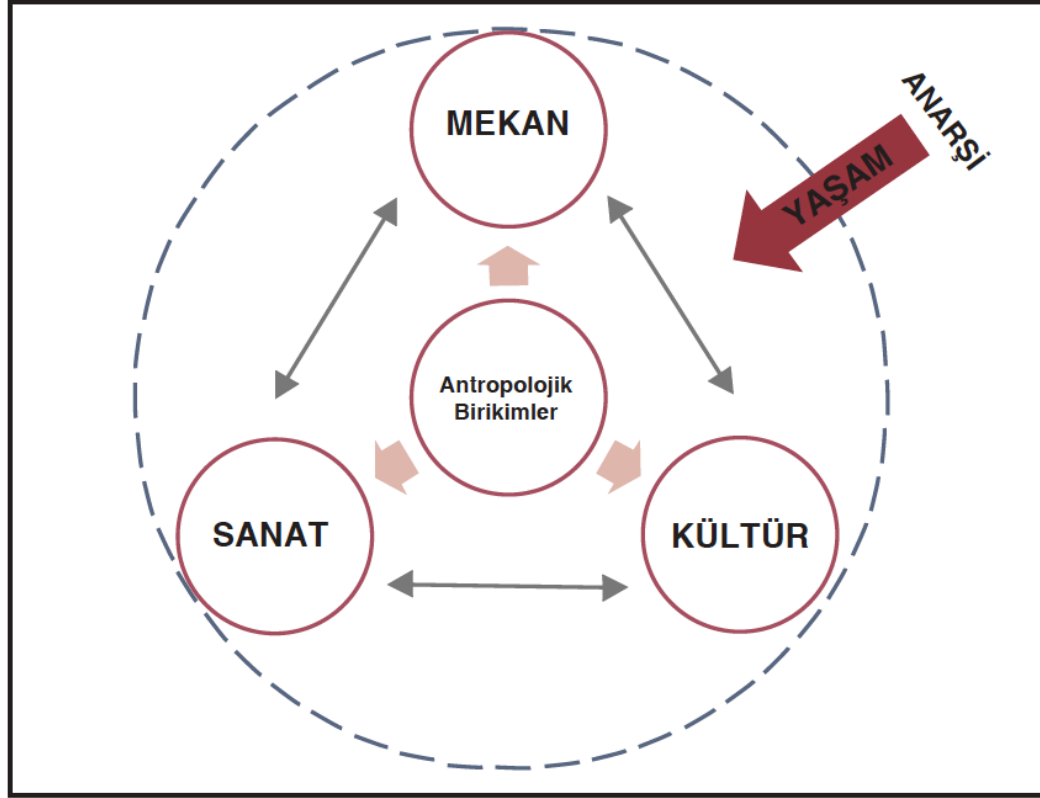
anarşist tavrı sürdüren ifade biçimleri, belli bir süre sonra herhangi bir kitle tarafından tüketilir hale gelerek karşısında olduğu sistemin içine çekilebilir.

Sosyoloji alanında kültür, medya ve moda ilişkilerine odaklanan Crane(2003, syf.174)'e göre, 19. yüzyılda yaygınlaşan endüstrileşme ile birlikte moda, tüketimin arttığı kentlerde yalnızca “moda endüstrisine yönlendirilen bir olgu olmaktan çıkmıştır”. Böylelikle, daha önce 20. yüzyılın sonlarına kadar “sınıf modası”ndan “tüketici modası”na geçişle moda, yaşam tarzlarına, kültüre ve ekonomiye hakim olmayı sürdürmüş, özgürleşmeye ilişkin kodların ve simgelerin sürekli yenileneceği evreye, medya ve kültür kurumlarına işleyerek geçmiştir. *Neoliberalizmin* tüm bu kurumlara ve olgulara hakim olmaya başlaması ile sanat ta kişisel ifade kadar, *küresel pazar stratejilerine* uyumlanmış, anarşinin kültürel alandaki ifadeleri de bu uyumlamalara açık hale gelmiştir. Baudrillard(2002, syf.137)'in deyişi ile, “ticari mal göstergesine dönüşmüş olan kültür satılmakta ve alınmaktadır; Moda göstergesi altındaysa tüm kültürler suç ortaklığı yaparak birer simülakra dönüşmektedir.” Jonas(2012, syf.31)'in “sanatçı, anarşist ve aktivist” olarak nitelendirdiği Josh MacPhee'den yaptığı alıntı, günümüzde anarşinin *ana akım*⁸⁴ kültürde anarşiyi kullanmasına yönelik bir eleştiridir: “Aktivist kültürü fetişleştiren ve dünyaya kendi buluşlarıymış gibi sunan sanatçılardan usandım.”

Günümüzde anarşinin estetik kültürde moda haline gelmesi bir kısır döngü oluşturur. Yaşamı baskılayan unsurlar karşısında, bireysel kimliği yeniden üreterek ve yenileyerek özgürleştirme yanılgısı oluşturan moda, yaşama nüfus edip baskıladıkça yaşam özgürlüğe daha fazla gereksinir. Böylece, anarşist olan, farklılaşma ihtiyacını karşıladığı ölçüde yaygınlaşır ve bireysel ifade alanından çıkarak çoğunluk tarafından kopyalanır ve tüketilir hale gelir. Estetik kültürün taşıyıcısı ve dönüştürücüsü işlevi gören moda, kendine ve sisteme aykırı olanı kendine adapte ederek nüfus etmeyi sürdürür ve birey yeni biçim ve biçemlere gereksinir. Bu noktada, tekrar başka bir anarşi biçimi ortaya çıkarak döngüye katılır. Bu kısır döngü, moda gibi anarşist düşünce içinde farklı eğilimler üzerinden sürekli yeniden canlanır olduğunu gösterir.

⁸⁴ Mainstream (İng.)

Çizelge 3.2. Kültür-Sanat-Mekan İlişkisinde Moda Kısır Döngüsü ve Anarşinin Bu Döngüye İşleyişi

Bir düşünce ve kavrayış biçimi olarak anarşinin estetik kültür üzerindeki etkileri, sanat aracılığı ile mekana ve mekan üretimini konu edinen mimarlığa yansımaktadır. Bu yansımalarla örnek oluşturan düşünsel ve sanatsal yaklaşımlar, günümüzde ortaya çıkmakta olan yeni mekan anlayışlarının tabanını oluşturmaktadır. Özellikle 19. yüzyıl sonundan itibaren ve 20. yüzyıl boyunca, ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşümlere bağlı olarak farklı ifade biçimlerine olan gereksinimin artmasına paralel olarak, kültürel alanda günümüze dek süren daha hareketli bir dönem gözlemlenir. Bu dönemin başlarında, yüzyılın Sonu⁸⁵ Hareketi (Sonn 1989), Fransa’da başlayıp, etkilerini “post-avant-garde” olarak kavramsallaştırılan sanatsal yaklaşımlar ile günümüze kadar -estetik kültür üzerinden- farklı coğrafyalara taşıyan ilk hareket olarak kabul edilmektedir.

Bu harekette adı geçen sanatçılar ve anarşizme yaklaşan tutumları ile estetik kültürde oluşmuş kalıpları yıkmayı amaç edinmiş olan *yüzyılın Sonu*, 1890’larda Paris ve

⁸⁵ Fin de Siècle (Fr.)

Brüksel'in bohem mekanlarını yer edinmiş farklı sanat hareketlerini temsil eden sanatçıların bir araya gelerek oluşturduğu bir kültür ve sanatta özgürleşme hareketi olarak ele alınır. Estetik kuramcılar tarafından(Weir 1997 ve Sonn 1989), modernizmin anahtarlarından ya da öncü hareketlerinden biri olarak görülmektedir. Sanat alanında, *yıkıcı*⁸⁶ sanat olarak da nitelendirilen bu hareketin amacı, sanatı kısıtladığı düşünülen din, politika ve kurallardan arıtıp bireysel bir ifade aracı olarak daha yaygın, sınıfsız ve kategorisiz hale getirmektir. Harekete dahil olan sanatçıların bir diğer amacı da sanatı elit ve yüksek kültürün egemenliğinden kurtarmaktır.

Fin de Siècle çatısında sanatın özgürleşmeye yönelmiş sanatçılardan oluşan ortamlarda, estetik hareketlerin çeşitlenmesi ile (Sonn, 1989), edebiyat, görsel sanatlar, plastik sanatlar, performatif sanatlar ve mimarlık arasındaki ilişkilere etkileri, *Fluxus* gibi *post-avantgardist* hareketlerin de çıkış noktası olmuştur. *yüzyılın Sonu*'nun sanat alanındaki etkileri yanısıra, mimarlık alanında erken modern olarak kabul edilen, bir dizi akım arasındaki sınırların yok sayıldığı farklı bir eklektisizmin Rusya'ya kadar yayıldığı görülür. I. Dünya Savaşı'na kadar yalnızca Avrupa'da etki gösteren bu tutumun mimari izlerinin, 19. yüzyıl sonunda İstanbul'a özellikle kentin yeni gelişmekte olan Pera⁸⁷ yapılarında bulunması olasıdır. 19. yüzyılda Paris'te bohem hayatın simgesi olan *Flaneur*'ün mekanı olarak karakterize edilen pasajların benzerlerinin İstanbul'da da yapıldığı, bu pasajların dönemin bohem aydın kesimin (Berk 1996 ve Göçek 1999) İstanbul merkezli yeni oluşmakta olan *burjuva* kültürüne ev sahipliği yapmış olduğu farklı kaynaklarda yeralmaktadır. Bu gibi mimari alanda biçimsel etkileşimler gibi, farklı metinler ve kurgular arası etkileşim de, sanat alanında melez⁸⁸ ifade ortamlarının oluşturulmasına kaynaklık etmiştir.

Hollanda'lı tarihçi Johan Huizinga(2006)'nın, 1930'ların sonunda kaleme aldığı "Homo Ludens" başlıklı "oyunun toplumsal işlevi üzerine" denemesi, insanın oyuncu doğasının, üretime koşullandığı modern çağdan itibaren, -özellikle de ekonomik sistem içinde unutulduğunu- tarihsel örnekler ile ortaya koyarak sanat ve tasarım alanında anarşizme yaklaşan bir çok yeni yaklaşıma kaynaklık etmiştir. Metin, sosyal bağlamı olan sanatsal çalışmalarda insanın ifade özgürlüğünün ön plana alınması gibi amaçlara yönelen, özellikle tasarım alanında oyunu, insanlar arası etkileşimi arttırmakta araçsallaştıran yeni yaklaşımların üretilmesine esin

⁸⁶ subversive (İng.)

⁸⁷ Bugünkü Beyoğlu.

⁸⁸ hybrid (İng.)

vermektedir. Bu yaklaşımlar günümüze kadar, insanlar arası etkileşim kadar, insan ve mekan etkileşimini amaç edinen sayısız fikir eserini, uygulamada her tür malzeme ve teknolojiyi kullanarak gerçekleştirmiştir.

Huizinga(2006, syf.22)' ya göre, sisteme ve toplumsal değerlere uyum sağlamaya güdümlenmiş insanlık, oyunu unutmuştur; Ancak gizli olarak bu ihtiyacı kişisel deneyimleriyle karşılamak ihtiyacı duymaktadır; “Oyun fikri, bilincimizde ciddiyet fikrinin karşıtıdır.” Oyunun yaratıcı işlevi, estetik kültürdeki dönüşümler ve çeşitlilikte kendini göstermektedir. Ayrıca oyun, kategorik tanımlardan bağımsız olarak kendi mekanını kendi belirlemekte, çeşitlemekte ve yok etmektedir. Huizinga(2006, syf. 16-49)'nın ifadesiyle, oyun mekanları, oyunun kurallarını belirleyenler tarafından belirlenmiş “özgür ve kurmaca” geçici dünyalardır ve bu mekanın oluşturulması oyunun içinde olmak gibi “gönüllü bir eylemdir”. Oyun kavramının mekan ile kurduğu ilişki üzerinden türeyen *oyuncu/ludic* yaklaşımlar, ilk etkilerini sanat ve tasarım alanında göstermiş, sonrasında çeşitli mekansal ütopyalara esin vermiştir. Günümüzde ise, mimarlık ve şehircilikte mekan odaklı problemlere oyun kurgusu ile mekanı bir ifade aracı haline getirmek kaydı ile çeşitli çözümler önermektedir.

Huizinga'nın önerdiği *oyuncu* deneyimler, sanat ürününün deneyimlenmesi kadar geliştirilmesinde, toplumsal anlamının da oyunun kuralları gibi, izleyici tarafından belirlendiği, bu bağlamda ifade özgürlüğünün sanatta yeni anlamlar ve amaçlar bulmasına aracılık eder. Homo Ludens, *Durumculardan* 1960 yılında ayrılan Hollanda'lı sanatçı Constant Nieuwenhuys'un *Yeni Babil*⁸⁹ adını verdiği bir dizi sanatsal çalışmadan oluşan kent ütopyasında kullandığı bir kavram haline gelir. Constant, aktivizm, oyun, sanat ve mekan üretimini bir araya getirdiği *Yeni Babil* adlı ütopyanın tasarımlarını 1956-1974 yılları boyunca sürdürmüştür. Sadler (1999)'ın yorumlarına göre, *Ludic* yaklaşım, Constant'ın bu çalışması üzerinden üretim sürecinde düşünsel olarak bağlı olduğu *Durumculuk* ile özdeşleştirilir. Mekanın sanatsal bir ifade aracı olması, mekansal deneyimin yeni sanat biçimi ve içeriği haline gelmesinde *Yeni Babil*, sonrasında kentsel kamusal alanın gelişiminde deneysel ve katılımcı yaklaşımların geliştirilmesinde etkili olur. Bu yaklaşımlar, “Günümüzde İfade ve Etkileşim Aracı Olarak Mekan” başlığı altında örneklenmektedir.

⁸⁹ *New Babylon* (İng.)

1950’ler, kültür ve sanat ortamlarında, II.Dünya Savaşı sonrası tepkilerin, kültürel kalıpların yıkılmasını amaç edinen farklı sanatsal hareketlerin ortaya çıktığı bir dönem olarak tariflenir. Bu hareketlerin bir kısmı, I. Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan *Dada* ve *Sürealizm*, sonrasında sanatı gündelik hayatın parçası haline getirme çabası ile doğan *pop art*, *anti-art* ve *fluxus* gibi akımlarla etkisini sürdürür. Sanat ve mimarlık kuramcılarına göre (De Zegher ve Wigley 2001, Sadler 1999, Artun 2010) bu tutumlar arasında, kültürel alanda kontrole ve otoriter yapılara karşı gelmeleri bağlamında, anarşist düşünörlere en çok yaklaşan *Durumcular* olmuştur. Guy Debord’un başta *Gösteri Toplumu*⁹⁰ olmak üzere teorik metinlerini oluşturduğu harekette, bir grup kuramcı, sanatçı, mimar ve tasarımcının bir araya geldiği *Durumcu/Situüasyonist Enternasyonal*⁹¹ 1957 yılında *Hayalci Bauhaus* ve *Letristlerin* bir araya gelmesi ile kurulup, süreli yayınla dünyanın birçok bölgesine sesini duyurmuştur. Dadaizm ve Sürealizmden aldığı etkiyle edebiyattan sinemaya kadar etkisini gösteren *Letrist Enternasyonal* (Letrist International) ve çoğunlukla resim sanatında *Co-Br-A*, “Bauhaus’un rasyonalist bir tasarım disiplinine dönüşmesini protesto eden” *Hayalci Bauhaus Enternasyonal* (International Movement for an Imaginist Bauhaus), Danimarka merkezli *İskandinav Kıyaslamalı Vandalizm Enstitüsü* (Skandinavisk Institut for Sammenlignende Vandalisme) ve *Birleştirici Kentçilik* (Unitary Urbanism) gibi deneysel, karşı veya ütöplast yaklaşımlar üreten hareketler, *Durumcular* arasında bulunan figürler tarafından oluşturulmuştur. Artun(2010, syf.261)’a göre, bu hareketler ile psikoloji, sosyoloji, politika, sanat, mimarlık ve kentsel tasarım, kültürel kalıplara, siyasi ve sosyal baskıya karşı direnişin gündeminde tutulmuştur. Sonrasında, bu grupların önde gelen isimleri, 1968 yılında Paris Sorbonne Üniversitesinde gerçekleşen öğrenci hareketlerinin baş aktörleri olmuştur.

Sanat alanında özgür ifadeye yönelen ve katılımcı yaklaşımlarla mekanı araçsallaştıran yaklaşımlar, iki dünya savaşı etkisinde çeşitlenerek artış gösterir. 1934 yılında John Dewey (2005) “Deneyim Olarak Sanat”⁹² adlı çalışmasında, sanat izleyicisinin de sanatçılar gibi dışa vurum ihtiyacında olmasını ve sanatçı tarafından pasifleştirilmesini tartışır. Dewey(2005, syf.269)’e göre, sanat üzerine geliştirilen

⁹⁰ *La Société du Spectacle* (Fr.)

⁹¹ *IS- L’Internationale Situationniste* (Fr.)

⁹² *Art as Experience* (İng.)

uşçu⁹³ felsefi söylemlerde, psikolojik kavrayışlar duygular ve nedenleri sabit bir biçimde ayırtırmakta birleşir. Bu mantıkta, sanat eserinin duyulara ve duygulara hitap etmesi sanatçı tarafından kısıtlanır, aynı ölçüde eser ile izleyici arasında çoğu zaman fiziksel bir sınır oluşur. Bu gerekçeler ile sanat eseri, üretim aşamalarından biçim ve içeriğin tespitine izleyici katılımına açık olduğu ölçüde etkili olabilir. Dewey'in, izleyicinin de sanatın üretim aşamalarına dahil edilmesi gerekliliğini kavramsallaştırdığı bu çalışmadan etkilenen Allan Kaprow (2008), 1960'ların başında *doğaçlama* "happening"i önerir. Bu önerilerde seyirciyi ve toplumu edilgenleştiren sanat biçimlerine karşı eleştirel tutumlar gösteren Brecht ve Artaud tiyatrosunun etkileri bulunur. Brecht'e göre, gösteri sanatları içinde yaşamı imite eden tiyatronun efektler ve sahne kurgusu ile seyircide oluşturduğu gerçeklik yanılsaması, toplumu biçimlemenin de bir yöntemidir. Geleneksel Çin Tiyatro'sunda tiyatronun bir zaman-mekan-olay kurgusundan ibaret olduğunu seyirciye sürekli hatırlatan yalın sahne, makyaj, kostüm ve oyunun akışındaki kopukluklar izleyicinin bilincini bu kurguya çekememektedir. Çin Tiyatrosu kadar Piscator tiyatrosundan da etkilenen Brecht, mekan ve zamandan aslında kopmuş olan seyircinin, yer ve zaman işgal ederek pasifleşmesine karşı yaşamın gerçekliğine yeniden çekileceği ve iktidar yapılarını sorgulayacağı biçimde tiyatroyu teori ve pratikte yeniden işlevlendirir. Brecht tiyatrosu (Wright 1998, syf.93), Walter Benjamin tarafından devrimci bir yaklaşım olarak yüceltilirken, Adorno tarafından politik mesaj içerdiği kadar dünyaya uyum sağlamayı içermesi ile eleştirilir.

Artaud (2009)'un "vahşet tiyatrosu bildirgeleri"⁹⁴ ise, tiyatronun hiç bir zaman yaşamın *mimesisi* olamayacağı anlayışı ile gerçeklik gösterisi eleştirisine dayanır. Artaud'un tiyatronun geleneksel kalıplarını yıkma çabası, tiyatro kurgusallığının toplumsal kalıplardan uzaklaştırıcı etkisi üzerinden gelişir. Böylelikle tiyatronun gösteriyi hedeflemesinde ve bunu abartı ile sunmasında bir sakınca yoktur (Rancière 2010, syf.13). Guy Debord(1996)'a göre ise, yaşamın kendisi zaten kurgusallaşmış ve bir gösteriye dönüşmüştür. Bu kuramlar ışığında sanat alanında özgürlük kavramının daha fazla ele alınacağı bir döneme geçilir.

İki büyük dünya savaşı sonrası kültürel ortamında, gündelik yaşama dair etki ve deneyimleri sanatın içine entegre etmenin biçimi olarak, Kaprow'un öncüsü olduğu

⁹³ rationalistic (İng.)

⁹⁴ Le manifest du théâtre de la cruauté (Fr.)

doğaçlama, performatif ve plastik sanatların değişen mekanlardaki bir aradalığı, sanatçı ve sanat kuramcısı Suzi Gablik(1993)'in *Post-avant-garde* olarak tanımladığı sanata uyar. Gablik(1993, syf.17) , yapıbozumcu postmodern sanatı modernizme yapışmış ideolojik mitlerden arındırma çabası olarak yorumlar. Gablik'in olumladığı bu yeni ve özgür biçimlerle, her kesimden insanın sanatın içine dahil olması, estetik görecelik ile sanatın kültürü dönüştürmekteki rolünü arttırması yanında etik açıdan kolektif olarak sürekli yeniden yapılanan sanat ürününün etkisini de arttırır. 1990'ların başında etkileşimli sanatsal tutumları ele aldığı çalışmasında önerdiği *katılımcı*⁹⁵ yöntem, ortaya çıkan ürününün kollektif bireyselciliğe dayalı yapılanmasıyla, politik ve ekonomik kodlardan yalıtılması anlamında da önemlidir. Gablik, kısıtlamalardan yoksun, insan duyuları kadar sosyal konuları da ele alan sanat biçimleri önermekle, sonrasında gelişen etkileşimli sanatlar, kent sanatı, tasarımda sürdürülebilir yaklaşımlar, gelişime açık *yenilikçi*⁹⁶ projelere bir kuramcı olarak kabul edilir. Gablik'in çalışmasında sanat ve gündelik hayat arasındaki sınırları ortadan kaldırmayı öneren sanatsal yaklaşımlar, *etkileşimli sanat*⁹⁷, *etkileşim tasarımı*⁹⁸ ve medya sanatları ile mimarlığı buluşturan *etkileşimli mimarlık*⁹⁹ gibi yeni ve melez alanların oluşmasına kaynak oluşturmaktadır. Aynı şekilde, bu kavramlar, günümüzde mimarlık ve şehircilik alanındaki katılımcı yaklaşımların da teorik temelleri arasında sayılmaktadır.

Artun(2010, syf. 346-350)'a göre, 1960'larda ortaya çıkan sanat hareketleri içinde, *Dada* hareketi izinde oluşan *anti-sanat*¹⁰⁰ anlayışlarıyla, sanatı sorgulayan bir hareket olarak *Fluxus* da günümüzde mekan ifade aracı haline getiren yeni yaklaşımlara esin vermektedir. John Cage ve George Macuinan'ın öncülüğünü yaptığı ve bir grup *avant-gardist* sanatçının bir araya geldiği devrimci bir sanat hareketi olarak görülmektedir. Joseph Beuys ve Yoko Ono'nun da dahil olduğu grup, 60'lardaki karşı kültüre eklemelenen sanat hareketlerinin *Avrupa-merkezci* olmasına karşı dünyanın farklı yerlerinden sanatçıları deneysel ifadeler üretmeye davet etmiştir. *Fluxus* sanatçıları, *ulusöteci*¹⁰¹ yaklaşımları ile sanatı her yerde ve her tür malzeme ile gerçekleştirebilecek bir etkinlik ve çoğul etkileşim aracı olarak

⁹⁵ *participatory* (İng.)

⁹⁶ Gablik, bu anlamda, *progressive* (İng.) terimini kullanmıştır.

⁹⁷ *interactive art* (İng.)

⁹⁸ *interaction design* (İng.)

⁹⁹ *interactive architecture* (İng.)

¹⁰⁰ *anti-art* (İng.)

¹⁰¹ *transnationalist* (İng.)

kavramaktadır. Kaprow'un *doğaçlamalarından* esin alan *fluxus* sanatçıları, oluşturulan komünler ile günümüzdeki *bağımsız sanat kolektiflerinin* erken örneklerinden biri sayılmaktadır. Mimarlık, müzik, şehircilik, edebiyat, tiyatroyu *kurulum/asamblaj*¹⁰²lar ile bir araya getirmek gibi yeni teknikler geliştiren sanatçılar, kullandıkları sıra dışı biçim ve yöntemler ile yaşamın akışına düzen getiren tüm kalıplara karşı gelme amaçlarını çeşitli bildiriler ile de ifade etmiştir.

Fluxus öncü sanatçılarından John Cage'in bildirilerinden anlaşılan sanatsal devrimde amaç(Malbert ve Millar 2010, syf.7-19), sanatı popülerleştirmek değil yaşamı ve doğanın akışını sanatın içine taşımaktır. Böylece özgür düşünerek çevresini eleştirebilen yeni bir kültür oluşturmaktır. 1980'lerden itibaren, bir dizi festival ve etkinlikle günümüze kadar etkisini sürdüren *Fluxus* hareketi, dijital teknolojinin kullanıldığı farklı medyaların, nesnelerin, sanat türlerinin oluşmasına öncü olarak, günümüzde bilgisayar ortamında mimarlık ve üç boyutlu mekansal yerleştirmeler olarak yansımalar bulmuştur. *Fluxus* etkisinde olmasa da, mimarlık ve sanat arasında yeni ifade biçimleri farklı ara alanlarda gelişmeyi sürdürmektedir. *Fluxus* gibi, 1950'lerde Japonya'da oluşan *Gutai* grubu bildirge ve deneysel yaklaşımları ile Japon avant-gardistleri olarak anılırlar. Allan Kaprow ve *Fluxus* sanatçıları ile ilişkileri olan grup, 1972'de etkinliğini azaltsa da, beden, ruh ve farklı materyallerin bir aradalığından oluşan yerleştirmeler, performans ve çocukların yaptığı sanatsal çalışmalar ile uluslararası etki oluştururlar. *Gutai* grubunun bir dizi yerleştirmesi, son olarak 2009 yılında düzenlenen 53. Venedik Bienali'nde yer almıştır. Bu örnekle, sanatsal hareketlerin kültürel etkileşimle gösterdiği yaygınlık nedeniyle, belirgin bir süreç içinde etkili olmuş ve belirli bir yere özgü sanatsal anlayış olarak adreslenmesinin kısıtlayıcı bir görüş oluşturacağı ortaya çıkmaktadır.

Bu sanat hareketlerinin yaygınlaştırdıkları farklı materyal ve medyaları birleştirmeye dayalı deneysellik, *-asamblajlar* üzerinden geliştirilen yeni tekniklerle insan, zaman ve mekan arasında algısal olarak farklı boyutlarda-, yeni soyut ve somut ilişkilerin kurulması ya da bulunmasının önünü açmaktadır. Sanatsal bir teknik ve kavram olarak *asamblaj*, iki boyutlu materyaller ile üç boyutlu materyallerin, sesler, görüntüler, kullanılmış eşyalar ve hatta hareketler gibi sıradışı materyallerin birleştirilmesi ile sanatsal ifadede süregelen ve çoğu kural haline gelmiş temsil biçimleri, yöntem ve ilişkileri farklılaştırma çabası anlamında kullanılmaktadır. Bu

¹⁰² *assemblage* (İng.)

hareketlerden önce, Kazimir Malevich, Pablo Picasso, Elsa von Freytag-Loringhoven, Vladimir Tatlin, Kurt Schwitters, André Breton, Marcel Duchamp, Jackson Pollock ve Jean Dubuffet gibi sanatçıların *asamblaj* tekniğinde sanatsal üretimleri bulunabilir (Çağlayan 2009). Robert Rauschenberg ve Jasper Johns *asamblaj*ın sanat alanındaki iki önemli temsilcisi olarak görülmektedir. Çağlayan (2009, syf. 192), bu sanatçıların “anti-modernist” tavrına değinilir. *Asamblaj*, felsefi bir kavram olarak, Deleuze ve Guattari tarafından¹⁰³ (DeLanda 2006, syf.11) üretilen yapıların, “bileşenlerin heterojenliği” ve birbirleri ile etkileşimi üzerinden değişim ve gelişime açıklığı anlamında kullanılmaktadır. Markus ve Saka(2006, syf.103-104)’ya göre, özellikle “Avrupa kökenli sosyal teorilere hakim olan ve statüko haline gelen söylem ve yapıların” çözümlenmesi ve modernizmin bu kalıplardan arındırılarak sürekli canlanması düşüncesini ifade etmektedir. *Asamblaj*, kavram olarak yeni mimari ve kent teorilerinin gelişmesine de altlık oluşturmuştur. *Kentsel asamblaj*, süregelen ve öngörülen tarihi katmanlardan, yapıntılara, melez sosyal yapılardan, heterojen kültürel uzamlara, teknik yapılardan insan hareketlerine kadar çeşitli unsurların analiz, tasarım ve uygulamada potansiyel parametreler olarak ele alınarak yeni yaklaşımlarda kullanılması anlamını taşımaktadır. Bu potansiyeller ile, mekanın oluşumu ve kullanımlarına yönelik daha önceden es geçilmiş ya da baskı araçları ile kısıtlanmış farklı değerlerin açığa çıkartılması ve kentin baskıcı gelişiminin çözülmesi hedeflenir. *Asamblaj*, mekansal kurguda mevcut normlar ve bu normların kısıtladığı parametrelerden bağımsız düşünmenin, uygulamanın ve deneyimlerin oluşmasının gözetilmesidir.

Sanatta yeni ifade biçimleri, mekansal unsurları, yeni sanatsal ifadelerin biçimi, malzemesi ve içeriği olarak kullandıkça, sanatın yer aldığı mekanın sınırları da aşılmaya başlanır. 1960’larda, *yerleştirme*¹⁰⁴ ve *arazi sanatı*¹⁰⁵ gibi çeşitlenmeye başlayan yeni sanat biçimleri ile her yer sanatın mekanı haline gelmiş; böylelikle sanat eserini kısıtladığı düşünülen *öklidyen* sınırlar da yok sayılmıştır. Bu gelişmeler ile mekana göre tasarlanmış sanat ve sanat için tasarlanmış mekanın kısıtlılığını aşma endişesinde olan sanatsal ifadelerde, yeni mekansal öneriler geliştirilir. Sanat mekanının, ne kadar özgür kullanıldığı ya da kısıtlı olabileceği, 1976’da yerleştirme

¹⁰³ De Landa (2006)’ya göre asamblaj, metafor olarak ele alınmakta, farklı ve ucu açık tür, yapı ve sistemlerin birbirine eklenmesi ve ortaya çıkan sentez anlamında kullanılmaktadır.

¹⁰⁴ *installation* (İng.)

¹⁰⁵ *land art* (İng.)

sanatçısı ve sanat eleştirmeni O'Doherty(2010) tarafından “Beyaz K   n İçinde: Galer   Mekanının İ  eolojisi” başlıklı metinde sorgulanmaktadır. Bu sorgulamada (O'Doherty 2010, syf. 29-52) “beyaz k   ”, galeriler ve müzeler olarak yönetici ve küratörler tarafından sistem içinde kültür ve sanat alanında otorite kuran ve ifade alanına baskı getiren sisteme göre kurgulanmış modern sanat mekanını temsil etmektedir. Genellikle(O'Doherty 2010, syf. 31), “Dı   dünya ile teması kesilmiş”, beyaz duvarlardan oluşan ve yapay olarak aydınlatılan mekan, sanat eserinin boyutu, sergilenme biçimi ve çerçevesine kadar tüm detaylarında kendi niteliklerine uyumu dayatmakta, bir anlamda yaşamı yorumlayan sanatı, kendi biçimsel değerlerine tabi kılmaktadır. Bu mekanda sergi düzenlemesi değişkenliğe ve farklı deneyimlere kapalı olmakla birlikte, sanat eserinin hangi açıdan ve mesafeden duysal olarak algılanacağını da düzenlemeyi yapanın iktidarında yönlendirmektedir. Ancak “beyaz kışın” dışında olan sanat ve ifade biçimleri, baskıcı olan tüm yapıların kadrajları dışında kalabilmektedir. Bu bağlamda, kamusal alanda ifade özgürlüğü de sanatın gündemine girmekte ve sorgulanmaktadır.

Malcolm Miles, çalışmalarında kamusal alanda sanatın rolü, sanatın kent estetiğine etkileri ve sosyal olanaklarını incelemiştir. Miles(1989)'a göre sanat ve tasarımın kamusal alanda bir araya gelmesi, kentsel mekanların ve bu mekanların kullanıcılarının niteliklerinin gelişmesi anlamında önemlidir. Miles'ın kentsel tasarım, sanat, sosyoloji ve kültür coğrafyalarını bir arada değerlendirdiği eleştirel perspektifler, sürdürülebilir yapılı çevreler   retebilme amacında sanatsal pratiklere yer vermeleri yolunda mimarlar, tasarımcılar, sanatçılar ve kent plancıları için bilgilendirici analizleri ve örnekleri içermektedir. Miles(1997)'ın çalışmalarında yer alan vurgulamalara göre, farklı hayal güçlerinin kamusal alanda sanatsal ifadesi, aynı zamanda kente etkiyen ve kitleleri rahatsız eden dinamiklere karşı tepkilerin ifade bulması anlamında da önemli bir araç olarak kabul edilmelidir.

Bu yeni sanatsal ifadeler, kapalı ve özel mekanlarda belirli bir kitleye hitap eden sanat biçimleri yerine, soyut ve somut farklı uzamlarda sürekli değişen ifade teknik ve araçları geliştirerek farklı kitlelere ulaşmak amacında olmuştur. Ancak, *küresel* olarak dolaşımda olan biçimler ve medya ile yaygınlaşan estetik kültür sayesinde, kitlesel etki bırakma potansiyelini arttıran ve medyaya dönüşen sanat, siyasi ve sosyal konularda toplumun nabzını   l  me, yansıtmaya, dönüştürme ve kültüre yeniden eklemlleme işlevi edinmiştir. Chin-tao Wu (2005), 1980'lerden itibaren, sanatın

kültürü yönlendirme potansiyelini sistem ve kendi süreklilikleri lehine kullanmaya girişen şirketlerin, kendi bünyelerinde modern sanat galerileri ve müzeler kurarak sanatı kurumsallaştırma, küresel pazarın kurallarına, ekonomik ve sosyal politikalara uyumlamak eğilimi göstermesini ele alır. Wu'nun ele aldığı detaylar arasında devlet kurumları ve sanat kurumları arasındaki ilişkiler de yer alır. Wu(2005)'ya göre, artan kurumsallaşma ve yapılanmayla birlikte reklam aracına indirgenen sanat, tam olarak O'Doherty'nin "beyaz küpün içinde" kalan sansürlenebilir, pazarlanabilir ve hatta yatırım aracı olarak kullanılabilir sanattır. Bunun gibi, uyumlama, ehlileştirme ve baskıya karşı olan yaklaşımlar, sanatı ve sanat mekanını özgürleştirme amacını, çoğunlukla "beyaz küp"ün dışında kalarak sürdürmektedir. Ancak, bu yaklaşımların 1980'lerde imajlara indirgenerek moda haline gelmesi ile *alternatif* gibi başlıklar edinmiş (Bourriaud 2009), bu yaklaşımlar içinde kimi sanat biçimleri de mekanlaşmak kaydı ile kurumsallaşmış veya ehlileştirilmiştir.

Sanatı özgürleştirmek kadar, insan hakları, sosyal, politik ve ekonomik baskı biçimlerine karşı sanatsal tavrın politik olup olmayacağı da tartışma konusu olmaktadır. Clark(2011, syf.13)'a göre, her sanat dalı içinde politik propaganda güdümlü, çeşitli eğilimlerin köklü bir geçmişi vardır. Bu eğilimler 20. yüzyılda ulus devletlerin siyasi amaçlarına daha belirgin koşullanmış olsa da, bireyi, toplumu, sanatı ehlileştirme ve baskılamaya karşı, toplumda yeni "görme ya da düşünme biçimleri yaratan" sanat da her zaman tepkisel olarak olmuştur. Clark(2011, syf.89)'a göre, Malevich'in "Siyah Kare"¹⁰⁶ adlı çalışması en radikal sanatsal tepkilerden biridir. Ancak bu tablo, 1917 Ekim Devrimi ile, bir siyasi görüş içinde değerlendirilmiştir.

Sanat bir ifade ve özgürlük aracı olarak görüldüğünde, ifade ve özgürlüğü kısıtlayan yapıları sarsmadığı ya da yıkmadığı sürece başka bir takım yapılar ve kalıplara tabi olarak kendi içinde bir iktidar yapısına dönüşebilmektedir. Bu bağlamda, ancak sanat ve eylemi bir araya getiren, sanat ve politikanın süregelen söylemlerini dışlayan, aynı zamanda saygı, görgü gibi sosyal kalıplara da kaygısız tutumlar, herhangi bir baskı kaynağınca ehlileştirilmeye açık olmadığından anarşist sanatsal tutumlar olarak nitelendirilir. Özgürleşme ile sanat arasındaki bağıntının, seyircinin eseri deneyimleme zaman ve mekanında edilgenlikten sıyrılması olarak kurulması,

¹⁰⁶ Clark (2011, syf.89), Malevich'in "kendimi biçimin sıfır noktasına dönüştürdüm ve akademik sanatın çöple dolu boya havuzundan dışarıya çıktım" açıklaması üzerinden bu çıkarımı yapmaktadır.

Rancière(2010, syf. 9,10)’e göre, özgürlüğü “seyirci meselesi” üzerinden ele almak, özgürlüğü yine sanat ve siyaset arasındaki ilişkiler üzerine yapılan tartışmaların merkezine koymaktadır ve iktidar tarafından kolayca emilmektedir. Rancière eleştirisinin dayandığı, görülmek istenmeyen gerçeklik: “Yapmacık başkaldırı hareketlerinin meta teşhirinin hükmettiği ayırt edici göstergelerin sergilenme sürecine katkıda bulunmaktan başka bir işe yaramamasıdır.” Burada, eleştirel ve *karşı/muhalif* sanatın da, gerçeklikten kopuşa ve karşı olduğu sisteme katkıda bulunma riski hatırlatılır. Rancière (2010, syf.32) bu riski şu ifadeyle vurgular: “Muhalif veya eleştirel sanatçı, görüntülerin teşhir edilmesiyle saklanan sırrın ifşa olmasını sağlayan kısa devreler ve çarpışmalar üretmeyi amaçlar hep”. Ancak bu amaç, başkaldırının baskıyı tahrip etmesinden çok gerçek baskı unsurlarını gizlemek gibi bir ters işlevi bilinçli ya da bilinçsiz olarak görebilir.

Sosyal ve siyasi problemleri ele alan sanatsal tutumlar içinde, baskı karşıtı ya da özgürlüğü tahrik edici tutumların her biri, -nicelik olarak artış gösterip, ne kadar özerk ve yıkıcı olursa olsunlar-, politik yorumlara bağlandıkları süreçlerde baskının sürekliliğini sağlayan kalıplara tabi oldukları söylenebilir. Bu bağlamda, sanatta anarşi içeren tutumların, baskı mekanizmalarının gerçekliğini açığa çıkaracak bilinçleri harekete geçirmesi ve bunda süreklilik sağlamaları günümüzde daha da zorlaşmıştır. Ancak bu tutumlar, farklı alanlarda bir takım yenilikçi yapıların, yöntemlerin ve ifade alanlarının üretilmesine ve türetilmesine katkı sağlamaktadır. Sanat ve estetik kuramı dağarcığına dahil ederek ortaya çıkan hareketler, süregelen kalıpları aşmaktadır. Baskıyı kırmayı hedef almış anarşist tutumların, *yaratıcı-yıkıcı* sanatsal ifade biçimleri ile sanatı ifade ve etkileşim aracı haline getirerek kitlelere ulaştığı ve bu etkinin mimarlık gibi başka alanlara yansiyarak süreklilik sağladığı örnekler de bulunmaktadır.

4. MEKAN ve ANARŞİ

4.1. ÖZGÜRLÜĞÜN MEKANSAL TEMSİLİ

Normlar ve idari mekanizmaların etkisinde oluşmuş, geliştirilmekte ve dönüştürülmekte olan biçimlerin, özellikle de yapılı çevrenin insan doğası, hakları ve güvenliğine uygunluğunun sorgulanmasında, anarşist düşünce akışı ile özgürlük idealinin gündemde tutulmasının rolü vardır. Anarşist yaklaşımların mekan üzerindeki etkileri belirli ve sürekli değildir. Ancak, bu yaklaşımlar ile mekanı buluşturan özgürlük kavramı, insan-çevre-mekan ilişkilerinde baskı ve gerilim oluşturan olgular ile gündeme gelmektedir. Dünyada süregelen mekan ve anarşiyi buluşturan yaklaşımlar, mekanı üreten ve kullananların yaşam ve özgürlük kavrayışları ölçüsünde bulundukları mekan ve zamanın kalıplarını ve kısıtlayıcı kurallarını aşma eğilimleri biçiminde açığa çıkmaktadır.

Mekan, bir takım normlara tabi olarak, bu normlar ile teknik ve bilgi standizasyonu ile mimarlık disiplininin ürünü haline gelmeden önce, zamana, konuma, doğaya ve yaşama uyumu ölçüsünde kullanılmakta ve aidiyet oluşturmaktadır. Her dönemde mekan, varlığını sürdüreceği uzamın, fiziksel ve sosyal koşullarına uyumlu olduğu sürece sürekli olmuştur. Süreçler içinde, mekan oluşturma bir takım paradigmalara bağlanması, toplumsal yaşamla birlikte, mekanın toplumsal yaşamı örgütleyen kurallara bağlanmasını da beraberinde getirmiştir. Böylece oluşan ve artan paradigmalara birtakım erk odağı ya da odaklarınca belirlenmesi, aynı oranda mekanın özgürlük ile bağının zayıflaması anlamını taşımaktadır. Bu kabuller ile, mekanın mimarlık disiplininin paradigmatic yapısına tabi olarak tanımlanması, üretilmesi, geliştirilmesi, çözümlenmesi de, mekanda özgürlüğü, mimarlık alanındaki paradigmalara belirleyicilerinin eline bıraktığı kadar, bu belirleyicileri kontrol altına alan diğer erk unsurlarının da mekan üzerindeki kontrolünü sağlamaktadır. Mimarlık

tarihinin konusu olan mekansal gelişmeler, uygarlık tarihindeki gelişmeler, dönüm noktaları, başlangıçlar ve yok oluşlar ile de ilişkilidir. Mekanın insanı biçimleme gücü oranında bu değişimler, mekan üzerinden insanı yeniden biçimleyebilmektedir. Bu nedenle tarih boyunca mekan, erk odaklarının insan davranışlarını yönlendirmekteki en eski ve etkili araçlarından biri olmuştur.

Antik çağdan bu yana, bir çok düşünürün insan ve politika arasında kurduğu ilişkiler mekanın rolünü de kapsamıştır ve mekan hiyerarşisi üzerinden insan davranışları üzerinde denetim kurulması olgusu ile alınmaktadır. Bu bağlamda en fazla kullanılan örnek, günümüzdeki gelişmelerle de ilişki kurması ile önem kazanan, Foucault (2000)'nin "Hapishanenin Doğuşu" başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışma, Jeremy Bentham'ın *Panopticon* Hapishanesi'ndeki mekansal kurguda belirginleşen ve bir dizi hapishane şemasında da açığa çıkan, mekansal hiyerarşinin insanı baskılamak ve kontrol etmekteki belirgin etkisini ele almasıyla önem kazanır. Foucault'nun teorisinde, modern iktidar yapıları ve diğer erk mekanizmaları kontrolünde, bireysellik yanılsaması ile bu mekanizmaların tasarımı olan ve gözetim altındaki mekanlardan oluşan bir sahne içine hapsedilmesi olgusu, süregelen bu kurgunun modern toplumlarda daha da güçlü bir biçimde kullanımda olduğu yargısını güçlendirmektedir.

Panopticon'daki merkezi konumda olan gözlem kulesi gibi, Stolleis(2009, syf.48)'in ele aldığı merkezi iktidarın simgesi olarak "Tanrı'nın Gözü İmgesi" belirli biçimleri kullanmaktadır. Bu imge ve biçimleri, iktidarın gözü ya da hükümdarın gözü olarak eskiçağ mezopotamyasında, antik mısırdaki Ra'nın sembolü ve tanrı-kral Osiris'in arasındaki göz (Stolleis 2009, syf.25), aynı zamanda Tanrının gözü imgesinin üçgen formu ile bir arada kullanıldığı, Orta Çağ boyunca bazı gizli öğretilerin de simgesi olarak kullanılmıştır. Bu simgenin Fransız Devrimi sonrasında özellikle modern hukukun yapılanmasına tanıklık eden 19. yüzyıldan itibaren, yurttaşın ulusu tarafından gözetilmesi anlamında bir metafor olarak kullanılmak kaydıyla, "yasanın gözü"ne aktarılıp modern yasaların simgesi olarak sıklıkla kullanılması, Stolleis (2009, syf.35,36) tarafından özgürlüğün, adaletin ve eşitliğin, iktidarın belirlediği normların çizdiği sınırdan sağlanması olarak yorumlanır. Aynı simge mekan ve denetim ilişkisini gösterecek bir metafor olarak kullanıldığında, Babilden bu yana birçok Orta Çağ ütopyasında ve kentinde olduğu gibi, 19. yüzyılda endüstrileşen kentlerde işçi konutlarından, 20. yüzyılın başında üretilen bazı kent planlarına kadar,

İktidarın gözünün tüm mekanların en tepe noktasında ve merkezinde konumlandığı şemalar olduğu farkedilir. Bu merkezi yapı kendini sosyal açıdan eşitlikçi görüşü vurgulayan 20. yüzyıl şehircilik yaklaşımlarında da etkisini sürdürse de (Foucault, 2000), mekan hiyerarşisi nihayetinde disiplin ve kontrol düzeneği olmaktadır.

Şekil 4.1. Petite Roquette Hapishanesi (Foucault 2000)

Şekil 4.2. Ebenezer Howard - Garden Cities of To-morrow (1902)

Mekanın kontrol ve denetimin hedefine girmesi, kolektif hafızada yer edinmesi ile başlayıp sosyal ve politik pratiklere yön verme aracı haline gelmesi ile olmaktadır. Massey(1994, syf. 254)’e göre 1970’lerin teorik ortamında “mekanın sosyal bir yapı olması” görüşü hakimken, 1980’lerde “sosyalin mekansal olarak yapılanması” düşüncesi ağırlık bulmuştur. Her iki durumda da “mekan potansiyel olarak tarih ve politikanın üretimi ile ilişkilenebilir”. Bu ilişki arttığı oranda, mekan ile özgürlük arasındaki ilişki zayıflamaktadır. Egemen olan tarihi ve politik görüşe aykırı olan tüm biçimler ve biçimler, kısıtlama, baskı ya da yok edilmeye maruz olmaktadır. Mekanın politik bir içerik barındırması, bu içeriğin bağlı olduğu tutarlılık ve düzen tanımına bağlı olarak mekanın işlevi, biçimi, biçimi ve detaylarını simgeleştirmektedir. Leach(1999, syf.5)’e göre “eğer politik içerik dolaylı ya da belirsiz ise mekanın sosyal bağlamı da hafızadan silinmektedir”. Yapının çağrıştırdığı tüm değerler kaybedilmektedir. Mekanın, insanı kurgusal bir düzene alıştırma ve koşullama gücü doğrultusunda, çoğunlukla sosyal, ekonomik ve politik kullanımlarında kimi zaman özgürlük de bir yanılsama olarak sunulmaktadır. *İdeal kentler, mikro uluslar, alternatif yaşam alanları, yaşam tarzı komünleri* gibi çeşitlenen mekansal oluşumların bir bölümü, bu sunuma uymakla birlikte, bir kısmı yaşam akışındaki karmaşanın ifade alanı olarak oluşup anarşiye yaklaşırlar.

Özgürlük, insanlık tarihi boyunca üretilmiş somut ve soyut her mekan üzerinde tartışılabilir bir kavramdır. Ancak özgürlüğün kullanımında hangi mekanın anarşist bir tutumu temsil etmeye yaklaştığı görecelidir, süreçler içinde değişmektedir. Tarih okumalarında, özellikle varlığını sürdürdükleri zaman ve mekanın baskı unsurlarını - mülkiyeti, kurumları, toplumsal, teolojik ve siyasi yapılara bağlılığa karşı olan- bir takım birey ve toplulukların ilişkili oldukları mekanlarla anıldığı ya da etkinlik gösterdikleri mekanın bu kişilerin aykırı tutumlarının simgesi haline geldiği örnekler bulunabilir.

Bu konudaki önemli örneklerden biri, kendi gizemli öğretilerine bağlı oldukları düşünülen *Katharlar*’ın mekansal izleri olarak, Fransa’da Toulouse ve Montpellier kentleri arasında kalan bölgedeki -özellikle Carcassonne’da- *Kathar* kaleleri ve şatolardır. Günümüzde Fransa’nın emlak ve turizm sektörünün uluslararası pazara açtığı ve *Kathar* efsaneleri üzerinden pazarladığı bu yapılar (URL-4,2012) 1208’de Papa III. Innocentius’un bildirgesi ile başlayan *Kathar Haçlı Seferi*’nde talan edilmiş

ve 20.000 kadar *Kathar*'ın soykırımına tanıklık etmiştir.¹⁰⁷ 11. ve 13. yüzyıllarda Roma Katolik Kilisesi'ni en fazla tehdit eden unsur olarak Haçlı Seferi'ne götürecek kadar aykırı bulunan bu yaşam biçimine ait yapılar çeşitli efsanelerin yeniden üretilmesi ile pazarlanmaktadır.

Şekil 4.3. Günümüzde Carcassonne Kaleiçi(Eser Yağcı, 2011):

Turistik hediyelik eşyalar satan dükkanlar, oteller ve restoranlarla dolmuştur.

UNESCO tarafından 1997 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınan kale içi ¹⁰⁸ gibi, Kathar efsaneleri ile turların düzenlendiği Langeudoc bölgesi Fransa'nın en turistik bölgelerinden birine dönüşmüştür. Orta Çağ Avrupası için anarşist olan Kathar haçlı seferi, restore edilerek yeniden üretilen mekanların, bir zamanla yok edilmek istenen bir anlayışın yapıları, kalıntıları ve anıtları olarak, reklam, göstgenin kopyalanması, makyajlanması, canlandırması yoluyla anlamlı kıldığı içerikler

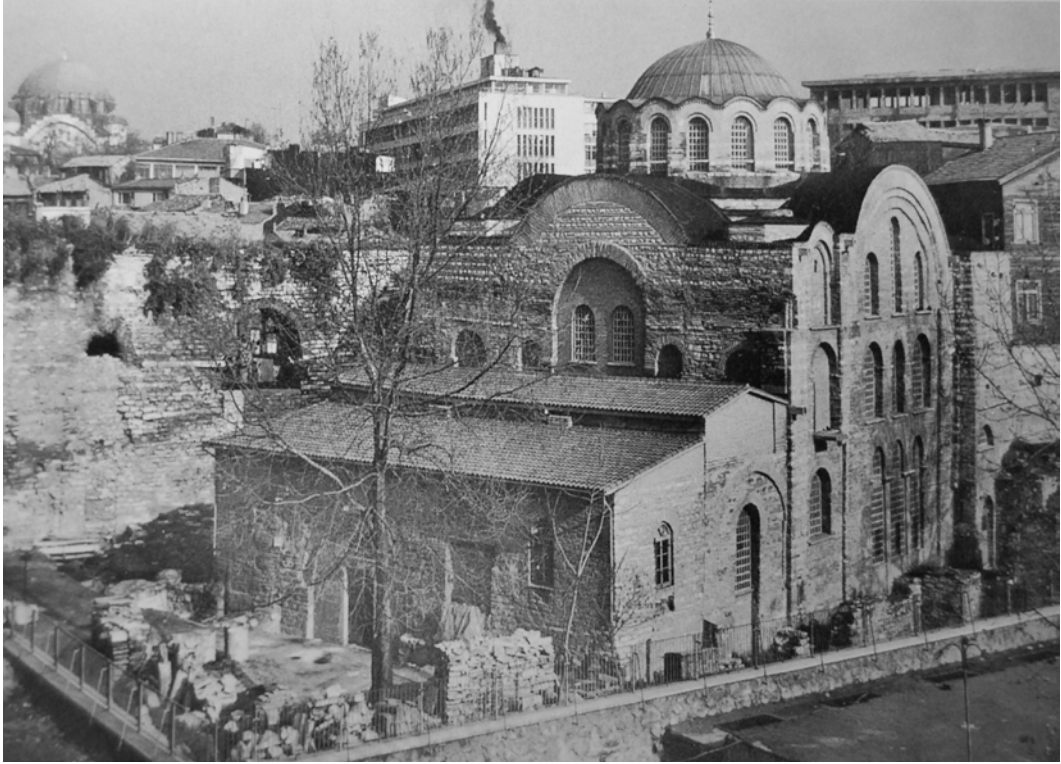
¹⁰⁷ Kökleri kuzey mezopotamya'daki Manes öğretisine dayandığı düşünülen(Kırıkkanat 2008) *Kathar* inancının, oldukça benzer *ikilcil/düalist* yaklaşımı içeren Anadolu üzerinden *Bogomizm* olarak evrilerek Bulgaristan'a geçip Orta Avrupa'ya yayılması hipotezi bulunur.

¹⁰⁸ Château Comtal de Carcassonne (Fr.)

boşaltılmaktadır. Bu yapılar, anarşizmin mitler ve efsaneler ile yeniden üretilerek modalaşması ve metalaştırılması gibi ikili bir işlev taşımaktadır. Baudrillard(1998,syf.100-137) 'ın “Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm” çalışmasında çeşitli örneklerle ele aldığı gibi, reklam ya da efsanenin yeniden üretimi yoluyla, bu yapıların birer gönderen olarak bir zamanlar temsil ettiği aykırı kimlik, moda sistemi tarafından tersyüz edilip metaforik olarak birer makyaj malzemesine indirgenmektedir. Bu örnek aynı zamanda, anarşizme yaklaşan tutumların estetik kültürdeki popülerliğine denk gelir ve anarşinin mekanla ilişkisinin paradoksal olduğunu gösterir.

Avrupa’da ki örneklerinden daha önce, coğrafi olarak Anadolu, Balkanlar, İran, Suriye, Mısır ve Hindistan’da daha çok iz bıraktığı düşünülen aykırı yaşam biçimlerinin birbirleri ile etkileşimde olduğu gibi toplumsal yaşamın göstergesi olan mekanlaşmayı red eden kişiliklerin çeşitli mekanlarla birlikte anıldığı örnekler bulunur. Erzurum yakınlarında bir “deliler kenti” varlığından bahseden Karamustafa(2007, syf.12), özellikle 14. ile 16. yüzyıllar arasında Osmanlı topraklarında da “Kalenderler”, “Abdâllar”, “Haydarîler” gibi çeşitli derviş gruplarının aykırı yaşam biçimlerini ele alır. Haydarîler’in kendilerine ait küçük *tekkeleri* olan bekarlar olarak dini kurallara karşı geldikleri bilinmektedir. Ancak bu gruplardan hangilerinin mekanlaşmayı rededikleri hangi kurallara hangi dozda karşı geldikleri kesinleştirilememektedir. Anadolu’da dolaşan bu dervişlerin, sabit bir mekanda durmayıp, kimilerinin şehir merkezindeki üst sınıfları açıkça rahatsız edecek davranışlar sergiledikleri, kimilerinin toplumsal yaşama aykırı düşen çıplaklık, aşırı bireysellik, esrar kullanımı, gürültü çıkartma, tüyleri tamamen tıraş etme gibi biçimlerle sapkın ya da anarşist tutumlar sergiledikleri edebi kaynaklardan anlaşılmaktadır. II. Mehmet döneminde kurulan *zâviyelerinin* olduğu ve bunların kentlilerden gelen şikayetler üzerine ferman yoluyla araştırma altına alındığı ancak bazı dervişlerin, dilekçe ile kentlileri *zâviyenin* arsasına göz koymakla suçlaması örneği (Karamustafa 2007, syf.86) egemen sınıf ile aykırı gruplar arasındaki kentsel gerilimin İstanbul’un Türklerin eline geçmesinin ilk yıllarına kadar takip edilebileceğini göstermektedir. Karamustafa’nın *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*’ne dayanarak belirttiği, Wolfgang Müller-Wiener’in de (1998, syf.153-159) “İstanbul’un Tarihsel Topografyası” nda yer verdiği gibi, daha önceden Bizans hamamı ve kilisesi olarak kullanılan Kalenderhane Camii, Fatih Sultan Mehmet’in

kişisel isteği ile Kalender derviş grubuna verilmiş bir yapı olarak ele alınmıştır. Karamustafa'nın yorumu ile “kendilerini toplumsal düzene planlı bir direniş yoluyla tanımlayan” bu dervişlerin Sultan II. Mehmet'in hükümdarlığı süresince tekkeler ve zaviyelerde mekanlaşmaları sonrasında süreklilik gösteremedikleri ya da anarşist tutumlarının yok olduğu anlaşılır. Bu örnek üzerinden aykırı tutumu sürdüren birey ve grupların mekanlaşınca atomize olduğu söylenebilir.

Şekil 4.4. Kalenderhane Camii: Müller-Wiener (1998, syf.155) “Kalenderhane Camii’nin, Sultan II. Mehmet tarafından dervişler ve ulema için imareti olan bir camiye çevrildiği”ni belirtir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda nüfus yapısı içinde aykırı bulunan kesimlere karşı, önlem ve uygulamalar artarak devam etmiştir. III. Selim dönemi, bazı tarihçiler tarafından(Başaran 2007, syf.116-134), “batı tarzı” reformlarla adalet işleyişinde önemli düzenlemelerin dönemi olarak ele alınır. Bunun dışında, Osmanlı kent yaşantısını ve kentlerin gelişimini etkileyecek katı uygulama ve yaptırımların başladığı bir dönem olarak da değerlendirilir. Bu dönemde, İstanbul ve diğer büyük kentlere göçte kısıtlamalar olduğu kadar tutulan *Kefalet Defterleri*, devlete göre

meşru bir işi olmayan azınlık ya da başıboş kişilerin denetim amacıyla, daha detaylı kayıt altına alındığı belgeler haline gelmiştir. Bu defterler içinde, bir takım medrese, tekke, zaviye, diğer dini yapılar ve belirli mahallelerle ilgili belirli kayıtların da olduğu belirtilmektedir. Başaran (2007) makalesinde, bu kayıtlara göre toplum içinde tehdit oluşturanlar olarak sınıflanan, başıboş gezen “serseri, bekar, ve işsizler”in “gizli saklı hanlar ve bodrumlar” gibi karanlık ya da terkedilmiş mekanlarda ikame ettikleri anlaşılmaktadır. İstanbul’da sur içi, Eyüp, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi sahillerine ait defterlerler, özellikle bu dönemde mahallelerdeki yapı işlevleri, meslek alanları ve yaşayanlar ile ilgili kayıtların detaylanması, merkezi iktidarın denetimini mekan üzerinde de arttırdığını göstermektedir.

Özgürlüğün mekansal kurgularda simgeleştirilmek kaydı ile kullanımları, iktidar odaklarının belirsizleştiği çağımızın *neoliberalist* olarak nitelendirilen düzeninde daha da yaygınlaşır. Bu nitelendirmeye göre, mekanın teknik, işlevsel, estetik biçimlenmesi kadar sosyal bağlamını da kurgulama ve yönlendirme erkini kullananlar, oluşturduğu ağ ilişkileri ile, özgürlüğü faydacı bir kurguda kontrolle kullanıma sokmaktadır. Kathar efsanelerinin kullanımları gibi, özgürlükçü ütopyaların *yeniden üretilmiş* biçimleri olarak ideal kentler de yeni ekonomik ve siyasi düzeneklere örnek oluşturmaktadır. Miles(2008)’ın, “alternatif yerleşimler”¹⁰⁹ olarak incelediği ve ütopyalardan esin aldıklarını düşündüğü örneklerin büyük bölümü, pratikte, özgürlükleri belirlenmiş ayrıcalıklı bir kitleye sunan uzamlardır. Auroville, gerek bu sunuma uyması, gerekse işgücü sömürü düzenini *ulus ötesi* ve *eşitlikçi*¹¹⁰ gibi söylemler ile maskeleyip *post-kolonyal* eleştirinin hedef alabileceği bir örnektir.

Hindistan’ın güneyinde öncelikle bir *aşram* olarak kurulan Auroville yerleşkesi, 28 Şubat 1968’den günümüze kadar resmi olarak tüm dünyadan misafirlere açılmış, uluslararası bir ideal kent olarak gelişmesini sürdürmektedir. Auroville, başlangıçta Cambridge’de eğitimini görmüş ve Gandhi’nin düşünce ve kurduğu *aşram*dan ve bu mekanın evsahipliği yaptığı özgürlük mücadelesinden etkilenen Sri Aurobindo ile günümüzdeki kentte “anne”¹¹¹ olarak anılan doğduğu Paris’te aldığı sanat eğitimi sonrasında Japonya ve Hindistan’a giden Mirra Alfassa tarafından kurulur. (Miles 2008, syf.184-195) 1965 yılında Fransız mimar Roger Anger tarafından tasarlanan

¹⁰⁹ alternative settlements (İng.)

¹¹⁰ egalitarian (İng.)

¹¹¹ “The Mother” (İng.)

kent, 1968 de Hindistan hükümeti yanısıra UNESCO’nun desteğini alır. Anger(URL-5, 2012), bu *ekolojik kent*in tasarımı üstlenirken Le Corbusier’den etkilendiğini belirtse de, dört sektörden oluşan ışınsal düzende, farklı beğeni, araştırma ve yatırım odaklarının isteklerine hitab edecek biçimde çeşitli yapılar tasarlanır. Auroville’in mimarisi üzerine Auroville internet sitesinde yer alan ve 2002 Ekim ayında sanal gazetede paylaşılan köşe yazısına göre, bu çeşitlilikteki yapıların artık birbiriyle çelişir hale geldiğinden ve değişen misafir profiline yarattığı *soylulaşma* yanısıra, bir o kadar Auroville kuralları dışında resmi olmayan barınmalardan ve işgalden yakınılmaktadır .

Günümüzde, uluslararası birçok kurum ve organizasyon tarafından fonlar ve projeler ile desteklenen, aynı zamanda her gün binlerce turiste sunduğu *alternatif, spiritüel, organik, ekolojik* gibi kavramlar başlığında servis veren bu yerleşim alanının kendi ekonomisi de sanal ortamda güncellenerek yayınlanmaktadır. Bu yayınlardan, Auroville misafirlerinin 1/3 ünden düşük bir oranın yerel halktan olduğu buna karşın yayınlanmış araştırma tarihinde tespit edilmiş olan 4179 çalışanın 3709’unun büyük çoğunluğunun Hindistan vatandaşı, küçük bir kısmının Nepal vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 4.1. Auroville’ de İnşaat İşlerinde Çalışanların Uyrukları ve Oranları (URL-6, 2012)

ÇALIŞANLARIN UYRUKLARI	Sayı	Yüzde
Hindistan	3650	98.41
Hindistan Vatandaşı Olmayan	8	0.22
Nepal	51	1.38
Toplam	3709	100
ÇALIŞANLARIN GELDİĞİ BÖLGE	Sayı	Yüzde
PONDICHERRY	891	24.02
TAMIL NADU	2730	73.6
FARKLI	88	2.37

Toplam	3709	100
ÇALIŞANLARIN DOĞUM YERİ	Sayı	Yüzde
TAMIL NADU	2630	70.91
PONDICHERRY	980	26.42
NEPAL	59	1.59
DİĞER	40	1.08
Toplam	3709	100

Şekil 4.5. Auroville Kentsel Araştırmalar Merkezi İnşaatı (URL-7, 2012)

Şekil 4.6. Auroville Yönetim Alanı Haritası (URL-8, 2012):

1. Gelecekteki Belediye Binası Alanı
2. Auroville Kent Araştırmaları Merkezi
3. Kafeterya (yapım aşamasında)
4. Multi-medya Merkezi (under construction)
5. Park
6. CIRHU Oteli (yapım aşamasında)
7. Matrimandir Gölü (gölün çapı henüz kesinleşmemiştir)
8. Matrimandir Alanı

Şiddet içermeyen sivil direnişin öncüsü olarak anılan Mahatma Gandhi'nin oluşturduğu ve 1917 ile 1930 yılları arasında Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin önemli direniş merkezlerinden biri olarak hatırlanan *Sabarmati* (Harijan) *Aşramı* ile, aşramlar özgürlük mekanları olarak simgeleşmiştir. (Galtung 2001, syf.209-223) Sabarmati Aşramı, Hindu öğretilerine bağlı binlerce yıldır varlığını sürdüren mekanlar içinde Gandhi'nin "şiddete dayanmayan direniş biçimi"ni kavramsallaştırdığı ve "gerçeğe ulaşma çabası" anlamına gelen *Satyagraha* öğretisinin yayıldığı bir mekan olarak öne çıkmaktadır. David Thoreau (Coşar 2001)'nın "sivil itaatsizlik" olarak kavramlaştırdığı, pasif direnişin dünya tarihindeki öncü örgütleyicilerinden biri olan Gandhi özgürlüğün şiddet içermeyen yöntemlerini uygulamaya koymuştur. *Sabarmati*, Hindistan'da kitlesel eylemlerin merkezi olarak 1930 yılında hükümet tarafından ele

geçirilmiştir. Sabarmati, özgürlüğün mekanda simgeleşip, bu simgelerin imaj olarak kullanıldığı Auroville gibi tasarımlara ilham vermektedir.(URL-9, 2012)

Hindistan dışında günümüzde de etkili olan bu bağlamda alternatif yaşam biçimleri ve bunları yansıtan özerk yerleşim alanları tasarlanmaktadır. Bunların bir kısmı anarşist felsefe etkisinde biçimlenen ideal yaşam ve yerleşim alanları ya da *eşitlikçi* kentler olarak da adlandırılmaktadır. Bu örnekler, farklı bir takım parametreler doğrultusunda yürürlükte olan ekonomik ya da politik düzenin dışında bir yaklaşım ortaya koysalar da, medyalaştıkları ölçüde karşısında oldukları ideolojik yapılara kolayca eklenilebilmektedirler. Ya da en başından itibaren maddi ve idari bağları ile yeni sömürge düzenekleri olarak biçimlendirilmektedirler.

Anarşist düşünce ve yansımasını bulduğu mekansal pratiklerinin değerlendirilmesinde, bu örnekler gibi *Post-Kolonyal eleştirel teorinin* açtığı perspektif (Dirlik 2010), *paralaks* teorinin (Karatani 2008) önermiş olduğu gibi farklı bir bakış açısı olarak önem taşımaktadır. Bu, şu anlamı taşımaktadır: Post-kolonyal eleştirel teori, Batı Felsefesinde ele alınan anarşiyi yine kendi üretimi olan *Oryantalizm* üzerinden okumakta, *ulusötesi* ağların özgürlük kurguları ile örülmüş anarşi paradoksunu mekanda ya da eylemde çelişki olarak tanımaktadır.

Günümüzde, *ulusötesi* ağların insan ve mekan üzerinde artan baskısı yaşam alanlarını daraltması olgusu, *postkolonyal* yaklaşımda *üçüncü dünya ülkeleri* olarak tanımlanan yerlerin ötesine geçmiş ve gelişmiş ülkelerde de görülür hale gelmiştir. Mike Davis(2007)'in Gecekondu Gezegeni başlıklı çalışmasında, ağırlıklı olarak *batıya* servis veren endüstri kollarının kentsel nüfusu hızla şişirdiği Çin, Hindistan, Güney Amerika, Orta Doğu'daki kentlerde, kentsel mekandaki hızlı dönüşümün küresel ekonomi-politikalarla ilişkilerini değerlendirir. Barınma hakkı ihlallerinin, sosyal ayrışma, medya spekülasyonu, sektörler arası rekabet, ekonomik büyüme yarışı gibi olgularla empoze edildiği, meşrulaştırmalar yanısıra yasal düzenlemelerde açıklar ile desteklendiği ve yaşam hakkını kısıtlayacak kadar ileri gittiği vurgusunda bulunan eleştirilerin sayısı artmaktadır. Bu olguların, *küresel kent* söylemi içinde bir biri ile rekabete giren tüm kentlerde kendini göstererek *üçüncü dünyadan* gelişmiş olarak kabul edilen ülkelere sıçradığı izlenmektedir. Kentlerin artan bir şekilde birbirine benzemeye başlaması, Marc Augé'nin "yer-siz" olarak kavramsallaştırdığı çoğul kullanıma açık ve bulunduğu yerin bağlamından kopuk mekanların tektipliği üzerinden görülmektedir.(Augé, 2009) Günümüzde *mega kent* olarak anılan büyük

metropolitan alanlarda özgürlük, yalnızca, *ulusötesi* ağ içinde etkin konumda olan kurum ve şirketler ile ekonomik ve siyasi güce sahip olanlara, belirli siyasi ve ekonomik sınırlarda tanınır hale gelmiştir.

Birleşmiş Milletlere bağlı (UN-HABITAT-AGFE 2011), İnsan Yerleşimleri Programı Zorla Tahliyeler Danışma Grubu¹¹²,nun 2011 yılı raporlarında, Arjantin, Botsvana, Brezilya, Çin, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Mısır, Fransa, Gana, Guatemala, Honduras, Hindistan, Endonezya, İsrail, İtalya, Kenya, Meksika, Nijerya, Pakistan, Peru, Filipinler, Senegal, Güney Afrika, Sri Lanka, Uganda, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Zimbabwe’de güncel ve planlı olan zorla tahliyelerin tespiti ve takibinin yapıldığı belirtilmektedir. (UN-HABITAT-AGFE 2011, syf.10) Barınma Hakları ve Tahliyeler Merkezi COHRE(2009, syf.8) 2007-2008 istatistiklerine göre dünyada 4.5 milyon kişinin tehdit ve uygulamalar ile tahliyeden etkilenmiş, bunlar içinde 1.5 milyon insan zorla tahliyeye maruz kalmıştır. Zorla tahliyelerin, iklim değişikliği, doğal kaynaklardan fayda sağlamaktan, etnik ayrımcılığa bağlı nüfus takasına kadar çeşitlenen nedenleri yanı sıra, nüfus akışının adı geçen ülkelerdeki hızla büyüyen kentlerinde oluşturduğu “düzensiz yapılaşma” olarak nitelendirilen dokuların düzene uyumlanmasına dayandığı anlaşılmaktadır. 2007 ve 2008 yıllarında kaydedilen zorunlu tahliyelerde % 40’lık oranın kentsel bağlamda gerçekleştiği raporlanırken, bu kentler arasında yer verilen İstanbul’daki tahliyeler, “Avrupa Kültür Başkenti” ünvanının dahil olduğu “mega etkinlikler”¹¹³ nedenine bağlanmaktadır. Bu gelişmelerin etkileri, çalışmanın son bölümünde ele alınmaktadır. (UN-HABITAT-AGFE 2011, syf.34, 35, 36) Bu süreçte kentsel yenileme projelerinden 80.000 kişinin etkilendiği 13.000 kişinin evlerinin yıkıldığı raporda(2011, syf.57) yer almaktadır. Birleşik Devletler, Sri Lanka ve Bangladeş’te, Fırtına, sel, tsunami ve deprem gibi doğal afetler, Yunanistan, Birleşik Krallık ve İtalya’da ırk, cinsiyet, sınıf, politik görüş gibi sosyal ayrımlar gibi ayrımlara dayandırılan zorla tahliyelerin(UN-HABITAT-AGFE 2011,syf. 35-64), İstanbul başta olmak üzere Türkiye’de de geçerli olduğu 2005 yılından itibaren kentsel dönüşümle ilişkili yasal düzenlemelerden anlaşılmaktadır.¹¹⁴

¹¹² Advisory Group on Forced Evictions (İng.)

¹¹³ mega events (İng.)

¹¹⁴ Bu olgular ve yasal süreçlerle İstanbul’da kente nasıl yansıdığı, “İnsan-Çevre-Mekan İlişkileri Çerçevesinde Normların Getirdiği Statükonun Sorgulanması” bölümünde ele alınmaktadır.

İngiltere’de oluşan bağımsız bir organizasyon olan Bina ve Sosyal Konut Vakfı

Geliştirme-Planlama Birimi(BSHF, 2010)’nin “İnsanlar Tahliyelerle Nasıl Yüzleşir” başlıklı çalışmasında -AGFE Raporlarında ele alınanların dışında- yüzlerce zorunlu tahliye olayı içinde güncel olan ve karşı direnişin en etkili olduğu düşünülen(BSHF 2010, syf.3) örnekler ele alınmıştır. Buenos Aires (Arjantin), Porto Alegre (Brezilya), Durban (Güney Afrika), Hangzhou (Çin), İstanbul (Türkiye), Karaçi (Pakistan), Santo Domingo (Dominik Cumhuriyeti) kentleri dışında Mısır’da Mirshāq and Saranda köylerindeki direnişler incelenmiştir.

Zorla tahliyelerde, yeniden yerleştirme sağlansa bile, süregelen yaşam alışkanlıklarına aykırı mekanlar, travma ve yaşam alışkanlıklarında değişime bağlı etkiler, önerilen mekanın tahliyeye zorlanan mekan ile arasındaki değer farkı, yapı niteliğinin farklılığı, sağlanan mekanların kent merkezine uzaklığı, ulaşım ve servislerin kısıtlılığı ile iş ve sosyal yaşam kalitesindeki ani düşüşler gibi birçok kaybın telafi edilmediği anlaşılır. Bu örneklerde(BSHF, 2010, s:4), mülkiyet hakkı dışında, barınma hakkı, sosyal haklar ve yaşam hakkını ihlale yönelen ve “devlet eliyle” desteklenen şiddete karşı direnişte:

“a) kamu otoriteleri ile müzakere,

b) yaşamak için işgal,

c) davalar ve diğer yasal kanallar,

d) açık mücadele, direniş ve politik perspektifler,

e) hak ve politikaları inşa etmek,

f) kampanya seferberliği” gibi yöntemler öne çıkmaktadır. Ayrıca direnişin her biçimi ve aşamasında yaş, etnisite ve cinsiyet faktörlerinin de etkili olduğu belirtilmektedir. Süregelen direniş örneklerinde, farklı etnik, cinsiyet ve yaş gruplarından insanların bir araya gelmesine rağmen, kadınların ön saflarda aktif olması, gerek orantısız güç kullanımına yönelik kamuoyu tepkisini arttırması, gerek güç kullananların verdiği hasar ve şiddeti azaltmakta avantaj sağlamaktadır.

Cinsiyet, ırk, din, sınıf ve yaşam tarzına bağlı ayrımcılık içeren ve çoğunlukla çok kültürlü kentlerdeki tahliyelerde marjinal olarak nitelendirilen bölgelerde, *soylulaştırma*¹¹⁵ olarak kavramsallaşmış üst kültür gruplarının yerleştirilmesi amaçlı

¹¹⁵ *gentrification* (İng.)

tahliyeler hakim olmaktadır. Bu örneklerde, mekanların kentsel ve bölgesel ölçekte yeniden planlanmasının arka planında, kültür ve ekonomi politikaların birlikteliği bulunur. Her ne kadar günümüzün neoliberal düzeneğinde ekonomik faydaya odaklılığı belirtilse de, tarihsel, teolojik, ve ırksal bir dizi öğreti arasındaki çekişmelerde insanı yeniden biçimlemekte mekanın kullanıldığı örnekler artmaktadır. Bu artışta neoliberalizmin, eleştirel teorilerde de baskın olarak kullanılan “ranta dayalı” söylemi ile tanımlanması mekan üzerindeki baskıcı, eşitliksiz, şiddet içeren diğer ilişkileri önemsizleştirmekte ve hatta gizleyebilmektedir. Bu söylem gibi soylulaştırma söylemi de müdahale edilen bölgede yalnızca bir sınıfsal geçiş ve mekansal yenileme olacağı izlenimi ile arkasındaki ırk, cinsiyet, din ve yaşam tarzı farklılarına bağlı ayrımları kamufle edebilmektedir.

1990’lardan itibaren, mekan üzerine yapılan cinsiyet çalışmalarında, tasarımcıların toplum içinde normal olarak genellenen ahlak yaklaşımının yalnızca farklı etniklikler arasında bir ayrışma oluşturmayıp aynı zamanda tasarımda cinsiyetçi ayrımcılığın özellikle mimaride kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Feminist perspektif, 20. yüzyılda mekanda kadın-erkek arası *dikotomik/ikili* ayrımın 3 farklı ölçekte insan bedeninden, mimari yapıya ve insan yerleşimlerindeki mekansal dokulara yansımalarını ele alır. Mimari biçim ve biçemdeki eril ya da dişil biçimlerin, metafor olarak kullanımı dışında, mekanın tasarımında cinsiyet rollerini belli kalıplar çerçevesinde biçimleyen ve baskılayan, oran, ölçü, işlev, düzen gibi nicel değerlerin kalıplaşmış cinsiyet rollerine göre ayrıştırılması eleştirilir. Weisman, (1992) benzer bir bakış açısıyla, 20. yüzyılda mekan-cinsiyet ilişkilerini, modern ve postmodern mimari tutumlar içinde de ele alınır. Elizabeth Wilson, 20. yüzyıl başında mekana yansıyan cinsiyetçi unsurların, modern mimarinin getirdiği biçim ve biçemde cinsiyetsizleşme ile kısmen giderildiğini belirtir. Ancak Wilson (1991,syf.100-135), aynı bağlamda, farklılık, çeşitlilik ve özgürleşme mekanı olarak metropollerini yücelten modernitede halen bir takım *erkek egemen*¹¹⁶ unsurların -özellikle orta Avrupa’da- sürdürüldüğünü ve modernist kentsel yaklaşımların kentteki düzensizliklerin hepsini yıkan, aşırı hiyerarşik yaklaşımını da değerlendirir. Wilson (1991, syf.115)’a göre, modernist mimarların düşlemiş olduğu sınıfsız ütopya, yeni bir politik düzene koşullanmıştır. II. Dünya savaşı sonrası bu yaklaşımların

¹¹⁶ *patriarchal* (İng.)

yokluğunda ise, kalabalıklaşmış, kirli, yabancılaşmış yapıli çevrelerin¹¹⁷, “pişmanlık yaratan emlak yığınları” ve “iç karartıcı iş merkezlerinden” -1960’lardaki kırılma dışında- hakim olmaya başlamıştır. Wilson, endüstrinin üçüncü dünya ülkelerine kayması ile bu kategorizasyon içinde yeralan kentlerde oluşan nüfus yoğunlaşmasına bağıli gecekondulu mahallelerinin Batı kökenli teorilerin kendi belirledikleri normaliteye bağıli olarak ele alınmasını eleştirir. Wilson (1991, syf.123), bu bakış açısında duran Batılı araştırmacı ve planlamacıların bu kentlere, kendi kentlerinde yaşayanların önceden sahip oldukları ahlaki, fiziksel, kalıtsal refahı uzatmak adına, üçüncü dünya kentlerini batının akraba kentleri olarak nitelendirip, kendi kentlerindeki en kötü problemlerin abartılmış karikatürleri muamelesi yapmalarına değinir. Oysa (Wilson 1991, syf.130), bu varsayımların normallik kabulleri ve çekirdek ailenin evrenselliğini olumlayan genelleyici tutumunun aksine, *Üçüncü Dünya* kentleri olarak ele alınan kentlerin nüfuslarında, Latin Amerika’nın gecekondulu nüfusunda gözlemlenebileceğı gibi -özellikle kadınlarda- bu normallik anlayışını aşan özgürlüklerin hakim olduğı çıkarımı yapılır.

Cinsiyet ve mekan çalışmalarının gündeminde ortaya çıkan bir başka norm yıkıcı tutum ise cinsiyetsizleştirmelerdir. Belirleyici cinsiyet kimliklerini tümüyle reddeden *queer* teorisi, mevcut cinsiyet kalıplarını yıktığı kadar, verim ve organizasyona koşullu yapıli çevreye ilişkin cinsiyetlendirilmiş kalıpları da çözündürmeye yönelir. *Queer* kavramı, tuhaf, eşcinsel gibi kelime anlamlarının ötesinde belirli bir tanım ortaya koymamakla birlikte, cinsiyete bağıli kalıplaşmış kimlikler ve bu kimliklerin göstergelerine bağıllık göstermemek anlamında kullanılır. Ayrıca, süregelen ve toplum tarafından cinsel kimliğin göstergesi olabilecek davranışlar da dahil olmak üzere tüm biçimlerin bozarak kullanımını ifade eder. *Queer*(Butler, 2010), kadın-erkek *ikiliğine/dikotomisini* norm olarak dayatan, toplum tarafından yapılandırılmış ve kamusal iktidarın sürekliliğini koruduğı geleneksel heteroseksüel kalıpların yıkımı olarak anarşist bir tutum oluşturmaktadır. Benhabib(1999, syf.288-289) , Butler’ın cinsiyet ve toplumsal cinsiyet çakıştırması üzerinden gelişen eleştirel teorisini onaylamakla birlikte, beden cinsel yapılanmasının kültürel olarak inşa edildiğı yolundaki yaklaşıma karşı çıkar. Bourdieu(2001, syf.21), eril dominasyon gibi cinsiyetçi şiddetin kültüre sızmış bir takım örüntüler ile yaygınlık kazandığı görüşünü Antik Yunan ve Roma kültüre homoseksüelliğın olumsuz nitelendirmelerle

¹¹⁷ Wilson (1991, syf.115)’a göre, bu olgu, postmodern yaklaşımın devreye girmesi ile iyice karmaşıklaşan kentlerde belirgin olmaktadır.

aşağılanması üzerinden örneklerle destekler. Aaron Betsky(1997)'nin çalışmasında, *queer* kavramı, mekan ve kentler ile kurulan ilişkide, *queer mekan*, belli nitelikler ile görülür olmaktan çok mekanda süregelen ve cinsiyeti çağrıştıran biçim, düzen ve kalıpların abartılı ve karışık kullanımlar yoluyla yıkımı ile öne çıkar. Bilinen Mimari biçimler ve biçemlere göre tasarlanmış ve düzenlenmiş mekan, *queer* mekanda tekinsiz, bir biri ile uyum ve bağdaşıklık gösterme kaygısından uzak ve özgürce tersine çevrilir. Betsky'e göre bu tutum, mekan üzerinden kurumlaşmış sosyal pratiklerden özgürleşmenin ifadesidir.

Queer teori eleştirileri, son yıllarda kentsel dönüşümde “çöküntü alanların ıslahı” gibi başlıkların, toplumun geneli tarafından kabul edilen cinsiyet ve ahlak kalıplarının dışında yaşayanlara karşı ayrımcılık ve baskıyı meşrulaştırma aracı olarak kullanımlarına dikkat çekmektedir. Kentlerde bu biçimde ötekileştirilenler, psikolojik ve fiziksel şiddete uğradığı kadar mekansal olarak kendilerini tecrit etmek zorunda kalmakta ya da edilmektedirler. Irk, din, kültür, cinsel eğilim, meslek, yaşam tarzı, sosyo-ekonomik konum gibi nedenler ile ötekileştirilenlerin bir arada yaşadığı alanlar, kent sosyolojisi kadar gündelik yaşamda kullanımı dünyada genelleşen ve Avrupa kökenli *getto* gibi gelleyici bir mekânsal kavramla ele alınır. Sema Erder(2006, syf.3)'e göre bir yerin *getto* olarak adlandırılması için orada “ayrımcılığın şiddetli boyutta olması gerekir”. Oysa, bu ayrımcılık biçimleri, tüm kent mekanlarında ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de *getto* olup olmadığı sorusunu daha detaylı bir çalışmaya ileten Erder(2006, Syf. 9), *gettonun* “Tarlabaşı gibi alanlar için kullanılan”, “çöküntü alanı” kavramından farklı olduğunu, bu gibi alanlarda *gettolarda* belirgin olan tecritin olmadığını belirtir. Yine de Tarlabaşı gibi bölgeler üzerine kurgulanan kent mitleri, ayrımcı bir söylemi yaygınlaştırarak, *ötekileştirme/marjinalize etme* yoluyla zorla tahliyeleri haklı çıkartma niyeti barındırmaktadır.

makalesi ile yeniden ele aldığı “kent hakkı”¹¹⁸ kavramı, insan, mekan ve özgürlük ilişkilerinin, yapılar ve sistemler ağı olan kentler üzerinden incelenmesi eğilimini arttırmıştır. Lefebvre(2007) öncelikle, günümüz bürokratik olarak yapılanmış tüketici toplumunu anlamanın iyi bir yolu olarak kentlerde oluşmuş gündelik hayatın referans alınmasını önerir. Böylelikle yaşamı kısıtlayan baskılayan unsurlar tespit edilip çözümlenebilme ihtimaline kavuşur. “Kent hakkı” kavramının kullanımlarında, söylem her ne kadar kentten dışlananların hakları üzerinden kurulsun da, insan-çevre-mekan ilişkileri bağlamında değerlendirmeler, toplumsal bir yaşam, çağdaş kent ve barındırdığı sistemler ağı, sınıfsal çatışmalar, demokratik kenti formüle etmek gibi yapılar çerçevesinde kent sorununa odaklanır. Ancak, Harvey(2008)’in “Kent Hakkı”nda belirttiği gibi, artan eşitsizliğin, özellikle 21. yüzyıl boyunca denetimin küresel bir güçler ağı ile kentlerde yoğunlaşması, -Lefebvre’in devrim olarak nitelendirdiği- bu eşitsizliği yıkacak karşı hareketin kentlerden çıkmasını gerekliliğini karşılar. “Kent Hakkı”, günümüzde, dünyanın farklı kentlerinde ortaya çıkan kent hareketlerine ve bildirilerine referans olan önemli bir kavram olarak tartışmalarda yer bulmaktadır. Lefebvre’in “Kentsel Devrim” ve Harvey(2012)’in “İsyankar Kentler” olarak kitaplaşan çalışmaları, kentlerde başlayacak yaratıcı ve yıkıcı hareketlerin potansiyeline inanan olumlu yaklaşımlardır. Bu çalışmaların ele aldığı gibi, 21. yüzyıl boyunca ortaya çıkan ve mevcut baskı mekanizmalarını aşmak ya da sarsmakta öne çıkan tutum ve hareketlerin, günümüzde küresel baskı ağlarının yoğunlaştığı, merkezi konuma gelen kentlerdeki örnekleri bu olumlu yaklaşımları haklı çıkartacak düzeye ulaşmaktadır. Kentsel mekanda kendini gösteren baskı odaklarını hedefleyen büyük çaplı sokak eylemleri, Lefebvre ve Harvey’in *kent devrimini* bir anlamda realize etmiştir.

Harvey(2008)’in “Kent Hakkı”nda örneklediği siyasi baskının kentlerin planlarına radikal bir biçimde yansıdığı Haussmann Paris’i Paris Komünü, Moses New York’u ise 1968 ayaklanmalarında tahrip edilir. Bu hareketlerin, kentin mekan hiyerarşisinin kapitalizme uyumlandığı kentlerde yoksullar ile varlıklar arasında olduğu kadar merkez-çeper arasında oluşan gerilimler ile başlar. Kent devriminin yeni biçimi, Childe ve diğer kent tarihçilerinin sınıfsallaşma ile başlayan kırsal-kentsel ayrımında *kent devrimi* tanımlarını tersyüz eden bir biçimde ele alınır. Lefebvre ve Harvey yorumlarında *kent devrimi*, kenti, siyasi, ekonomik ve sınıfsal iktidar yapıları gibi

¹¹⁸ right to the city (İng.)

baskı araçlarının pasifleştiği bir uzam olarak kavramakta kullanılır. Harvey(2012, syf.115-120)“İsyankar Kentler”de, Paris Komünü devamında dünyanın birçok yerinde ortaya çıkan isyan ve eylemlerin kent sokaklarında doğup farklı ülkelerde eş zamanlı etkiler oluşturduğunu, ve bu ayaklanma ve hareketelerin süreklilik gösterdiği kentlerde odakta olan kent mekanları ile birlikte anıldığını vurgulamaktadır. Harvey (2012, syf.115-120)’e göre *Paris Komünü* ile tarihsel görünürlüğünü arttıran ve hafızalara kazınan eylemler birçok Avrupa kentinde, *Rus Bolşevik Devrimi* ayaklanmaları *Doğu Bloku* ve *Orta Avrupa* ülkeleri, 60’larda başlayan eylemler dünyanın bir çok farklı noktasında etki bırakmıştır. 2003’te Amerika’nın Irak’a açtığı savaş karşıtı eylemler, 2008’de küresel kriz ile, 2010’da Arap dünyası ve ortadoğuda başlayan eylem ve işgaller farklı nüfusları barındıran büyük kentlerde yansımalar bulmuş, güncel olarak Tahrir Meydanı (Kahire), Rabin Meydanı (Tel Aviv) Plaza del Sol (Madrid), Wall Street Zuccotti Park (New York), Sentagma Meydanı (Atina), Tiananmen Anıtı (Pekin) gibi yüzlerce kentsel mekan direniş mekanı olarak siyasi sınırlardan bağımsız olarak kolektif hafızaya yerleşmiştir. İstanbul’da Taksim meydanı da bu bağlamda simgeleşmiş bir mekandır. Berlin’de Potsdamer Platz, Londra’da Trafalgar Square kentin merkezi konumu ve bu noktada toplumsal hafızada edindiği yer ile simgeleşmiş mekanların dönüşümünün de uzun süreli protestolarla tepki bulduğu bilinmektedir.

Günümüze kadar, küresel ölçekte baskı araçlarını yıkmayı hedef alan toplu hareketlerin, farklı birey ve toplulukları kapsayacak şekilde, ekonomik, sosyal, kültürel ve mekansal eşitsizliğin yoğunlaştığı, insanların yaşam alışkanlıklarında keskin dönüşümlere maruz bırakıldığı tüm uzamlarda benzer biçimde ortaya çıktığı ve yayıldığı görülür. Kimi zaman mekan, yaşam üzerinde baskı oluşturan unsurlara karşı direniş ve eylemde simgeleşmek yanında, bir ifade aracı olarak ta kullanılmaktadır. Toplu eylemler dışında, barınma sorununun çözümsüz kaldığı Güney Amerika, Güney Afrika ve Hindistan’da yüzyıl boyunca yoğunluk gösteren arazi ya da bina işgalleri , politik, sosyal, sanatsal ya da anarşist yaklaşımlarla başkasının boş mülküne izinsiz yerleşme anlamına gelen *izinsiz yerleşme*¹¹⁹ biçiminde görülmüştür. 1980’lerden itibaren ise, dünyanın birçok kentinde özel mülkiyete karşı bir eylem olarak yaygınlaşmıştır. *İzinsiz yerleşmeler*, barınma

¹¹⁹ *squatting* (İng.)

ihtiyacı dışında, mekan kullanımını yasal sınırlarla belirleyen mülkiyete karşı bir eylem biçimi olarak da görülmektedir.

İşgal ederek mekanlaşma insanoğlunun en erken mekanlaşma deneyimlerinden biri olmasına karşın, hakim kalıplar ve normların reddi biçiminde muhalif¹²⁰ ve anarşist işgal biçimi olan *izinsiz yerleşmenin* daha eski örnekleri de vardır. Bilinen erken örnekler arasında, 17. yüzyılda İngiliz İç Savaşı'nda da aktif olan *Kazıcılar*¹²¹ grubu mülkiyet ve devlete karşı tutumlarıyla da öne çıkmaktadır.(URL-11, 2012) William Everard ve Gerrard Winstanley'in öncüsü olduğu Wybridge-Surrey'de St.Georges Tepesi adı verilen alanın işgali ile başlayan hareket, 1648 yılından 1650 yılında dağıtılana dek, kendilerini eşitlik ve özgürlük yanlısı olarak tanımlayan bir çok gruba örnek olmuştur. İngiltere'nin çeşitli bölgelerinde, *Kazıcılar*'ın eşitlikçi kollektif ve tarıma dayalı yaşam biçimleri bu gruplar tarafından da sürdürülmüştür. 1911 yılında St.Georges tepesi, W.H. Tarrant tarafından golf sahasına, 1920 yılında içinde 420 lüks konut da barındıran ülkenin ilk golf klübüne dönüştürülerek, günümüzde dünya emlak piyasasının en pahalı bölgelerinden biri haline gelmiştir.¹²² Amerika San Francisco'da *Diggers* adını kullanan ve açıkça İngiltere'deki *Digger*'lardan esin aldıklarını belirten bağımsız işgalci bir grup "özgür kenti yaratmak için sokaktayız" sloganı ile 1960'ların sonundan günümüze "sokak etkinlikleri, tiyatrolar ve anarşist eylemler" organize etmektedir. Bu eylemlerde, 17. yüzyıl İngiliz *Digger*'ların kırsal kesimde kollektif tarım ve üretime dayalı komünal yaşam biçimleri 21. yüzyıl Amerikan *Kazıcılar*'ı tarafından yeniden üretilmektedir. (URL-12, 2013)

*İzinsiz yerleşme*¹²³ 1980'lerden itibaren gelişmiş ülkeler kategorisinde anılan ülkelerde de yaygınlaşmaya başlayan bir harekete dönüşmüştür. Alternatif mekan, barınma, konut sorunu, eşitsizlik, kentlerde yaşam ve ifade alanlarının daralması nedeniyle sosyal ve kültürel yeni ortamlara olan gereksinim, politik bir eylem, işgal edilen mekanın korunması ya da yaşam tarzına uyumlanan mekan olarak *işgal evi*¹²⁴, mekanın geleneksel ve yasal tüm kalıplar ve normların dışında kullanılması ve mülkiyetin reddi ile karakterize olur. İşgal edilen mekan, toplumun genelinden,

¹²⁰ dissent (İng.)

¹²¹ *Diggers* (İng.)

¹²² Bunun dışında, 1960'ların sonunda New Society Dergisinde yazılan makalelerde, ile İngiltere'de kırsal kesimde, kendi yaşam alanlarını kendileri yapılandıran bu gruplarınkine benzer mekanlaşma anlayışı, *Plansız: Özgürlükte bir Deney* olarak kavramlaştırılmıştır. Bu grup, "Mimarlık Alanında Anarşizme Yaklaşan Tutumlar" alt başlığında incelenmektedir.

¹²³ *Squatting* (İng.)

¹²⁴ Çalışma bağlamında, *squat* (İng.)

düşünce ve eylemde ayrışan ya da dışlanmış olan bireylerin bir araya geldiği *kollektif-bireysel* bir uzam belirlemesi nedeniyle kentin uyumlayıcı ve baskıcı unsurlarını kısmen çözündürmeye yönelir. Bu unsurlara karşı çıkışın başka ifade biçimleri arasında vandalizm, duvar yazıları ve grafitilerin bazı türleri de bulunabilir. Bu ifade biçimleri “Mekansal Unsurların İfade Biçimi ve İçeriği Olarak Kullanımı” alt başlığında ele alınmaktadır. Toplumsal olaylar ile simgesel hale gelen kent meydanlarına yakın ve kent belleğinde yer edinmiş kimi yapılar karşı hareketlerin ifade mekanları haline gelmektedir.

Şekil 4.8. İspanya’da Mayıs 15 Protestolarında İşgal Edilen

Hotel Madrid (Eser Yağcı, 2011)

Şekil 4.9. Gezi Parkı Eylemleri Sırasında İşgal Edilen
Atatürk Kültür Merkezi (Eser Yağcı, 2013)

Mumford(2007)’a göre, kentleşme ile dışlanmış ya da yabancılaşmış gruplar arasındaki grupların oluşumu ve bunların hakim mekansal ve sosyal kalıpları rededen tutumları ile oluşan karşı hareketlerle belirginleşmiştir. 6. yüzyıldan itibaren *polis*’te(Mumford 2007, syf.250-253), sonrasında Çin, Hindistan, “Pers, Yakın Doğu ve Batı’da gizemci öğretiler ile sürmüştür. Gücün mülkiyette temsil bulmasıyla, yaşam biçimini kısıtlayan yapıların gücün sürekliliği ile bağı doğrultusunda, bu grupların karşı durduğu hedefe mülkiyeti koymaktadır. 6. yüzyılda beliren karşı tutumlardan çok önce, “egemen bir azınlığa” fayda sağlayan mülkiyetin kötülüğü “Asurlular’a ait bir tablet” ve Gılgamış Destanı’nda “Utnapiştim’de ifade bulur”. Mumford(2007, syf.143)’a göre, kentleşme ile sınıf ayrılıklarının yapılanmasının temelinde yatan mülkiyet ilişkileri ile ilgili ayrıntılı yasalar, MÖ 1700 gibi erken bir dönemde Hamurabi Yasaları’ndan bu yana kentlerde ayrıcalıklı olanlar ve olmayanları, sosyal ve mekansal olarak ayırmaktadır. Proudhon(2010, syf.97) için ise mülkiyet, iktidarı temsil eden erkin dayattığı kuralların *statüko* haline gelmesine

Marx'ın *Kapital*'de kurduğu ilişki, mimarlık disiplininin gelişimi üzerinden, insan ve mekan arasında kurulacak olduğunda, insanın yaşamını sürdürdüğü, deneyimleri, alışkanlıkları ve anılarını biçimleyecek mekan üretiminden kopartılması söz konusudur. Marx'ın, insan doğası, baskı unsurları ve yabancılaşmaya ilişkin teorileri bu bağlamda mekan yapma edimini örgütleyen mimarlık için de geçerli bulunabilir. İnsanın, çevresini üretme edimi, onu diğer hayvanlardan ayırdığı gibi kendi varlığını gerçekleştirmeyi sağlar. Hannah Arendt (2012) , insanın yaşamda edindiği -amaçlı- bu üretim tarzının, insanı dünyayı nesnel olarak biçimleyebilen diğer hayvanlardan ayıran ve kendi varlığını zihinsel etkinliğinin ispatı ile anlamlı kılan bir özellik olarak ele alır. Bu temelde, Arendt'in Marx'tan yola çıkan yabancılaşma yorumu, üretim öncesinde öznel tasarının belli bir kitlenin ya da bu geçici kitlenin üretim koşul ve kurallarını tespit etmesi, insan üretiminin işe dönüşmesi üzerine kurulur. Bu yorumda, amacın sermaye birikimine ve belli bir kastın özel mülk bölüşümüne odaklanması, insanı ortak mülk olan dünyada mülksüzleştirmekte ve kendi öznel dünyasını anlamlı kılacağı bir üretimden amaçsız bir nesnel üretime ve kolay tüketime koşullanması olarak anlaşılabilir.

Mimarlığın mülkiyet tanımları yanısıra bu tanımları belirliyen iktidar yapıları tarafından üretilen normlar, mimarın yetkilerini belirlediği kadar insanı kullanıcı olarak konumlayıp mekan üretiminden kopartır. Böylece mimar, mekan üretiminde iktidar sahibi olduğu yanılsaması ile bu normların sınırlarında, mekanı ve mekanda yaşamı kurgulama rolünü üstlenir. Bu kurgu, başta bu normlar tarafından sınırlanmış olduğundan, sonrasında mülkiyet sınırları içinde kalmak zorunluluğundan, insan-çevre-mekan ve ilişkisinde özgürlük içermez. Bu nedenle anarşist bir mimarlıktan bahsedilemez. Ancak mimarlık alanında sınırları zorlayan tutumlar olabilir.

4.2. MİMARLIK ALANINDA ANARŞİZME YAKLAŞAN TUTUMLAR

İnsan-çevre-mekan ilişkilerini özgürleştirme eğilimi olarak, süreçler içinde oluşan kalıplar ve sınırlamalardan arındırma, özellikle 19. yüzyıldan itibaren, bilgi, kuram ve uygulamada paradigmalarını belirlemiş olan mimarlık alanında yoğunlaştığı izlenir. Bu tutumlar, mimarlık alanında özgürleştirici amaçlar taşısa da, anarşiyi temsil etmezler. Çünkü anarşi, doğası gereği mimarlık gibi normatif bir bilgi alanı ile çelişmektedir. Bu tutumların anarşiye yaklaşımları, mimarının süregelen norm ve diğer kalıplarına bağlanmaksızın ya da bunları sorgulamakta kullanılan, geçerlilikleri kanıtlanamayacak *a priori* olarak önerilmeleri şeklinde olmaktadır. Bu tutumların, süreçler içinde ve çoğunlukla teorik düzeyde, mimarlık bilgi-kuramına/epistemesine dahil edildiği ölçüde anarşizmden uzaklaştıkları ve yeniden üretilerek mekansal kavramlar olarak mimarlık, kültür politikaları ve bunları kapsayan kültür endüstrisine emilerek yeni kalıplara dönüşme riski bulunmaktadır. Bu riskler yanısıra, mekansal pratiklerde, yaşamın akışını baskılayan kalıpların çözümlenmesini sağlayacak farkındalıklara altlık oluşturma ve insanın ifade alanını genişleten yeni alanlar üretilmesine esin verme potansiyelleri de vardır.

Bu tutumlar içinde literatür haline gelerek uluslararası etki oluşturan örnekler takip edilecek, bunların etkilerinin hangi yeni mekansal yaklaşımlarda izlenebileceği Günümüzde İfade ve Etkileşim Aracı Olarak Mekan başlığı altında ele alınacaktır. Bu örneklerden bir bölümü, bağımsız araştırma konuları olarak çeşitli çalışmalarda

detaylı yer almakta, kimileri ise farklı kaynaklardaki bulguların birbiri ile çakıştırılması ile açığa çıkmaktadır.

- **Bruno Taut**'un 1914 ve 1921 yılları arasında¹²⁵(Whyte 1982), ideal mimari ve mimarının sosyal bağlamına yönelik fikirlerini ifade ettiği bir dizi yazı, mektup, çizim “Aktivizmin Mimarisi” olarak edebi bir fenomen haline gelmiştir. Bu fenomen, Taut'un I. Dünya Savaşı etkisinde kapıldığı kötümser ruh halinin ifadesi olarak, aynı dönem içinde dahil olduğu iki hareketin yansımasıdır. Taut'un ilişkili olduğu bu hareketlerden biri, 19.yüzyılın getirdiği materyalist ortama karşı, oluşan “bahçe kent topluluğu”¹²⁶ adı altında, hızlı endüstrileşme sonucunda ruhsuzlaşan kentlere karşı, Ebenezer Howard'ın “Bahçe Kent” kavramını sistemin açıklarına yönelecek biçimde revize ederek uygulamaya koymuştur. Almanya'da, aynı dönemde, şiir ve edebiyatta burjuva sanatına karşı deneysel yaklaşımlar geliştirmeyi amaç edinen “Fırtına”¹²⁷ hareketindeki dışa vurumcu yaklaşımların ve bunların temelinde yer alan anarşist felsefeden etkiler dikkat çekmektedir. Taut'un dahil olduğu “Sanat İçin Çalışma Kurulu”¹²⁸ için 1918'de yazdığı “Mimarlık - Program”¹²⁹, özellikle mimarlık olmak üzere sanat pratiklerini daha insancıl/hümanist bir hale getirmeye yönelik fikirler içerir(Whyte 1982). Bu metinde yeralan öneriler arasında (Conrads 1991, syf.28), profesyonel olmayanların, halktan radikal düşünceli kişilerin, kadınların ve çocukların, mimarlarla kurulacak işbirlikleri ve geniş alanlarda deneysel uygulamalar ile yapılacak yapıların tasarlanma ve karar aşamalarına katılımı gibi fikirler yer almaktadır.

Mimariyi toplumun gelişmesinde sanat kadar önemli bir araç varsayan Taut (Conrads, 1991, syf.33-34), sanat ve mimarlığın, bu gelişimi bir araya gelerek ve kamusal-özel gibi ayrımlardan bağımsızlaşarak sağlayabileceğini savunmuştur. Taut'un programı devamında *Çalışma Kurulu*, 1919'da halkın her kesimine hitab edecek sanatların “mimarlığın altında birleşmesi”ni öngören bir bildiri yayınlar. Nisan 1919'da “Tanınmamış Mimarlar Sergisi” broşüründe Walter Gropius ve Taut'un yazıları, mimarlık ve diğer sanatları profesyonel bilgi kalıpları olarak değil

¹²⁵ Whyte(1982)'a göre, bu dönemde Taut'un, Alman Edebiyatında Kurt Hiller'in öncülüğü üstlendiği Aktivist Hareket'le bağlantısı olmuştur.

¹²⁶ Gartenstadtgesellschaft, (Alm.)

¹²⁷ Der Sturm, (Alm.)

¹²⁸ Arbeitsrat für Kunst , (Alm.)

¹²⁹ Architektur-Programm, (Alm.)

bir arada olması gereken zanaatler olarak sınırları ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu yazılar Gropius'un aynı yıl Weimar'da yöneticiliğini üstlenerek Bauhaus olarak yeniden yapılandıracağı Uygulamalı Güzel Sanatlar Okulunun ilkelerini çağrıştırmaktadır. Taut, bu gruplar içindeki tutumu ile, kişisel eylemlerinde olduğu gibi fikirlerinde, mimarlığın sosyal bağlamından yola çıkıp, bir ifade aracı olarak işlevsel zorunluluklardan kurtararak yeniden rasyonalize etmenin alternatiflerini araştırmıştır. Bu tutumuyla, ilk bildirilerinde mimarlığı yücelten ve ulusal hedefler ile özdeşleştiren düşüncelerinden gittikçe uzaklaştığı görülmektedir. Taut(Whyte 1982, syf.174), 14 Kasım 1919'da Osthaus'a yazdığı bir mektupta kendini "hayali mimar" olarak adlandırıp, "hakim kültür içinde tutunmaya çalışan mimarları da kültürel değerleri biçimlemek iddiasında olan ancak boykotlanmış diktatörler" olarak tanımlar. Taut, Mimarlık ile ilgili düşüncelerindeki bu dönüşümü, şiirsel metinleri kadar bir dizi mektup ve eskizle ifade etmiştir. Taut'un, 1917'den itibaren, "Die Stadtkrone" ve "Alpine Architektur" adını verdiği eskizlerinde, 19. yüzyıl sonu teknolojisi, rasyonalizmi ve materyalizminin sonucu olarak gördüğü I.Dünya Savaşı'na tepkisi, ütöpik ya da fantastik bir takım eskizler ile görsel olarak ifade bulmuştur. Bu eskizler yanısıra şiirsel metinler(Conrads 1991, syf.44), Taut'un 1920'den itibaren "Eski ve Yeni Kentsel Mimarlık"¹³⁰ dergisinde özgürce kullanabildiği sayfalarında bireysel olarak ifade edilir. Bu çizimler ve metinlerde Taut'un mimarlık disiplini içindeki kavram, biçim, biçem, yöntem ve başlıklara karşı aldığı alaysı tutum açığa çıkar. Ancak 1921 yılında hoş görülmeyeceği gerekçesiyle bu sayfalar, dergi tarafından sonlandırılır.

- 1928 yılında İsviçre'de toplanan CIAM-Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi¹³¹, ilk bildirisinde ağırlık bulan söylemlerde, Taut'un mimarlığa yönelik eleştirel tutumundan etkiler bulunabilir. Kongre, gerek Taut'un, aynı yıllarda özellikle Ludwig Mies van der Rohe ve *G-Grubu*'na dahil modernist mimarların etkisinde, mimarlığa ilişkin karamsarlığını aştığı, gerekse bu mimarların, mimarlığın sosyal bağlamına daha çok vurgu yaptıkları bir dönem olarak yorumlanır (Conrads 1991, Syf.92-97). Ancak 1933 yılındaki IV.CIAM'da sonuçlanan ve *Atina Tüzüğü*¹³² ilkelerinin çoğunlukla, beyaz ırkın yaşadığı 33 Avrupa kentini ele alıp, evrensel bir

¹³⁰ Stadtbaukunst (Alm.)

¹³¹ Congres Internationaux d'Architecture Moderne (Fr.)

¹³² Chartres D'Athens (Fr.)

metin olmaktan uzaklaştığı, bu kentlerde endüstrileşme ve nüfus akışı sonucu oluşan karmaşayı düzenleme amacına odaklandığı farkedilir. *Atina Tüzüğü* İlkeleri, II.Dünya Savaşı sonrasında, dünya genelinde kentsel planlamanın temel kuralları olarak yaygınlaşmış, Le Corbusier tarafından Hindistan’da ve Chandigarh’da, Oscar Niemeyer tarafından Brezilya’da uygulamaya geçirilmiştir(Akın 2009, syf.125). Uygulamadaki etkileri paralelinde, dünyanın farklı kesimlerinde mimarlık ve planlama alanında eğitim veren akademisyenleri de etkilemiştir. 1952 yılında İngiltere Somerset’de toplanan VIII.CIAM’da ortaya çıkan (Curtis 2000, syf. 52-60), “Şehrin Kalbi: Kentsel Yaşamın İnsancıllaşmasına Doğru”¹³³ başlıklı bildiri ve faliyet kitabında, demokratik katılım ve halkın etkinliğini arttıracak yeni bağlamların yapılanmasına vurgu yapılmıştır. Bu toplantı, daha önceki kongrelerde hakim olan Avrupa ve Amerika merkezci katılımın, dünyanın farklı yerlerinden gelen delegasyon ile çeşitlenmesi ve modernizmin tikanıklıklarının değerlendirilmesi açısından önem taşır. 1953 yılında, Güney Fransa’da Aix-en-Provence’da düzenlenen IX. CIAM ve *Habitat Bildirgesi*, bu toplantı serisinin yalnızca modern mimarlığın işlevsel görüşlerine ve kısıtlı bir kültür coğrafyasında geçerli mimari görüşe odaklı oluşuna karşı tepkilerle çözülmenin başladığı bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bağlamin yaşam ve barınma gibi temel konulara geçmesi gibi, özellikle Kuzey Afrika’dan katılımlarla, barınma sorununa yasadışı yerleşimlerin getirdiği alternatiflerin örneklenmesi ile batı odaklı tutumlar dışında farklı örneklerin sunulması, *Ekip 10*¹³⁴adı altında birleşen mimarların savaş sonrası modernizmini sorunsallaştırması, CIAM içinde modern mimarlığın süregelen yüceltilmiş söylemini sarsmakla kuşak çatışmasına yol açar. *Ekip 10*’un etkin olduğu, X.CIAM’dan itibaren, II.Dünya Savaşı sonrası Avrupa Merkezli kentsel yeniden yapılanma stratejileri, büyük eleştiriler toplamıştır. Bu eleştirilere rağmen, CIAM etkinlik alanını İngiltere ve Amerika’ya kaydırmış ve XI.CIAM sonrasında dağılmıştır.

- *Ekip 10* içinde özellikle Alison ve Peter Smithson savaş sonrası kentsel yeniden yapılanma döneminde, -özellikle kentsel yeniden yapılanmada- insan ve kimlik problemini, mekansal aidiyet bağlamında ele alarak modern mimarlığın kalıplaşmış biçimlerini ve söylemlerini süzgeçten geçirmiştir. Grup bu tutum içinde, insan-çevre-

¹³³ The Heart of the City: toward the humanisation of urban life (İng.)

¹³⁴ Team 10 (İng.)

mekan ilişkilerinin, savaş sonrasında hızlı inşa ve yıkımlarla geri planda bırakılma riskine vurgu yapmıştır. 1959 yılında CIAM'ın dağılması ve sonlanmasını sağlayan bu değişken grupta, Alison and Peter Smithson dışında en uzun katkı koyarak çekirdek ekibi oluşturan mimarlar, Jaap Bakema, Georges Candilis, Giancarlo De Carlo, Aldo van Eyck ve Shadrach Woods'tur. (URL-13, 2012) Genel söylemleri ile, mekansal aidiyete bağlı sosyal uyumu son dönem modernizmi içinde sorunsallaştıran bu grup içinde, CIAM'ın dağılması sonrası tartışmalarda yer alan Giancarlo de Carlo, insan-çevre-mekan problemlerinin eksenini modern mimarlıktan genel olarak mimarlığın problemine kaydırarak genişletir. Giancarlo de Carlo (Curtis 2000, syf.63), temel olarak mimarlığı politika ile özdeş bulan bakış açısına paralel olarak, 1960'ların sonunda kendini gösteren muhalif politik iklim öncesinde, tasarımda ve kentlerin biçimlenmesinde kullanıcı katılımı üzerine yazılı ve pratik çalışmalar üretir. Barınma ve konut sorununa yönelik geliştirdiği çözüm önerileri, devlet kararları ötesinde sosyal dokuya uygun biçimde yaşayanlar tarafından kurulan kooperatiflerin profesyonel mimarlar ile işbirliği yapması ya da doğrudan yasadışı işgali savunan aktif eylemi ve örgütlenmeyi içerir.

Sosyal sürdürülebilirliğin mimarlık disiplini içinde yeniden gündeme taşınmasında önemli söylemlerden bir bölümü Giancarlo de Carlo tarafından geliştirilmiştir. İtalya'nın Urbino kasabasında yürüttüğü çalışmalar, tasarım sürecinde kullanıcı katılımı ile uygulanmış projeleri yanı sıra, günümüzde de bu konudaki araştırma ve eğitimleri destekleyen 1976 yılında Urbino'da kurduğu *ILAUD-Uluslararası Mimarlık ve Şehircilik Laboratuvarı*¹³⁵, katılımcı yaklaşımları dünyanın birçok farklı coğrafyasında da akademik çevrelerin dikkatinde kalmayı sürdürür. (URL-14, 2013)

- *Mimarsız Mimarlık*¹³⁶, tasarım problemlerini ele alan bir dizi serginin de küratörlüğünü üstlenen mimar Bernard Rudofsky'nin New York Modern Sanatlar Müzesi'nde (MOMA)¹³⁷ 1964 yılında açtığı sergiye ait kitabın başlığıdır. Bu sergide, dünyanın farklı kesimlerinden, mimarlık disiplininin bilgi iktidarı geçerli olmadan önce üretilmiş, çoğunlukla yerel¹³⁸, gelişigüzel, anonim mimari gibi nitelendirmeler ile ele alınan mekanlaşmaların fotoğrafları kullanılmıştır. Rudofsky (1965, syf. 1-6),

¹³⁵ International Laboratory of Architecture and Urbanism (İng.)

¹³⁶ Architecture Without Architects (İng.)

¹³⁷ Modern Museum of Art (İng.)

¹³⁸ vernacular (İng.)

kitabın önsözünde, özellikle Batı dünyasında, mimarlık tarihinin ve pratiklerinin 50 yüzyılının -coğrafi açıdan Avrupa'ya yakın örnekler dışında- es geçildiği eleştirisini yapmaktadır. Bunun yanı sıra, serginin “dünyamızı daraltan resmi ve ticari mimariden kurtulmamıza yardım edeceği” görüşüne vurgu yapmaktadır. Rudofsky'nin sergisi ve kitabı (Hughes 2000, syf.170), mimarlık teori ve pratiklerine hakim olan yapıların sarsılması, değişmesi ya da sorgulanmasını amaçlayan bir takım tutumlara esin oluşturmaktadır. Bu esinle, yerel süreçler içinde biriken pratik bilgiyi yansıtmayı, insan, çevre ve kültüre uyumlu mekanların ve yerleşkelerin oluşmasındaki önemi, mimarlık ve planlama gündemine taşınmıştır. Böylece oluşan yeni araştırma ve üretim alanlarında, mimarlık, şehircilik, antropoloji, tarih, coğrafya, mimarlık, sosyoloji, bilişim, endüstri ürünleri tasarımı gibi alanların disiplinler sınırları dışında, *disiplinler arası* ortamlarda yeni mekânsal ve çevresel ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. Sürdürülebilirlik ve katılım gibi kavramların mimarlık ve planlama jargonuna girmesi, günümüzde dijital teknoloji ve bilgisayar yazılımlarının sağladığı olanaklar ile mimarlığın klasik tüm pratik ve deneyimleri belirli parametreler olarak arşivleme, çözülme, kodlama ve dönüştürmeye dayalı *açık-kaynak mimari*¹³⁹ gibi yeni ara alanların açılmasına olanak vermektedir. Günümüzde bu sergiye konu olan mimarsız ve çoğunlukla *yerel* mimari örnekler olarak kabul edilen mekanlaşmalar, günümüze kadar süreklilik sağlamış malzemeler biçimler ve dokuları parametreler olarak çözümlenmiş, böylece yeni teknolojiler üzerinden, iklime, topografyaya, sosyal dokuya uyumlu yeni biçimler, deneysel yöntemler ve mimari deneyimler üretilmektedir.

- 1950'lerin sonunda Peru'da sayıları aniden artmış olan işgalci yerleşimleri¹⁴⁰ yaklaşık 10 yıllık bir süre boyunca inceleyen İngiliz mimar John F.C. Turner (1976), barınma sorunu karşısında alternatif üretmekte direnen grupların, kendi sosyal ve ekonomik durumlarına uygun mekanlar oluşturma ve bunları yaşanabilir hale getirme deneyimlerinin önemine vurgu yapan çalışmalar ve öneriler ortaya koyar. Bu gibi sorgulamalar ve önerilerde *Mimarsız Mimarlık* Sergisinin etkileri bulunmaktadır. *Kendin yap*¹⁴¹ anlayışına dayalı bu öneriler, 1970'lerden itibaren yalnızca yoksul/fakir ve varlıklı/varsıl arasındaki ekonomik uçurum ile karakterize edilen

¹³⁹ open-source architecture (İng.)

¹⁴⁰ squatter (İng.)

¹⁴¹ Self-built (İng.)

üçüncü dünya ülkelerinde değil, hızlı ekonomik ve endüstriyel gelişmelerin etkisinde dönüşen tüm dünya kentlerinde barınma sorunundan yola çıkmaktadır. Mekan ve çevrenin eşitlikçi kullanımına çözüm getiremeyen resmi düzeneklerin yetersizliği, mimarlığın bu resmi düzeneklere koşullu olması ve kentlerde ekonomi-politikalara bağlı hızlı nüfus değişimleri göz önünde bulundurulduğunda, bu yaklaşımların dünya genelindeki artışı anlaşılır. Berner (2000, syf.2)'a göre devletin konut sağlamakta yasadışı yöntemlere yönelik tedbirlerinin inşa etmekten çok yıkım yönünde işlemesiyle artan eşitsizlik göz önüne alındığında, barınma sorununu çözecek yasadışı tutumların idealize edilmesi, ütöpik olmaktan çıkıp zorunluluk haline gelir. Hızlı kentleşme karşısında, *işgalci yerleşimler* ve *kendin yap* gibi tutumların gittikçe artan biçimde savunulması, 1996 *UN-HABITAT-İnsan Yerleşimleri Üzerine Küresel Rapor*'unda yer aldığı gibi, 1970'lerin anarşist ütopyaları olmanın ötesinde, barınma sorununa yönelik kurumsal raporlarda ve yeni resmi tutumlar içinde bunlara onay verilmesi ile anlaşılır. Bu tutumun desteklenmesi, bu tür oluşumlara bağlı yıkım ve dönüşümleri hazırlama ve meşrulaştırma gerekçeleri olarak göz önünde bulundurulur. Çünkü, güçlü bir kolektif yapılanma ve profesyonel gönüllü desteğinden yoksun uygulamalarda, alt yapı, güvenlik ve sağlık problemlerinin baş göstermesi gerek düşük yaşam standartları, gerekse tüm alanın çöküntü alanı ilan edilmesine neden oluşturabilir(UNCHS, 1996). 2000'li yıllardan itibaren Güney Amerika'da ortaya çıkan çeşitli hareketlerin, terkedilmiş yapıların yeniden kullanımı olarak işgale dayanan uygulamalarında, *kollektif-bireyselci* katılımın sürdürülebilirlikteki payı öne çıkmıştır. Bu yaklaşımlar, gelişmiş ülkelerde¹⁴² canlılığını yitiren kentlerde, üretilen yeni kullanıcı *katılımcı* projelere ve sosyal sorumluluğu ön plana alan organizasyonlara örnek oluşturmaktadır.

- Çocukluğu İsviçre'de Monte Verita adlı alternatif komünde geçen, eğitimini Delft ve Berlin'de modernist mimarının yükselişte olduğu okullarda tamamlayan Walter Segal (Ward 2012), standart malzemeler ile ahşap strüktürden herkesin kendi evini kişisel tercihine göre inşa etmesine olanak veren modüler bir sistem geliştirir. Segal'in Orta Çağ İngiliz, Amerikan ve Japon ahşap *yemel mimari* örneklerinden etkilenip, inşa sürecinde artık malzemelerin israfını ortadan kaldıracak üretimi standartlaşmış çevre dostu ve modern malzemelere uyumlu modüler teknikleri, savaş

¹⁴² Bu ülkeler, sanayi sonrası/post-endüstriyel toplumlar olarak ta anılmaktadır.

sonrası ortamda, mimarlık sektörü ve yayınlarda yeterince ilgi görmez. Ancak Segal, akademik ortamlarda tanınır hale gelir. Segal'in *kendin yap* tekniği, ancak, 1960'larda birlikte yaşadığı Moran Scott ile Londra'nın Highgate banliyösünde kendi evlerini yıkıp, bahçesinin alt kısmında hafif ahşap strüktür ile inşa ettikleri geçici ev ile uygulamaya geçer ve ilgi toplar. Bu uygulama, Segal' i ziyarete gelen entellektüellerin bu küçük ahşap yapıya daha fazla ilgi göstermesi ile daha da popülerlik kazanır. 1970'lerde yerel yönetimlerin İngiltere'de konut sorununa çözüm sağlamadaki yetersizliği ile oluşan kriz ortamında, Londra Lewisham ilçe konseyi, 3 küçük bölgeyi Segal'in deneyinin yaygınlaşmasına olanak verecek kararlar alır. Bu deneyime katılanların, kendi evlerini tasarlayıp bu kolay modüler sistem ile inşa etme zevkini yaşamaları ile talep artar ve Segal'in ahşap geçici strüktürleri, *kendin yap* anlayışını aşıp zamanla İngiltere dışında da ilgi ile karşılanır. (Ward, 2012) Walter Segal bu yaklaşıma kaynak olan fikirleri, her ne kadar İngiltere'ye gelmeden önceki komün hayatı ve aldığı mimarlık eğitimi etkisinde geliştirmiş olsa da, bu gibi yaklaşımlara esin veren İngiliz *Kazıcılar*¹⁴³ 'dan daha fazla yeni yaklaşımlara esin verir ve referans alınır. Anarşist yazar ve mimar olarak kabul edilen Colin Ward(2000), Segal'den hiyerarşi ve yapım sürecindeki bürokrasiden arınmış *kendin yap* türündeki mekan pratiklerine modernist bir yaklaşım getirmesi nedeniyle etkilenmiştir. Günümüze kadar, mimarlık alanında sürdürülebilirliğin ve ekolojik yaklaşımların öne çıkması gibi, çevre dostu yapı teknikleri ve malzemelerinin standartlaşması, uygulamanın karmaşık teknik bilgidan arındırılarak basitleştirilmesi, farklı kişisel tercihlere uyumlu ve bunların kullanıcı *katılımcı* projelerde pratik ve ekonomik kullanımına örnek oluşturur.

- *Plan-sız: Özgürlükte bir Deney*¹⁴⁴ (Hughes ve Sadler 2000), başlığı altında, İngiltere'de haftalık olarak yayınlanan *New Society* dergisinin 20 Mart 1969'da dağıtıma giren 338. sayısında yayınlanan bir dizi yazı, yapıli çevreye ilişkin problemleri, plan ve hiyerarşinin sonuçları olarak değerlendirmeye alır. Bu başlığı ve *plan-sız* kavramını geliştiren Reyner Banham, Paul Barker, Peter Hall ve Cedric Price, yazıları ile yapıli çevrede yaşam kalitesini, mevcut hiyerarşik ve bürokratik yapılar üzerinden sorgulamaya alır. Bu kollektif tutum, çok daha öncesinden

¹⁴³ Diggers (İng.)

¹⁴⁴ Non Plan: An Experiment in Freedom (İng.)

başlayan ve hipotezlerini destekleyenlerin *yaratıcı-yıkıcı* olarak nitelendireceği çalışmaların ürünüdür. *Plan-sız*, daha önceden yapılan bu tür sorgulamaları çeşitlendirmekten öte, mekanda özgürleşme ideallerini uygulamaya geçirmekteki potansiyelleri belirlemek, mekanın özgür üretimi ve kullanımına yönelik ütopyik çerçeveyi aşarak avantajlarını ortaya koyan *praksisler*¹⁴⁵ önermeleri ile etki bırakır. Sonrasında uygulama deneyimleri ve açtığı tartışmalarla, *Plan-sız*, yapılı çevrenin biçimlenmesi ve kullanımında mimar ve plancıların insiyatifi, mevcut normatif yapıların kısılacı, kentten kırsal kesime yönelmekle mülkiyet ilişkilerine bağlı zorunluluklardan uzaklaşmış bir mimarlık önermesi olarak okunmaktadır. Bir anlamda, *kendin yap* inşa taktikleri ve anlayışının, teoride ve pratikte tutarlılığını açığa çıkartma arayışlarını ve diğer özgürlükçü yaklaşımlardan farklılaşan politik temelsizlikleri anarşiye yaklaşır. Ben Frank (Hughes ve Sadler 2000,syf.32-43) tarafından yapılan değerlendirmeye göre, *Plan-sız* özgür mekanlaşma deneyimlerini çoğunlukla İngiltere'deki kırsal kesimlere odaklamakla, serbest piyasa düzeninde liberal yaklaşımlara çekilebilecek bir öneri dizini getirir. *Gerilla mimari*, işgalcilerin özerkliği ve getirdikleri *spontan*/anında yapılan ve *oyuncu*¹⁴⁶ yaklaşımlara kıyasla, *Plan-sız*ın özel ekonomik kaynaklar ile hayata geçen uygulamaları, bu özgür mekansal deneyimi yalnızca ayrıcalıklı bir sosyal kitleye sunmaya doğru gider. Colin Ward(2000, syf. 51)'a göre ise, *plan-sız*ın planlama ve mimari hiyerarşiye karşı önerileri -nihayetinde kontrollü bir deney olarak- “İngiltere ve Amerika’nın kırsal kesimleri ile sınırlı plan karşıtı bölgeler oluşturmak dışında, uygulamada başarısız olsa da, günümüze kadar ortaya çıkan yaklaşımların nicelik olarak kısıtlılığı içinde, planlama alanındaki bürokratik kalıplar ve sektörel spekülasyonlar karşısında kendin yap anlayışına dayalı” önerileri kalıpların dışındadır.

- Avusturya’lı sanatçı Friedensreich *Hundertwasser* (URL-15, 2013)’ın 1958 yılında Seckau Manastırı’nda açıklayıp, 1959 ve 1964’te eklemeler yaptığı “Mimarlıkta Akılcılığa Karşı Küf Manifestosu”¹⁴⁷ diplomalı mimarların işlevsel mimarlığı ve akılcıl/rasyonel biçimlere karşı çıkar. Herkesin, bina yapma, yaşadığı mekanı kişiselleştirme özgürlüğüne sahip olduğunu savunan sanatçı, binanın kendisi ile ilişki içinde olan kişi tarafından yapılmadıkça gerçek gereksinimleri

¹⁴⁵ Çalışma bağlamında, uygulamada karşılık bulan kurgular.

¹⁴⁶ Ludic (İng.)

¹⁴⁷ Verschimmelungsmanifest gegen den Rationalismus in der Architektur (Alm.)

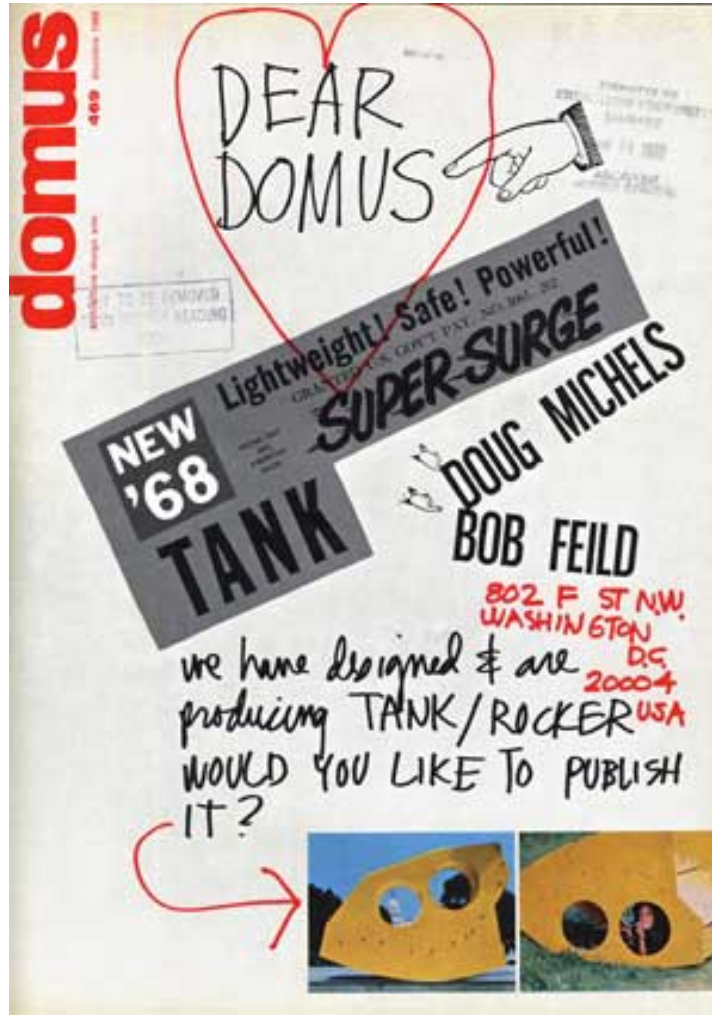
karşılayamayacağı iddiasındadır. Bu görüşe göre, doğadaki biçimlere aykırı olan düz çizgilere sahip yapılar insan ruhuna uymayıp, biçimsel olarak kısır olduğundan insanca barınmaya elverişli değildir. Mimarlığı düz çizgilere tabi kılan normların bütünü yerine, daha çok modern mimariyi hedef alan *Hundertwasser*, eserleri kadar mimari önerileri ile Avusturya'nın gelişen kültür ve turizm sektörü içinde popüler hale gelir. *Hundertwasser*'ın "Küf Manifestosu" devamında açıkladığı "Pencere Diktatörlüğü ve Pencere Hakkı"¹⁴⁸ bildirgesi, "Küf Manifestosu"na göre, bireysel özgürlüğü temeline oturtan bir öneri getirdiğinden anarşiye yaklaşır. Bu söylemde, farklı biçemlerde birbirinden ayrılan ve iç mekanı yaşama açan pencerelerin biçimsel olarak birbirinden farklılığı, ırksal ayrımcılığı ve ayrımcılığın arkasındaki görünmez olan ayrımcılıkları temsil eder. Sanatçı (*Hundertwasser*, 1990), bu metaforu bireylerin standartlaştırılma, köleleştirilme ve ayrıştırılmaya karşı bir özgür ve bireysel ifade hakkı olarak, yaşadıkları pencerelerin dışarı bakan yüzeylerini kolları yettiğince özgürce kişiselleştirmeleri önerisinde bulunur. *Hundertwasser*'ın yapılar ve mimariye ilişkin önerileri, bireysel ifadeyi savunmak dışında daha çok *ekolojik aktivizm* düzeyinde ele alınmaktadır.

- Mimarlık ve Tasarım yayınlarında anarşist etkilerin ortaya çıktığı bir dönem olarak, 1960'lar – 1970'ler aralığı *CLIP/STAMP/FOLD(2011) arşivi ile*, 1960'ların sonundan 1980 başına kadar dünyada tasarım ortamında kendini göstermiş ortak bir eğilim tespit edilmiştir. Dünyada estetik kültürü üreten ve tüketen toplumlar arasında yayılan bu dönemde belirginleştiği varsayılan karşı kültürün etkileri, aynı zamanda dönemin mimarlık, sanat ve diğer tasarım ürünleri, söylemleri ve bunların yer aldığı yayınlar üzerindeki görsel dilde kendini göstermektedir. "*Küçük Dergilerin Radikal Mimarlığı 196X-197X*"¹⁴⁹ başlığı ile farklı ortamlarda sergilenen bir arşiv olup, Princeton Üniversitesi Mimarlık Okulu'nda Mimarlık Tarihi alanında çalışmalar yapan Beatriz Colomina öncülüğünde doktora öğrencileri tarafından iki yıl süresince yürütülmüş bir araştırmaya dayanmaktadır. Bu çalışmada, *radikal* terimi, hakim kültürün ve buna etkiyen politikaların uzağında olan bağlamında kullanılmıştır. Mimarlık ve tasarım süreli yayınlarının kapak ve içerikleri ile, 1980'e kadar, *karşı kültür*ü temsil eden anarşist tutumlar barındırması ve bu eğilimin Amerika'dan Uzak

¹⁴⁸ Die Fensterdiktatur und das Fensterrecht (Alm.)

¹⁴⁹ *Clip/Stamp/Fold : The Radical Architecture of Little Magazines* (İng.)

Doğu'ya kadar yaygınlık göstermesi, ancak 1980'den itibaren bu tavrın bir anda değişmesi, çalışmanın en önemli saptamalarından biri kabul edilebilir. Bu arşivin belirginleştirdiği tutum ve dönemselleştirme ile, 1980'lerin yalnızca ekonomi-politik alanda değil, aynı zamanda, dönüşümlerin sosyal alana yansımada aracı olan estetik kültürde ve özellikle tasarım ve mimarlık alanında bir dönüm noktası olarak kabul edilme gerekçelerine yeni bir bakış eklenir.

Şekil 4.10. Domus Tasarım Dergisi 1968 Aralık Sayısı Kapağı:

DOMUS NO. 469, Aralık 1968, MİLANO

Şekil 4.11. Kenchiku Bunka Tasarım Dergisi 1968 Haziran Sayısı:

KENCHIKU BUNKA, Haziran 1968, TOKAY

- Durumculuk¹⁵⁰ (Sadler 1999, syf.2), düşünce, sanat, mimarlık ve şehircilik alanında, 1957-1972 yılları arasında aktif olan, kapitalizmin gündelik hayattaki ve bu alanlardaki hakimiyetine sorgulayıcı bir düşünce ve sanat hareketi olarak ortaya çıkar. 1940'ların sonlarında ortaya çıkan Paris kökenli *Harfçiler*¹⁵¹ adını alan grubun uzantısı olan *Enternasyonal Harfçiler*¹⁵² ile Kopenhag-Brüksel-Amsterdam kökenli *Co-Br-A* hareketinin uzantısı olan, *Hayalci Bauhaus Uluslararası Hareketi*¹⁵³ 'nden olan, 1956 yılında *Dünya Özgür Sanatçılar Kongresi*¹⁵⁴ 'nde bir araya gelen düşünür, sanatçı, tasarımcı, mimar ve plancının oluşturduğu gruptur. Yayın, bildiri, sanatsal

¹⁵⁰ IS- L'Internationale Situationniste (Fr.) / SI- Situationist International (İng.)

¹⁵¹ Lettrist (İng.)

¹⁵² LI-Lettrist International (İng.)

¹⁵³ IMIB-International Movement for an Imaginist Bauhaus (İng.)

¹⁵⁴ World Congress of Free Artists (İng.)

alıřmalar ile eleřtiri ve tepkileri sanatsal ve dūřūnsel ūretimleri ile ifade ederek etkili olmuřtur. Guy Debord (1996)'a ait “Gōsteri Toplumu”, bu grubun temel metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir (McDonough 2001 ve Sadler 1999).

Yařamı yapay bir takım çerçeveler ūzerinden kavrandıęı dūřūnūlen *akılcılıęa/rasyonalizme* karřı aykırı ıkıřlar gōsteren gruplardan, sanatçı, mimar ve řehircilerin, fikirsel ve sanatsal ūretimlerinin būyūk çoęunluęu *Durumcular*'ın etkisi ūzerinden deęerlendirilmektedir. Yayınlar (URL-16, 2012) ve 1968 ūęrenci hareketleri ile, etkisi dūnyanın farklı bōlgelerine yayılan *Durumcu* yaklařımın, daha çok mimarlık ve řehircilik alanında yeni, eleřtirel ve alıřılmıřın dıřında tutumlara gūnūmūze dek esin verdięi kabul edilir. Sōylem ve çalıřmalarında, kentlerde hakim olan kapitalizm ve oluřturduęu yūksek kūltūre hitab eden tasarılar dıřında, kenti, yeni bireysel deneyimlerin, etkileřimlerin ve tutkuların birbirine karıřtıęı bir ortam olarak gōrmek isteyen yaklařımlar ūne çıkmaktadır. Sadler(1999)'a gōre akademik ve idari çevrelerin oluřturduęu sūregelen kentsel baęlamda tıkanmayı ōzūndūrecek devrimci yaklařımlardır. Aynı zamanda, “hūmanizm ve akılcılıęın katı bir kollektivitizme doęru yol aldıęı modern hareket içinde”, boęulan bireyselliklerin yeniden keřfine yōnelmiřlerdir. Bu tutum modernizm karřıtlıęı olarak deęil, modernizmin iřlevsellięini ve ilerici amaçlarını katı ilkeler olarak uygulamaya koyup kalıplařtıran biçim ve yōntemleri deneysel, ūzgūr ve *yenilikçi* arayıřlarla ōzūndūrme amacı olarak yorumlanır (Sadler 1999, syf.1-13). Bu yaklařımlarda, en çok sanatçı, kuramı, akademisyen ve tasarımcıların, baęımsız, *bireysel-kollektif* yapıda bir araya gelmiř olmaları ve odaklarının tasarım ve kentsel deneyimde ūzgūrlūk olması dikkat çekmektedir.

- *Archigram* (Sadler 2005, syf. 11-50), 1960'ların bařlarında, Peter ve Alison Smithson'un savař sonrası Avrupa'sının modern mimarlık kalıplarına iliřkin fikirlerinden etkilenerek, bu kalıpları yok sayan yayınlar ve fantastik tasarımlar ūneren Londra kōkenli bir grup mimar ve tasarımcıdan oluřmaktadır. Katıldıkları mimari yarıřmalar dıřında, popūler kūltūre ūzgū gōrselleri kullanarak yaptıkları mimari kolajlar, “yūrūyen kent”, “sprey plastik ev”, “kapsūl”, “gūnah merkezi” gibi adlanan mekansal kurgular (URL-17, 2010), dōnemin popūler figūr, karakter, metalar ve malzemelerinin kullanıldıęı grafikler serisidir. Warren Chalk, Peter Cook, Dennis Crompton, David Greene, Ron Herron ve Michael Webb'in yer aldıęı grubun

çalışmaları ile *Durumcuların* ütopist mimari yaklaşımları ve sıradışı mimari anlatımları arasında etkileşim bulunmaktadır. Ancak, *Archigram*'in tüketim kültürünü estetize eden ve modern mimariyi eğlence aracı haline getiren tutumlarla, gerek *Smithsonlar* gerekse *Durumcular*'dan farklılaştıkları görülür. *Durumcu Kentler, Plan-sız* ve *Archigram* üzerine çalışmaları bulunan Sadler (2005, syf.3-8) grubun, radikal tasarı ve sunumlarına rağmen, sosyal meselelerden uzak, konfor düşkünü, anti-idealist ve yer yer eğlenceyi sosyal duyarlılığa yeğ tutan tutumları ile içinde anıldıkları *avant-garde* yelpazenin politik pozisyonlarını da dışlayıcı olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda *Archigram*, mimaride hedonist ve aşırı bireysel bir yaklaşımı temsil ederek anarşist tavra yakın bulunabilir. Önerilerinde seri üretim çağının getirdiği makinalaşmayı da estetize eden *Archigram* bakış açısından, teknolojik felaketlere karşı olumlu bir yaklaşım yansıtılır. Steiner (2000, syf.135)'a göre ise, Reyner Benham'ın övdüğü “küçük yeraltı dergileri”nden farklı bir ifade yöntemi olarak, *Archigram*'in standart ve geleneksel gösterim teknik ve araçlarını altüst eden çizimleri, mimari çizim kalıplarını kırmaktadır; Tasarılarındaki “hareketli ve sibernetik” kentsel kurguları, mimarlığın geleneksel biçim ve donanımlarından “özgürleştirici, çeşitli sosyal durumlara uyarlanabilir kurgulara yol açacak bir yazılım olarak ele alınabilir”.

Londra İl Konseyi¹⁵⁵ 23 Mart 1961'de, Thames Nehri üzerinde bulunan 1951 yapımı Kraliyet Festival Salonu¹⁵⁶,nun bulunduğu alanın, modern bir kültür ve sanat merkezi ile bütünleşik yeniden yapılandırılması için karar alır. Bu süreçte (URL-18, 2012), konseyin *Özel İşler Dairesi*'nde Norman Engleback'in liderlik yaptığı ekipte *Archigram* ekibinden Warren Chalk, Ron Herron, Dennis Crompton yer almıştır. Sadler (2005, syf. 31)'a göre 1950'lerde İngiliz modern mimarisinde hakim olan *Smithson*'ların öncülüğünde yaygınlaşan *Brutalist* biçim, bu yapılar kompleksinin tasarım sürecine de yansımıştır; Bu “brütalist bloklar arasında oluşan ve kapalı alanlara göre orantısız açık ve yarı açık alanlar, karanlık ve kullanışsız aralıklar” eleştirilere konu olur. Bu mekanlar, engelli dostu olmak gibi kaygılar yansıtmayan ve suç unsurlarına açık beton yüzeyler ile gizlenmiş ve perdelenmiş farklı yaya dolaşım mekanları oluşturur. Sadler (2005, syf.32)'a göre bir anlamda hayali bir dikey dolaşım yatay dolaşımdan farklı katmanlarda kopmakta, rüzgara ve suç unsurlarına umarsız bir mimari tavrı hissettirmektedir. *Archigram*'in Günah Merkezi projesini

¹⁵⁵ LCC-London County Council (İng.)

¹⁵⁶ Royal Festival Hall

andıran bu aykırı yaklaşım, yapının ara yüzeyleri ile sokak sanatçılarının, her yaş grubundan kaykay ve patencilerin buluşma noktasıdır.¹⁵⁷ Sosyal duyarlılık iddiasında bir bağlama bağlı kalınmaksızın tasarlanmış olan bu deneysel mekansal yaklaşım, mimarlığın sosyal bağlamına aykırı bir yaklaşım önermiş, yeterince tanımlı olmayan ara mekanlar, çevredeki müze ve kültür yapılarına kıyasla, sosyal etkileşime açık kamusal mekanlardan birine dönüşmüştür.

Şekil 4.12. Londra, Southbank Center Altında,
Graffiti ve Kaykaycılar Tarafından İşgal Edilmiş Alan (Eser Yağcı, 2011)

¹⁵⁷ Sadler (2005, syf. 32)'in benzetmesine göre, “kaykaycılar ana toplanma mekanı” olarak canlılığını korumaktadır.

- *Oyuncu*¹⁵⁸ *Kentler* Söylemi, 20. yüzyıl boyunca insanı -eylemlerinin tahmin edilebilir varsayımları üzerinden mekanlaştıran- tüm rasyonel ve irrasyonel tutumlardan bağımsız olarak, *Huizinga* (2006)'nın, oyunu insanın gündelik hayat eylemlerinin merkezinde değerlendiren tarihsel bakışından ilham alır.¹⁵⁹ Tüm bu söylemler ile tasarım ortamlarında, -özellikle kentsel tasarımda- 1990'larda başlayan metropolleşmeden *megapolis*¹⁶⁰leşme olgusuna eklenen, -internetin hızla yayılmasına bağlı- sanal sosyalleşme ile oluşan kopukluklar ele alınmaktadır. Böylece, insan ve mekan ilişkilerini oyun üzerinden yeniden fizik mekana taşıma girişimleri oluşmaktadır. Stevens'a göre (2007, syf.5-26), bu tür söylem ve deneyler, şehrin yalnızca rasyonel üretim süreçlerinin bir ürünü olup olmadığı sorgulaması üzerinden geliştirilmektedir. Bu sorgulama, *Huizinga*'nın kavramsallaştırdığı tarihte oyunun toplumsal işlevi ve sosyalleşme gereksinimi ekseninde açığa çıkmıştır.¹⁶¹ Bu gereksinim ile kamusal alanlarda, sosyal etkileşim ve bireysel dışa vurumlara potansiyel olacak mimari ve planlamanın gelişiminde, önemli etkisi vardır. Günümüzde ise, *etkileşim mimarisi*¹⁶² ve *etkileşimli mimari*¹⁶³ gibi yeni alanlarda gelişmelere esin vermektedir. Bunlar gibi yeni tasarım alanlarında, düşünürler kadar özgür ifade ve etkileşime odaklanmış sanatsal eğilimlerin ve hareketlerin, söylemlerinin etkileri bulunabilir. *Durumcular* ve mekan kurgularında oyunu tasarımın gündemine taşıyan söylemler kadar, özgürleşme, ifade ve etkileşimi arttırmak amacı taşıyan diğer tüm yaklaşımlar birbirinden kopuk farklı insan gruplarını homojenize etmekte mekanın ne denli önemli olduğunun, çeşitli kent işlevlerinin sürekliliğinin de buna bağlı olduğuna yönelik farkındalıkları arttırmaktadır. Oyun, bu farkındalıklar doğrultusunda bir tasarım aracı olarak

¹⁵⁸ *Ludic (İng.)*

¹⁵⁹ *Huizinga* kadar, *Lefebvre*, *Walter Benjamin* ve *Durumcuların* söylemleri de gündelik hayatın paylaşıldığı ortak mekanlarda insanlar arası ve insan-çevre-mekan arası etkileşimi anlamının, kurgulamanın önemine ve bu etkileşimde oyunun rolüne vurgu yapmıştır. Ayrıca, yabancılaşma ve mekan ilişkisi, *Michel de Certeau*, *Georg Simmel* ve *Pierre Bourdieu* gibi kuramcılarının da ilgi konusu olmuş, bu bağlamda, mekanın insanlar arasındaki etkileşimdeki rolü birçok açıdan ele alınmıştır.

¹⁶⁰ Şehircilik teorilerinde kullanılan, büyük alana yayılmış Antik Yunan kentleri için kullanılan *megapolis* kavramı, çalışmanın bağlamına uygun biçimde, Mumford (2007, syf. 669-675) tarafından günümüzdeki metropoller üzerinden yorumlanmıştır.

¹⁶¹ Braudel(2004) ve DeLanda(2006)'nın antropolojik tarihsel bakışlarında, günümüzdeki kentleri oluşturan, gelişimini ve gerilemesine neden olan farklı bileşenlerin bir araya geldiği ağlardan bahsetmeleri de, *Huizinga*'ya benzer bir tarihsel sorgulamayı daha geniş çerçevede ele alır. Bu çalışmalar da, gelişimi gündelik hayat pratiklerini etkileyen oluşumlar, olgular ve akışlar üzerinden değerlendirmektedir.

¹⁶² Interaction architecture (İng.)

¹⁶³ Interactive architecture (İng.)

kullanılmaktadır. Bu söylemin etkileri, “Etkileşim ve Katılım Ağırlıklı Mekansal Yaklaşımlar” altbaşlığında yer bulan örneklerde de bulunabilir.

- *Rus avant-gardistler ve Kağıt Mimarları*, 20.yüzyıl boyunca Batı’da hakim olan modernizm pratiklerinden oldukça farklı ve bunları etki altında bırakarak -özellikle bir sonraki bölümde ele alınacak olan *post-avant-gardistlere*¹⁶⁴- ilham veren ve çoğunlukla *karşı* kültüre eklemlenen sanatsal ve mimari deneyler önermişlerdir. Boym(2008, syf.8-15)’un çalışmasında, Vladimir Tatlin’in St.Petersburg kentinde *III.Enternesyonal* için tasarlanmış, ancak 1920’de sergilenmiş modeli dışında gerçek boyutu ile inşa edilmemiş, anıtsal kule, sanat ve mimarlık tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Paris Eyfel kulesine eleştirel ve devrimci bir karşıtlık olarak tasarlandığı bilinen yapının, sanatsal gerçeklik tartışmalarında mitleşerek Babil Kulesi ile de özdeşleştirilir. Kavramsal düzeyde, varoluşu ile sayısız yorum ve uyarlamalara esin veren bu projenin, bir yapı olarak inşa edilememesinin, mimarlığın sosyal ve sanatsal işlevini deneysel hayal gücü kurgularından ibaret olan tasarı eskizleri üzerinden de sürdürebileceğine örnek oluşturması önemli bulunur. Günümüze kadar *karşı/muhalif* sanattan dijital sanatlara, uygulamaya ve kurallara koşullu olmamakla, özgürleşmenin en önemli simgelerinden biri haline gelmiştir. Tatlin kulesi, Boym(2008, syf.15)’a göre, politik, sanatsal ve sosyal hakim görüşe radikal biçimde aykırı bulunması ile, “gerçekte radikal devrimci bir anıt olarak uygulamaya geçmediği halde varoluşunu sanatsal mirasa” ya da ikona dönüşmesi ile sürdürür. Rusya’da, özellikle Stalin’in ölümü sonrası sanat ve mimarlık ortamları, toplumsal kurallara aykırı¹⁶⁵ yaklaşıma eklemlenen, *perestroyka*/yeniden yapılanma sürecinde daha da yaygınlaşan oldukça aykırı hareketlerin varlığına tanıklık eder. Bu örnekler ışığında, estetik kültürde ve sosyal dönüşümde rolü olan mimarlık pratiğininin, uygulanmış yapılar ile vücut bulmaksızın ne denli etkili olabileceği Boym (2008)’un “Modern Ötesi”¹⁶⁶ çalışmasında ele alınmıştır. Çalışmaya göre (Boym 2008, syf. 28-37), Rusya’da utopik rüyalarını, aykırı ve deneysel taslak

¹⁶⁴ Dewey (2005) ve Gablik (1993)’in çalışmalarında, yüksek sanat karşısında toplumun geri kalanı ile bütünleşen, yeni avant-gardistler, etkileşim ve deneyim ağırlıklı sanatsal dışa vurumlar önermektedir. Bu eğilimde olan sanatsal tutumlar, *post-avant-garde* kavramı ile ele alınmışlardır. Bu kavram, dönemsel bir tanımlama belirtmeyip, farklı yerlerde farklı sosyo-politik yansımalarla yönelmiş, farklı dönemlerde ortaya çıkmış olan deneyimlerinde sıradışı sanatsal tutumları ifade etmektedir.

¹⁶⁵ non-conformist (İng.)

¹⁶⁶ Off-Modern (İng.)

tasarılar ile ifade etmekten çekinmeyen, sanatsal tutumlarını, müze kültürü ve piyasalardan bağımsız biçimde sürdüren sanatçı ve mimarların oluşturduğu kavramların sürekliliğinden anlaşılabilir. 1920’lerin *Rus avant-gardistleri*’nin ilham verdiği *Batılı avant-garde* örnekler içindeki bu radikal tutum, 1970’lerde *Kağıt Mimarları*¹⁶⁷ tarafından mimaride özgürleşmeye yönelik bir hareket olarak Moskova’da yeniden ortaya çıkmış, 90’lı yıllar boyunca da sürdürülmüştür. Bu harekette, Moskova Mimarlık Enstitüsü’nde eğitim görmüş bir grup genç mimar, uygulamaya yönelik mimarlık yapmak yerine kağıt üzerinde hayal güçlerini sınırsız kullanma deneyleri yapar. Yeteneklerini, inşa etmek yerine sıradışı projelere yönlendiren bu mimarlar, uluslararası yarışmalara katılıp ödüller kazanmak dışında, ana akım ve piyasa güdümlü tüm mimari deneyimleri red etmekle kurallardan, sınırlamalardan, ekonomik ve politik amaçlardan bağımsız, çoğunlukla fantastik, *ütöfik* ya da *distopik*¹⁶⁸ projeler üretirler. Michael Belov, Alexander Brodsky and Ilya Utkin, Mikhail Flippov, Nadia Bronzova and Yuri Avvakumov gibi mimarların aralarında bulunduğu grup, 1984 yılında açtıkları kolektif sergi ile “kağıt mimarları” ismi ile anılmaya devam eder. (Sokolina, 2012) Devlet ve tüm politikalarına muhalif olan grubun çalışmalarındaki sanatsal nitelik ve mimarlık eleştirisi (Boym 2008, syf.29), ilham verdikleri Orta ve Batı Avrupa’daki örneklerinde, mimarlık ve yerleştirme sanatını toplumsal konular çerçevesinde birleştirme amacına yönelmekle birlikte, kurumsal yapıları ile resmiyet kazanmış kolektif türevlerinde aynı siyasi amaçlarda değildir.

- Mekan odaklı kuramsal çalışmalarda (Ghent Urban Studies Team 1999, syf.131-135), anonim dışa vurumlar olarak, *Neo-Flaneur/Flaneuse*, yeni bir kentli tipolojisi olarak tanımlanır. Yabancılaşmaya bağlı olarak, kentle ve yaşayanları ile fiziksel etkileşimi kesen yeni kentli bu kavram ile karakterize edilmektedir. Özellikle, II.Dünya Savaşı sonrasında Orta ve Batı Avrupa ile Kuzey Amerika’da oluşan yeni tüketim toplumları, ilk olarak yine aynı coğrafya da ortaya çıkmış postmodern düşünce yapısı eşliğinde, -Jameson (2005a, syf.12-32)’un vurgulamış olduğu gibi- endüstrileşmeyi tamamlayıp *ulus devletler* olarak kendini kapitalizmin etkisinde gelişen toplumların canlı metropollerini vitrine çevirmiştir. Bu dönüşümle birlikte,

¹⁶⁷ Paper Architects (İng.)

¹⁶⁸ Deneyisel ve Ütöfik Yaklaşımlar alt başlığında, kavramsal olarak ve mekânsal yansımalar üzerinden açıklanmaktadır.

Benjamin (2002, syf. 87-108)'in 19. yüzyıl Paris'i üzerinden örneklediği gibi kent mekanları, kalabalıkları ve yeni metaları sergileyen vitrinlerden oluşan gösteriyi deneyimleyen 19. yüzyıl *flaneur* imgesi de, 20. yüzyılın sonuna doğru, mekânsal ve kültürel gelişmeler paralelinde dönüşmüştür. Bir anlamda, söz konusu olan kentlerde, Benjamin (2002)'in “phantasmagoria” larının yerini, Baudrillard (1998)'in “simulakra”ları almıştır. Artık, temsiliyetin –Baudrillard (1998)'a göre *simulakranın*-kişinin/toplumun, zamanın ve mekanın önüne geçmesi yanısıra, medya teknolojisinin sağladığı sınırsız, geçici mekansal deneyimler ile, *fantasmogorie* oluşturan mekanlar yoğun miktarda medyatize edilmiş ve podyuma dönüştüğü söylenebilir. Buna tepki olarak, sanatsal ve estetik tercihlerini gerçek mekanda deneyimlemekten kaçınan bir kişilik tipi oluşmuş (Ghent Urban Studies Team, 1999, syf.131-135), bu da erkekler için *neo-flaneur* ve kadınlar için *neo-flaneuse* olarak kavramsal bir güncellenmenin gündeme gelmesine neden olmuştur. Kent yaşamında tüketici pozisyonunda daha çok yer bulduğu düşünülen kadının da (Douglas ve Isherwood, 1999), yeni kentsel deneyimlere dahil olmasıyla kavram, Benjamin'in erkek ve artistik *flaneurü*, karşısında her zaman dışı bir karşılığını da gerektirmiş, ancak kavram olarak kullanıma girememiştir. Yeni popüler biçiminin cinsiyet tartışmalarındaki belirsiz konumu, bu bağlamda bir melezleşme olduğu çıkarımını da olanaklı kılmaktadır. Bu kavramsal evrimle, *neo-flaneuse* ve *neo-flaneur* kent içinde, yaya olarak kalabalıklara karışmak yerine, çeşitli araçlar ve medyalar ile kendini yüzeysel bulduğu kalabalıktan soyutlamaktadır. Bu fiziksel mesafe ile, mekânsal ve estetik deneyimlerini sanal ortamdaki tavsiyeler doğrultusunda kişiselleştirmekte, beğeni ve tepkilerini de sanal ortamda dışavurmaktadır. Böylelikle, bireyin mekan ile kurduğu ilişkilerin, yeni mekansal yaklaşımlar kadar yeni tanımlar ve kavramların üretilmesinde de etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yeni tüketici kültürünün, tüketim toplumlarının oluştuğu 19.yüzyıldan itibaren, ulusal ve uluslararası boyutta yaygınlaşan uzmanlaşma ve normların, yalnızca üretim ve tüketim kalıplarını değil, insanın sosyal ve yapısal çevresini radikal biçimde değiştirmesi, süregelen örneklerin bir sonraki yüzyılda yoğunlaşma nedenini açıklamaktadır. Bu yoğunlaşma, 20. yüzyılda, insan-çevre-mekan ilişkilerini konu edinmiş, -çoğunlukla mimarlık ve şehircilik alanında ortaya çıkmış olan-, insanı ve mekanı baskılayan unsurları farklılaştırmak ya da değiştirmeye yönelik çeşitli yaklaşımlar ile takip edilebilir. Çeşitlenen mekansal biçim ve biçimler kadar, yaşam

biçim ve biçemlerinin de yeni kavramların belirlediği çerçeveleri zorlayacak kadar hızlı değişir -çoğu zaman tanımsız kalır- hale gelmesi yeni binyılın başında, insanın çevresi ile kurduğu ilişkilerin en önemli problemini belirler. Mimarlık alanında ortaya çıkan yeni yaklaşımlar ve kavramlar, mekan bir ifade ve etkileşim aracı olarak ele alındıkça estetik kültüre eklenir. Bu dolaşım esnasında, medya kadar, ifade ve etkileşimde kurallardan ve normlara tabi ya da bağımsız olabilen sosyal bağlamı olan sanatsal tutumlar önemli rol alır.

4.3. GÜNÜMÜZDE İFADE VE ETKİLEŞİM ARACI OLARAK MEKAN

Mimarlık alanında, insan-çevre-mekan ilişkilerine odaklı sıra dışı yaklaşımların belirlediği, vurgu yaptığı problemler ve bunlara hangi farklı biçimlerde tepki verildiği, günümüzde sanat ve medya üzerinden takip edilebilir. Tarihsel ve antropolojik incelemeler, ilk insan yapıntılarını¹⁶⁹ değerlendirmek sureti ile, insan için kendini ifadenin ve yaşadığı çevre ile etkileşimin ne denli önemli olduğuna dair sayısız ip uçları sunarlar. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde, öncelikle ifade ve etkileşim ihtiyacının insan yaşamındaki etkisi, devamında ise, bu etki altındaki mekansal soyut ve somut dönüşümlerin günümüzde hangi yeni ilişkilerin kurulmasını sağladığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Süregelen örnekler, gelişen teknolojinin neden olduğu sanallaşma nedeniyle oluşan temsil dünyası ile gerçek olarak algıladığımız dünya arasındaki belirgin olmayan geçirgenliğin, insan, doğal ve yapılı çevre arasındaki ilişkileri doğrudan ilgilendirdiği çıkarımına ulaşılabilir. Bu bağlamda, günümüzde hakim olan ekonomi-politiğin ortaya çıkan bu yeni ilişkiler ağı üzerinden sağladığı sürekliliğe ilişkin değerlendirmeler, kuramsal çalışmalarda vurgulanmak ile birlikte, Baudrillard (1998)'ın çalışmalarında “simulakra” ve “simulasyon” kavramları üzerinden, moda ve medyanın yabancılaştırıcı etkisine yönelik yorumlarda sıklıkla tekrar bulur.

¹⁶⁹ *Arte-factum* (Latince)

Baudrillard (2002)'ın, “Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm” başlıklı çalışması, modern kapitalist toplumlarda, insan üretimlerinin gerçeklik ve sanallık arasındaki konumlarını yorumlar. Bu yorumlar karşılığında yeni teorik bir çerçeve önermeyen Baudrillard (1997, 1998) diğer çalışmalarında da, mekanların göstergeleşme ilişkilerini, varlık gösterdikleri zaman içerisindeki geçerli toplumsal dinamikler çerçevesinde incelemiştir. Tüketim toplumları ile toplumsal katmanlar ve çoğul aidiyetlerin belirsizleşmesi sürecinde, insan üretimi nesneler gibi, mekanlar da “belirlenmiş ve sınıflandırılmış bir statüye bağlanmak yerine, bireyler ve gruplar tarafından başvurulmuş ve bunların özlemlerini doğrudan dışavuran *toplumsal bir taktik* aracı olarak çözümlenecektir” (Baudrillard 2009, syf. 11). Böylelikle mekan belirli dinamikler ve süreçler içinde kendiliğinden oluşmuş ya da tanımlanmış olmayıp, belirli bir amaca yönelik tasarlandığı sürece belirli ya da değişen kimliklere *gönderme* yapmaktadır. Yeni moda sisteminin sağladığı antropolojik gereksinimler dışındaki diğer tüm talepler ve bunların kombinasyonlarına uyum sağlayabilmek, gösterge olarak mekanın asıl işlevini de geri planı alabilir. Bu tartışmanın, görüngübilim¹⁷⁰ gibi bir alanı oluşturmasının yanı sıra, *varlık-bilimsel*¹⁷¹ olarak da dönüşümü söz konusudur. Çünkü mekanın temsil ettiği ve zihinsel bir sınıflandırma sürecine maruz kalan tüm soyut ve somut değerler, gerçekte varolmayan bir mekanın deneyimini, oluşturduğu kimlik ve statüler ile yarattığı toplumsal etkiyi sanal ortamlar üzerinden de mümkün kılabilir. Bu bir simülasyon mimarisi gerektirmese bile, mimarinin kendisi bir simülasyondan ibaret olsa da, süreklilik sağlar.

Reklam dünyası, simülasyonun mimarisi konusunda uzmanlaşıp, kitleleri etkilemenin yöntemlerini belirler. Buna paralel olarak, teknolojiye gelişmelerin, bireysel ve sosyal uzamları da dijital ya da soyut diğer ortamlara taşıması, gerçek yaşamdaki normlar, dayatma ve kısıtlamaları aşabilecek yeni çatlaklar oluşturur. Bu paradoksta, somut olan mekan özgürlükleri kısıtlayabilirken; soyut olan mekan sınırsız özgür alanlar açabilir. Bu bakış açısı ile mekanın en önemsenen işlevi hedef bir kitleye göre anlamlı olması haline gelir. Mekansal unsurların özgür kullanımı ve özgürlüğün deneyimlenmesi bağlamında, günümüzde kullanılan “simülasyon mimarisi”, soyut uzamlarda mekanın bağlam ve içeriğinin kullanıcı tarafından belirlenip değiştirilebilmesini olanaklı kılar. Bu mekanlarda deneyimlenen

¹⁷⁰ Fenomenoloji

¹⁷¹ Ontolojik

özgürlükler, yine varlık bilimin/ontolojinin konusu olmakla birlikte, Leach(1999, s:7)’e göre bu “görüntü mimarisi yanıltıcılıkta halüsünasyon tuzağı olmaktan geri kalmaz.” Diğer yandan, dijital ortamın sınırsızlığı ve kısıtlanamaz olması, gerçekte varolmayan uzamlarda, gerçek hayattaki baskı unsurlarına etkili müdahalede bulunabilir. Ancak, bu ortamdaki aktivitelerin simgesel düzeyde olması, *gösterilenin* kolaylıkla çarpıtılması ve sisteme yeniden entegre edilmesi riskini de taşımaktadır.

Uluslararası enformasyon erişim ağı olan *internetin* yaygınlaşmasına paralel olarak, kitle iletişim araçlarının yeni bir tür erk odağı olarak karşımıza çıkması ile belirsiz bir güdüleme ve kontrol mekanizmasına dönüştüğü ileri sürülebilir. Sanal olmayan, gerçek yaşamdaki aktivite ve işlemler, bu güçten fayda sağlamak amacıyla olan kişi veya kurumlar için sanal ortamdaki kitleleri kolay ulaşılabilir hale sokarken, bu sanal kitlenin tepkileri, sistem içindeki karşılıkları ve etki alanları bireyden bireye farklılık gösterir. Gerçek mekan ve sosyal ilişkilerden kopmuş *Neo-flane/use/ur* gibi, yeni bireyselci yaşam tarzları ile toplumun geri kalanından kopuk ya da spekülative sosyal uzamlarda yenilenebilir kimliklerle zaman ve mekan aidiyetini yitirmiş dolayısı ile de iktidar ağı tarafından daha kolay güdümlenebilir kitleler oluşmaktadır. Toplumsal işlevlerdeki bu uzam kayması, fiili olarak belirli gerçek zaman/mekanda yer işgal etmeksizin hareket etme olanağı vermektedir. Baudrillard (2009, syf.214)’a göre, “çok işlevlilik, çok değerlilik, disiplinlerarası ilişkilerin her türü, sistemin merkezileşme ve tek-değerli olma saplantısına bulduğu bir karşılıktır.” Ancak, sanal ortamda 2000’li yıllardan itibaren ortaya çıkan aykırı ifadelerden biri olarak anonim sistem çökertici *korsan*¹⁷²ların tutumları, sanal ortamın olanakları ile sistemi gerçek zaman ve mekanda tehdit edebilecek boyuta ulaşmıştır.

Günümüzde bilgisayar korsanları, kurumların sanal ortamdaki arşivlerini ele geçirebilmekte, geniş coğrafyalara yayılan toplu hareketler başlatabilmekte, kitleleri bulundukları ülkelerin, merkez kentlerinin, simgesel meydanlarına toplayabilmekte ve farklı bireysel başkıldırıları bir araya getirip insanları kitle iletişim araçlarını kendi özgürlüklerini geri almakta kullanmaya yönlendirebilmektedir. Bu olgu, karşı kültürün çok yeni bir türünün oluştuğunu ve bu karşı kültürü engellemeye yönelik önlem almanın güçlüğü ölçüsünde dünyada süregelen dengelerin, insan hak ve özgürlüklerinin geri kazanımı yönünde kırılmalarla değişeceği ütopyasını *praksise* dönüştürmektedir.

¹⁷² *Hacker* (İng.)

Bu yeni olgu, George Orwell'in 1984 adlı *distopik* romanına konu olan, iktidarın kitle iletişim araçları ile sürdürdüğü güdümlemenin belirsizliği, McLuhan'ın(2012)"medya mesajı, medya mesajıdır"¹⁷³ söylemi ile birlikte geçerliliğini sorgular hale gelmiştir. McLuhan'ın söylemi, yeni siyaset biçimleri ve ortamlarına yönelik ön görüş olarak nitelendirildiğinde, "elektronik bilgi ortamının" ussal¹⁷⁴ yapıların içine us dışı¹⁷⁵ unsurların sızmasına olanak vermesi ve bunun sonucunda oluşabilecek kontrolsüz ortamlar ile bunlara karşı gelişen yeni kontrol duvarları arasındaki gerilimi açıklar. "Yeni elektronik bağımsızlık, dünyayı global bir köye dönüştürerek baştan yaratmaktadır", dolayısı ile hiyerarşi geçici ve anlık kurgulara indirgenmiştir (McLuhan ve Fiore, 2012). Günümüzde iktidar ağları ve yapıları, kitleleri ne ölçüde etkiler ve iletişim araçlarını ne kadar zorlasa da, sanal ortamda oluşan bir medyalaşma bu güdümlemeyi kendi lehine çevirebilir kabul edilir. Böylelikle, Baudrillard (2009,syf.214)'ın "çok işlevlilik, çok değerlilik, disiplinler arası ilişkilerinin her türünün" sisteme boyun eğen mantığa dokunmadan verilen bir tepkilerden ibaret olması çıkarımının günümüzde değiştiği anlaşılır. Teknolojiyi biçimleyen insanın, iktidar yapılarının kontrol ve baskı aracı haline gelen teknoloji tarafından biçimlenmesine karşı direnişi, 1984 kadar, bilim-kurgu alanında, *distopya*¹⁷⁶ ya da anti-ütopya¹⁷⁷ türünde kategorize edilen birçok roman ve sinema filminin konusu olmuştur.

Sinema endüstrisindeki gelişmelerin, endüstrileşmenin getirdiği hızlı modernleşme süreciyle eş zamanlı olması, bu bağlamdaki metinlerin özellikle modernizmi ve ortaya çıkardığı teknolojik gelişme yolundaki deneyleri eleştiri hedefine almasına neden olmuştur. Estetik kültürdeki etkilerinde süreklilik gösteren bu sinema yapıtlarına örnek olarak: Metropolis (Fritz Lang,1926), 1984 (Michael Anderson, 1956), Mon Oncle (Jacques Tati, 1958), Alphaville (Jean Luc Godard, 1965), Fahrenheit 451 (François Truffaut, 1966), Play Time (Jacques Tati, 1967), 2001: A Space Odyssey (Stanley Kubrick, 1968), THX-1138 (George Lucas, 1971) ve Solaris (Andrey Tarkovskiy,1972) gibi sinema yapıtları bulunur.

Endüstrileşme, iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi paralelinde küresel ölçekte yaygınlık gösteren olgular, fenomenler ve insan edimlerindeki hızlı dönüşümler

¹⁷³ Medium is the message (İng.)

¹⁷⁴ Rasyonel

¹⁷⁵ İrrasyonel

¹⁷⁶ Dystopia

¹⁷⁷ Anti-utopia

Baudrillard (2009)'ın bahsettiği çok işlevlilik ile çok değerliliğin birlikteliğinde, melez¹⁷⁸ uzamlar, alanlar ve mekanlar oluşturmuştur. Deneysel tiyatro ve dans, yansıtma¹⁷⁹, Allan Kaprow'un *happening*lerinin medya teknolojileri ile bir araya gelerek sağladığı anlık deneyimler ve sanal gerçeklik teriminin yaygınlaşması gibi değişimler kültür endüstrisi aracılığıyla dolaşıma girmiştir. Dijital teknolojilerin kullanımındaki çeşitlenme ve yaygınlaşma, bilim-kurgu olarak nitelenen olay veya olguların gerçeğe dönüşmesine ve postmodern düşüncenin insanın maddi çevresini anlamlandırma sürecini, şüphe üzerine odaklaması gibi eşzamanlılığı daha farklı boyutlarda yaşanan yabancılaşma biçimlerinin türemesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, iletişimde dijitalleşme ile başlayan süreçte duyulan kaygıları yorumlayarak yansıtan sinema yapıtları ile takip edilebilmektedir. Blade Runner (Ridley Scott, 1982), Videodrome (David Cronenberg, 1983), Brazil (Terry Gilliam, 1985) bu süreçlere örnek oluşturur. 1960'lardaki filmlerin gelecek tasavvurlarına karşı eleştirel bir tutum takınmasından, 1970'lerde teknolojinin neden olduğu, gerçeklikten kopuştan, 1980'lerde ise medya ve iletişim araçlarındaki teknolojik gelişmelerin insanlar ve mekanlar arası ilişkileri dijitalleşmesi durumdan dolayı, ilerleyen nesillerde gelecek korkusu ön plana çıkmaktadır.

II.Dünya Savaşı yeniden yapılanmasının kültürel etkilerinin ilişkilerde dijitalleşme ile belirginleştiği 1990'lı yıllar sonrasından, sanal ağın yaygınlaştığı 2000'li yıllara kadar, sinema alanındaki üretimlerin, postmodernizmin etkileri sonucunda ortaya çıkan sosyal ve fiziksel kopuklukları ele alması sonucunu getirmiştir. Günümüzde ise insanın sosyal ve fiziksel çevresi ile ilişkilerindeki hızla artan sanallaşma, 80'lere kadar hakim olan insan hayatı kadar dünya üzerindeki doğal hayatı tehdit eden teknolojinin kötüye kullanımlarının oluşturduğu kaygılar ile birleşmektedir. Bunun sonucunda oluşan *tekno-fobi*¹⁸⁰ ve *siber-fobi*¹⁸¹ gibi kavramlar sistemin ürettiği kaygıları ifade etmektedir. Bu durumun estetik kültürdeki en yaygın yansımaları da akademik tartışmalar, sanal ağ üzerinde dolaşıma girerek yayılan tepkiler kadar sinema uyarlamalarında karşılık bulmuştur. Canlılar ile makineler arasındaki ilişkilerin, karmaşıklaştığı, soyutlanarak kopyalanabilir ve üretim-tüketim döngüsü içinde sınırsız biçim ya da anlam edinebildiği yeni bir dönem olarak 1990 sonrası

¹⁷⁸ Hybrid

¹⁷⁹ Projection

¹⁸⁰ Techno-pfobia

¹⁸¹ Cyber-phobia

sineması, siber-punk gerçek üstü ögelere daha sık yer vermektedir. 12 Maymun (Terry Gilliam, 1995), Gattaca (Andrew Niccol, 1997), Aç Gözünü “Abre los Ojos” (Alejandro Amenábar, 1997), Existenz (David Cronenberg, 1999), Matrix (Andy-Lana Wachowski, 1999), Azınlık Raporu “Minority Report” (Steven Spielberg, 2002), I Robot (Alex Proyas, 2004), Ada (Michael Bay,2005), 9. Bölge (Neill Blomkamp, 2009), Başlangıç “Inception” (Christopher Nolan, 2010), Elysium (Neill Blomkamp, 2013) gibi birçok film, teknolojinin getirdiği gerçeklikten kopuş, yabancılaşma ve bunların neden olduğu baskıya boyun eğen topluma yönelik eleştirileri gündemde tutmuştur.

Uri Gordon (2008, syf. 109-138)’un değerlendirmeleri, anti-otoriter anarşist eylemlerin; bilim ve teknolojinin şeffaflığını yitirdiği, bir takım politikalara bağlanarak, eşitsizlikler ve kısıtlamalar yarattığı, kitlesel kontrole yönelik uygulamaların sıklıkla görünür hale geldiği ve tüm bunların global çapta yaygınlaşmış enformasyon çağında biçim değiştirdiği şeklindedir. 1960’ların sonunda patlak verip dünyanın farklı noktalarında etkisini gösteren öğrenci hareketleri, anarşizmin bireycilikten *kollektif bireyselciliğe* dayalı eylem biçimleri geliştirdiği yönündeki saptama Gordon (2008) tarafından tekrarlanmakla birlikte, bu kültürel dönüşüme dair değerlendirmeler, bu çalışmanın 2. bölümü ve alt başlıkları içeriğinde ele alınmıştır. Ancak, Bookchin(2005)’in postmodern kültürün yansıması olarak gördüğü ve “yaşam tarzı anarşistleri” olarak küçümsediği bu kollektifleşme süreci, teknolojinin silahlarını teknolojinin kötüye kullanımlarına karşı doğrultmak gibi bir yöntemi kullanarak geniş çaplı karşı hareket ve eylemlere de olanak sağlamıştır. Gordon(2008)’a göre biyolojik silahlar, genetiği değiştirilmiş tarım, nükleer çalışmalar ve güç savaşlarında kullanılacak nano teknoloji ürünü yeni nesil silahlar anarşistlerin teknoloji ile ilişkisini değiştirmiştir. Gordon(2008)’un verdiği İngiltere ve Amerikadaki yeşil-anarşist örnekleri üzerinden anarşist tutum ve eylemlerde, doğanın ve özgürlüğün korunması adına teknoloji karşıtlığı ya da tehlikeli hale gelen teknolojik gelişmeleri aynı teknolojiyi kullanarak karıştırmak, zarara uğratmak ya da yoketmeye girişmek biçiminde bir bölünme görülür. Gordon’a göre teknoloji, doğası gereği politika barındırır. Bu politikayı çözümdürmeye girişen yeni oluşumlar sistemi kırabilecek yeni ağ ilişkileri oluşturur. Günümüzde milyarları bulan ve genişleyen kullanıcı kitlesi ile sosyal medya ağları da, bilgi aktarımı,

paylaşımı ve etkinlik yönetiminde hızlı ve etkin araçlar olarak bu yeni kurgulara destek sağlar.

Bir grup yazılımcı ve araştırmacının başlangıçta sürdürülebilir enerji ve otomasyon sistemlerini inceleyen kendi projelerine veri sağlamak amacı ile oluşturduğu *Pachube Platformu* yeni oluşumlara verilebilecek örneklerden yalnızca biridir. Genişleyen *Pachube* ekibi, her ne kadar kurumsal hizmetler sağlamaya başlamış olsa da, *Cosm* adını verdikleri veri toplama ve yayma uygulaması ile internet, cep telefonları ve veri sağlayan sensörler aracılığıyla hızlı, zaman-enerji tüketimi minimize edilmiş ve etkili otomasyonların yapılması kadar, bunların çökertilmesine de olanak veren bir veri ve tasarım paylaşma ağına dönüşmüştür. (URL-19, 2013) İnsan-mekan arasındaki ilişkileri gerçek ve sanal ortamda insan hareketlerine duyarlı çevrelerin tasarlanması ve yapılı çevre ile etkileşimi arttırmak amacındaki bunun gibi uygulamaların yanısıra, bireysel sistem çökertici korsanlar da, sanal ortam üzerinden eş zamanlı eylemler organize edebilmektedir. Bu anlamda, insan-çevre-mekan etkileşiminde ontolojik kaymalar yeni mekânsal tanımların yapılmasını da zorunlu hale getirmektedir.

Şehirci ve kuramcı Paul Virillio (1991), mekanın güç temsilleri, metafor olarak kullanıldığında, teknolojinin sağladığı yeni tarama, görüntüleme, enformasyon ve dağıtım olanakları ile mevcut mekansal sınırların da değişeceğini öngörmüştür. Benzer bir saptamaya, Fredric Jameson da, 21 Mayıs 2003 New Left Review dergisinde, Rem Koolhaas ve “Kent Üzerine Bir Proje” başlıklı çalışması üzerine kaleme aldığı “Gelecek Kentleri”¹⁸² başlıklı eleştiri yazısında yer verir (Harvey, 2008). 68 Hareketlerinde Sorbonne’da öğrenciler arasında yer alan Virillio (1991), “Kaybedilmiş Boyut”¹⁸³ başlıklı çalışmada, teknolojik gelişmelerin, dijital ortam, politika, mekan ve kentler arasındaki yeni ilişkileri değerlendirir. Çok işlevli hale gelen devasa yapılar ve bunların işlerliğini sağlayan bilgi işlem ve otomasyon sistemlerini besleyen ağ uzak-yakın algısını değiştirdiği gibi “kente giriş kapısının yerini de almıştır” (Virillio 1991, syf. 9-28). Dünyada birçok sistemin işleyişine hakim olan iletişim sistemler dünyasındaki etkin güç ile hiç bir zaman dışlanmayacak olan mekansal ifadeler sosyal ve kültürel politikalar ile daha içli dışlı olmuş, gerçek olarak algılanan maddi dünyanın ötesindeki ortamlarda bilgi ve görünüm

¹⁸² Future Cities (İng.)

¹⁸³ The Lost Dimension (İng.)

spekülasyonu temin eder hale gelmiştir. Mekanın anlamının bu kadar esnekleşmesi ve “dönekleşmesi”, her ne kadar postmodern olarak nitelendirilse de Virillio (1991), bunu *modern ötesi*¹⁸⁴ bir durum olarak kavramlaştırır. Virillio (1991), mimarlık mı, post-mimarlık mı sorusuna, mimarlığın bu dönüşümle kendini tanımlayan maddesel dünyadan, gerçeklik algısını yeniden düzenleyebilen medya ve sanat teknolojilerinin oluşturduğu durumların bir parçası olarak varetmeye evrildiği yanıtını verir.

Mimarlık ve medya sanatları profesörü William J. Mitchell(2000), dijital iletişimin küçük tasarım ürünlerinden, kentlere kadar genişleyen ölçekte melez¹⁸⁵ bir mimarlık durumunu genelleştirdiğini vurgular. “E-topya’yı Düşlemek”¹⁸⁶ başlıklı makalesinde 1999’da yayınlanan E-Topya: Kentsel Yaşam¹⁸⁷ adlı kitabını değerlendirirken, yeni mekansal teknolojiler yapılırken akıllı ve esnek ortamlarda herşeyin daha ulaşılabilir, daha şeffaf olması durumuna, her yere hızlı bilgi dağıtımını yapabilen sanal kütüphane ve kitapçılar üzerinden örnek verir (Mitchell 2000, syf. 297-303). Bu dönüşüm, süregelen tüm ticari, hukuksal ve mekansal işleyişte bir evrim olduğu kadar, akıllara bu serbestlik ve şeffaflığın özgürlüğü oranında, aynı teknolojinin *panoptik* kontrol sistemlerine de hizmet edebilirliğini akla getirir. Mitchell (2004,syf.189-201) bir başka çalışması olan “Siber Kişilik ve Ağ Kenti”¹⁸⁸ başlıklı kitabında “Mantık Hapishaneleri” başlıklı 12. bölümde bu durumu, elektronik erişim ve fiziksel erişim arasındaki ilişki üzerinden ele alır. Kişisel ve toplumsal uzamlara erişim serbestisine karşı önlemler birkaç basit kod ile yönetilebilir, aynı teknoloji özel ve kamusal mekanların güvenlik gereksinimleri üstünde etki sağlayan kontrol sistemleri için geliştirilmesinde de kullanılır hale gelmiştir. İnsan kimliğini profil olarak kod ortamına aktaran bu yeni düzenek, profillerin spekülasyonuna da olanak verir. Önceden moda sisteminin sağladığı kurgulanmış bir kimliği kullanıma sokmak, artık dijital ortamda daha az efor ile elde edilebilir, yeniden düzenlenebilir, yok edilebilir hale gelmiştir. Gerçek fiziki ve sosyal çevreden kopuk olabilen bu ortamdaki özgürlükler, gerçek gündelik hayattaki özgürlüklerin tanım ve sınırlarına da yansır. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni tür marjinal etki, insanın gerçek mekan-zaman algısında kopukluklar ile oluşan yeni yabancılaşma biçimleridir. *Neo-flan-euse/eur*, bu yeni oluşan yabancılaşma biçimlerinden biridir.

¹⁸⁴ Hyper-modern (İng.)

¹⁸⁵ Hybrid (İng.)

¹⁸⁶ Imagining E-Topia (İng.)

¹⁸⁷ E-Topia: Urban Life (İng.)

¹⁸⁸ The Cyborg Self and The Networked City (İng.)

Dijital teknolojiler ile üretilen, sanal, sosyal ve mekansal uzamlarda, kurgusal kimlikleri ifade eden profillerle, ikinci bir yaşam sürme olanağı veren bilgisayar oyunları, bireysel fantazileri belirli ağlarda bir araya getirmektedir. Sınırsız boşluklarda oluşan parçalanmış ve yeni yaşam ortamları yeni mimariler, yeni kentler ile ütopyaları ve distopyaları sanal olarak deneyimlenebilir hale getirmiştir. Kelime kökeni olarak Sanksritçe'den gelen ve özellikle Hindu mitolojisinde tanrıların yeryüzünde aldıkları görünümüne anlamına gelen *avatar* (Tuğlacı 1974), günümüzde sanal görünüm ve dijital temsiller için de kullanılmaktadır. Bir *avatar* olarak tasarlanmış ve uluslararası ağ üzerinde insanlar arası etkileşimle sanal yaşam deneyimleri sunan *Second Life* adlı bilgisayar oyunu gerçek dünyada varolan belediye, okul, enstitü gibi kurumsal yapıların sanal temsillerinin hızla yerleştiği sınırsız bir uzama dönüşmüştür.

Şekil 4.13. Second Life Karakteri (URL-20, 2010)

Anthony Vidler (2000)'ın, “sanal ortamdaki dijital kimlikler” üzerine yazdığı makalesindeki yorumuna göre, dijital ortamdaki sayısız “mutasyon” ve bitmek tükenmek bilmez biçim değiştirme olanakları, dijital ortamın sınır tanımayan “devrimci iddiasına rağmen” henüz kişisel yapılanmalara belli belirsiz katılabilmektedir. Dijitalleşme temsiliyet tekniklerinde radikal bir değişim sürecini başlatmanın ötesinde, mimari uzama bağlı olarak kişiselliğin doğasını “aykırı” biçimde değiştirmiştir.

Dijital ortam uluslararası siber ağ içinde oluşan, *siber-uzam*¹⁸⁹ olarak da adlandırılan sanal ortamda gerçekleşen korsan eylemlerin bir kısmı insan ve hayvan hakları açısından suç kabul edilen etkinliklere karşı ortaya çıkmakta ve bu karşı çıkış biçimlerinde anarşist yaklaşımı temsil etmemektedir. Korsan¹⁹⁰ olarak adlandırılan bu birey ya da gruplar içinde etik ve politik amaçlara yönelen korsan veya eylemci¹⁹¹ *hacktivist* olarak da adlandırılır. Katyal (2003, syf. 2261-2289), dijital ortamdaki suç kontrolüne yönelik yeni yazılım ve sistem mimarileri ve bunun hukuk sistemine olan etkilerini incelemiş ve siber-uzamdaki etkinlikleri yapılandıran “dijital tasarım ilkelerinin” güncellenme problemine değinmiştir. Jane Jakobs’un “Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı” adlı çalışmasına referans veren Katyal (2003), yapılı çevre, ulaşım ve iletişim sistemlerinin örgütlendiği kentler yani maddi dünyadaki mekan ile dijital mekan ve uzam arasındaki benzerlikler yanısıra farklılıkları anlamaya çalışır. Mekan kurgusunun insan eylemlerini biçimleme ve dönüştürmekteki rolü, sanal ortamda sürdürülen tasarım, örgütlenme, eylem yapma gibi faaliyetlerin neden gerçek mekanda da yansımaları bulduğunu açıklamaktadır.

Günümüzde sanal ortamda görülen, çöktürme ve kırma eylemleri çoğunlukla, bilgiye özgür erişimi amaç edinerek, kısa süreli ancak geniş etkili *korsan* eylemlerde bulunmakta ve karşılıklarını gerçek mekanda daha uzun bir süreç için bulabilmektedir. *Korsan* kültürü ile çoğunluğu sanal ortamda oluşan bu yeni eylemlilik biçimleri, farklı hedeflerde yoğunlaşan *kollektif bireyselci* ilişki ağlarına esin vermekte, yaratıcı eylem biçimleri kadar mekansal ifadelerin ya da temsil aracı olarak yeni mekansal yaklaşımların üretilmesine de aracılık etmektedir. Bilgisayar ortamında mimarlık, sanal mekansal deneyimler, etkileşim mimarisi, parametrik tasarım, insan-çevre-mekan ilişkilerinde süregelen biçimleri yeniden kullanılabilir kodlar ve veriler olarak yapıbozumuna uğratmaktadır. Katyal (2003)’ın yorumuna göre, maddi olarak varolan mekandaki eylemler, dijital ortamdakilere göre daha görünür olmaktadır. Bu yorum, hukuki ya da bir takım ilke ve normların getirdiği kontrol bağlamında, siber-uzamdaki yapılanmaların bir kontrol mekanizması tarafından gözetiminin, dolayısı ile de denetim ve kontrolünün yokluğuna vurgu yapar. Bu nedenle, siber uzamdaki mimari yapılanmalar ve deneyimlerin, gerçek uzamdakilere kıyasla özgür ve sınırsız olabileceği de ileri sürülebilir. Bu ortamdaki

¹⁸⁹ *cyber-space* (İng.)

¹⁹⁰ Hacker (İng.)

¹⁹¹ Aktivist

sınırsızlık, özel bilgilerin ele geçirilmesi yolu ile çeşitli suçlara da olanak tanımaktadır. Kişi ve kurumların bilgisayarlarında saklı her türlü özel içeriğe ulaşabilen korsanlar da bulunmaktadır. Korsanların eğitim düzeyleri, sanal ortamdaki korsan faaliyetlerde belli bir ahlak anlayışının gittikçe yaygınlaşmasında etkili olmaktadır. Buna karşın, birçok bilgi ve materyalin dijitalleşmesi, bilişimin tüm hayatımıza işlemesi ile özel hayatın sınırlarının da bu korsan atakları ile aşılabilir hale getirmesi, kişinin bireysel özgürlüklerini kısıtlayıcı bir olgu olarak kendini gösterir. Tüm bu potansiyeller ve riskler, sanal ortamda etik konusunu da gündemde tutar.

8 Ocak 1986 yılında kendine rehber¹⁹² takma adını veren Loyd Blankenship'in, "Bir Korsanın Bilinci"¹⁹³ olarak yayılan bildiri niteliğindeki sözleri, Hacker Manifestosu olarak yaygınlaştırılır ve McKenzie Wark tarafından yayına dönüştürülür. Farklı versiyonları ile gelişen bu metin, standart sistem ve getirdiği düzen içindeki ifade özgürlüğünü savunmaya yönelik, etik bir çerçeve oluşturulmasına yönelik bir çağrı niteliği taşıyan metin, günümüzde küresel boyutta sosyal ve politik ezici yapılara saldıran *hackerların* ortak söylemi haline gelmiştir. Kent bahçeciliği¹⁹⁴, işgaller ve bağımsız sanat kolektiflerinin yanısıra *ulus-ötesi*¹⁹⁵ toplu eylemlere de ilham veren bu söylem serisinde, anarşist felsefenin belirginleşmiş niyet ve tutumunun, korsan etiğinin dijital estetik kültürle birleşimi olarak yeniden canlandığı görülür. 8 Ocak 1986 yılında yayılan ana metin, ezici hale gelen düzenekleri sabote etmeye yönelik bir çağrı olmasının yanısıra, karşısında durulan sisteme hitap eden şu sözleri içerir (Wark 2008, syf.11):

"Bu artık bizim dünyamız... Elektronun ve devre anahtarlarının dünyası... Saniyede akıp giden veri birimlerinin güzelliği... Çıkar peşinde koşuşan açgözlülerin elinde olmasaydı; son derece ucuz olabilecek, zaten mevcut olan bir hizmeti para ödmeden kullanıyoruz. Keşfe çıkıyoruz... Ve sen bize suçlu diyorsun. Bizim ten rengimiz, milliyetimiz, dinsel bağlantılarımız yok. Ve sen bize suçlu diyorsun... Sen atom bombaları yapıyor, para için savaşlar çıkarıyor, hile yapıyor ve bizi bunları kendi iyiliğimiz için yaptığına inandırmaya çalışarak yalan söylüyorsun... Hala biz suçluyuz... Evet, ben suçluyum, suçum merak."

¹⁹² The mentor (İng.)

¹⁹³ The Conscience of a Hacker (İng.)

¹⁹⁴ Urban gardenning (İng.)

¹⁹⁵ Transnational (İng.)

Dijital ortamdaki anarşist izler taşıyan aykırı eylemler, 2000’li yılların başından itibaren maddi dünyada gerçek mekanlarda da eylemliliği örgütlemekte, sürekliliğini ve etkisini arttırarak yaygınlaşmaktadır. McLuhan (2012, syf.61)’ın sosyal medya ağları üzerinden çok önceden müjdelediği gibi, “Yeni Kitle Kültürü”, elektronik dünyada “kısıtlamadan özgür ve katılıma sahip” “kararsızların da dahil olabileceği bir hücre” oluşturur. Anarşist eylemler de bu ortam içinde farklı biçimlerde yeniden canlanmaktadır.

Global para piyasasının post-endüstriyel çağ olarak tanımlanan artı değerın sanal ortamda baştan tanımlandığı 1990’lardan sonra ve 2000’lerin başında enerji krizine eşlik eden kırılganlığının birçok ülkede eşzamanlı çökuşlere neden olması, neoliberal politikalara karşı tepkileri körüklemiştir. Özellikle 2007 yılının sonunda başgösteren son ekonomik kriz global markette birbirinden etkilenen ulusal piyasaların dışında işsizlik, evsizlik oranlarının artması ile bu tepkilerin kitlesel eylemler olarak Avrupa, Amerika, Asya ve Avustralya’da siber ortamda, sosyal medyanın sağladığı açık bilgi erişimi ve paylaşımı olanakları ile yaygınlaşır. Sanal ortamda oluşan sosyal paylaşım ve forumlar *kollektif-bireyselci*¹⁹⁷ yapıda yeni örgütlenme ve eylemlilik biçimlerinin artarak *ulus ötesi* etkileşimlerle beslenerek yaygınlaştığı yeni dönemi başlatır.

Japonya’da manga ve anime kültürünün bir uzantısı olarak ortaya çıkan ve İngilizcesi *Imageboard* olan sanal forum siteleri yalnızca anonim grup paylaşımlarını değil aynı zamanda *hacker*ların baskıcı politik olgular karşısında örgütlenme ortamları da olmuştur. Bu örgütlenmeler sosyal paylaşım ağlarının yanı sıra, eylemlerin meydanlara taşmasında önemli rolü olan *Anonymous* korsan grubunun da oluşumuna olanak vermiştir. Bilgisayar ortamında canlandırılmış görüntüler, bir yandan canlandırma mekanlarda, canlandırma karakterlerden oluşan oyunlar ile kendi yeni sanat türünü¹⁹⁸ ve kitle kültürünü oluşturup tüketime açarken, diğer yandan sanal ortam üzerinden yeni alt-kültürlerin üremesini tetiklemiştir. İngilizce olarak yayın yapan, *imageboard 4chan* çeşitli anarşist eylemlerin sanal ortamda çoğul bir eyleme dönüştüğü ilk kanallardan biri olarak kabul edilir. Oluşan *yeni medya* kültüründe, Arap Baharı’ndan başlayarak, dünyanın farklı bölgelerindeki krizlerde, daha da agresifleştiği düşünülen kapitalizm karşıtı *İşgal Et* eylemlerinin yayılmasında etkili

¹⁹⁶ Regeneration (İng.)

¹⁹⁷ Collective individualist (İng.)

¹⁹⁸ Computer Generated Artwork (İng.)

olan, *4chan* üzerinden, herkesin genel takma adı olan Anonymous'u kullanan hacker grupları ve yerel türevlerinden oluşan yeni gruplar, oluşturdukları karşı kültürü temsil etmektedir. (URL-21, 2011)

Totaliter olduğu düşünülen hükümetlere karşı yapılan eylemler ile oluşan Anonymous İran'ın yanı sıra, 2010 yılından bu yana Tunus, Libya, Cezayir ve Mısır operasyonları ile gündemde olan grup, ulusötesi siber saldırıların ötesinde uzun süreli direniş eylemlerini de doğrudan desteklemiştir. (URL-22, 2011) İlk olarak internet ortamındaki kısıtlama ve yasaklara karşı kırma ve çökertme eylemleri yapan grup zamanla daha politik eylemlerde de bulunmuştur. Zamanla dünyada birçok kentindeki meydanlara yayılan eylemlerde, Anonymous grup simgesi olarak kullanılan David Lloyd'un 16. yüzyılda İngiliz Parlamento Binası'na saldırı komplosu düzenlemekle suçlanan Guy Fawkes adlı İngiliz'den esinlenen V for Vendetta isimli çizgi roman karakterinin canlandırıldığı maske eylemcilerinde en popüler simgelerinden biri haline gelir. Bunun gibi Türkiye'de kendilerini *Marksist-Leninist Bilgisayar Korsanları* olarak nitelendiren grup 1997 yılından bu yana etik olmadığını düşündükleri özel ve kamu kurumlarına siber-saldırıları gerçekleştirmektedir. *4chan* üzerinden 2005 yılından bu yana *Anonymous* ile işbirliği içinde olan grup AnonsTurkey olarak da Anonymous'un Türkiye kolunu temsil ettiklerini belirtmektedir. (URL-23, 2013)

RedHack, 2013 yılının 31 Mayıs gününden itibaren Taksim Gezi Parkı ve Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi adı altında kısmen özelleştirilmesi planlanan kamusal alanları, sivil itaatsizlik eylemleri ile savunan direnişçilere karşı gerçekleştirilen polis saldırısı ile patlak verip kısa sürede diğer kentlere yayılan toplu eylemlerin baş destekçilerinden biri olarak da öne çıkmaktadır. Devlet tarafından TÜBİTAK bünyesinde kurulan ve bu tür siber-saldırıları karşı önlemler geliştiren 150 kadar mühendis ise siber-polis görevi üstlenmiştir. (URL-24, 2012) Yeni kitle kültürünün kendi silahlarını sürekliliğini sağladığı sisteme karşı kullanan bu hacker gruplarının bir kısmının politik ve ulusçu temellerini açıkça ifade edilse de, ele aldıkları problemlerin etik olmayan ya da baskıcı nitelikte olması gibi ortak değerlerin yanı sıra; birbirlerine verdikleri destek ile kolektif bireysel bir yapı gösterdikleri de söylenebilir. Sanal ortamdaki korsanlar 2010 yılından itibaren çeşitli Avrupa ülkelerinde kendilerini, anti-totaliter politik yapılanmalar olarak tanımlayıp Arjantin'den Türkiye'ye kadar yaygınlaşmış temsiliyeti olan Uluslararası *Korsan*

*Parti*¹⁹⁹ Hareketi'ne ilham vermişlerdir. Bu Korsan Partiler'in bir kısmı direk demokrasi söylemlerini öne çıkartarak, çeşitli ülkelerde seçimlere dahi katılmaktadır.

Noam Chomsky (2013, syf. 35-50)'nin son 30 yıllık süreci karakterize eden neoliberalizm kaynaklı sınıf savaşları sonucunda aşırı atomize olmuş grupların bir araya getirdiği *işgal*²⁰⁰ hareketlerini benzer biçimde karakterize ettiği görülür. Chomsky (2013)'nin farklı cümlelerle yorumladığı gibi, öncesinde Arap ülkelerinde temsil alanı bulamamış grupların, işçi sınıfı hareketine eklenerek ortaya çıkarttıkları ve Arap Baharı olarak adlanan eylemler, siber uzamdaki örgütlenmeler ve korsanların (hacker) da desteği ile süreklilik kazanmıştır. Katılımcıların farklılığa rağmen, biraradalığı sayesinde *kollektif bireyselci* olmaları nedeni ile, merkezi belirsiz bu eylemlerin dijital alanda örgütlenme eğilimi²⁰¹ artmaktadır. Ortak alanlarda ifade özgürlüğünün kısıtlanması, her dönemde olduğu gibi 21. yüzyılın da en önemli ortak sorunu ve mücadele gerekçesi olmuştur.

İfade alanında sanal ortam ile gerçek mekan arasındaki geçişkenlikle ilgili olarak, mimarlık edimi ve bilgi-kuramının daha önceden bilim-kurgu kültürü üzerinden kurduğu ilişkiler, yeni mekânsal kurgu ve uygulamalara da ilham vermektedir. Mimarlık, bir metafor olarak ele alındığında, bilgi teknolojileri mimarisi, organizasyon ve dijital ortamda kontrolü temsil ederken, bilgi teknolojilerinin mimarlık edimine nüfus etmesi ise teknolojinin yeni mekânsal kurgularını olanaklı kılması ile bunun tam tersini de ifade eder olmuştur. Bu konudaki çeşitli örnekler "Etkileşim ve Katılım Ağırlıklı Mekansal Yaklaşımlar" altbaşlığında yer almaktadır.

1980'li yıllardan itibaren popüler hale gelen postmodern bilim-kurgu edebiyatı içinde üretilmiş *siber-punk*²⁰² terimi Bilgisayar Destekli Tasarım / Üretimi (CAD/CAM) sayesinde bilgisayar ortamında mekânsal canlandırmaları olanaklı kılan teknolojinin yaygınlık kazanması ile mimarlık ve şehircilik söylemleri içinde yer bulmuştur. *Siber-punk* kavramını edebi bir bilim-kurgu metni içinde kullanan ve sanal ortamda oluşan yeni yapılanmaların tehlikelerini ele alan William Gibson (1984)'un "Neuromancer" adlı edebi çalışması ve Oshii Mamoru (1995)'ya ait "Ghost in the Shell" adlı Japon animasyon serisi, dijitalleşmeye uyarlanan ve yeni kitle kültürünü

¹⁹⁹ Pirate Party

²⁰⁰ occupy (İng.)

²⁰¹ Harvey (2013, syf.117- 143)'in "Asi Şehirler"de değindiği, farklı toplumsal grupların ortak kullanım pratiğini, ortak alanlar üzerinden sürdürme ve temsil alanı yaratma ihtiyacını karşılayan kamusal mekanlar ya da kamusal hizmetlere maddi erişiminin kısıtlanması ile paralellik gösterir.

²⁰² cyber-punk (İng.)

temsil eden en önemli çalışmalar olarak kabul edilmektedir. Özellikle “Ghost in the Shell” animasyonunun “Stand Alone Complex” serisi, 2029 yılında yarı-robot bedenler ve dijitalleşmiş beyinlerin siber-ortama sızan bir virüs tarafından ele geçirilmesinin sistemin kontrolünü nasıl kıldığı üzerine hikayelendirilmiştir. “Stand Alone Complex”, sanat ve estetik kùltür üzerinden mimarlık alanındaki sanal mekânsal kurguların deneyimlenmesine ve mimarlık, sanat ve mühendislik gibi disiplinler arasındaki etkileşimin tasarımı gibi yeni alanların oluşmasına esin kaynağı olmaktadır. Sanal zeka ve robotlaşmış insan bedenleri gibi unsurların, bir yandan distopik bir kurguda ele alındığı, diğeryandan ise estetize edildiğı “Ghost in the Shell” serisinde, daha önceden *siber-punk* animasyon ve bilgisayar oyunları için tasarlanan mekanların, birer iletişim aracı olarak kabulüne dayanan sanal mimari deneyimlere ilgi duyan tasarımcıların *kùlt* olarak gördüğü bir film haline gelmiştir.

Etkisi cyber-punk akımını popüler hale getirip *4chan* üzerinden hacker kùltürünün yaygınlaşmasına katkı sağlamakla kalmayıp, animasyonda sunulan kentsel mekanların, ütöpic veya distopik görüntüleri kendisinden sonraki mimari canlandırmalara ve deneysel mimari kurgulara kadar devam etmektedir.

Şekil 4.14. Ghost In The Shell Mimarisi (URL-25, 2012)

Jameson(2005b)'un sanal ortamda oluşan yeni yapılanmaları da ele aldığı ve ilk bölümü “Ütopya Denen Arzu” olarak Türkçeleştirilen, “Geleceğin Arkeolojileri”²⁰³ başlığı altında toplanan yazılarından bir bölümü postmodern bilim-kurgu ile sanal ortamdaki aktiviteler arasındaki ilişkileri analiz eder. Bu analizin vurguladığı gibi, dijital teknolojilerin ve sanal ortamın, ilişkisel ve iletişimsel ilişkiler bağlamında araçsallaşması, birey ile gerçek ve sanal dünya arasında gündelik hayatın dinamikleri ile akıp duran yeni ifade ve etkileşim biçimlerine ihtiyacı tetikler. Ancak, insan-çevre-mekan ve ilişkilerinde fiziksel etkileşim bağlamında bu türde özgürlükler çeşitli çelişkiler içermektedir. Zamanla kitle kültürüne eklemlenen bu görsel ve işitsel materyaller(Stoddard, 2010), mekânsal olarak bilişsel haritalanmayı olanaksız kılan sanal-gerçek ortam arası geçişleri içermesi nedeni ile insan hafızasına göre zayıf bir görsellik içerirler. Jameson (2005b, syf. 384-392)'un “Neuromancer” romanı üzerinden *cyber-punk* akımının kitle kültürü içindeki konumuna yönelik yorumları, bu kültürün görselliğe dayalı olduğu kadar, gelip-geçici olmasına yönelik bir uyarı olarak da okunur. Bunun yanı sıra Virillio, bu kültürün çoktan mevcut mekânsal tanımları ve sınırları değiştirdiğini ve gerçek yaşamdaki deneyimlerimize nüfus etmiş olduğunu kabul eder. Virillio(1991)'nın eleştirel kabulü, 3 boyutlu *görselleştirme/yerleştirme*²⁰⁴ ve işitsel-görsel teknolojik araçlarla deneyimlenebilir hale gelen fantastik mekânlar üzerine yönelir. Bu mekanların, mimarlık disiplini adı altında normlar ve süregelen kurallardan bağımsız olarak, yeni ve deneysel çalışmalar yürütenlere esin kaynağı olması ile süregelen mekânsal deneyimleri, kişiselleştirmeye açılabilme potansiyeli de dikkat alınmalıdır. Geleceğe yönelik mekânsal potansiyelleri ve sosyal riskleri halen belirsiz olan bu alt-kültürün yarattığı etki hafife alınamayacak hale geldiği için, mimarlık eğitiminde gittikçe daha fazla yer edinen dijital teknolojilerin kullanımı ile görünür olmuştur. Örneğin, “Ghost in the Shell”, Ulusal İsviçre Fuarı pavyonunda inşa edilmek üzere tasarlanmış bir *simülasyon/karma gerçeklik* odasına esin kaynağı olmuştur. (URL-26, 2012)

Sanal ortamda sürekli olarak kullanılan mekanlar, duyuşsal algılara uyarlayan teknoloji ile donatılmış deney odası “Deneyim Tesir Makinası” adını almıştır. Bu mekanın taslakları, gelecekte sanal ortamdaki etkileşimleri, gerçek mekanda deneyimlememizi sağlayacak bir model kurulumu önermektedir. Böylece, somut mekânsal deneyimler ile gelecekte *etkileşim mimarisi* ile, insan-çevre-mekan

²⁰³ Archeologies of the Future (İng.)

²⁰⁴ 3D Mapping (İng.)

ilişkilerinde hangi yeni deneyimlere olanak vereceği ve bu deneyimlerin hangi sosyal kırımlara neden olacağı kestirilip tartışılabilir hale gelmiştir.

Mekan bir ifade aracı olarak ele alındığında, sanal ortamdaki yeni ifade ve sosyalleşme biçimleri ile gerçek dünyadaki kısıtlayıcı mekanizmalar arasındaki ilişki, yalnızca sanal mekanda ya da gerçek fiziki mekanda yansıma bulmakla kalmaz, mimarlık alanında da yeni ifade teknik ve araçlarına gereksinim duyar. Siber ortamdaki mekanlaşma deneyleri, sosyal ağlar üzerinden talep artışı bulduktan sonra, gerçek dünyadaki karşılıklarını ararlar. Jameson (1979, syf. 130-148) “Kitle Kültüründe Somutlaştırma ve Ütopya”²⁰⁵ başlıklı çalışmasında, Paul Virillio (2005, syf. 7-19)’nun ise “Enformasyon Bombası”²⁰⁶ metninde farklı açılardan eleştirdiği yeni *kitle kültürü*, yalnızca gerçek mekanın yerel ve kültürel sınırlarını genelleştirmekle kalmaz, onları aynı zamanda küreselleştirir.

Yalnızca görüntü ve ses ile algılanabilir olan mekanın tüketimi, daha hızlı ve kolay hale getirilse de -erişim bakımından yalnızca yüksek kültürün erişebileceği ya da deneyimleyebileceği bir üretim süreci sonucunda sunulması nedeniyle- kimi teorisyenlere göre, postmodern kültürün kapitalizmle birlikteliğinin ürünü olan *neoliberal* sistemin, uyuşturma ve/veya sömürme araçları arasında sayılmaktadır. Diğer yandan, bu tür mekanlar, kurallar ve kısıtlamalardan bağımsız olarak yaşanan fiziki deneyimlere olanak verir. Teknolojik gelişmeler sayesinde maddi dünyada, sıklıkla görünür olmaya başlayan ve gerçekleştirmeleri her geçen gün olanaklı hale gelen bu kurgular, mekanın daha etkili bir şekilde, iletişim aracı haline gelmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu durum, belirli bir kitlenin, bir diğeri üzerinde egemenlik kurmasını daha da kolay hale getirebilmektedir. Böylece, günümüzün ütopyaları, mimarlığın formel teorik ve pratik alanında geleceğe yönelik daha deneysel, yenilikçi ve kısıtlamalardan bağımsızlaşan *praksislerine* referans olmaktadır.

²⁰⁵ Reification and Utopia in Mass Culture (İng.)

²⁰⁶ The Information Bomb (İng.)

4.3.1. Deneysel ve Ütopik Yaklaşımlar

Temelinde özgürlük idealine kavuşmak bulunan anarşist düşünce, baskı ve sömürünün yoğunlaştığı her dönemde, öncelikle ütopik kurgular ve sonrasında ütopiyayı gerçekleştirme girişimleri olarak da anılan devrimlerle ilişkilendirilir. Düşünce düzeyinde oluşturulan ütopik kurgular, çoğunukla gerçekleştirilme istencinin yoğunluğu oranında mekânsal olarak da tasvir edilmiştir ya da çeşitli mekânsal kurgulara esin kaynağı olmuştur. Toplumsal yapılanmanın ve süreklilik koşulu olan normlaşmanın kısıtlayıcı olduğu mekan ve zamanda, insanın göreceli mükemmellik arayışında, sosyal, politik ve mekânsal açıdan usdışı/irrasyonel olarak nitelendirilebilecek kadar soyut kurgular artış gösterir.

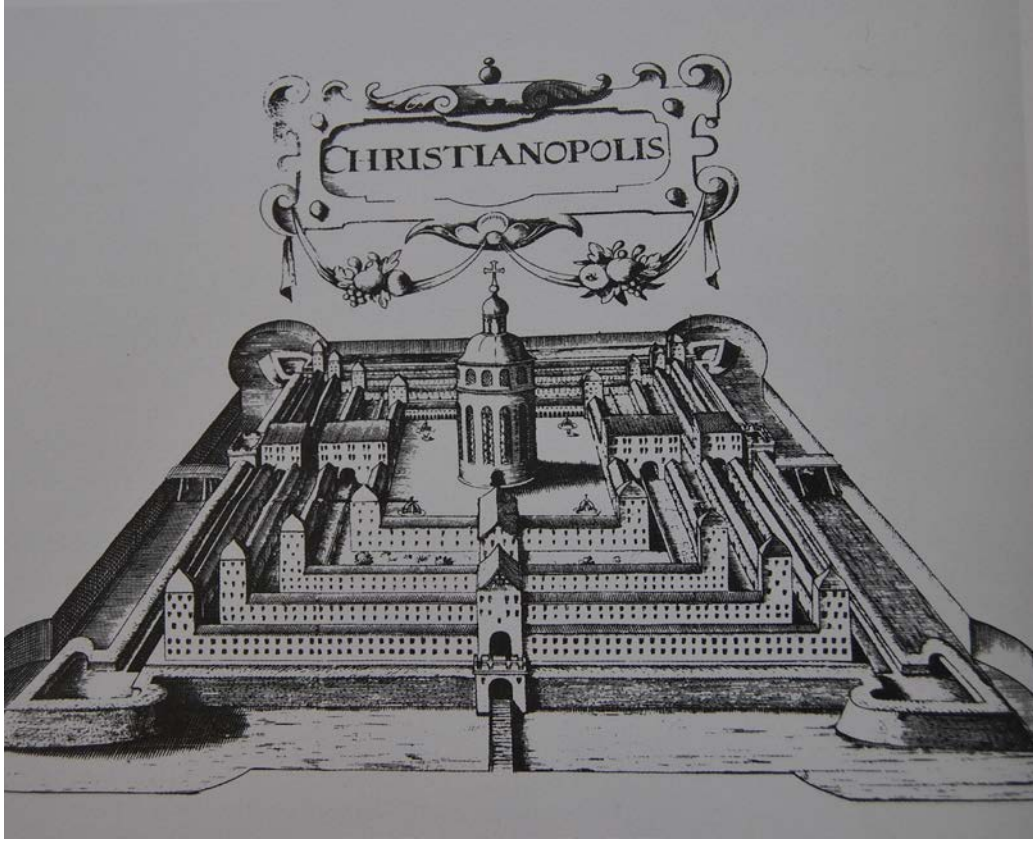
Daha çok kentsel kurgu içinde, yeni mekânsal ve çevresel tanımlar öneren ütopiyalar, Mumford (1928, syf. 15) 'a göre iki farklı amaç doğrultusunda kurgulanır. Ütopyanın birinci türü mevcut olandan kaçış arzusunu, ikinci türü ise insanın farklı ve değişen arzularının yansıması olarak yeniden kurgulayıcı işlevdedir. Aynı görüşe göre ikinci türde, aydınlanma, endüstrileşmenin tetikleyicisi olmakla kalmayıp, endüstrileşme sonrasında *ulus-devletler* oluşurken bunların mimari ve kentsel kurgularına da yansımıştır. 20. yüzyıl boyunca kentsel gelişmeler kadar modern mimarlıkta etki bırakan bir çok yeni kavram ve manifesto²⁰⁷, yüzyılın ikinci yarısında küreselleşme sayesinde yalnızca Avrupa ve Amerikan kentleri üzerinde değil, izlerini daha geniş bir coğrafyada göstermektedir.

Ütopyaları kavramsallaştırmaları ile öne çıkan Ernst Bloch (2000), Lewis Mumford(1928) ve Fredric Jameson(2009, syf.11)'un çoğunlukla Avrupa kökenli kurguları incelemeleri, bu ütopyaların yapılan ütopya tanımlarında geçen “radikal farklılık veya ötekilik” nitelemesine çok fazla uymadığını gösterir. Ruth Eaton (2002, syf. 17)'un “İdeal Kentlerin Kökenleri”nin ilk örneği olarak kabul ettiği M.Ö. 2000’li yıllara dayanan Gılgamış Destanı’nda ölümsüzlüğün bulunacağı hayali ülke Dilmun gösterilir. M.Ö. 6 ve 3. yüzyıllar arası Ege ve Anadolu’da ortaya çıkan ütopyalar, Orta Çağda İslam medeniyetlerinde ortaya çıkan destansı ütopyalar, 16.

²⁰⁷ Patrick Geddes (1968) ve Ebenezer Howard (2007) gibi kent kuramcıları bu bağlamda öne çıkmaktadır.

Ve 17. yüzyıl Avrupa'sında üretilen ütopyalar, Asya ve Afrika'daki diğer ütopyalardan etkiler ile daha çok edebiyat alanında, mevcut çevre ve düzenin dışında kurguların günümüze kadar evrenselleşmesine neden olmuştur. Orta Çağ'da, Uzakdoğu ve Hindistan efsaneleri dışında, Ortadoğu'da Farsça Hazar Afsanah Bin Efsane ve Firdevsi'nin Şehname'si ile Şehrazad'ın Binbir Gece Masalları'nın, ütöpik mekanlara ait çeşitli tasvirler bulunduğu bilinmektedir. (Usta, 2005, syf. 14-16) Jambulos'un Güneş Adaları, Platon'un Atlantik Efsanesi, Hippodamos'un Komünal Kenti gibi, Antikçağ örnekleri Batı modernizmi tarafından yaygınlaştırılan, Thomas More, Charles Fourier ve William Morris gibi geç ütöpik kurgulara daha fazla örnek oluşturmuştur. Usta (2005, syf.17)'nin Antikçağ Ütopyaları üzerine yaptığı yoruma göre, bu ütopyalar dağınık medeniyetlerin yerine geçen, sistemleri daha belirli hale gelen "Yeni Dünya'nın keşfiyle Avrupa kökenli medeniyet, dünyaya mal olmuşsa" da, Büyük İskenderin egemenliği sayesinde, Akdeniz etrafındaki ülkeler arasında - Fernand Braudel ve Manuel DeLanda'nın eserlerinde tekrarladığı gibi-, çoğunlukla doğudan batıya doğru hızlı madde ve kültür akışı ile ilişkili olarak gelişmiş olabilir. Roma İmparatorluğu'nun gelişimi de bu olgularla paralellik gösterir.

Saraçoğlu (2010, syf.25)'na göre, özellikle 16 ve 17. yüzyılın ilerlemeci ütopyalarının günümüze kadar önemlerini koruması, Avrupa'da yeni burjuva sınıfın ekonomik ve "sonrasında politik gücü eline geçirmeye doğru yönelişiyle değerlendirmek gerekir." Eaton (2002, syf. 63-71) ise, Thomas More ve Francis Bacon arası ütopyalarının, Avrupa'da, *ideal kent* tasarıları patlamasına neden olmasına rağmen, bu tasarıların çoğunlukla, ışınsal /radyal düzende, merkezi olarak konumlanmış bir dini yapı yada diğerlerinden ayrılan baskın bir yapı etrafında hiyerarşik yapılanma ile tasvir edildiğine dikkat çekmektedir.

Şekil 4.15. Christianopolis(Eaton 2002): Çizimde, dini yapıyı merkeze alan hiyerarşi belirginleşmektedir.

17.yüzyıldan itibaren, 20.yüzyıl şehircilik kuramlarına yön veren ve eşitlikçi arazi dağılımları ile daha demokratik olduğu düşünülen, ızgara plan ve perspektiflerle tasvir edilen şemalar *ideal kentin* biçimsel temsili olarak görülmüştür. 19.yüzyılda, bu biçimlenmede, endüstrileşmenin de etkisi vardır. Karmaşık hale gelen metropollerdeki, çeşitlenerek süreksizleşen yaşam tarzları, ütopyik önerilerdeki tepkisel tutumlara yansımıştır. Bu süreci yansıtan ütopyik mekânsal kurgular, çoğunlukla çeşitli kent şemaları, edebiyat eserleri ya da deneysel sosyal yapılanmalar biçiminde ifade edilmiştir. 19.yüzyılda ortaya çıkan merkezi ve otoriter ütopyalara kuşku ile bakan William Morris (2011) ve kendisinden etkilenerek “Geleceğin Bahçe Kentleri” ni tasarlayan Ebenezer Howard (2007), endüstri devriminin insanlar ve kentler üzerinde neden olduğu estetik kirliliğe eleştiri getirmişlerdir (Boos, 1998). Morris(2011)’in “Hiç Bir Yerden Haberler” adlı ütopyik metni, Eaton (2002, syf.139-141)’a göre, Ebenezer Howard gibi John Ruskin’in eleştirilerinden etkilenmiş olmakla birlikte, 20. yüzyıl boyunca ortaya çıkan ve metropol yaşamına şüphe ile

bakan kurgularda etkisini göstermiştir. Ebenezer Howard'ın *Bahçe Kentler'i*, İngiltere başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde uygulanmış ve sonrasında, Amerika'daki şehircilik yaklaşımlarına, *ideal kent* örneği oluşturmuştur. Rönesans dönemi geometrik biçimlerine bağlı ışınsallık, ütopya tasvirlerinde etkili olsa da, bu biçimsel hiyerarşiye olan bağlılığa rağmeni eşitlikçi bir toplum yapısı tasavvur edilmektedir. Resim, heykel ve şiirde reform yapmayı amaçlayan *Raphael Öncesi Kardeşliği*²⁰⁸ hareketi ile de ilişkisi olan Morris (2011), ütöpik anlatıda, eşitlikçi toplumsal bir yapı düşlemesi yanısıra, devlet karşıtı söylemi ile çağının anarşistleri arasında kabul edilir. Ancak benzeri tutumların, Orta Çağ başından itibaren ortaya çıkmış olan gizli öğretiler ve bunları benimseyen topluluklar biçiminde, dünyanın farklı kesiminden mekânsal izleri ile bulgulanabilir. Bu da, hemen hemen insanlık tarihinin her döneminde baskı ve kontrolün yoğunlaştığı dönemlerde, eşzamanlı ortaya çıkan aykırı tasarıların ve söylemlerin olduğu, hatta bunların bir takım kapalı topluluklar biçiminde yaşama geçtiği savını destekler.

20. yüzyılın ilk yarısında, Howard'ın kentin sosyal donatı ve servisleri ile birlikte konut alanlarını çepere doğru eşitlikçi bir anlayışla dağıttığı düşünülen *Bahçe Kentler*, birçok mimar ve şehir plancısını etkileyip uygulamaya geçmiştir. Ancak zamanla, bahçe kentlerin banliyölerinin gittikçe artan bir kısmı kent merkezindeki işlev ve donatılardan yoksun uygulamalar yüzünden gözden düşmüştür. *Bahçe Kent* (Mumford 2007, syf.625,636), kent çeperini kentin kendisi kadar önemseyen eşitlikçi kurguyu hedeflemesine rağmen, aşırı düzenli ve hiyerarşik olması nedeni ile, hareket ve düzensizliğe arzu duyan insan doğasına aykırı bulunabilir. Böyle bir mekan kurgusu, boş vakit etkinliklerinin tüketime dayalı ve hatta bağımlı hale getirildiği Amerikan banliyöleri ile *anti-ütopya/distopyaya* dönüşmektedir. Chaney (1996, syf.31)'e göre, "Kitlesele tüketimciliğin vatandaşları için en mükemmel fiziksel biçim banliyö tipi yerleşimdir. Aslında, birbirinden ayırd edilemeyen, sıradan görünüşlü banliyö evleri insanı bunaltacak kadar standartlara uygun olmakla birlikte, şehirdeki halk tipi blokların kitlesele özelliğinden yoksundur." Güney Amerika'daki erken örnekleri yanısıra Avrupa'da eşitlikçi kent idealinin ters yüz oluşu, Amerikan banliyöleri örneklerinde günümüzde de görülen psikolojik ve sosyal patlamalar üzerinden gözlenebilir.

²⁰⁸ Kennedy (2013) The Guardian makalesinde bu ilişkinin en güncel örneği açığa çıkmıştır. Rönesans ve aydınlanmanın dayattığı biçimlere karşı gelen *Pre-Raphaelite Brotherhood* (İng.) olarak anılan (Ruskin 1851) İngiliz Romantik sanatçılardan oluşur.

I. Dünya Savaşı sonrası, savaşın yıkımlarına rağmen modernist işlevselciliğin ve makine estetiğinin, iyimser ve ütöpik yaklaşımlarla, sanat, mimarlık ve şehirciliğe yansıdığı örnekler yanısıra karamsar ve yıkıcı örneklerin de patlama gösterdiği bir dönemdir. *Fordist/seri* üretimin ezici organizasyonel yapısı, kapitalizmin hızla yayılması ve hızlı gelişmeler ile oluşan yabancılaşma duygusu, savaşın olumsuz etkisi ile birleştiğinde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın ilk yarısı süresince birbirinden farklı tutumların etkisi hissedilir. Le Corbusier, Haussmann, Tony Garnier gibi mimar ve plancıların kentsel kurgularında, modernizmi yücelten bir tavır ve -hızlı gelişmelerin yabancılaştırıcı etkisine rağmen- değişim arzusu kendini gösterir. Diğer yandan Bruno Taut ve Wenzel Hablik'in fantastik kurguları ideal kentlere olan inancın savaşla iyice zayıflayıp karamsarlığı aşma çabaları olarak görülen daha ütöpik yaklaşımlar içerir. Diğer yandan makineleşme, metropol yaşamı ve yabancılaşma gibi olgulara eleştiri getiren, karamsal kurgular da anti-ütopyalar olarak artış gösterir. Bu sonuncu yaklaşım(Eaton 2002, syf. 154-213), edebiyat ve mimarlık söylemleri kadar yeni gelişmekte olan sinemada da görülmüştür. Fritz Lang'e ait (1927) *Metropolis* ve Charlie Chaplin'in yönettiği *Modern Times* (1936) anti-ütöpik sinemanın en erken örnekleri arasında gösterilir.

Bu dönem aynı zamanda Bauhaus'un kurulup sanat, tasarım ve mimarlık eğitiminde disiplinlerarası metodun dünyanın bir çok farklı yerindeki akademilerce benimsendiği ve *avant-garde* yaklaşımların patlama göstermesi ile önemsenen bir süreç olarak ele alınabilir. II. Dünya savaşı sonrasındaki ütöpik ve deneysel kurgular kadar, bu dönemde ortaya çıkmış olan, hızlı ekonomi-politik ve teknolojik gelişmelerin, sosyal yapı ve mekanı sürekli değişime maruz bıraktığı, dolayısı ile insan-çevre-mekan ilişkisinin oldukça fazla gerilime maruz kaldığı süreçler olarak da görülebilir. Bu süreçlere ilişkin, *Alman Dışa vurumculuğu*, *Rus Yapısalcılığı*, *İtalyan Fütürizmi*, Fransa'da *Güzel Sanatlar Okulu*²⁰⁹ gibi örnek verilebilecek estetik tutumlar yanısıra, ütöpik tasavvurlar içeren sayısız mekânsal önerinin ana akım estetik kültüre eklendiği saptaması yapılabilir. Bu örnekler, II.Dünya Savaşı sonrası aykırı ve deneysel yaklaşımların yeniden üretiminde gündemde kaldığı kadar, yeni yaklaşımların üretilmesine de kaynak oluşturmaktadır.

Endüstrileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan bir olgu olan *modernite* ve getirdiği estetik kültür üzerinden, biçimlerin, biçemlerin yayılarak küreselleşmeye doğru yol

²⁰⁹ *École des Beaux-Arts* (Fr.)

alması alışkanlığı, endüstri sonrası toplumlarda mekânsal yaklaşımlarda da ifade bulur. Jameson (2009, syf.29)'un yorumuna göre, “ütopyalar Batı modernliğinin yan ürünü gibi görünürler.” Nerede üretilmiş olursa olsun ütopyaların²¹⁰, sistemlerde kitlenme ya da düzenin baskı ve sömürünün yaygınlaşmasına aracı olduğu zamanlarda üretilmesi ile ilintili olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Ancak, Mumford (1928)'un çözümlediği biçimde ele alınacak olunursa, ütopyanın, mimarlık ve şehircilikte yeni kurguları tetikleyen ikincil işlevi, estetik kültürde güncelliğini koruyan bilim-kurgu üzerinden nüfus etmesi ile fark edilir. Farklı bir perspektiften bakıldığında, bilim-kurgunun endüstrileşme, gelişen teknoloji, yaşamın daha karmaşık hale gelmesi gibi olguların arttığı 20. yüzyılda, mekânsal imaj üzerinden insana geri yansımaları üzerinden ütopyalara nüfus ettiği görülür. Bu süreçte ortaya çıkan ütöpik ya da deneysel kurgular, çağın problemlerine vurgu yapan, eleştiri getiren ya da çözüm aramaya girişen *distopyalar* olarak okunur. Mimarlık kuramcısı Sorkin (2011, syf. 5)'e göre ise, “totaliterliğin ütopyaadaki kaçınılmaz içkinliğinden korkanlar için distöpik temsiller, eleştiri üreten kişiyi aşırı kuralcılığın risklerine karşı yalıtma avantajına sahiptir.”

İki dünya savaşı sonrası yeniden yapılanma dönemi, gerek sosyal, kültürel, politik gerekse doğal çevre ve yapılı çevreye ilişkin tasarıların gelişmesinde, gerçekleşebilir ütopyalara olan düşkünlüğün açığa çıktığı bir süreç olarak görülebilir. Jameson (2009)'un farkettiği gibi ve “Mimarlık Alanında Anarşizme Yaklaşan Tutumlar” başlığında altında yeralan örneklerin de çoğunluk gösterdiği süreç göz önüne alındığında, 1960'lı yıllar 1920'lerde patlama gerçekleştiren ütopyaların etkisinde, gerçekleşme ve uygulama olanakları olan sıradışı öneriler ya da daha da soyut ütöpik kurgular ile karakterize edilebilir. Jameson (2009, syf. 294-304)'un örnek verdiği, Yona Friedman'ın Gerçekleştirilebilir Ütopyalar^{211,1} ve Buckminster Fuller'ın geleceğe yönelik mekânsal tasarıları gibi öneriler, evrensel birer tasarı sunmaları yanısıra sayısız alternatif mekânsal öneriye de fikir verir. Bu öneriler Jameson (2009, syf. 297)'un siyasi bulduğu kapalı ütöpik önerilerin aksine, “devlet ve sistem tarzı karşısında özgür” tutum barındırmaktadır. Bir diğer öne çıkan özellikleri ise, kullanıcıya verilen öneme vurgu yapan, doğa-insan-çevre-mekan ilişkilerinin, daha

²¹⁰ Usta (2005, syf.10)'nın Antikçağ Ütopyaları'nın sunuşunda değindiği ve Jameson(2009)'un da, Ütopya Denen Arzu'da yinelediği saptamalarında olduğu gibi, ütopyalar bozulma, baskı ve yaşamı zorlaştıran olguların artış gösterdiği yer ve zamanda ortaya çıkar.

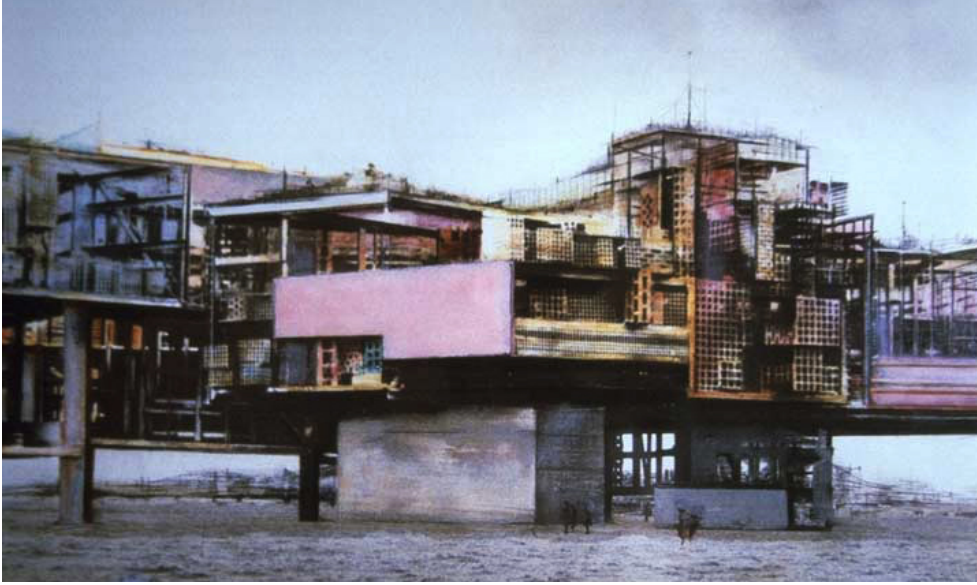
²¹¹ Utopies réalisables (Fr.)

sürdürülebilir, barışçıl ve insan gereksinimlerine duyarlı biçimlerde geliştirilmesine duyulan gereksinimi kavramalarıdır.

1960'ların ütöpik mekânsal önerileri içinde en fazla kullanılan ütöpik tasarı, *Durumcular* arasında da yer alan Hollanda'lı sanatçı Constant Nieuwenhuys'un *Yeni Babil*²¹² başlığında toplanan, çalışmalardan oluşan serisidir. Mimari unsurların hem araç hem de amaç halinde bir ütopyada buluştuğu *Yeni Babil* (De Zegher ve Wigley, 2001), Hollandalı sanatçı Constant'ın 1956 ve 1974 yılları arasında yaptığı bir dizi maket, bu maketlere ait fotoğraflar ile tasvir etmeye başladığı kent kurgularıdır. Constant, bu maket ve fotoğraflar sonrasında, bazı kentlerin gerçek turistik haritaları ile mimarların tasarım sürecinde kullandıkları temel materyalleri kullanarak ürettiği, eskiz, çizim ve kolajlar ile tek bir ütopyayı anlatır. Bu ütopyada, *durumcu* ideallerin etkisi kadar, Hollandalı tarihçi Johan Huizinga'nın 1938'de yazdığı, oyunun toplumsal yaşamdaki işlevini inceleyen *Homo Ludens* çalışmasının etkisi öne çıkar. *Yeni Babil*, doğasında *oyuncu* olan insana, kolonlarla yükseltilmiş yeni mekanlar ağı sunar. Önerilen mekanlar ağından oluşan ütöpik kentsel şema ya da, rasyonel ve irrasyonel biçimlere sahip doluluk ve boşlukların kombinasyonundan oluşan labirentler dizisi olarak Yeni Babil, insanların özgür ve bireysel olarak dönüştürebileceği, kullanacağı ve yeniden yapılandıracağı değişken bir oyun alanını temsil etmektedir. Oyun kullanıcının sürekli mekânsal tanımlamalar yapacağı mimari edime dayanmaktadır. Bu mimari oyunun mantığı, farklı bireysel ifadelerin kesişmesi ile oluşturacak etkileşimin geliştireceği yeni sosyal ilişki biçimleri, herkesin eşit ve ortak kullanımında olacak kentsel ve sosyal mekanlarında kollektif olarak sürekli yeniden biçimlenmesine dayanmaktadır. Böyle bir biçimlenme, insanlık tarihinde ortaya çıkmış diğer kollektif yapılardan daha özgür bir kollektivite ve onun değişen mekânsal gereksinimlerine ulaşma hedefindedir. Constant'ın ütopyasında, *Yeni Babil* başlığı ve farklı teknikler ile tasvir edilen bu kentsel ortamlarda, yalnızca mekânsal deneyim değil mekan üretimi, işlevlenmesi gibi mimari edimler herkesin katılabileceği *oyuncu* deneyimler olarak gündelik hayatın en önemli etkinliği olarak öngörölür. Mekan üretimi, özgür ifade ihtiyacını karşılamaktadır; Diğer yandan, mekanı süregelen tüm tasarım kurallarından ve projeden özgürleştirmektedir. Sosyal ve mekânsal etkileşim dışında, geriye kalan tüm insani ihtiyaçlar yerin altında makineler tarafından karşılanmaktadır.

²¹² *New Babylon* (İng.)

Yeni Babil, Batı kapitalizminin oluşturduğu tüketici bürokrasisine karşı, oyuncu yaratıcılığı önermesi ile, 20. yüzyılda, en çok tartışma açan ve yeni kentsel pratiklere esin veren fikir eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. De Zegher (2001, syf. 10)’e göre, “Savaş sonrası oluşan tüketici kültürü içinde, sanatın rolünü sorgulaması yanı sıra, yapılı çevre ve sosyal uzamın gelişmesinde sanatın rolünü değerlendiren, 20.yüzyılın en devrimci önerilerinden biridir.”

Şekil 4.16. Constant’ın Karışık Teknikte Yeni Babil İllustrasyonu

(De Zegher ve Wigley, 2001)

Güncel tasarım ortamları ve tartışmalarında, Constant’ın bu tasarısı sayesinde, bir arada kullandığı kavramlar olan, mekanla etkileşim, oyun, bireysel dışı vurum ve özgürlük gibi kavramlar, yeni sanatsal ve mimarlık tartışmalarında da tekrar ele alınır hale gelir. Beck (2000, syf.116-125)’e göre, bu dönemde ortaya çıkan mekânsal ütopyalarda, Constant ve Yona Friedman arasında teknik ve içerik benzerlikler kurulabilir. Bu iki sanatçı arasında etkileşim olduğu bilinmektedir. Ancak, bunlardan farklı olarak, Fuller’ın söylem ve tasarımlarının, teknik ütopyalar olarak daha çok bireysel ya da toplumun geri kalanından izole edilmiş mekânsal önerilere ilham verdiği düşünülür.

Constant ile, çağdaşı olan mimar ve kuramcı Yona Friedman’ın çalışmaları arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. (Friedman, 2013), Constant’ın çalışmaları insan ve

mekanla etkileşimin önemine vurgu yaparken, Friedman'ın önerileri daha çok ütopyik kurguların katılımcı ve uygulanabilir mekânsal önerilere dönüştürülmesi ve mekanı sosyal bağlamını ile bir bütün olarak ele alması ile güncel katılımcı ve deneysel yaklaşımlara örnek oluşturur. Friedman'ın ayrıca, Team 10, Giancarlo De Carlo, Bernard Rudofsky gibi aykırı mimar ve gruplar ile bağı bulunmaktadır. 1958 yılında *Hareketli Mimarlık*²¹³ başlıklı bildirisi ve aynı başlıkla kurduğu grup ile öne çıkar. TEAM 10 ve Constant'ın da aralarında bulunduğu mimar ve sanatçılar da bu gruba dahil olur. Dubrovnik'te 1956 yılında düzenlenen X. CIAM'da sunduğu bildiri devamında, 1962 yılına kadar eskizler, kolajlar ve metinler ile üzerinde çalıştığı *Uzay Şehri*²¹⁴, birçok açıdan Constant'ın *Yeni Babil*'i ile benzerlikler taşır. Ancak Friedman'ın *Uzay Şehri* (Friedman, 2013), *Yeni Babil*'e kıyasla sosyal bağlamı, Constant'ın çalışmasının ise sanatsal yönü ağır basmaktadır. *Uygulanabilir Ütopyalar*²¹⁵ başlıklı çalışması ile, ütopyik kurgularını basit uygulamalara dönüştürme arayışına girer. Birleşmiş Milletler ve UNESCO için çeşitli çalışmalar yürüten Friedman, Afrika, Hindistan ve Güney Amerika'da vasıfsız işçilerin istihdamını sağlayacak sosyal projeler üretmiştir. Hemen hemen tüm çalışmalarında, mimarın ve sanatçının üstlendiği ya da üstlenmekte yetersiz kaldığı toplumsal rolüne eleştiri getirmiştir. Ancak, Bilimsel Bir Mimarlığa Doğru çalışmasında (Friedman 1980), mimarlığa ilişkin bir dizi kural önermektedir. Aynı dönemde, benzer bir tutum da Asya'da kendini göstermiştir.

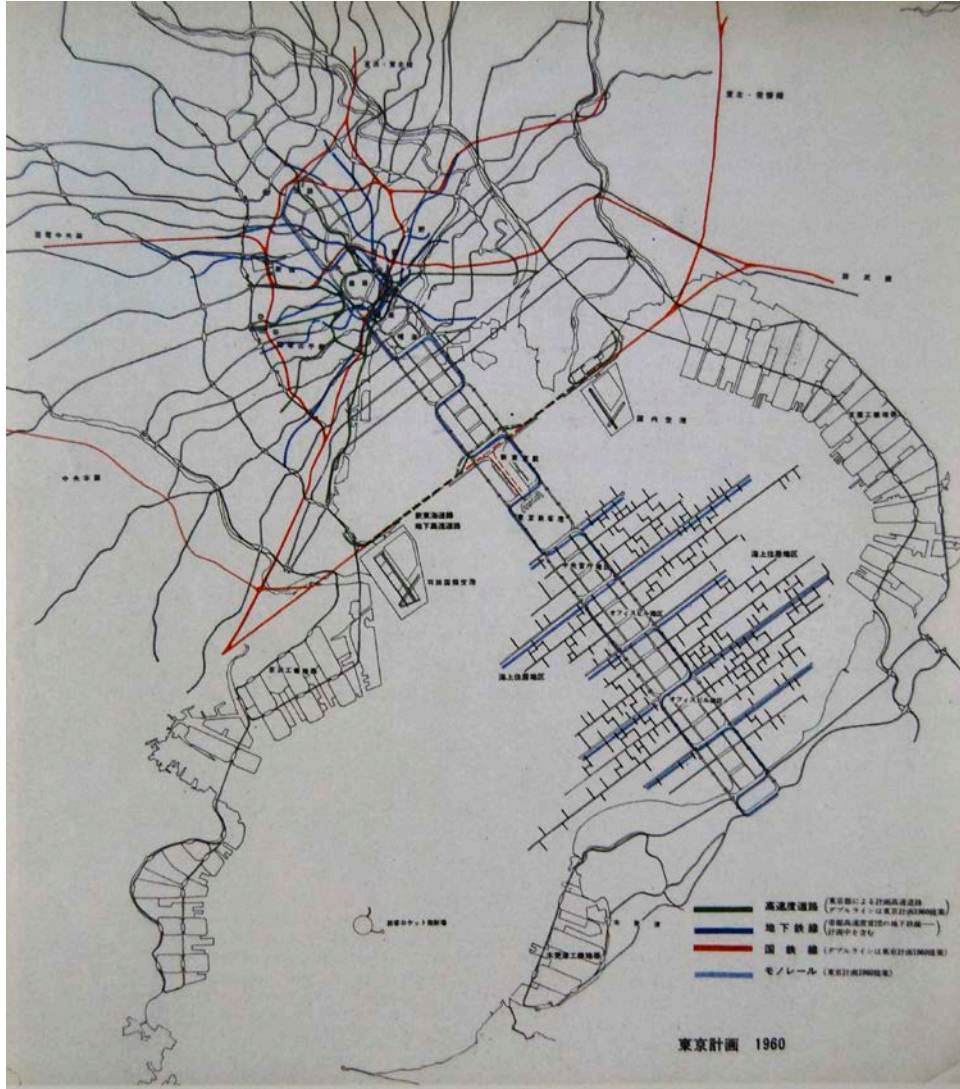
1959'da Otterlo'da düzenlenen CIAM'da, Kenzo Tange ve bir grup Japon mimar, *Metabolist Mimarlık* başlığı verdikleri bildirilerini okur. 1960'larda Kenzo Tange ve öğrencilerinden oluşan *Japon avant-gardistleri* olarak da anılan *Metabolist* grubu, Friedman'ın yaklaşımlarından etkilenmiştir. Ancak *Metabolistler*'in kentlerin organik büyümesine ve yapılar ile doğa arasındaki uyuma yönelik yaklaşımları, ütopyik tasarımlarını çeşitli yapılarla uygulamaya geçirmeleri ile diğer ütopyistlerden biraz daha farklıdır. Kisho Kurokawa'ya ait 1972 yapımı *Nagakin Kapsül Kulesi* uygulamaya yansıyan ve *Metabolist* tavrı yansıtan örneklerden yalnızca biridir. Bunun yanı sıra Arata Isozaki, Kiyonori Kikutake gibi mimarlar da *metabolist* harekete bağlı ütopyik tasarımlar geliştirmişlerdir. (Alison, Brayer ve diğerleri, 2006, syf.128-139) Kenzo Tange'nin "Tokyo İçin Bir Plan 1960" başlığında bir kitapçık

²¹³ GEAM -Groupe d'Études d'Architecture Mobile (Fr.)

²¹⁴ Ville Spatiale (Fr.)

²¹⁵ Utopies Réalisables (Fr.)

ile tanıtıma sunduğu Tokyo Planı (Kenzo Tange Ekibi, 1965), *Metabolist* tutumun erken örneklerinden biridir. Tange'nin doğal akışı temsil eden çizgisel yaklaşımı, süregelen ııınsal şemalardaki otoriter ve kent şekirdeğini ayrıcalıklı bir kitleye ayıran tutuma karşı gelmektedir. İnsanlar arası temas kadar mekanlar arası temas, Tange'nin kurgusu arkasındaki en önemli kriter olarak ifade edilmektedir. Tange (Kenzo Tange Ekibi 1965, syf.17-34)'ye göre, hayatın doğal akışı ve hızı kentlerin büyümesinde kendini göstermektedir. Ancak bu büyümenin merkeze odaklanmış ııınsal bir düzenekte olması, merkezin önemli konumunu arttırmakla birlikte, kent içindeki akışı sınırlamaktadır; Başka bir ifadeyle, kentin metabolizmasını yavaşlatmaktadır.

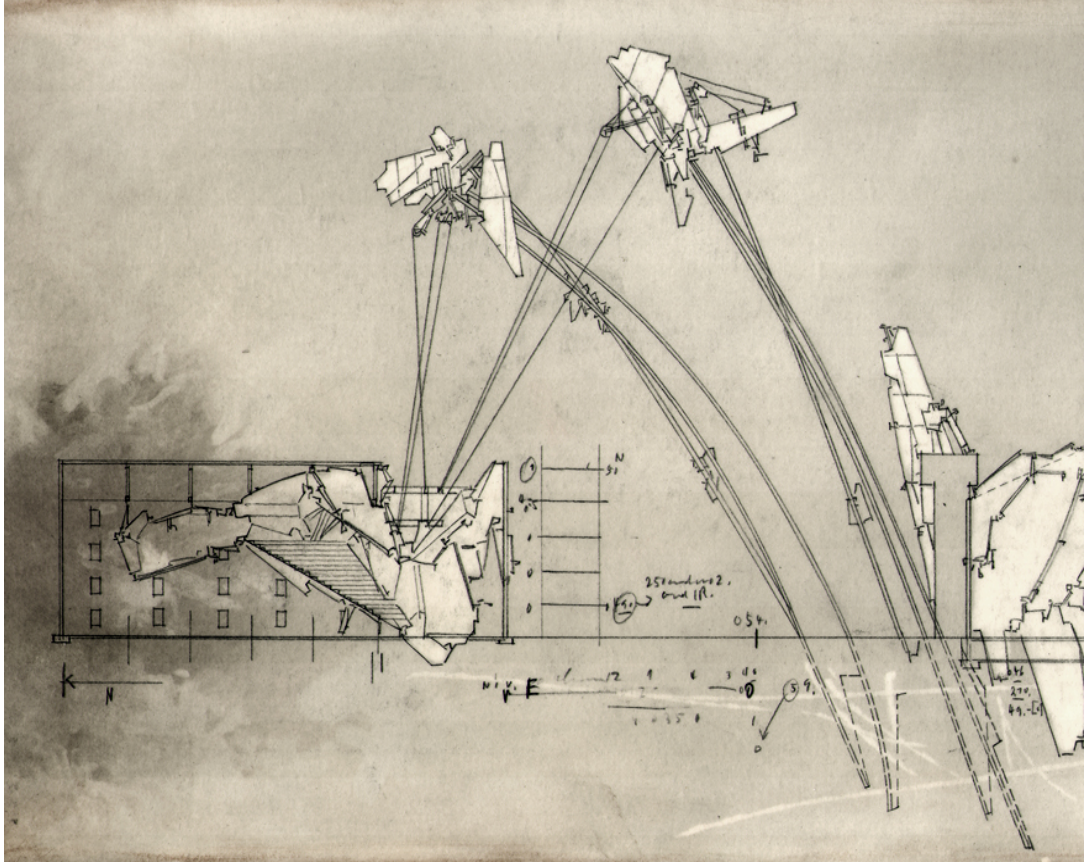

Şekil 4.17. Tange ve Ekibine Ait Tokyo Planı (Alison, Brayer ve diğerleri, 2006)

1970'lerin başında ütöpik kurguların uygulanabilir uyarlamaları, alternatif yaşam alanları olarak *ideal kentlere* yönelik ilgiyi göstermektedir. Diğer yandan, yalnızca uygulamaya konulması istenen, toplumsal ütöpik kurgularda, alışılmışın dışında mekanlaşma biçimleri görülür. Buna paralel olarak, mimari eleştiri ya da toplumsal eleştiri niteliğindeki kavramsal sanat çalışmaları da aynı dönemde artış gösterir. Böyle bir ortamda mesleki kavram ve pratikleri sorgulayan mimar ve tasarımcılar, ütöpik tasarıların verdiği esinle, tanımlanan sorunları da kavrayacak alternatif fikirler üretmeye girişirler. Pascal Häusermann'ın amorf hücrelerden oluşan tasarımları, Kisho Kurokawa'nın 1970 Osaka'da düzenlenen Dünya Fuarı'nda uygulamaya geçen *Kapsül Evi*, Gianni Pettena'nın *Buz Evler* yerleştirmeleri ve Gordon Matta-Clark'ın *bina kesikleri* gibi bir çok örnek, 1980 sonrasında mimarlık ve sanat ortamında üretilen eleştirel ya da aykırı tutumların öncüleri olur.

1990'ların ütopyaları ve ideal mekânsal oluşumlarında ise, sanayileşmenin hızlandırdığı üretim ve hızlı tüketime bağlı olarak kaynakların tükenmesi ve paralelinde devam eden savaş, açlık, soykırım, politik baskı ve yaşam alanlarının darlığı gibi problemlerin etkisi bulunur. Mimar Lebbeus Woods(2010)'un *Yüksek Evler*²¹⁶ başlıklı çalışması, 1990'lardaki bu tutuma örnek oluşturur. 1992-1995 yılları arasındaki kuşatmada yıkıma uğrayan Saraybosna'nın Maijn dvor kesiminde bulunan eski tütün fabrikası binasının bulunduğu alan için önerilmiştir. Çelik kablolar ile yükseltilmiş evler mimari bir metafor olarak kentin gökyüzünü işgal ederken, yersizleşmiş kentlinin mekanını iade etmektedir. Savaşın yıkımı ile oluşan binanın yarıklarına uzanan bu yapıların kullanıcısı savaş yıkımı ile değişmiş olan kenti yeniden keşfetmek durumundadır.

²¹⁶ The High Houses (İng.)

Şekil 4.18. High Houses Çizimleri (Woods, 2010)

İki dünya savaşı sonrası ütopylar, dünyada öne çıkan olgular çerçevesinde, eğilimlerine göre dönemselleştirilebilir, ya da belirli süreçlerde ortaya çıkan baskı ve ilişkilerde kopmaya neden olan olgulara tepki olarak ortaya çıkan ütopik tasavvurlarda artış gözlenebilir. Bu bakış açısı, ütopyları dönemsel olarak öne çıkan olgular çerçevesine oturtacak bir indirgeme olarak değil, insan-çevre-mekan ilişkilerinde kopukluk, baskı ve kötüleşmenin değişen karakterine bağlı olarak, hayal edilen dünya, yaşam ve yaşamın akacağı mekana yansımalarının değerlendirmeleri olarak okunabilir.

1960'ların ütopyları, 68 hareketlerinin dünyanın farklı kesimlerinde yansıma bulması devamında, 1970'lerden itibaren mekan-kullanıcı ilişkisini daha da önemseyen, uygulamaya yatkın ve süregelen ana akım mimarlık ve şehircilik anlayışları içinde radikal bulunan önerilerin etkisine girmiştir. Aykırı sosyal ve mekânsal önerilerin, 1960'larda artış gösterip estetik kültürde yaygınlaşması da bu önerilerin uygulamalarına duyulan ilginin artmasında etkili olmuştur. Aynı dönemde,

alternatif yaşam biçimleri ile karşı kültürü temsil eden birçok *komün*²¹⁷ topluluk daha özgür, ekolojik, barışçıl veya sürdürülebilir yaşam arzusunu oluşturdukları mekanlara yansıtmıştır. Bu komün oluşumları yanısıra, kapitalizm ve makinalaşma ile yaşam ve barınma olanakları azalan insanın, işgal etmek ve yasadışı yapılaşmaları ile *defakto* mekanlaşmasının kaçınılmaz artışına da neden olur. John F.C. Turner'ın inşa etme özgürlüğünü savunan çalışmaları gibi Hassan Fathy, Arif Hasan gibi birçok mimar sosyal bağlamı olan katılımcı projeler geliştirmiş ve uygulamaya geçirmiştir. Bu sosyal ve mekânsal kurgular, 1990'lardan itibaren *sosyal bağlamı olan sanat*²¹⁸ projeleri ile (Thompson 2012), yeni bir sanatsal etkinlik olarak görülmektedir. Bu etkinliklerde, mekanın bir ifade aracı olarak sanatsal içerik bulması, sosyal ve mekânsal önerilerin, sanatsal projeler olarak üst kültür grupları arasında da popüler hale gelmesine aracılık eder.

Günümüzde kimi sanatçı ve mimarlar, toplum bilimci, mühendis ve hukukçular ile işbirliği kurarak, başta insan hakları olmak üzere, zamanın getirdiği problemlere karşı toplumsal bilinci arttırma görevi üstlenmeyi sanatsal yaklaşımların dışında bir gereklilik olarak görmektedir. Mesleki pratikte, kar ve ün elde etmenin dışında, sivil toplum örgütlenmelerinde aktif rol alan mimarlar da bulunmaktadır. John F.C. Turner, Hassan Fathy ve Arif Hasan gibi mimarlar(Özkan 2011, syf. 2), yapıllı çevrenin sorunları kadar zor koşullar içinde bulunan insanların sorunlarına da çözüm aramaya yönelmiştir.

Deneysel veya ütöpik yaklaşımlar öneren mimar ve tasarımcıların, daha çok kullanıcı gereksinimlerine odaklı kişiselleştirilebilir ve katılımcı yaklaşımlar önermesi kadar, günümüzde katılımcı yaklaşımların yaygınlaşmasında öncü sivil toplum örgütlerinin ya da banzeri girişimlerin de bu ütöpik ve deneysel kurguları referans aldığı bilinmektedir. Bir anlamda mekânsal ütopyalar, katılımcı mekânsal yaklaşımlar ve mekânsal unsurların ifade aracı olarak kullanıldığı sanatsal öneriler arasında üçlü bir bağ olduğu düşünülebilir. Bu bağ barınma, sağlıklı bir çevrede yaşama ve ifade özgürlüğü gibi gereksinimler ile oluşur. Bu bağlamda, dünyada öne çıkan örneklerde, her mekânsal kurgunun ortaya çıktığı dönemin dinamikleri yansıtılmaktadır. Bunun anlamı, insan üzerinde etki bırakan olgular uygulamada karşılık bulamadığında hayal gücü kurguları / tasavvurları olarak ifade edilmekte, bunun bir sonraki aşaması ise bu

²¹⁷ Beraber çalışıp geliri paylaşmak üzere bir araya gelen topluluk. (TDK, 2013)

²¹⁸ Socially Engaged Arts (İng.)

kurguları uygulamaya koymak olmaktadır. Mekan bir ifade aracı olarak, insanın nasıl bir dünya istediğini göstermektedir.

4.3.2. Mekansal Unsurların İfade Biçimi ve İçeriği Olarak Kullanılması:

Günümüzde büyük kentlerde üretilen, ekonomi-politikaları kendine tabi kılabilen ve kitle iletişim araçları kadar etkili olabilen karakterde bir estetik kültürden bahsedilebilir. Medya, moda ve sanat aracılığı ile küresel ölçekte dolaşıma giren yenileyici biçim ve biçemlerden oluşan bu kültür ağı, süregelen biçim ve biçimleri sürekli değiştirmekte ya da yeniden üretmektedir. Endüstrileşmenin yol açtığı hızlı değişimleri görece doğru değerlendirmek kadar, bu değişimleri yorumlarken yeniden üreten entellektüel bakışın da sorgulanma ihtiyacının doğduğu, yeni bir sürece girilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı süreçte, mekanın bireysel ve toplumsal anlamlarına daha fazla ilgi gösterilmesi, bu biçimlerin üretildiği ve tüketildiği mekanlar olan kentlerin daha önceki *çok halklı/kozmopolit* metropoller karşısında ani yükselişi ile de paralellikler taşır.

20. yüzyıl, mekana atfedilen anlamların, yalnızca mekan yapma uzmanlığını ya da kullanım haklarını elinde bulunduranlar tarafından yorumlandığı değil, başka bir çok açıdan da mekanın estetik kültürün aynası olarak görülüp sorgulandığı bir dönem olarak tarflenebilir. Başka bir deyişle, mekan disipliner kalıplar içinde ele alındıkça, farklı ve normlardan daha bağımsız ortamlarda mekânsal dışa vurumlar üretilmesi bu dönemde belirginleşmiştir. Endüstrileşme ve hızla yayılan kapitalizme olan tepki yeni sanatsal hareketler üzerinden izlenmiş olduğu kadar, -bu hareketler ile gündeme taşınan özel ve kamusal alan tartışmaları dışında-, mekânsal unsurların somut ve soyut olarak farklı kurguların, kullanımların, sorunların, çözümlerin, bildirgelerin içinde yeniden ele alındığı görülür. Süregelen yaklaşımlarda mekanın kullanımları, farklı amaçlara yönelmekle birlikte, belirli bir fikrin ve kurgunun ifadesinde içerik olarak yer alması, genel bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Bu gibi dışa vurumların, hukuki, politik ve ekonomik sınırlamalardan bağımsız olma ihtiyacı, bu sınırlayıcı düzeneklerin baskı aracı haline geldiği mekan ve zamanda artar.

Toplumsal kriz ve patlamaların tarihine bakılacak olduğunda, insanın bireysel ve sosyal ifadelerini kısıtlayan düzenekler, tepki nedeni olduğu kadar, kısıtlama aracı haline gelen mekanın da bu ilişkiler çerçevesinde etkili olduğu ortaya çıkar. Bu bölüm kapsamında ele alınmış olan örneklerden, bireysel ve kitlesel dışa vurumların, mekanın sürekliliği üzerinden kalıcılık ve etki arttırdığı anlaşılmaktadır. Mekanın, - mağara resimleri ile başlayan-, dışa vurum ihtiyacında bu amaçlarla araçsallaşması, ilkel duvar yazıları ve resimleri ile başlayıp, günümüzde anonim dışa vurumlar grafitiler ve mekânsal yerleştirmelerle sürmektedir. Bunlar dışında, mekanın özgür ifadede araçsallaşması, toplum bilimci düşünürlerin sorgulamaları haricinde, toplumsal nabızı, ya da insanın çevresi ve etkileşimde olduğu mekan ile ilişkisini yorumlayan sanatçıların eğilimi olmuştur. İnsanın varlığını ortaya koymak ya da kendini gerçekleştirmek üzere başvurduğu bu ifade biçimleri psikolojik ve sosyal bir gereksinim olarak kabul edilmekle birlikte, estetik, politik ve hukuki kabuller içinde yer almamaktadır. Kalabalık kentlere özgü bir müdahale ve mekânsal kuşatma olarak yorumlanan duvar yazıları, duvar resimleri²¹⁹ ve grafitiler, kalıcı yüzeylere yansıtılan, aidiyet ve kurallardan bağımsız tepkiler ve dışavurumlardır. Kamusal ve özel alanın yasal tanımları ve hukuki düzenlemeler yolu ile, birçok ülkede yasa dışı olan bu ifade biçimleri, iktidar unsurlarının kamusal alanda kısıtlamakla yükümlü olduğu yasaklar arasındadır.

Şekil 4.19. İstanbul Galata'dan Grafitiler (Eser Yağcı, 2010)

²¹⁹ mural (İng.)

Baudrillard (2002, syf.123)'a göre, kente özgü yeni bir müdahale biçimi olarak grafiti, “parçalanmış ayırıcı göstergeler alanına” dönüşmüş ve “toplumsal ilişkilerin simgesel anlamda yok edildiği” mekanlar olan kentlerde, sınıflandırılmış insanlar, dışında kaldıkları ya da boğucu hale gelen hakim kültüre tepkilerini, o kentlerin yüzeyleri üzerinden dışa vurmaktadır. Duvar resimlerine yansıtılan tepkiler²²⁰, yalnızca Batı kültüründen etkilenen toplumlara ait yeni bir olgu değildir. Ancak grafiti üzerine yapılan çalışmalarda (Ganz 2004, syf.8-19), Avrupa’da dünya savaşları sonrasında ve Amerika’da 1970’lerde patlama gösteren bir grafiti kültürünün beş kıtada metropoller üzerinden yayıldığından bahsedilir.

Almanya’da Berlin Duvarı üzerindeki politik yazılar, Hollanda, İngiltere ve İspanya’dan tüm Avrupa’ya yayıldığı ileri sürülen grafiti(Ganz 2004, syf.191), kamusal alan ve kamu malları üzerine yapılan müdahaleler, vandal suçlar kategorisinde birçok ülkede yasaklanmıştır. Avrupa’da olumsuz bulunan politik olgular kadar 1980’lerde punk müzik ile özdeşleşen, Amerika’da ise New York kentinin ötekileştirilen toplulukları ile Hip-Hop müzik ile kendi alt kültürlerini oluşturan bu ifade biçimi, bir sokak sanatı olarak izinli duvarlarda yer almaya başlamıştır (Miles, 1989). Böylelikle, popüler kültürü temsil etmeye başladığı dönemde, profesyonel illüstrasyon ve grafik tasarımları yapan sanatçıların siparişle yaptıkları duvar resimleri de, bu anonim, bağımsız ve özgür ifade yönteminin, kısmen ticarileşerek hakim sisteme uyumlanmasına aracılık etmiştir. Oysa, Ganz (2004), çeşitli örnekler üzerinden, kimi ülkelerde, yasadışı yazılar ve grafitilerde yaygın olarak kullanılan sprey boyaların yasaklandığı dönemde bile, grafiticilerin tebeşir, *aerosol* ve renkli *marker*larla kentlere müdahale etme tutumlarını sürdürdüğünden bahsetmektedir.

Erdoğan(2009, syf.79-91)’a göre, 1990’lı yıllarda, özellikle Amerika’da, tüm yasaklara rağmen patlama gösteren grafiti, bir çok ülkede suç olarak görülmektedir. Buna karşın Clark (2011, syf. 45, 87-101)’ın örnekleri üzerinden, Rusya’da ve Meksika’da yönetimin siyasi ideolojisini sergilemek amacı ile, devlet desteğiyle sanatçıların duvar resimleri ve çeşitli yerleştirmeler yaptığı dönemlerde, izinli resimler ile izinsiz karşıt müdahaleler kimi yerde iç içe geçtiği görülmektedir.

²²⁰ İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden bu yana varolduğu bilinen ve mağara resimlerinin ortak alanların yüzeylerine sığması olarak yorumlanan-

Kamusal alanda sanatın, siyasi propaganda aracı olarak kullanımına, en çok örnek gösterilen Berlin Duvarı'nın doğu yüzü, simgesel özelliğini kalıntılarında taşımaktadır.

“Anarşizmin Estetik Kültürle İlişkisi ve Mekanın Bu İlişkideki Konumu” ve “Yeni Mekan Anlayışlarına Esin Veren Sanatsal Yaklaşımlarda Anarşizme Yaklaşan Tutumlar” alt başlıklarında, sözü geçen, karşı kültürün kültür endüstrisine emilebilme riski, bu kentsel ifade biçimlerini de kapsar hele gelmiştir. 80’lerde yayılmaya başlayan grafiti kültürünü yorumlayan Baudrillard (2002, syf.123)’a göre, kentle ilişkili bu müdahale biçimlerinde, “bu kez müdahale edenler, kenti ekonomik ve politik bir iktidar alanı olarak değil, iletişim araçlarına, göstergelere ve egemen kültüre ait iktidarın zaman/mekanı olarak algılamaktadır”. Bu metin içinde, egemen kültür ve moda ilişkisi de ele alınmakta, modayı oluşturan “kod egemenliği”nin, sistemin ötekileştirdikleri tarafından nasıl kırıldığı açıklanmaktadır. Ancak, aynı sitem, bu aykırılıkları, yine moda sistemi sayesinde kendine uyumlayabilmektedir. Bu açıdan bakışta, yalnızca kültür endüstrisi üzerinden değil, göstergebilimsel bir irdelenmeden bahsedilebilir.

Gerek kültür endüstrisi bazında, gerekse göstergebilimsel okumalarda, modanın yeniden üretim işlevi, egemen olanın hizmetinde gözüktür. Grafitilerin müzelerde, müzayedelerde yer almaya başlaması, parklarda izinli grafiti duvarları tasarlanması ve grafiti festivalleri düzenlenmesi bu ifade biçimini ehlileştirip, anonimliği ve aykırı mesajlarını, ehlileştirmektedir. Böylelikle, ortada olan değerler arasında, aykırılık sınırında kalmaları nedeniyle, marjinal olarak nitelendirilebilecek bu ifade biçimleri, iktidarın onayı ve izni ile gerçekleştirilebilir hale gelmektedir, ya da kültür endüstrisinin kullanımına girmektedir. Belediyeden galeri sahibine kadar çeşitlenen ekonomik, politik ve kültürel iktidar odakları, sundukları ya da pazarladıkları kısıtlı özgürlük ortamlarında ve ifadelerinde, özgürlüğün insiyatifinin kendi ellerinde olduğunu hatırlatacak bir bilinçaltı oluşturmaktadır.

Şekil 4.20. Taksim Gezi Parkı'nda Düzenlenen Graffiti Festivali (URL-27, 2011)

Bu ifade biçimleri, tersinme döngüsü içinde, egemen kültür, sistem, iktidar yapıları tarafından kısıtlananları, yeni ifade biçimleri ve alanları bulmaya zorlamaktadır. Bu döngüyü gösteren en belirgin örneklerden biri, Almanya'nın Berlin kentinde yıkılan ve son kalıntıları UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine alınması çalışmalarına konu olan, aynı zamanda açık hava müzesi iken kentsel dönüşüm ile çeşitli parçalarını yitiren *East Side Galerisi*dir.

Şekil 4.21. Berlin East Side Açık Hava Galerisi (Eser Yağcı, 2009)

Berlin *East Side* Açık Hava Galerisi, Friedrichsain-Kreuzberg sınırında bulunan Berlin Duvarı kalıntılarının doğu yüzeyinde, yüzden fazla sanatçının yaptığı duvar resimlerinden oluşmaktadır. Duvar yıkılana kadar, politik yazılar ve resimleri kamufle eden bu yüzeylerin kentsel dönüşüm ile kaldırılan ve yıkılan parçalarına rağmen, Berlin'e ait turistik rehberlerde görülmesi gereken yerler arasında yer alır. Sanatçı girişimleri ve kurulan sanat organizasyonu aracılığıyla (URL-28, 2013), izinli bir duvar üzerine yapılmış bu resimler, Berlin Duvarı'nın taşıdığı simgesel anlamları depolitize etmekle kalmayıp, grafiticilerin ve vandalların müdahaleleri ile, yıllar içinde eski görünümüne tekrar bürünür. 2000 yılında, duvar yazılarını kaplayan ve zarar görmüş duvar resimleri restore edilmeye başlanır. Ancak 2006'da, bir kısmı batıya kaydırılan duvarın kalan son kısmının 20 metreden fazlası, 2013 yılı Mart ayında bir gökdelen konut projesi inşaatı nedeniyle, protestolara rağmen polis kontrolünde yıkılır.

Burdasınız : Anasayfa > Dış Piyasalar > East Side Gallery'i yıkılıp yerine lüks bina yapılacak!

East Side Gallery'i yıkılıp yerine lüks bina yapılacak!

**DAİRE SAHİPLERİNE
PARİS'TE TATİL!**

Berlin Duvarı'nın 1.3 kilometre uzunluğundaki bir parçasının üzerine kurulan ve dünyadaki en büyük açık hava galerilerinden olan East Side Gallery'nin yıkılıp yerine lüks rezidans yapılacak

1 Mart 2013, Cuma / 14:02

MARMAROOM
0216 427 60 61
evko meot
güvencesi ile...

OTO WORLD
ASYA'DAN
BANKA KREDİSİ
İLE KOLAY
ÖDEME FIRSATI!

Like 0 Paylaş 0 Tweetle 0

Arkadaşına Öner

A+ Büyüt A- Küçült

Şekil 4.22. Berlin East Side Açık Hava Galerisine İlişkin Haber (URL-29, 2013)

Banksy (2006) takma isimli İngiliz anonim sanatçı, sistemin ezici unsurlarını grafitiler ve sabotaj niteliğindeki yerleştirmeler aracılığı ile eleştirirken, bu yöntemlerle kentlerin kamusal ve özel ayırdetmeksizin tüm yüzeylerini kuşatmaktadır. Londra’da yaşadığı sanılan anonim sokak sanatçısı, spreylere boyalar ile İngiltere, Filistin-İsrail Utanç Duvarı yanısıra dünyanın birçok yerinde bıraktığı izler ve yerleştirmeler ile uluslararası boyutta takma adını duyurmuştur. Banksy’nin çalışmaları çeşitli katalog ve ticari ürünler yolu ile yeniden üretilip eleştirdiği düzenin bir parçası haline getirilmiştir. Çeşitli müzelerde satılan fotoğraf katalogları ve turistik hediyelik eşyalarda kullanılan Banksy yerleştirmeleri, İngiltere kültür endüstrisinin en çok pazarladığı karakterlerden biri haline gelmiştir. Banksy’e ait politik ve sosyal eleştirel grafitiler müzelerde poster, hediyelik eşya ve katalogları satılacak kadar popülerleşmiştir.

Şekil 4.23. İngiliz Telegraph Gazetesi Haberinde Banksy’e

Ait Duvar Müzayedede (URL-30, 2013)

Şekil 4.24. Banksy’ye Ait Grafiti Müzayedede: Banksy’ye ait çalışma, sanatçının izni ile Sotheby’s Londra 2008 Temmuz müzayedesinde 174,500 Pound karşılığında satılır. (URL-31, 2011)

Banksy, günümüzde kültür endüstrisi ya da Baudrillard’ın entellektüel modalar olarak nitelendirdiği bu çelişkiler ağını vurgulamak amacı ile, “Çıkışlar Hediyelik Eşya Dükyanından” (Exit Through the Gift Shop, 2010) adlı yarı belgesel nitelikteki filmin yapımcılığını üstlenmiştir. Bu eleştirel film, vizyona girmese de bağımsız film etkinliklerinde gösterilmiştir. Banksy’nin ele aldığı bağlamda, grafiti kültürü gibi kay-kay , hip-hop gibi alt-kültür grubu olarak nitelendirilen kültür/alt-kültür gruplarını anlatmaya girişen film çalışmalarının sayısı, 1990’lı yılların sonundan itibaren artmaktadır. Grafiti ve sokak sanatının, “sektörleşen kültür” (Wu 2005) içinde moda haline gelmesi ile, mekânsal ifade biçimlerinin ehlileşmesi ve ifade gücünü yitirmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak bu olgu diğer toplumsal sorunlar gibi, bağımsız sanatçılar ve sanatçı kolektiflerinin, kamusal alanı ifade ve etkileşim mekanları olarak yeniden keşfetmeleri şeklinde tepkilere konu olmaktadır. Tarih boyunca, ifade özgürlüğünü hedef alan iktidar yapılarına karşı gelen bu gibi sanatçılar olmuştur.

Şekil 4.25. Kralın Yontusunu Yapan Assurlu sanatçı (Sevin 2010, syf.14):Assurlu Sanatçı kralın yontusunu dayatılan kurallara bağlı olmaksızın yorumlamış, kraldan sonuçta ortaya çıkacak ürünü gördükten sonra yargıya varmasını istemiştir.

Kralın yontusunu yapan bir Assurlu sanatçı (Sevin 2010), yönetimin belirlediği kalıpların dışına çıkmış ve bu kalıplar dışındaki sanatçı tasvirine olanak vermeyen yönetimin baskıcı tutumunu eleştiren bir mektubu Assur Kralı'na hitaben yazmıştır. İ.Ö. 10-6. yüzyıllar arasında Sevin (2010, syf.14-15),’in çalışmasına göre, resim sanatında “Yeni Assur” olarak adlandırdığı dönemden bu yana, sanatı ve ifadeyi baskı ve denetim altına alan tutumlar karşısında tepki ve aykırı tutumlar olduğu anlaşılmaktadır. Clark(2011, syf. 149-157)’a göre ise, “kavramsal sanat ve performans sanatına dayanan” yeni örneklerde, sanat ve politika ilişkisinde denetim ve kısıtlamaya karşı tepki olarak, sanatçılar daha da radikalleşmiş, hatta muhalif uygulamalar olarak protestolarını, sanatsal yöntemler ile dışa vurmaya yönelmiştir. Miles (1989, syf.1-15)’a göre, özellikle Batı dünyasında, 1970’lerde sanatın kamusal alandaki gücünü farkedene politikalar karşısında, sanatçılar da, 1980’lerden itibaren, sanatı gündelik yaşamın aktığı kamusal mekanlara ve yüzeylere taşıma eğilimini arttırmıştır. Daha çok, sosyal problemlere odaklanan bu sanatsal yaklaşımlar üzerinden, yaratıcı-yıkıcı eylem biçimlerinin, ifade alanı daralan sanat izleyicisine de yansıdığı varsayılmaktadır. Günümüzde, kamusal alanda bağımsızlık vurgusu ile

yapılan sanatsal ya da *karşı-politik* müdahaleler artış gösterdikçe, bu müdahalelerin simgesel anlamlarını ters-yüz edecek kurumsal ya da otoriter yaklaşımlar da artmaktadır.

Şekil 4.26. İstanbul Grafiti Festivali’nde Yapılan Bir Grafiti (Eser Yağcı, 2011): Kent Düşleri Atölyesi katılımcısı Marmara Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencileri tarafından, İstanbul Büyükşehir Belediyesi gençlik meclisi tarafından 24 Temmuz 2011’de, Taksim Gezi Parkı’nda düzenlenen “Meeting of All Stars” grafiti festivalinde sonradan alınmak üzere ahşap plakalara yapılmıştır.

“Yeni Mekan Anlayışlarına Esin Veren Sanatsal Yaklaşımlarda Anarşizme Yaklaşan Tutumlar” altbaşlığında değinildiği gibi, iktidar yapıları ve bireyler arasında, özgür ifade kısıtlamaları nedeni ile ortaya çıkan gerilim ve çekişme, gerek *ötekileştirme* yoluyla yabancılaştırılan birey ve gruplar, gerekse sanatçılar tarafından daima mekana yansıtılmaktadır. Aynı alt başlıkta, kurumsallaşma ve özel mekana alınmak yolu ile bu tutumlar ehlileştirildikçe, anarşiye daha da yaklaşan tepkilerin ortaya çıkmasına değinilmiştir. Bu bölümde ise, baskının mekan üzerinden yoğunlaşmasının, ifade alanlarında, çeşitli kırılma ve yeni oluşumlara olan gereksinimi tetiklemesi arasındaki ilişki belirginleşmektedir. Bu anlamda, 2000’li

yıllarda, *entropik*²²¹ yaklaşımların sanatsal uygulamalar kadar kuramsal tartışmalarda da artarak yer edindiği görülür. Chomsky(2013)'nin, İşgal²²² hareketlerine yönelik yorumlarından önce, sanat kuramcıları (Kester 1998), yeni muhalif ve eleştirel sanat biçimlerinin, sistem içinde baskı yoğunlaşmasını hangi dışa vurumlarda yorumladıklarını ele almışlardır.

Şekil 4.27. Entropa Yerleştirmesi (URL-32, 2013): Avrupa Birliği Binası, Brüksel, Belçika.

2009 yılında Çek Cumhuriyeti Avrupa Birliği dönem başkanlığını temsilen, Çek heykeltıraş David Černý Brüksel’de Avrupa Birliği Binası üzerinde sergilenmek üzere “Entropa” adlı yerleştirmeyi hazırlar. Yerleştirme, açılışı ile büyük bir politik tartışma başlatır, çünkü Avrupa Birliği üyesi ülkeler, bu üç boyutlu yerleştirmenin sınırlarında, kültürel zaafı ve genellemelerini taşıyan haritalar ile tasvir edilmiştir. Bu yapıt, diğer ülkelerden katılımcı sanatçıların kolektif çalışması olması gerekirken, Černý ve asistanları, şüphe uyandırmamak için, diğer ülke katılımcıları adına sahte sanatçı kimlikleri de tasarlamıştır. (URL-33, 2009)

Gordon Matta-Clark ve Krzysztof Wodiczko, sanatta *entropi* yolu ile, sistem eleştirilerini uluslararası boyutta görünür kılan sanatçılardır. Matta-Clark (Lee, 2000), Cornell Üniversitesinde 1968’e kadar mimarlık ve şehircilik eğitimi görür. 1963 yılında Paris’e giderek Sorbonne Üniversitesi’nde edebiyat dersleri de alır. Amerikalı

²²¹ Entropi, Arnheim (1971) tarafından, sanatta düzen yıkıcı ya da rahatsız edici düzeni sanatsal dil ile dağıtan anlamında kullanılmıştır. Tez bağlamında yaratıcı-yıkıcı sanatsal edimler için kullanılmaktadır.

²²² Occupy (İng.)

aktivist sanatçı 1970’lerde, mimariyi sanat içeriği haline getirerek sanatsal üretimin ve aktivist eylemin iç içe geçtiği yeni bir yöntem keşfeder. *Bina kesikleri*²²³ olarak adlandırılan bir dizi çalışmada (Lee, 2000, syf. 46), New York’un o dönemde köhne olarak nitelendirilen, Brooklyn, SOHO, Bronx ve Queens gibi bölgelerindeki terkedilmiş binalarının çeşitli yüzey ve elemanlarında kesikler ve yırtıklar oluşturur. *Entropik mimari* olarak tanımladığı, bina yüzeylerinde oluşturulan bu yarıklar ve boşluklar daha çok “artık mekanlar”²²⁴ ihmal edilmiş, değerlendirilmeyen ya da gündelik hayatın farkedilmeden kesintiye uğradığı yerlerin metaforudur. Bu metafor, aynı zamanda kentlerde atık mekan muamelesi gören ve çoğunlukla *çöküntü alanı* söylemi ile ötekileştirilen, ancak bir anda kentsel dönüşümün konusu haline gelen alanları da temsil eder. 1973’te arkadaşı olan bir grup New York’lu sanatçı ile kelime oyunu sonucu anarşi ve mimarlık kelimelerinden türettikleri *anarchitecture* terimini kullanarak, bu terimi isim olarak kullanacakları bir kollektif haline gelirler. Kendilerini bu terimle, “gerilla” olarak tanımlayan grup düzenledikleri toplantılarda “mimarinin dışına atılmış artık mekanları” ve bunlara yönelik “kozmetik yaklaşımları” eleştirir. Düzenledikleri toplantılara süreklilik kazandırmak amacıyla, kapitalist spekülörlerin soylulaştırmaya yöneldikleri ve öncesinde sanayi atölyelerini barındıran SOHO’da (Lee 2000, syf.68), yemek anlamına gelen *Food* adında iyi yemeklerin bedavaya yakın servis edildiği bir restoran açıp, kentsel dönüşüm sürecine karşı duran bir paylaşım alanı yaratmaya çalışmışlardır. Fotoğraf sergileri (Moure, 2006), bina kesikleri ve *Food* Matta Clark’ın, kentsel dönüşüm adı altında yapılan yıkım, yerinden etme, inşa ve yeniden yerleştirme işlemine karşı *entropik* yaklaşımını mekan üzerinden ifade edişidir.

²²³ building cuts (İng.)

²²⁴ left-over places (İng.)

Şekil 4.28. Matta-Clark'a Ait Konik Kesit (Lee 2000, syf.182): Rue Beauburg, Paris, 1975

Matta- Clark gibi, Krzysztof Wodiczko'nun anıtlar ve kamu yapılarına müdahaleleri, çeşitli medyaların yansıtılması yöntemiyle, iktidar mekanizmaları tarafından yeniden üretilen ve empoze edilen kültürü, bu yapıların anıtsallığı ile birlikte yapı bozumuna uğratmaktadır. Aynı zamanda, akademisyen ve estetik kuramcı olan sanatçı, insan hakları, evsizlik, açlık, bağımlılık, yabancılaşma gibi temaları vurgulayacak rahatsız edici ve büyük ölçekli medya projeksiyonları ile kamusal mekanları, güç simgeleri olmaktan çıkartıp gerçek sahipleri olan kullanıcılarına iade etmektedir. (May 1991)

1983 yılından bu yana, kullandığı görsellerin içerikleri ve toplumsal farkındalığı arttıracak tahriki sağlamaya yönelik projeksiyonlar ile, ulusların övünç kaynağı olan anıtsal yapıları ardında unutulmuş gerçeklikleri ve ötekileştirilenleri hatırlatmaktadır. Dünyanın birçok metropol kentinde önemli yapılar, meydanlar ve anıtların yüzeylerine bu kentlere özgü, insanlık suçu sayılan görüntü ve sesleri yansıtan sanatçı, 2009 yılında Venedik Bienali'nde Polonya pavyonu küratörlüğünü üstlenmiştir.

Şekil 4.29. Hirshhorn Müzesi Cephesi'nde Wodiczko Yerleştirmesi
(URL-34, 2013) Washington D.C. 1988

Wodiczko (2000, syf.87-88), “Açık Aktarımlar”²²⁵ başlıklı yazısında, kentin anıtsal bir sahne olduğunu söylemektedir. Anıtsal yapılarda yoğunlaşan simgesellik, medya ve iletişim ağları aracılığıyla, kentsel etkinliklerin kaynaşıp gündelik hayatımıza işlediği resmi ya da hakim kültürü güvence altına alırken, bu kaynaşmanın dışında kalanları ötekileştirmektedir. Wodiczko, sanatsal tutumunda, yabancılaşmaya yol açan bu araçlarla, anıtsal yapılara sembolik yıkımla müdahale etmektedir. “Sorgulayıcı” anlamına gelen *Interrogative* adlı sanatçı kolektifinde projeler üretmeye devam eden, Wodiczko, Polonya Devleti Kültür Bakanlığının verdiği kültür nişanı ile 2011 yılında şövalye ünvanı almıştır. (URL-35, 2013)

İnsan-çevre-mekan ilişkileri, anonim performans ve mekansal müdahaleler, sokak sanatı, kamusal alanda sanat, sosyal içerikli sanat, etkileşim sanatı gibi çeşitlenip, *etkileşim mimarisi* gibi yeni bir ara-disipline kaynak oluşturmuştur. *Sosyal içerikli sanat*²²⁶ (Thompson, 2012), sorgulayıcı ve kural tanımaz ifade zeminleri oluşturmakta, -küresel kentler tüketimin ayrıcalıklı uzamları olarak gelişirken-, ticarileşen ve sisteme uyumlanan kültürel üretimleri yadsıyan, eleştirel ifade alanları

²²⁵ Open transmission (İng.)

²²⁶ Socially Engaged Art (İng.)

yaratılmasına kaynaklık etmektedir. Cruz (2012, syf.56-64)’a göre, bu tür yaklaşımlar ,“Porto Alegre, Curitiba, Bogota ve Medellin’deki katılımcı sosyal ve mekansal gelişim pratiklerinden esinlenen, yeni bir mekan pedagojisini gündemde tutar”. Katılımcı sanat, kültür endüstrisi eşliğinde medyalaştırma gücü üzerinden, sorunları açığa çıkartmakla beraber, deneysel ve yaratıcı projeler de çoğunluğun ilgisini çeker. Bu bağlamda, ticarileşme ve kurumsallaşma riskine rağmen, moda sistemini kendi lehine kullanarak sosyal duyarlılıkların artmasına aracılık eder.

2010 yılında Fransa’da gösterime giren ve aynı yıl dünya festivallerini dolaşan belgesel projesi, “Kadınlar Kahramandır” (Women are Heroes 2010), her kıtada çoğunlukla fakir, *slum*, *favela* gibi yasa dışı barınma alanlarında yaşayan kadınların ve çocukların yaşam mücadelesini görünür hale getirmiştir. (URL-36-2012) Bu projenin katılımcılarına ait mimikler, portreler ile yaşadıkları bölgeyi kaplayan duvar resimleri haline getirilmiş ve barınma alanlarındaki yüzeyleri kaplamıştır. Özellikle, katılımcıların yaşamakta zorunlu olduğu ve zorlu yaşam koşullarını taşıyan yapıların yüzeylerinde bulunan bu ifadelerin sahiplerinin, ne gibi sorunlarla yüzleştikleri her kıtadan örnekle belgelenmiştir.

Şekil 4.30. Kadınlar Kahramandır Projesi (URL-37, 2012): Kenya, Kibera’da 2009 yılında, yaklaşık 2000 metrekarelik çatı yüzeyi, bu yüzeylerde yaşayan kadınların yüz ve göz fotoğrafları ile kaplanmıştır. Buradaki projede, diğerlerinden farklı olarak yağmur geçirmez kaplamalara basılan fotoğraflar aynı zamanda kötü durumda olan evleri yağmurdan koruma işlevi görmüştür.

Bu belgesel projesi sonrasında, sosyal içerikli bu tür projelerde olduğu gibi, benzer belgeseller de dünya film festivallerinde yoğun ilgi bulmuştur. Türkiye’de İmre Azem’in yönetmenliğini Gaye Günay’ın yapımcılığını üstlendiği “Ekümenopolis” (Kibrit Yapım, 2011) belgeseli İstanbul Mimarlık Filmleri Festivali’nde aldığı ödül sonrasında, günümüze kadar uluslararası bir çok film festivalinde programa seçilmiştir. Belgesel, 1950’lerden bu yana istanbul’a ilişkin kent politikalarının, nedeni ve sonucu olan, kentsel dönüşüm projelerine söz konusu olan mahalle yaşayanlarının sorunlarına da yer vermektedir. Uzmanların görüşleri ile, sermaye akışına koşullu kentleşmeden, yaşam tarzı temizlik operasyonları niteliğindeki neoliberal kentleşme anlayışının İstanbul’daki güncel durumuna mercek tutmaktadır.

Sosyal içerikli sanatın ortaya çıktığı 1990’lı yılların kültürel iklimi, “Anarşizmin Estetik Kültüre Etkileri ve Mekanın Bu İlişkideki Konumu” alt başlığında ele alınmıştır. Özellikle 2000’li yıllarda, bu nitelikteki mekansal ve sanatsal dışa vurumlarda artış görülmesi, eşitlikçi ve sosyal-devlet anlayışının yok sayılması olgusunun, küresel kentlerin sınırlarını aştığını göstermektedir. Bu yeni olgulara yönelik sosyal proje ve sanatsal dışavurumlar da, artan bir şekilde ulus-ötesi²²⁷ eğilimler göstermeye başlamıştır. 2001 yılında uygulamaya geçen “Dalgalar Üzerindeki Kadınlar”²²⁸ projesi bu eğilimdeki projelerden biridir. (Thompson 2012, syf. 250-251)

Kadın Sağlığı Savunma Grubu’ndan (Thompson 2012, syf. 250-251), Rebecca Gompert’in yürütücülüğünde uygulanan projede, Hollanda kayıtlı Auroro isimli tekne üzerinde tıbbi operasyon ünitesi oluşturulmuştur. Bu ünite ile birlikte tekne, 2001 yılında uluslararası sulara açılmış ve küretajın yasalar ile yasaklandığı ülkelerin deniz sularına yaklaşarak, bu konuda kadın özgürlüğünü kısıtlayan devletlerde tartışma yaratmıştır. Portekiz sularına yaklaştığı sırada, Portekiz ordusu gemileri tarafından durdurulan, Polonya’da ise çeşitli gruplar tarafından saldırıya uğrayan teknede, uluslararası sulara yalnızca 50 operasyon yapılmış olmasına rağmen, kampanya, Türkiye’yi de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Kadın sağlığı ve hakları konusunda kısıtlayıcı uygulamalar karşısında, bilgilendirme ve kampanyalar sürdüren grup(Women on Waves, 2013), eşit sağlık haklarının kullanılamadığı

²²⁷ trans-nationalist (İng.)

²²⁸ Women on Waves (İng.)

ülkelerde kadınları güvenli operasyonlara sevk edici kampanyalar geliştirmektedir. (URL-38, 2013)

Şekil 4.31. Dalgalar Üzerinde Kadınlar Teknesi (URL-39, 2013)

Bir konteynerden oluşan kadın sağlığı ünitesinin, tekne ile dünyanın farklı yerlerine ulaşabilir hale getirildiği projeyle, sosyal bağlamı olan mekansal kurguların ifade potansiyeli açığa çıkmaktadır. Benzer örnekler, insan hak ve özgürlüklerini ilgilendiren konuları gündeme taşımak amacı ile bu potansiyelden fayda sağlamıştır. Thompson (2012, syf. 250-251)'ın çalışmasına göre, son 20 yılda artış gösteren bu gibi projeler, insan hakları, evsizlik, çevre kirliliği, eşit eğitim hakkı, ırkçılık gibi çeşitlenen sorunları ele almaktadır. Aynı zamanda haksızlık ve baskı araçlarını üreten yapıları, fikir ve sanat eserleri aracılığıyla eleştirmektedir.

“Lütfen Avusturya’yı Sevin”²²⁹ projesi (Bishop 2012, syf. 41), ırkçılığa dikkat çekmek ve eleştiri getirmek amacıyla uygulamaya geçen projelerden biri olup, sinema, medya sanatı, performans ve mimarlığı bir araya getirmiştir. Alman film yapımcısı Christoph Schlingensief, 2000 yılında, Viyana’nın merkezinde bulunan Opera Binası yanındaki alana, sığınmacıların yaşam ünitesi olarak tasarlanmış, ancak üzerinde “yabancılar dışarı”²³⁰ yazısı bulunan bir konteyner yerleştirir. Yabancı düşmanlığını, parti sloganlarına taşıyan, Avusturya Özgürlük Partisi’ni²³¹ protesto

²²⁹ Bitte Liebt Österreich (Alm.)

²³⁰ Ausländer Raus (Alm.)

²³¹ FPÖ -Freiheitliche Partei Österreichs, (Alm.)

etmek amacıyla tasarlanmış bu sanatsal projede, içeride yaşayan sığınmacıların bu mekandaki yaşantısı, internette yayınlanan bir televizyon şovu olarak gösterilir. Proje, ülke dışına mal taşıyan konteynerda yabancılara yapılan ayrıştırıcı muameleye ve sığınmacıların karşılaştıkları sorunlara dikkat çekmek amacı ile televizyon şovu, sığınmacılar arasında bir mekanda kalma mücadelesini yarışma olarak sunar. Her gün bir kişinin elendiği yarışmayı kazanan, ödül olarak bir Avusturya'lı ile evlenme hakkını elde edecektir.

Sosyal içerikli sanat projeleri, eş zamanlı olarak Türkiye’de de bağımsız sanatçı kolektiflerinin ve sivil toplum organizasyonlarının etkinliklerinde *yaratıcı eylemlilik* olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kent Hareketleri Platform’unun, Taksim Gezi Parkında 29 Ocak 2012’de, doğayı ve kamu yararını hiçe saydığı düşünülen kentsel projeleri protesto etmek amacı ile düzenlediği buluşmada, Kamusal Sanat Laboratuvarı adlı kolektifin etkinliğe katkısı buna örnek oluşturur. “Çarpana” yerleştirmesi ve performansı ile etkinliğe katılan grup anonim sanatçı, akademisyen ve aktivistlerden oluşmaktadır. Yörük kültürünün, Anadolu kültürüne taşıyarak gelenekselleştirdiği primitif dokuma aracı olan çarpana, insan boyutunda yeniden tasarlanarak, kamusal alanda bir etkileşim mekanı oluşturur. Farklı katılımcılar çarpananın çarklarını aynı anda çevirdiğinde düğümlerden oluşan bir bağ örülür. Bu *performatif/edimsel* yerleştirmenin amacı, Kamusal Sanat Laboratuvarı’nın etkinliğe yönelik bildirgesinde şu şekilde anlatılır: (URL-40,2012)

“Kent Hareketleri Platformu’nun düzenlediği ‘‘Mahalleler Birleşiyor Eylemi’’ nde ÇARPANAYı, farklı katılımcıların birlikteliği ile çalışan ve bu yolla ortak bir bağ ören temsili bir araç olarak paylaşıyoruz. Böylece, farklı kültürlerin nesillerle kentlerimize işlediği, ancak hiyerarşik biçimde ayrışmaya mahkum olarak zamanla çözülmüş olan bağlarımızı hep beraber yeniden birleştiriyoruz. Bu ayrışma içinde, bir biri ile ilişkili olarak; aidiyet bağlarının çözülmesi, yabancılaşma, sosyal kopukluklar ve sistemin belirlenmiş aynılığı karşımıza çıkıyor. Aynılaşmak gibi ayrışmanın da sistemin çarklarına kapılmak olduğunun bilincindeyiz. ‘‘Kentsel Dönüşüm’’ adı altında alınan kararlar ve yapılan uygulamalar özellikle İstanbul’da yüzyılların oluşturduğu dokuya ani müdahaleler yapmakta ve kentin kültürel hafızasını silikleştirmeye çalışmaktadır. Biz ‘‘KSL’’ olarak, bizi ayıran değil bir araya getiren ve bütünleştiren başka bir çarkı harekete geçireceğiz...”

Şekil 4.32. KSL Çarpana Performansı (Eser Yağcı, 2012)

Ele alınan örneklerde olduğu gibi, mekansal kurgu ve yerleştirmeler, -iktidar yapıları tarafından oluşturulan ya da destek bulan- özgürlük, sağlıklı ve eşit yaşam hakkını kısıtlayıcı yaklaşım ve uygulamalar, *entropik* projelerde daha fazla yer bulmaktadır. Bu projelerin, ifade ve etkileşim araçları üreterek ya da mekanın ifade ve etkileşim potansiyelini açığa çıkartmak kaydıyla, ilgi bulduğu görülmektedir. Katılımın tetiklediği kitlesel tepkiler yanısıra, projelerin odağı olan mekanlaşmaların, temsil edeceği değerleri de katılımcılık üzerinden sağladığı görülmektedir. Katılım biçiminde, belirli bir mekanı sahiplenmek o mekanın temsil ettiği görüşü de sahiplenmenin göstergesi olarak kullanılmakta veya öne çıkmaktadır.

4.3.3. Kullanıcı Katılımı ve Etkileşim Tasarımında Mekan

Mekanın temsil ve ifade potansiyelleri göz önüne alındığında, teolojik, politik ve ekonomik yapılar tarafından kontrol edilen mekânsal yaklaşımların, yasal düzenlemelerin konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tüm bu düzenlemeler içinde, bu yapılara bağlı olmayanların göz ardı edilmesi riski de, bağımsız/sivil birey ve toplulukların farkındalığında alternatif yaklaşımların geliştirilmesinde çıkış noktası olmaktadır. Süregelen ütopyik, eleştirel ve sanatsal tutumlar tarafından mimarlık disiplinin ilişki kurduğu teoloji, politika, ekonomi ve hukuk gibi alanlar üzerinden, disiplinler sınırlarını kırmaya zorlanmaktadır. Yaşamın sürekliliğine ve bu süreklilikte karşılaşılan her canlının yaşam özgürlüğüne saygıya vurgu yapan disiplinler kırılmalarda, doğayı ve yaşamsal gereksinimleri, sistemlerin ötesinde ön plana çıkaran yeni alanlar oluşmaktadır.

Yeni mekânsal tanımlamalar ve oluşumlara esin veren tutumlarda, genel eğilimin - özellikle de sistemler ağı içindeki aktörlerin belirsiz olması nedeni ile özgürlük ve haklarının daha fazla baskımlandığı zaman ve yerlerde üretilen önerilerde-, katılım ve etkileşim üzerine yaratıcı çözümler bulanlar olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, yapılan bilimsel çalışmalarda kullanılan mekânsal okuma teknikleri ve buna benzer yöntem belirleme çabaları da buna paralel olarak artmaktadır. De Landa (2009), aktör ağlarının, kültür politikaları üzerindeki etkisinin artmasına bağlı olarak, ayrıştırılan ve/veya heterojenleşen uzam ve yapıntıları anlamaya yönelik kuramsallaştırma çabasında, mekânsal gelişme ve eğilimler üzerinden yapılacak okumalar ve “asamblajlar” dan²³² faydalanır (Farías ve Bender, 2011). Bu kuramsallaştırma ,tabiat bilim, toplum bilim, mekan, kent ve kültür araştırmalarında hakim görüşün dışında ya da eşiğinde olan marjinal mekânsal eğilimlerin de dahil olduğu bütünselliğe²³³ ulaşma varsayımına dayanmaktadır (De Landa, 2009). Kent-sosyolojisinde ve çalışmalarında, antropolojik değerlendirmelere dayalı bu tür yöntemler, süregelen katılımcı ve sürdürülebilir uygulamaları da görünür hale getirmektedir.

²³² Gruplama ve montaj

²³³ Integrity

Kullanıcı katılımlı yaklaşımlar, tüm karar ve uygulama aşamalarının bir iktidar odağı²³⁴ tarafından gerçekleştirildiği projelere alternatif olarak, kullanıcıların tasarım, inşa ve dönüşüm sürecine katılabildikleri yaklaşımlardır. Kimi zaman bağımsız sanatçı, tasarımcı, mimar, düşünür, grup ve/veya organizasyonlarca deneyimlenmek üzere yapılan girişimler, *İnsan Hakları*'na ilişkin ilkelerin belirlenmesinden itibaren uluslararası organizasyonların, kurumların ve eğitim ortamlarının gündemine de girmiştir. Mekânsal tercihlere kurumsal olarak hak ve özgürlükler tanımlanıp ve ilkeleşmeden önce de, katılım ve fiziki, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği gözetmiş mekanlaşmalar olmuştur. Topografya, iklim ve kültür yapısı gibi bir çok etkene göre üretilmiş mekanlar, özellikle *yere*²³⁵ mekanlar, bunlara örnek oluşturmaktadır. “Mimarlık Alanında Anarşizme Yaklaşan Tutumlar” başlığında yer alan örneklerin çoğunda, insan ve mekan ilişkilerinde katılım ya da sürdürülebilirliğin izlerini bulmak mümkündür. Bu örnekler ortaya çıktıkları dönem ve yere göre zaman zaman radikal, deneysel ya da aykırı gibi sıfatlar ile nitelendirilmiş olsa da, günümüze kadar ortaya çıkan eşitlikçi, katılımcı ya da sürdürülebilir oluşumların öncüleri olarak ele alınmaları gerekmektedir. Özellikle 90'lardan itibaren insan-çevre-mekan ilişkilerindeki problemlere odaklanan organizasyonların sayısında artış görülür. Bu oluşumların son on yılda Türkiye’de, özellikle *küresel kent* söylemlerine konu olan İstanbul’da artış göstermesi, “İstanbul’da Sosyal-Mekansal Problemlere Odaklı Oluşumlar: Kent Hareketleri ve İşgaller” başlığı altında ele alınmaktadır. Ayrıca, bu başlık altında yer verilen örneklerin, yurtdışında hangi hareket ve oluşumlar ile benzerlikler taşıdığı da değinilecektir.

I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulan uluslararası birliklerin oluşması ile, bu birlikteliği sürdürülür kılacak ilkeler de, yeni bir standartlaşma dönemini başlatmıştır. Aynı zaman da, yapı, malzeme ve lojistik teknolojisindeki gelişmeler de bu standartlaşma sürecine eşlik etmektedir. İlk olarak endüstri-sonrası ülkelerde oluşan bu organizasyonlar, başlangıçta, biyo çeşitlilik ve gezegen üzerindeki kaynakların sürdürülebilirliği kaygılarına odaklanmışken, biyo-ekonominin ve biyo-politikaların yeni endüstriler oluşturduğu 80’lerden itibaren ayrıcalıklı

²³⁴ Mimarlar, yönetim kurulları, kurum ve kuruluşlar vb.

²³⁵ Vernacular (İng.)

organizasyonların ve kurumların belirlediği ilkelere tabi olma eğilimine girilmiştir (Vlavianos Arvanitis, 2011). Arvanitis tarafından 1985'te kurulan “Biyo-politikalar Uluslararası Organizasyonu”²³⁶ farklı meslek alanlarında kullanılan teknolojilerin değerlendirmesinin, çevre etiği gözetilerek yapılmasına yönelik girişimlerden biri olarak kabul edilir (URL-41, 2012). 80’lerden itibaren günümüze kadar, “yeşil”, “akıllı”, “ekolojik” yapılaşma gibi kavramlar yapılı çevrede sürdürülebilirliği ifade etmeye başlar. 1993’te kurulan Amerikan Yeşil Yapı Konseyi (URL-42, 2012)

tarafından verilen LEED²³⁷ sertifikası, 2002 yılından itibaren Dünya Yeşil Yapı Konseyi tarafından, 80 ülkede temsil bularak bu sertifikayı özendirme girişimini sürdürmektedir. 1990 yılında İngiltere’de oluşan BREEAM²³⁸(URL-43, 2012) sertifikasyon sistemi ise, İngiltere Yeşil Yapı Konseyi üzerinden, Dünya Yeşil Yapı Konseylerinde yaygınlaştırılmış ikinci bir değerlendirme yöntemi olarak yeni bir endüstri kolu haline gelir.

Sürdürülebilirlik değerlendirme kriterlerini belirleyen ve yaygınlaştıran sertifikasyon sistemlerinde, katılım, sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik gibi konular değerlendirme kriterleri içinde yer almamaktadır. Bunun yanı sıra, katılımın çoğunlukla bağımsız organizasyonların girişimleri ile özendirilmesi dışında yerel ya da ulusal yönetim mekanizmalarının dönemsel politikaları içinde yer bulduğu ve sürdürülebilirlik tanımlarında geri planda bıraktığı izlenir. 1978 yılında Kanada’da kurulmuş olan *Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı*²³⁹ ve 1990 yılında kurulan ICLEI²⁴⁰, yapılı çevrenin demokratik ve eşitlikçi anlayışlarla geliştirilmesine yönelik girişimler olarak, *Dünya Yeşil Yapı Konseyi* bilgi ağına katılarak çeşitli organizasyonlarda işbirlikleri kurmaktadır. (URL-44, 2013) Ancak, ulusötesi organizasyonların kimi zaman katılımcı olmayan ve zorla tahliyelere konu olan yapılaşmalar için de, sürdürülebilirlik ödülleri sağladığı örnekler bulunmaktadır.

²³⁶ B.I.O.-Bio-politics International Organisation (İng.)

²³⁷ Leadership in Energy and Environmental Design (İng.)

²³⁸ Building Research Establishment Environmental Assessment Method (İng.)

²³⁹ UN-HABITAT

²⁴⁰ International Council for Local Environmental Initiatives (İng.)

Şekil 4.33. Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesi(URL-45, 2013): Zorla tahliyeler ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde dava konusu olan Tarlabası dönüşüm Projesi, LEED Gold Sertifikası'nın yanısıra, "Avrupanın en iyi kentsel yenileme projesi" ödülünü de elde etmiştir.

Bu kısıtlı uygulamalara rağmen, yapılı çevrenin *katılımcı* yaklaşımlarla geliştirilmesine yönelik çeşitli grup ve organizasyonların, *katılım* unsurunu, ekolojik yapılaşma sürecinin, vazgeçilmez bir unsur olarak tanımlayan ve kullanan yaklaşımları bulunur. Dünyaya yayılan eğilimler ve ulusötesi organizasyonların oluşumu üzerinden, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin mekânsal eşitsizliklere yoğun biçimde yansıdığı dönemlerde katılımı öncelikli gündem haline aldığı görülür.

68 Olayları'ndan başlayarak, 80'lere kadar ve 90'lı yılların sonunda özellikle 2000'li yıllarda görülen işgal²⁴¹ eylemlerinin, bu dönüşüm uygulamaları ile paralel bir şekilde artış gösterdiği söylenebilir. 1980 ve 1990 arasındaki 10 yıllık süreçte ise yeşil ve akıllı binalar ile kentlerde enerji verimliği konusunda örnek oluşturan yapılar gibi mekan-doğa ilişkilerine odaklı oluşumlar ivme gösterir. 80'lerin sonunda çevre ve mekan kullanımlarında, özellikle kalabalık kentlerde sınıflar arası ayrımların artması ile 1968'de Lefebvre(1996) 'in kullandığı "kent hakkı"²⁴² kavramının daha fazla gündeme geldiği, bu kentlerdeki sosyal ve mekânsal eşitliklere odaklanmış

²⁴¹ Occupy (İng.)

²⁴² Right to the city (İng.)

organizasyonlarda artış görülür. “Türkiye’de İnsan-Çevre-Mekan İlişkileri Çerçevesinde Normların Getirdiği Statükonun Sorgulanması” altbaşlığında yer alan sorgulamalarda, sürdürülebilirlik bağlamında yasal süreçler üzerinden bu tanım ve anlam kaymalarının, özellikle kentsel dönüşüm uygulamalarında ne gibi çelişkilere yol açabileceği, katılımın yasal tanımlarını örneklenmektedir. Bu başlığın kapsamına giren katılım ve etkileşimi ilgilendiren konularda sivil yapılanmaların oluşum dönem ve amaçlarından izlenebileceği gibi, dünya savaşlarının yol açtığı pesimist ortamda ve yeniden yapılanma eğilimine paralel olarak, ütöpik diyebileceğimiz sosyal ve mekânsal kurguların idealize edilebileceği örneklerde de artış olmuştur. “Deneysel ve Ütöpik Yaklaşımlar” altbaşlığında bu eğilimin ortaya çıkışı ve nedenleri ele alınmıştır.

Bu eğilim içinde kimi projeler, mimarlık ve şehircilik ortamında oluşturdukları tartışmalar ile öne çıkmaktadır. Hassan Fathy (Miles 2008) ’nin Mısır’da 1940’lı yılların sonunda uygulamaya koyduğu Yeni Gurna²⁴³ Projesi, sürdürülebilirlik bağlamında ve modern mimarlığa ilişkin tartışmalarda çeşitli estetik eleştirilere konu olsa da, dayatılan yeni kalıplardan bağımsız bir sürdürülebilirlik anlayışını uzun yıllar gündemde tutması ile örnek teşkil etmektedir. Tanyeli (2000, syf. 9-19)’ye göre “egemen batı görüşüne” muhalif olan Fathy, çevreye ve kullanıcı gereksinimlerine duyarlılık esasına dayalı tekniği ile yerel ve tarihi özelliklerden aldığı referansları geliştirip, mimarlık alanında radikal bulunan bir söylem oluşturmuştur. Suha Özkan’a göre ise, Fathy’e yapılan eleştiriler 1970’lerden itibaren yerini takdire bırakmış, 1983 yılında Uluslararası Mimarlar Birliği U.I.A.’nın verdiği “Altın Madalya” bunun simgesi olmuştur. Özkan (2000, syf. 48)’a göre ise, Fathy çağdaş mimarlık söylemi altında tartışmaya taşındığı sorular ile, *Batıdan* ihraç edilen biçem ve izmlerden oluşan kalıpları sembolik olarak aşmıştır.

Fathy’nin, çağdaş mimarlık söyleminde, ilk etapta yadsınan ancak 70’lerden itibaren kabul edilen, barınma hakkı, doğaya uyumlu malzemeler, kültürel ve biçimsel alışkanlıklar, kullanıcı katılımı gibi konuları gündeme taşıması, bu konuları mimarlık eğitimi ve etiğinin de gündemine katmıştır. Fathy’nin referans aldığı, yerel²⁴⁴ mimarının asırlarca süreklilik sağlamış teknik, materyal ve biçimleri, günümüzde

²⁴³ New Gourna

²⁴⁴ Vernacular

karşımıza, bilgisayar ortamında tasarım ve üretim süreçlerinde²⁴⁵ üretilen, yeni malzeme ve teknikler, yani parametreler olarak çıkmaktadır. Bu teknolojik gelişmeye kaynaklık etmeden önce, özellikle batı ülkelerinde komünal yerleşkeler biçiminde oluşan yapılar ve projeler de, Fathy'nin yaklaşımı ile benzerlikler taşımaktadır. 1960'lardan itibaren özellikle Avrupa'da alternatif yaşam alanı sunan birçok komünal yerleşimin oluşumu özgür katılım kadar ekolojik ve sosyal uyum esasına da dayanmaktadır. Bu oluşumlar zamanla çeşitli organizasyon ve kurumlar tarafından desteğe değer bulunmuştur. Kimi tasarımcı ve mimarlar, mimari tutumlarını değiştirip mimarlık disiplininin –izm'leri dışında yeni yaşam mekanlarının doğa ve kültüre uyumluluğuna odaklanmıştır.

İran asıllı mimar Nader Khalili , Tahran ve Los Angeles'ta yüksek yapılar tasarlayan ofisini kapatıp, doğadaki materyaller ile yapılmış yerel mimari örnekler üzerine yaptığı araştırma ve gezilerdeki birikimler ile geleceğin mimarisine adapte edilecek öneriler geliştirmeye yönelik çalışmalar sürdürmüştür. Özellikle Sufi mimari örneklerini inceleyip, elde ettiği veriler ile toprağın çağdaş mimarideki kullanımını pratik hale getirecek çözümler ve deneyler üretmek üzere çalışmıştır. (URL-46, 2013) Khalili'nin 1991 yılında kurduğu CAL-Earth Enstitüsü²⁴⁶ bu konu üzerine, İran dışında Amerika, Avrupa ve Avusturalya'da çalışmalar sürdürmektedir. Fathy kadar Khalili'nin çalışmaları, başta Amerika'da 1960'larda sayıca artış gösteren komünal yerleşimlere ve Avrupa'da ekolojik köylere olduğu kadar sosyal projelere ilham vermiştir. (URL-47, 2013) “Özgürlüğün Mekansal Temsili” başlığında incelenmiş olan, Hindistan sınırlarında bulunan *Auroville* Özerk Bölgesi de ekolojik ve eşitlikçi yerleşimler arasında anılmaktadır. Bu örnek göz önüne alınarak, bu tür projeler içerisinde gösterilen ve hatta sürdürülebilir olduğu iddia edilen bir takım diğer projeler; özgür ve eşitlikçi katılımı sağlayamadığı için, tekrar değerlendirilmelidir.

Katılımcılığı gerçekten sağlamış olan projelerdeki²⁴⁷ sürdürülebilir yaklaşımların ise, eşitlik ve özgürlük temelinde kurgulandığı ve belirli bir grubun sosyal ve mekânsal

²⁴⁵ CAD/CAM- Computer Aided Design/Manufacture (İng.)

²⁴⁶ California Institute of Earth and Architecture (İng.)

²⁴⁷ Bu bölüm içerisinde örneklendirildiği üzere.

gereksinimlerine odaklı olsa bile insan hakkı, barınma hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı gibi çeşitlenen bağlamları içerdiği görülür.

Tayvan'lı mimar Hsieh Ying-chun 1999'da Taiwan'da deprem sonrasında Atelier-3 adını verdiği atölyeyi oluşturmuştur. Bu atölye(URL-48, 2013), başlattığı “Yeni Okul Hareketi” ile depremde yıkılan okulları yerel yapı teknikleri ile yeniden inşa etme projesini hayata geçirmiştir. Bu proje, kırsal kesimde yıkılan okul yapılarının sivil dayanışma içinde yeniden inşa edilmesi biçiminde yaygınlaşır. Benzer bir proje, 2004 yılında Atelier-3 tarafından, depremde zarar gören Çin'in Sichuan kentinde de uygulanmıştır.

*Latin Amerika Konut Ağı Organizasyonu*²⁴⁸ ve *Latin Amerika Evsizler İşgal Hareketi*²⁴⁹ 1980'lerden sonra, bulundukları ülkelerdeki diktatörlüklerin sonlanması ile açığa çıkan barınma ve eğitim sorununu çözüme yönelik *digger* organizasyonların öncüleri haline gelmiştir. (URL-49,2013) Hızla artan bir nüfusun görüldüğü kentlerde, terk edilmiş yapıları evsizlerin kullanabileceği evlere ya da faydalanabileceği sosyal merkezlere dönüştüren bu dayanışma, aynı dönemde Portekiz, İspanya ve Almanya gibi Avrupa ülkelerine de, farklı biçimlerde yayılmıştır. Avrupa'da daha çok herkesin ücretsiz faydalanabileceği sosyal merkezler ya da sanat kolektifleri olarak yaygınlaşan işgal evleri, Güney Amerika'daki katılımcı ve yasadışı örneklerden esinlenmiştir. Bunun dışında barınma ve sağlıklı mekanlarda yaşam gereksinimini karşılamaya yönelik katılım biçimlerinin, Güney Afrika üzerine de yoğunlaştığı görülür. 1996'da kurulan ulusötesi organizasyon SDI²⁵⁰ Güney Afrika kayıtlı olmasına rağmen, Güney-Güney İşbirliği²⁵¹ adı altında Güney Afrika ve Güney Amerika'da katılım ile mekan problemlerine çözüm arayan organizasyonların çatısı haline gelmiştir. (URL-50, 2013) Bu örnekler, Amerika ve Avrupa'da 68 sonrasında artış gösteren *alternatif yerleşim alanlarından*, sosyal bağlamlarında farklılık gösterecek şekilde ayrılmaktadır. Yine de toplumlar içinde geri planda kalan ya da marjinalize edilen/ötekileştirilen toplulukların mekan problemlerine çözüm üretilmesinde, katılım ve farklı kültür gruplarının etkileşimini gözetken projelere referans sağlamaktadır. 2000'li yıllarda belirli bir organizasyon, kurum ya da vakfa bağlı olmaksızın ortaya çıkan ve amaçları çeşitlilik gösteren,

²⁴⁸ L.A.H.N.-Latin America Housing Network (İng.)

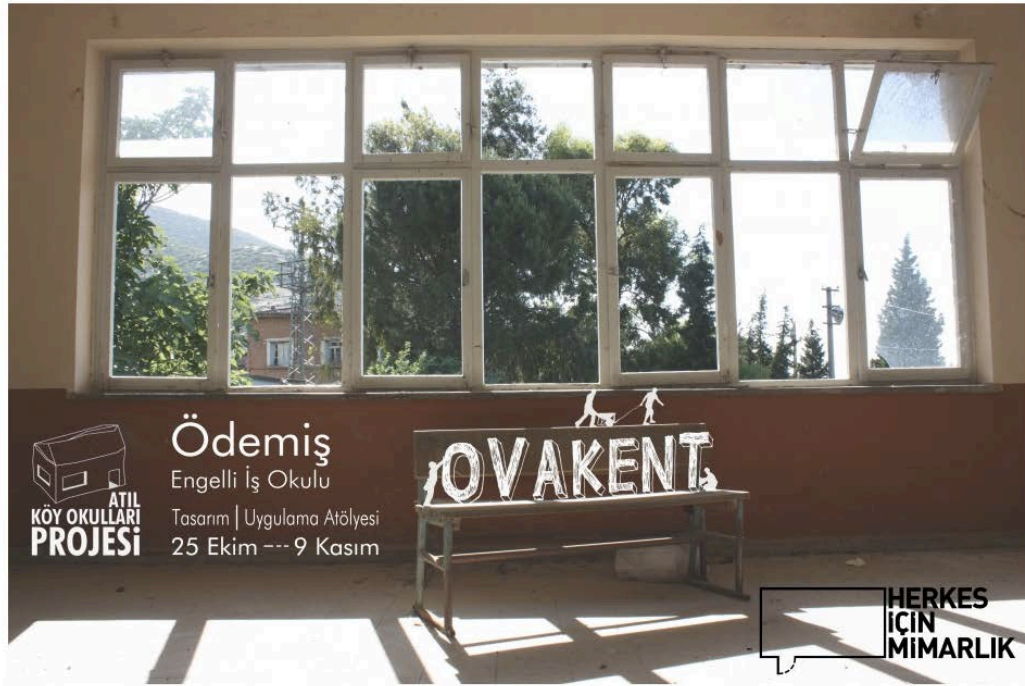
²⁴⁹ Homeless Occupation Movement (İng.)

²⁵⁰ Shack/Slum Dwellers International (İng.)

²⁵¹ South-South Cooperation (İng.)

bağımsız girişimler de bu referansları kullanmaktadır.²⁵² Bu tür girişimlere olan ilgi, mekan üretimi ve kullanımında, katılım ve etkileşime duyulan ihtiyaç yanı sıra, standartlaşmış mekansal oluşum ve kullanımların bu ihtiyacı arttırdığını gösterir.

Bir aktivizm biçimi olarak tüm dünyaya yayılan *Gerilla Bahçeleri*, Japonya’da faaliyet gösteren *Amatör Mimarlık Taktikleri*, *Kamusal Alan İçin Projeler*, Amerika’da Auburn Üniversitesi bünyesinde oluşan *Kırsal Atölye* ve Hindistan’da *Daravi Organizasyonu* gibi birçok oluşum bünyesinde, sürdürülen çalışmalar örneklendirilebilir. (URL- 52, 2012) Bu oluşumların en önemli özellikleri ise, toplumsal kural ve geleneklerin belirlediği sınırların dışın çıkan mekansal ifade alanları oluşturmalarıdır. Türkiye’de de, Toplumun Şehircilik Hareketi İmece, Herkes İçin Mimarlık, TAK- Tasarım Atölyesi Kadıköy gibi oluşumlar örneklenebilir.

Şekil 4.34. Herkes İçin Mimarlık Atıl Köy Okulları Projesi. (URL-53, 2013)

²⁵² 1968-1972 yılları arasında, Stewart Brand (URL-51, 2012)

’in girişimleri ile Amerika’da süreli yayın olarak basılan “Whole Earth Catalog”, gündelik yaşamdaki problemlere alternatif çözümler önerdiği gibi; amatör mekanlaşma taktikleri ve önerilerini de içermektedir. Profesyonellerin tekelinde olan bilgiyi herkesin erişimine açan bu yayın, Amerika’da karşı kültürü temsil eden bir çok mekansal oluşumun kutsal kitabı haline gelmiştir. 2011’de meydana gelen, Wall Street işgal hareketini bir kampanya ile başlatan *AD Busters* dergisi bünyesinde dijital yayınına devam eden katalog, çoğunlukla Amerika’daki alternatif yaşam biçimlerine hitap etmektedir.

Şekil 4.35. Tasarım Atölyesi Kadıköy (TAK Etkinlik Davetiyesi): Çekül Vakfı ve Kadıköy Belediyesi İşbirliğinde Tasarım Araştırma Katılım Programları düzenlemektedir.

Farklı mekânsal ifade alanları oluşturma'nın ön koşulu haline gelen kullanıcı katılımı, İskoçya'da 1972 yılında vakıflaşan Findhorn topluluğu, Danimarka'nın Kopenhag kentinde yer alan Christiania özerk bölgesi, İsviçre'deki Yeryüzü Evleri gibi sıralanabilecek birçok mekânsal oluşumda kendini gösterir. 1990'lı yıllarda, karmaşık ve yorucu hale gelen gündelik hayatta, standartlaşan değerler içinde farklı olma ihtiyacı, toplumun büyük bir çoğunluğunca, aykırı bulunan bu mekanlaşmalara olan ilgiyi de artırır. 2000'li yıllarda bu oluşumlardan bir kısmı ilgisizlik nedeni ile sürdürülemez hale gelip, bir kısmı kurumsallaşıp kendi fonlarını oluşturmak kaydı ile süreklilik sağlamıştır. Daha fazla ilgi toplayan örnekler ise çeşitli komisyon ve yönetim mekanizmaları tarafından desteklenmekte ve uygulanmaktadır. Kimi akademik değerlendirmelerde bu örnekler özgür ve eşitlikçi yeni yaşam alanlarına duyulan özlemin ifadeleri olarak birer *praksis* (Miles 2008), kimi çalışmalara göre ise (Kellett ve Napier 1995) süregelen deneysel mekanlaşmaların yeniden üretimleridir. Her iki zıt görüşün yanısıra, 2000'li yıllardan itibaren, bu oluşumlarda aktörler ve aktör ağlarının etkisi analiz edilecek olduğunda, bu mekanlaşmaların katılım amaçlarının farklı bağlamlara yönelmiş olduğu ortaya çıkacaktır. Katılımcı

sosyal ve mekânsal oluşumlar üzerine yoğunlaşan çalışmalarda, dönemsel dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkan farklı mekânsal eğilimlerin arkasındaki pedagojik nedenlerin de belirlenmesi gerekmektedir. Böylelikle bu tür oluşumlarda, katılım özgürlüğünün, kimlere tanındığı üzerinden, bu oluşumlara destek sağlayan kurumların nasıl mekânsal politikalar izlediği yada bu politikaların hangi yönelmeler gösterdiği belli bir açıklığa kavuşur.

Şekil 4.36. Christiania'da Yaşam Kuralları (Simon Kayeyem, 2011):

Kopenhag, Danimarka

Katılım ile oluşan mekan ve yerleşimlere duyulan ilgi ve talep, yalnızca uluslararası ve ulusötesi organizasyonlar, bağımsız girişimler değil aynı zamanda turizm ve kültür endüstrilerinde bu mekanlaşmaların ilgi bulmasını sağlamıştır. Polonya, Finlandiya, Danimarka gibi ülkelerde daha erken kendini gösteren katılımcı kentsel

politikalar uluslararası sözleşme ve uygulamalar ile birçok ülkenin politik ajandasında yer bulmuştur. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri²⁵³ ve Dünya Mimarlar Birliği²⁵⁴ bu anlayışı yaygınlaştıracak bildiriler ve etkinlikleri ile yönetim mekanizmaları üzerinde 1948 yılında Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ilan sonrasında, katılım daha fazla gündeme alındığı görülür. 1963'te Birleşmiş Milletler bünyesinde oluşturulan Sosyal Gelişmeler Araştırma Enstitüsü²⁵⁵ (URL-54, 2013)

1970'lerdeki bir takım faaliyetler ile sosyal ve mekânsal gelişimde katılımı teşvik edici kampanyaları desteklemiştir. Böylece 1980'lerdeki eğilim, Dünya Bankası tarafından da yürütülen ve rant odaklı kimi projelerin, çeşitli katılım modellerine destek ve fon elde edilmesinde etkili olmuştur. 1990'lardan itibaren birbirleri ile yarış içinde olan *küresel kentlerin* yerel yönetimlerine geçici eğilimler²⁵⁶ olarak yansıdığı gibi, sosyal ve kültür politikaları geliştirme ve yaygınlaştırma amaçlı oluşumların da sürekli gündemi haline gelmiştir. 1964'ten bu yana katılımcı bir şehircilik anlayışını sürdürmeye odaklanan Helsinki Kenstel Planlama Departmanı Laituri, anaokul çocuklarından, kenti ziyaret eden turistlere kadar varan geniş kitlelerin fikrinin alındığı ve katılımının sağlandığı projeleri uygulamaya koymaktadırlar. (URL-55,2013) Türkiye'de 1958 yılında, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan Sosyal Araştırma Dairesi, toplumun her kesimini, konut ve şehirleşme problemlerinin çözümünde etkin bir aktör haline getirmeye yönelik araştırma ve projelerin geliştirilebilmesi amacı ile çeşitli çalışmalar yapmıştır. "Şehirlerin Yeniden Geliştirilmesi veya Yenilenmesi Sırasında İşbirliği" başlıklı araştırma ve önerilerden oluşan derleme aynı bakanlık tarafından 1969 yılında yayınlanmıştır (Yörük, 1969). Böylece Türkiye'de katılımcı ve eşitlikçi mekanlaşma anlayışının, Dünyadaki yaklaşımlarda öncü olarak adı geçen ülkeler ile eş zamanlı ele alındığı ve yaygınlaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Avrupa Birliği Komisyonu Federabitazione (İtalya), ile işbirliği içinde, 2003-2008 yılları arasında uygulamaya koyduğu, Avrupa Birliği'ne bağlı 4 ülkede belirlenen pilot kentlere ilişkin katılımcı projelere fon sağlamaktadır. Avrupa'da *Sürdürülebilir*

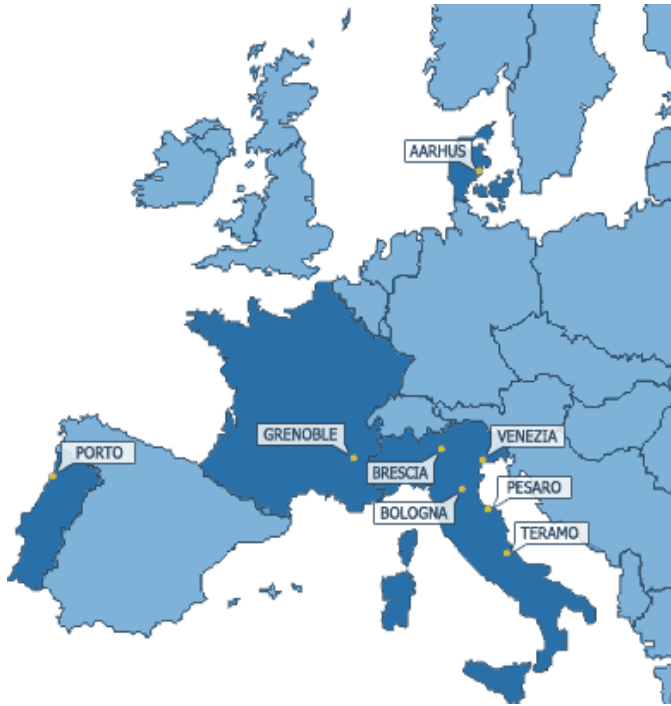
²⁵³ UN-HABITAT

²⁵⁴ UIA

²⁵⁵ UNRISD-United Nations Research Institute for Social Development (İng.)

²⁵⁶ Trendler

*Meskenleşme*²⁵⁷ başlığında tanıtılan bu projede, Avrupa Birliği Komisyonu’nun sağladığı fonlar ile 8 kent çeperi ve 714 yerleşim alanında, katılımcı bir anlayışla oluşturulmuş yerleşkelerin yaratılmasını hedeflenmiştir. Post-endüstriyel ülkelerin endüstri ile öne çıkan kentlerine odaklı bu projelerde, kentlerde sosyal canlılığı korumaya yönelik gelişen bu yaklaşım, çeşitli nüfus ve kültür politikaları eşliğinde gelişmiş olsa da, karar-destek organları ve profesyonellerin farklı katılım biçimleri ve teknikleri üretmesinde etkili olur.

Şekil 4.37. Avrupa’da Sürdürülebilir Meskenleşme

Projeleri Haritası (URL-56, 2012)

Katılımcı politikalar ile medyalaşan yerel yönetimler, yeni teknolojilerin sağlandığı dijital ve kolay kullanılabilir iletişim ve etkileşim ortamları üzerinden her bireyin, yapılı çevre üzerine görüşlerini bilgi bankalarına taşımaktadır. Sosyalist iktidarların hakim olduğu Güney Amerika’da, özellikle diktatörlüklerin ortadan kalkması ile, katılımcı belediyeçiliğin ve belediye bütçelerinin kullanımında, her topluluğun söz sahibi olduğu örnekler, 1985’lerden itibaren artış göstermiştir. Bu yerel yönetimler arasında, Brezilya’da Porto Alegre, çoğul katılımın öncü örneklerinden biri haline

²⁵⁷ SHE-Sustainable Housing in Europe (İng.)

gelmiştir. 1989'dan bu yana bütçesini katılımcı bir yaklaşımla yapılandıran Porto Alegre Belediyesi, yasadışı işgal ve *slum*larda yaşayanların mekan kalitesini yükseltecek eşitlikçi bir katılım örneği olarak da öne çıkar²⁵⁸.

Şekil 4.38. Portoalegre’de Etkileşimli Katılım Haritası (URL-57, 2013)

Dijitalleşen veri toplama ve yaygınlaştırma süreçleri *etkileşimli haritalar*²⁵⁹ ile katılımı dünyanın her yerinde paylaşımaya açmayı olanaklı kılmaktadır. Günümüzde deneysellikten çıkıp uygulamaların görünür hale gelmeye başladığı bu katılım biçimleri, insanın mekanla etkileşimini analiz etmeye yönelik yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanıma girmesinde etkili olmaktadır. Amerika’da 2004 yılında kurulan Interface Studio Mimarlık ve Planlama Ofisi, bu tür teknolojileri kullanarak katılım ile mekânsal sorun, gereksinim ve ihtiyaçları toplayıp, bu veriler ışığında öneriler ve çözümler üretmektedir. (URL-58, 2012)

Amerikada kentsel ölçekte projelerin gelişmesinde çoğunlukla yerel yönetimlere servis veren ofis, kent ölçeğinde bu yerel yönetimlerce belirlenen alanlara yönelik

²⁵⁸ Becker, 21.06.2011 Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şube’de gerçekleşen “Katılımcı Yerel Yönetimler ve Latin Amerika Deneyimleri” başlıklı konuşmada da aynı örneği vermiştir.

²⁵⁹ Interactive maps (İng.)

canlandırma²⁶⁰ önerilerini etkileşim haritaları ile uzun bir katılım süreci sonrasında geliştirmektedir. Bunun gibi veri toplama ve görselleştirmenin, kentlerin gelişiminde edindiği bu yeni rolü geliştirecek yazılım ve uygulamalar, daha kolay erişilebilir ve kullanılabilir katılım araçları tasarlayan ya da bu yönde gelişimleri destekleyen kurum ve organizasyonlar 2000’li yıllarda ani bir artış göstermiştir. İnsan-çevre-mekan ilişkilerinde oluşan yeni durumların, insan davranışları ve eğilimleri üzerindeki etkilerini açığa çıkartmak, görselleştirmek üzere yeni araçlar ve yöntemler gün geçtikçe çeşitlenmektedir. Çeşitli *ulus ötesi* platformlarda²⁶¹, insan-çevre-mekan etkileşimi dijital teknolojilerin sağladığı olanaklar ile yeni üretimlerin ana başlığı olmaktadır. Bu tekniklerin yaygın kullanımı, mimarlık, şehircilik, mühendislik, sanat ve medya gibi disiplinlerarası etkileşimi de arttırmış ve eğitim alanında yeni programların oluşturulmasına esin vermiştir. Böylelikle kalıplaşan disiplinler sınırlar da aşıp, insan-çevre-mekan ilişkilerini etkileyecek önerilerin geliştirilmesi çok disiplinli hale gelirken, bu yönde geliştirilecek yeni teknolojilere de esin vermektedir.

Teknolojik gelişmeler ile deneysel uygulamalarda, yeni ifade biçimleri deneyime açılırken, mekanın etkileşim potansiyeli oranında, mimarlık disiplninde süregelen biçimsel ve biçimsel kalıplarda özgürleşme eğilimini arttırıldığı görülür. Bu artışa paralel olarak, sürdürülebilirlik ve katılımın özellikle, 1980’li yıllardan itibaren, bağımsız proje ve uygulamalar dışında uluslararası organizasyonların, hakim politikalarla muhalif ortamların ve mimarlığın gündeminde daha fazla yer aldığı görülür. Böylelikle, mimarlar ve tasarımcılar arasında, kimi biçimsel ve biçimsel kalıpları aşma eğilimleri artış göstermektedir. Ancak, sürdürülebilirliğin ve katılımın reklam sloganından öteye geçemediği örnekler de bulunmaktadır. Bu örneklerde, ekonomik sürdürülebilirliğin ön planda tutulması ya da sonradan ön plana geçmesi ile sürdürülebilirlik kavramı da çelişki halini almaktadır.

Sosyal ve mekansal değişimleri hızlandıran ve olanaklarını arttıran dijital teknolojiler, mekânsal temsillerden uygulamalara kadar; kişisel, toplumsal, kültürel ve fiziksel parametreleri, mekanı ve mekanı oluşturan materyallerin kişiselleşmesi ve kişilendirilmesinde kullanılabilir hale getirmiştir. İnsan-mekan ilişkilerindeki kopuklukların yanı sıra, politik bir eylem olarak algılanan mimari edim, kavramsal

²⁶⁰ Revitalization (İng.)

²⁶¹ *Space Collective, Urban Age, The Creators Project, Open University, UCL-Digital Urban* gibi birçok oluşumdan örnek vermek mümkündür. (İng.)

ve sanatsal bir dizi yaklaşımlar ile çözümlenmeye girişildiği gibi, bunların izinden giden yeni teknolojiler, bu soyut kurguları uygulamaya taşıyan mekânsal öneriler ile mekanı doğrudan etkileşim ve iletişim aracı konumuna getirmektedir. Ayrıca, mimarlığın tasarım ve üretim süreçlerinde de, üretilen yeni uygulama ve yazılımların gelişmesine paralel gelişmeler görülmektedir. Yeni mekânsal canlandırmalar yalnızca sanat içeriği ve malzemesi olarak mekansal etkileşimlere dayanan sanat projelerinde değil, yapıları çevremizdeki değişimleri profesyonel alanlarda kurgulayan endüstriyel tasarım, aynı zamanda mimarlık ve şehirciliğin eğitiminden üretimine ve hatta yeniden üretilmeden yıkımına kadar uzanan tüm aşamalarında kullanılır hale gelmiştir. Bu teknolojiler sayesinde yeni malzemelerin üretimi ve özelleşmiş tasarımlarda kullanılması ile biçimsel ve biçimsel sınırlar aşılakta, tasarımcı bir yandan mevcut kalıplara olan bağımlılıklardan, kartezyen koordinatlardan ve öklidyen mekânsal tanımlamalardan sıyrılmaktadır. “Dijital medya ve yeni teknolojiler hızla bizim şeklen, mekânsal ve maddi yönden uygulanması mümkün olarak görüğümüz üretimlerde yaygınlaşmakta; Mimarlık durmaksızın belkide daha önceden hiç olmadığı kadar, farklı temsil modları ve yapılanması ile bilgi aktarımında bulunmaktadır.” (Iwamoto 2009, syf.4) Bu anlamda mimari de dijital üretim, süregelen tüm mekânsal üretim kalıplarını değiştiren bir devrim olarak görülür.

Şekil 4.39. Rogers'a Ait Kutup Çiçekleri Modellemesi (URL-59, 2012)

Bilgisayar destekli tasarım ve üretim²⁶², önce endüstriyel tasarımda kullanılıp, daha sonrasında mimarlığa adapte edilmiştir (Karadağ, 2012). Sağladığı profesyonel, endüstriyel ve ekonomik fayda ile daha da geliştirilen dijital üretim teknikleri, farklı bireysel tercihlere göre değişebilen, kişiselleştirilebilen, yenilenebilen mekânsal deneyimlerle değişen gereksinimler ve mekan üzerinden farklı beklentilere adapte olunması olanağı sağlar. Bu mekânsal deneyimler, tasarımcıların önceden belirleyeceği biçimlerden ve tasarım sürecinde bağlı olduğu norm ve kalıplardan özgürleşme potansiyeline sahiptir.

Gelişen yeni teknoloji ve teknikler, etkileşime duyarlı yapıları çevrelerin tasarlanması ve uygulamasını olanaklı ve pratik hale getirmekle kalmayıp, mekanlara ilişkin verilerin saklanması, analizi, hesaplanması ve kullanımında verimi arttırmaktadır. Sensör ve elektro manyetik ölçerler aracılığı ile elde edilen çevresel ve topolojik veriler sinematik mekânsal deneyimlerin ötesinde, insan-çevre-mekan ilişkilerinde

²⁶² CAD/CAM-Computer aided design and Manufacturing (İng.)

yeni ekoloji tanımlarının geliştirilmesini de olanak verir. Bunlar gibi mekanın topolojik ve iklimsel verilere mukavemeti, en sürdürülebilir biçimde hesaplanabilir. Bu yöntemler ışığında mimarlıkta doğayı yansıtan²⁶³ ve doğaya uyumlu yeni malzeme ve dokular üretilmektedir.

Iwamoto (2009,syf.7)’ya göre, “bu türde projelerin her biri doğal olarak farklı vurgularda bulunurken, tasarımlar, dijital prodüksiyon ve kullanım arasında kışkırtıcı ilişkileri tutarlılıkla açığa çıkarmaktadır”. Üç boyutlu modelleme ve çıktı alma olanağı veren yeni teknolojiler, kullandığımız eşyalardan insan bedenini örten giysilerin tasarımına kadar her tür kurguyu yeni mimarileri uygulamaya geçirebilmektedir.

Şekil 4.40. Pollstream – Yeşil Bulut Yerleştirmesi(Bullivant 2006, syf. 54): Fabrika bacasından çıkan kimyasal atık ve dumanın, eş zamanlı sensör- lazer projeksiyon etkileşimi ile takip edildiği projede, değişen renkler fabrika yapısının içinde kullanılan enerji değişimlerini bir temsil olarak yapının çevresinde yaşayanlara sergilemektedir.

²⁶³ Bio-mimetic (İng.)

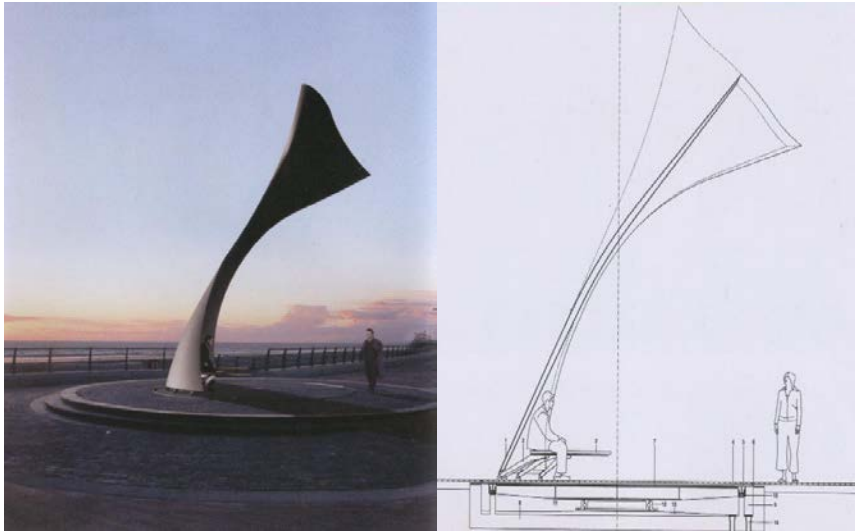

Şekil 4.41. D Kulesi Yerleştirmesi (Bullivant 2006, syf. 72,73): Kentte yaşayan her bir akşam 50 katılımcının ortak duygularını renkler ile yansıtan D kulesi, mutluluk (mavi), aşk (kırmızı), nefret (yeşil) ve korku (sarı) renklerle mekânsal yerleştirmede temsil bulunmaktadır. Lars Spuybroek - Q.S. Serafijn, 2004, Hollanda, Doetinchem.

Dijitalleşmenin sağladığı yenilikler ve bilgisayar ortamında tasarımın, insan-çevre-mekan ilişkileri temelinde ortaya koyduğu gelişmeler dışında, yarattığı kolaylıkların kötüye kullanıldığı örnekler ve özellikle mimari tasarımların sunumu ve pazarlanması aşamalarında, yanılsamalara ve kalıplaşmalara neden olma riski bulunmaktadır. Bilgisayar ortamında mimarlığın, yaşamla nasıl ilişki kurduğu sorusu üzerinden gelişecek bir incelemede ise, tasarımcıların kendi ifade yöntemlerini bu ortamın olanakları ile sınırlama riski bulunmaktadır (Bermudez, 1994). Tasarımcılara sunulan arayüzlerde, hazır materyaller ve teknik şablonların sağladığı kolaylıklar ile gerçek önerilerin simülasyonlarında, projelerin kimi sosyal, ekolojik ve estetik problemleri maskelenmektedir. Bilişim teknolojileri ile akıllı²⁶⁴ ortamlar üretilmesi ve bu ortamların insan yaşamına getirdiğı yeni kontrol ve kısıtlama mekanizmalarının geliştirilmesi, bu teknolojilerin kötüye kullanımlarına yönelik açıklar ve riskler oluşturmaktadır. Bruno Latour (URL-60, 2012), tüm bu süreçler sonucunda ortaya çıkan mekânsal söylemin, tüm aşama ve yaşamla ilişkisinin üstünü örten mimarlık kuramının, yeni sunum tekniklerinin kullanımı ile ortaya çıkan resmi değerlendirmeye alma eğiliminde oluşuna dikkat çeker (Reto, 2008, sfy. 80-89).

²⁶⁴ Smart (İng.)

Uygulama kusurları, yazılım açıkları, teknolojilerin uyumsuzluğu, veri geçişlerinde kopukluklar gibi tanımlanabilecek teknik risklerin yanı sıra, bu teknolojilerin yeni kontrol, baskı ve koşullama araçları ortaya çıkarabilme olasılıkları “Günümüzde İfade ve Etkileşim Aracı Olarak Mekan” başlığı altında ele alınmıştır. Yine de tasarım ve uygulama teknolojilerindeki bu gelişmeler ile oluşan yeni tasarım eğilimleri, bu risklere karşı çözümler üreten yeni alanların oluşmasına neden olmaktadır. Oluşan bu yeni alanlar yalnızca tasarım alanında yeni hareketlerin oluşmasında değil aynı zamanda tasarım eğitiminde, kişiye özel hikayelerden toplumsal veya çevresel sorunlara yeni ifade ortamları üretmeye yönelik özelleşebilir programların açılmasına kaynaklık etmektedir. Çevresel ve sosyal duyarlılıkları, mekanın sosyal sürdürülebilirliğini artırma potansiyeli ile 2000’li yılların yaygın tasarım anlayışları arasında yerini bulur (Liane Lefaivre ve Döll, 2007). Mekan tasarımı üzerine çalışan mimar ve plancılar, insanlarla ve farklı alanlardan uzmanlar ile daha fazla diyaloga geçmeye zorlanmaktadır. *Etkileşim tasarımı*²⁶⁵ ve *etkileşim mimarisi*²⁶⁶ mühendislik, sanat, mimari, sosyoloji ve biyoloji gibi birçok farklı alanın kesiştiği yeni disiplinlerarası bir alan açmıştır. Bu alanda, sanat ve estetik kültürün, mimarlıkta insan odaklı yeni yaklaşımların gelişmesindeki rolü doğrultusunda ortaya çıkan yeni ilişkiler ve sorgulamalar yeni tasarımlarda ifade bulmaktadır.

Şekil 4.42. Twist & Turn Rüzgar Barınağı (Phyllis Richardson, XS Extreme: Big Ideas, Small Buildings, 2009:52): Blackpool, İngiltere UK –MC Chesney & Atelier One

²⁶⁵ *Interaction design* (İng.)

²⁶⁶ *Interactive architecture* (İng.)

Şekil 4.43. Rathbone Market Projesi.(URL-61, 2012): Rathbone Market Projesi kapsamında sanatçılara terkedilmiş yapıda işgalle kendi atölyelerini oluşturmaları üzere yapılan çağrı. Belediye ile Wasted Spaces sanat organizasyonu ortak projesinde, Londra'nın doğu çeperinde yeralan Newham bölgesinde terkedilmiş bir yapının sanatçı katılımı ile canlandırılması projesi, bir soylulaştırma sürecini başlatmıştır.

Etkileşim odaklı yeni mekânsal oluşumlar, zamanla değişen ya da kestirilemeyen kullanıcı eğilimleriyle ticari değer, kullanım değerinin önüne geçmesi ile ortaya çıkan sosyal ve mekânsal eşitsizliklere yol açabilirler. Daha güvenli, ekolojik ve esnek kullanımlı çevrelerin oluşum ve kullanım süreçlerini değiştiren yaklaşımlar, yalnızca ayrıcalıklı bir kitlenin ulaşabildiği para ve bilgi kaynakları, eğitim olanakları ve teknik donanım materyalleri ile gelişmektedir. Bu içerikler sosyal etkileşim ve özgürleşme kadar sosyal ayırım ve kopuklukların bilinçli tasarımını da kolaylaştırmaktadır. Weisman (1992), “Tasarımla Ayrımcılık”, başlıklı çalışmasında, yeterince özgürleşmemiş bir toplumun, bu radikal biçimde özgürce tasarlamış gözükken çevrelerde yaşaması çelişisini, sorunsal haline getirmektedir. Bu türde sorun tespitleri ve sorgulamalar, sosyal-mekansal problemlere odaklı topluluklar ve organizasyonların tepkileri ve sayılarında artışa neden olmaktadır. Ortaya çıkan yeni kolektif yapılarda ise, farklı bireyselliklerin temsil bulma olasılığı ve ayrımları

ortadan kaldırma eğilimi artış göstermiştir. Bu eğilim, son on yılda ortaya çıkan toplumsal hareketler, organizasyonlar ve tepkiler üzerinden takip edildiğinde artış gösterdiği ortaya çıkar.

İnsan-çevre-mekan ilişkilerini düzenleyen yeni oluşumlar ve ortamlar, biçimsel ve teknik olarak ne kadar gelişme gösterse de; sisteme entegre olarak, toplumsal ve mekânsal baskıların, kopuklukların, haksızlıkların oluşmasında araç haline gelmektedir. Ayrım ve haksızlıklar, mekanda yoğunlaştığı sürece daha görünür hale gelmekte ve toplumsal bellekte hasarlara yol açmaktadır. İnsanın çevre ve mekanla olan ilişkisindeki kopuklukların neden olduğu yeni fiziksel ve psikolojik travmalar, nöro-psikolojinin yeni patolojik vaka tanımlarında yer almaktadır. Teknolojik gelişmeler kadar sosyal ve mekânsal problemlere disiplinler ötesi yaklaşımlar öneren yeni oluşumlar, süregelen paradigmaları dönüştürme ve bu sorunlara ışık tutma yolunda gelişmeyi sürdürmektedir.

4.4. TÜRKİYE’DE İNSAN-ÇEVRE-MEKAN İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE NORMLARIN GETİRDİĞİ STATÜKONUN SORGULANMASI

İnsanlık tarihindeki tüm gelişmelerin olduğu gibi, bozulma ve yok oluşların da mekânsal bir yansıması bulunur. Bu bağlamda mekan, yaşamı düzenlemeye yönelik kalıpların üretilmesinde, yaygınlaşmasında ve dayatılmasında olduğu gibi, kırılmasında da araçsallaşabilir. Mekan üzerine geliştirilen normlaşma ve yasalar, insan-çevre-mekan ilişkilerini düzenlediği gibi, bu ilişkilerdeki özgürlük ve kısıtlamaları da belirler. Bireysel ve toplumsal ölçekte özgürlük ve hakların, hangi dönemde hangi biçimlerde kullanıldığı, mekânsal gelişmeler üzerinden takip edilebilir. Normlar ve yasaların oluşmasıyla, özgürlüklerin dengeli kullanımını tanımlı hale getireceği düşünülen haklar da belirlenir. Hakların belirlenmesi, çoğunluğu kapsayan ortak bir adalet anlayışı geliştirme temelinde belirlendiğinde, demokrasi kavramını tanımlamaktadır. Toplu yaşam içinde özgürlüklerin kullanımı konusunda gereklilik ve yükümlülükleri belirleyen, uygulama ve denetimini yapan yasalar, demokratik hukuk devletleri tanımında “çoğulculuk” ve “çoğunluk” esasına dayanır(Coşar 2001, syf.16-20). Yasalar bu ilkelere bağlı olmasına rağmen, zamanla,

farklılıklar ya da azınlık olanları kapsamakta ve temsil etmekte yetersiz kalıplara dönüşebilmektedir.

Devlet yapısı olmayan, yani idari tanımı ve ilişki biçimleri yasalara tabi olmayan topluluklarda özgürlük, bu topluluklarda geçerli erk odaklarının ve kalıcı aidiyetlerin etkisi dışında temsil bulan değerlerdir. Kişisel özgürlüklerin “hukuksal bir değer olarak” tanımlanması ise (K. Kızıroğlu 2010, syf.30), devlet yapısı içinde ulusların biçimsel belirlemeleri dahilinde, birey-toplum ilişkileri çerçevesinde yapılmaktadır. Bu açıdan, özgürlük, kişisel bir hak olarak tanımlanmakla kalmayıp, çoğunlukla günümüzdeki ulus devletlerin anayasaları tarafından korumaya alınmaktadır. K. Kirizoğlu(2010, syf.30)’na göre, böylece özgürlük, her ne kadar hukuken normatif bir özgürlük düzeni olarak kurgulansa da, “kişi özgürlüğü, soyut bir kavram olmaktan çıkmaktadır”.

Hukuk felsefesine göre uluslar arası hukukun günümüzdeki kabullerinin belirlenmesine kaynaklık etmekle birlikte, Stolleis(2010, syf.52)’e göre, “mal ve kaynakları barışçıl bir şekilde dağıtabilme” amacı ile oluşan hukuk, “19. yüzyıl içinde temelden değişmiş”, günümüze kadar yasa, “amaca yönelikve kısa vadeli olarak topluma verilen siyasi bir emir” haline gelmiştir. Özgürlüğün felsefi ve mekânsal ele alınışında, öne çıkan örnekler üzerinden yapılacak çıkarımda, endüstrileşme ve kapitalizmin gelişimine bağlı olarak kapitalist toplumların ulus devletler ve bu devletlerin bağlı olduğu uluslararası birlikler biçiminde yapılanmayı tamamlaması, II. Dünya Savaşı sonrasına denk gelir. Aynı dönemde, Birleşmiş Milletler’in kuruluşu ve hemen sonrasında kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin kabulü, günümüzde yaygın olan genelleşmiş bir özgürlük anlayışının kabulünde tarihsel bir dönüm noktasını referans gösterir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1948 yılı 10 Aralık tarihli 217(III) sayılı kararı ile bildiri kabul edilmiştir. İHEB - İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne olumlu oy ile taraf olan 48 devlet, hukuki düzenlemelerini bu bildirgedeki çevre ve barınma hak ve özgürlüklerini korumaya yönelik geliştirmeyi kabul etmiş sayılmaktadır. Birleşmiş Milletler çatısında üye devletler, yasalarını bu ilkeler çerçevesinde geliştirmeyi ve uygulamayı, 1966 tarihli *Siyasal ve Medeni Haklar Sözleşmesi* ile daha geniş bir protokole taraf olarak yasalarına adapte etmeye başlamıştır. (K.Kızıroğlu 2010, syf.10-11) Belirlenen hükümler temelinde, elverişli konut hakkı ve sağlıklı bir çevrede yaşam hakkı, *Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*’de

daha tanımlı hale getirilmiştir. (KİM: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Kent İzleme Merkezi, 2013) Sözleşmede, madde 12’de erişilebilirlik, bedensel ve ruhsal sağlık standartlarına uygunluk çevre ve endüstri sağlığının iyileştirilmesi, madde 15’te kültürel yaşama katılma, fikir-sanat ürünlerine yönelik özgürlük ve maddi-manevi hakların korunması ile ilgili ilkeler belirlenmiştir. *Fikri mülkiyetin* korunmasına yönelik, 1850 tarihinde “Encümen-i Daniş Nizamnamesi” olarak kabul edilen erken dönemli bir hukuk metni olması(URL-62, 2012), 1952 yılında yayınlanan 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ve 5777 sayılı yasa ile 1938 tarihli Bern Sözleşmesi’nin Brüksel Belgesi’ne taraf olmasına rağmen, Türkiye’de bu yasa ve uluslararası sözleşmelere aykırı uygulamalar ve kararlar bulunmaktadır. Bunlar gibi, insan, çevre ve barınma haklarının, zamanla yönetmelik ve yasalar ile yeniden düzenlendiği ya da geçersizleştiği uygulamalar kadar, uluslararası sözleşmeler ile çelişen uygulamalar da mevcuttur.

1976 tarihinde yürürlüğe girip, Türkiye Cumhuriyeti’nin 2000 yılında imzaladığı ve sonrasında ek protokollerine taraf olduğu, Birleşmiş Milletler *Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi*’nin 17. Maddesi 1. Hükme göre; “Hiç kimsenin özel ve aile yaşamına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı olarak müdahale edilemez; onuru veya itibarı hukuka aykırı saldırılara maruz bırakılamaz.” 2. Hükme göre ise (K. Kızıroğlu, 2010, syf.11-12); “Herkes bu tür saldırılara veya müdahalelere karşı hukuk tarafından korunma hakkına sahiptir.” Birleşmiş Milletler’in kuruluşundaki tanımlara göre, yapı olarak “tavsiye niteliğinde” alınan bu kararların bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ancak, *Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi*’nin 28. Maddesi 18 üyeden oluşan ve taraf devletlerin, bildirilerdeki ilke ve protokollere “saygı gösterip göstermediğini denetlemek amacıyla”, bir *İnsan Hakları Komitesi* önerilmiştir. Türkiye’nin 2003 yılı 4867 (URL-63,2012) sayılı kanun ile onayladığı sözleşmenin ek 1. Protokolü ise, 2006 senesinde kabul edilmiş olup, bu protokolde sözü geçen bireysel hakkın aranması olanağının verilmesi hükmünü içermektedir. Bu yasal kabuller yapılmasına rağmen, *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*’nin yaptırımsız kalması nedeniyle, üye ülkelerde birey özgürlüğünü etkileyen ayrımcı, ırkçı, baskıcı ya da haksız uygulamalar söz konusu olmaktadır. Keskin Kızıroğlu(2010, syf.12)’na göre, Avrupa Konseyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, kısmen de olsa, bu “yaptırımsızlığını gidermektedir”. Türkiye’nin 1954’te 6366 sayılı kanun ile taraf olmayı kabul ettiği sözleşme, özel

yaşam ile mülkiyet haklarını güvence altına alıp, konut hakkına saygıya değinse de, “konut dokunulmazlığının ihlali” suçuna karşı yaptırımlar mahkeme kararlarına bırakılmıştır.

Kimi ülkelerin anayasalarında, konut ve konut içindeki kişinin özgürlüğünü ilgilendiren haklarını ele alan tanımlamalar ve düzenlemeler bulunmaktadır. Türk Hukuku’nda özgürlüğe ve çevreye karşı suçlar (Keskin Kızıroğlu 2010, syf. 125), 1926’da yürürlüğe giren 765 sayılı ve 2004 yılında kabul edilen 5237 sayılı Türk Ceza Kanunları’nda düzenlenmiştir. 2005 yılından itibaren, bu ceza kanununun yürürlük ve uygulama şekli hakkında değişiklikler yapılmıştır. Türkiye’de 1982 Anayasası’nın getirdiği düzenlemelerin bir kısmı, 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu (TBMM, 7.5.2010) ile değiştirilmiş olsa da, otoriter devlet anlayışını ya da işleyişine engel olacak maddelerin çoğunluğunu yürürlükten kaldırmamıştır. Bu gibi yasal değişiklikler ve biri diğeri ile çelişkili düzenlemeler uygulamada genelleşmiş aksaklıklara yol açmaktadır.

Statüko ya da çelişki oluşturan kimi kalıplaşmalar, yalnızca Türkiye’de değil, her devlet yapısında dönemsel olarak değişen farklı adalet ve eşitlik anlayışları içinde kendini gösterebilir. Hukuk felsefesinde bu kavramları ele alan düşünürler, hakların kullanımı ve yasaların farklılıkları ne ölçüde kapsadığı sorusuna cevap aramışlardır. Coşar’ın “Sivil İtaatsizlik” başlıklı çalışması, bu düşünürler arasında, yasa ve hak tanımlarının göreceli olan insani değerleri ve farklılıklara hangi oranda cevap verdiği üzerinden sorgulamalar yapan kuramcıların görüşlerine yer vermektedir. Coşar(2001, syf.20-22)’a göre, baskıcı toplumlarda ve baskıcı rejimlerde, idarenin ve cezanın, insani ve çevresel değerlerden bağımsız ve dayatmacı uygulamaları ile varlığını sürdürmektedir. Hukuk devletleri ya da demokratik toplumlarda ise dayatmanın, yerini, gereksinimlere uyumlama ve güncelleştirmelere bıraktığı görüşü geçerlidir. Ulus devletlerde modern hukukun yapılanmasına paralel olarak disiplinler de benzer amaçlara yönelerek yapılanmayı sürdürmüştür.

Foucault (2000, syf.212)’ya göre, disiplinlerin “kendine özgü unsurları itibariyle tarihini yapmak”, genel olarak hangi dönemde oluştuğuna dair kesin bir belirleme yapmak söz konusu değildir. Ancak siyasetbilim, hukuk, ve ekonomi gibi uzmanlık alanlarının, mekanlaşmak kaydı ile disiplinlerinin alt yapılarını kurmuş oldukları gibi, “toplumsal bünyenin tümünü kapsama eğilimindeymişler gibi, giderek daha geniş alanları kapsamlarına almaya ara vermiş değillerdir” (Foucault 2000,

syf.212). Foucault'nun, disiplinlerin oluşması ile insan ve bedeni üzerine kurulan iktidar arasında kurduğu paralellik, uzmanlık alanlarını belirleyip daha yararlı hale getirme amacı ile, itaati ve bağımlılığı arttırmak arasında da kurulmaktadır. Foucault(2000, syf.210)'ya göre bu ilişkileri taşıyan yapılanma ya da “mekanizma”lar olarak “disiplinler XVII. ve XVIII. yüzyıl esnasında genel egemenlik kurma formülleri haline gelmişlerdir”.

Hukuk ve teknik olarak disiplinler normlar sorgulanacak olduğunda, değişime adapte olamayan, başka bir deyişle, kalıplaşan standartların, tasarımcının ifade gücünü hangi yelpazede geliştirdiği ve kullanıcı pozisyonunda olan mekanı deneyimleyene neleri empoze ettiği sorusu akla gelir. Weisman (1992, syf.62-63), benzer bir soruyu, mekânsal kalıpların oluşmasıyla ilgili, çoğunlukla kurumlaşmış aktörlerin ekonomik faaliyetlerine koşullanmış bir mimari ile rasyonalize edilen, ayrımcılık biçimlerinin üretimi üzerinden sormaktadır. Yazar sorgulamasında, cinsiyet ve ırk ayrımlarının öncelikle kamu yapılarında çağdaş toplumda ise iş merkezi ve alışveriş merkezi üzerinden görünür olmaktadır. Ayrımcı statükoların kamusal mekana işlemesi, Weisman'a göre yeni bir olgu değildir. 1900'lerde araba kullanımı başladığında Amerika Georgia'da “Negroe” denilerek, ten rengi ile ötekileştirilenlerin yollarının beyazlardan ayrılması önerilmiştir. Weisman'a göre erk göstergesi haline gelen mekanda ayrışma söz konusu olduğunda, bu ayrışmayı örgütleyecek kalıpların üretimini savunan akıldışı öneri ve reaksiyonlarda artış görülmektedir. Buna tabi olan tasarımcılar belirli bir sosyal sınıfın görüşlerini tasarım anlayışı haline getirmekte, bu da doğaya verilen zarar, cinsiyet ve yaş ayrımları, işçi güvenliği, engelli erişimi gibi çeşitlenebilecek bir çok konunun es geçilmesine neden olmaktadır. Mimarlık alanında ve yapı teknolojisindeki tüm gelişmeler içinde, mimarlığın nasıl bir evrim sürecinde olduğu bu bağlamda ele alınacak olduğunda, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, 1980'lerden itibaren kamuya ait mekanlar ile özel mekanlar arasındaki gerilimin arttığı ortaya çıkar.

Yapılı ve doğal çevrenin yaşanabilirlik ilkesinden uzaklaşmaya başladığı düzenlemelerin 1980 sonrası dönemde, imar yönetmelikleri ve çeşitli aflar ile, kamusal alan ve özel alan sınırlarında çelişkilere konu olduğu gibi, ceza yasasına göre kentler üzerine karar alanlara ceza olmaması açmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Yapılaşma ve kentleşmede kamu yarından uzaklaşılan bu dönem, Aydın (2007, syf. 6) tarafından, aynı zamanda “insan hak ve özgürlüklerinin askeri darbe sonrasında

kısıtlanarak, demokratik ve sivil denetleme organlarının pasifleştiği” bir dönem olarak da değerlendirilir.

Türkiye’de insan-çevre-mekan ilişkilerinin günümüzde ortaya koyduğu açmazlar, dönüm noktaları olarak kabul edilebilecek tarihsel olguların neden ve sonuçları ile ilişkilidir. Sosyal ve kültürel alanlarda değişimler, endüstrileşme ve kentleşme politikaları, uluslar arası anlaşma ve anlaşmazlıklar, göç gibi olgular nedeni ile kentlerdeki *demografik*²⁶⁷ yapının değişmesi, yasalar ve normlarda sürekli güncellemeyi zorunlu hale getirmektedir. Ancak, standartlar, normlar ve yasaların, hangi dönemsel, sosyal, çevresel ya da kültürel uyumluluk tanımlarını temel aldığı sorusu, değişen kuralların gereksinimlere odaklı olup olmadığı üzerinden cevap bulmaktadır. Bu bağlamda sözü geçen yasal uyumsuzluklar ve uygulamada aksaklıkların, 1982 anayasası sonrasında, özellikle büyük şehirlerin dünya pazarındaki yatırım akışına kapılan dönüşümünde etkili olmuştur. Ruşen Keleş(2007, syf.15)’in belirttiği gibi, anayasaya bu dönemde yerleştirilen bir takım maddeler ile sınırlamalar ve özgürlükler, devlet menfaatini ulusun önüne koyan bir orantısızlık edinmiştir. 2634 sayılı *Turizmi Teşvik Yasası* Ormanlık arazileri ilk kez imara açarken, 1981 yılından itibaren çeşitli değişikliklere uğrayan imar afları, 2487 sayılı *Toplu Konut Yasası*, 3194 sayılı İmar Yasası, 1986 yılında 3086 sayılı *Kıyı Yasası* iptali ile, yapıli ve doğal alanların gelişimi ve korunmasında, merkezi devlet otoritesinin belirli yatırımlara özel düzenlemeler getirilmeye başlandığı bir dönem olarak görölmektedir.(Keleş, 2007:13-18) Aynı dönemde, 1983 yılında yayınlanan 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu* (TBMM, 21.7.1983), 17.6.1987 tarihli 3386 ve 14.7.2004 tarihli 5226 sayılı kanunlar ile çeşitli değişikliklere uğramaya başlamıştır. Kocalar (2010, syf. 260)’ın bu yasalar çerçevesinde, “ekolojik çevre, yaşam ve insan hakları” üzerine yaptığı değerlendirmesinde, bu yasalar ile taşınmaz mülkiyet hakkının takas edilebilme ve kamulaştırma yolu ile bir şekilde korunur görünmesine rağmen, bu mülkiyetin, “taşınmazların bulunduğı ekosistemin kalitesini değerlendirmeye katmadığına” vurgu yapılır. Benzer şekilde, 9.8.1983 tarihli 2872 sayılı *Çevre Kanunu* (TBMM), 3.3.1988 tarihli 3416 sayılı ve 26.4.2006 tarihli 5491 sayılı kanun ile çeşitli değişikliklere uğramış, bu değişiklikler 2011 yılında 648 sayılı KHK-*Kanun Hükmünde Kararname* (TBMM, 6.4.2011) ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın

²⁶⁷ Nüfus bilimsel (TDK, 2013)

görev ve tanımını düzenleyen yönetmelikler içinde çeşitli değişikliklere açık hale gelmiştir. Anayasanın (TBMM, 7.11.1982) 17. Ve 56. maddelerinde ele alınan çevre hakkına yönelik kimi tanımlar, 57. Maddede tanımlanan konut hakkına yönelik devletin ödevlerinde “çevre şartlarını gözetken bir planlama” tanımı, anayasanın kabul edildiği tarihten itibaren, artan şekilde, yasal düzenlemeler ile çelişkili uygulamalara açık hale gelmiş, kamu yararı ile özel çıkarlar arasında bir gerilim ve çatışma ortamı oluşmuştur. Bu örnekler, söz konusu anayasanın, insan-çevre ve barınma haklarını ilgilendiren maddelerinde açıklar, ve yeterince belirli olmayan maddeler içerdiğini göstermektedir. Süreçler içinde değişen politikaların yasalara nasıl yansdığı, Beş Yıllık Kalkınma Planları’ndan da izlenebilmektedir. 2000’li yıllardan itibaren bu yasaların daha hızlı bir şekilde özel girişim ve niyetlere yönelik düzenlenmesi, çeşitli tartışmalara konu olmaktadır.

Gül Üstün’ün (2009, syf. 34,35) Ruşen Keleş (2008, syf.80-84) değerlendirmelerine dayanarak,1979 ve 2005 yılları arasında, IV.,V., VI.,VII., VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planlarına yönelik yaptığı özetlemeye göre kent politikalarında

1979-1983 IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 2013), “kentleri yaşanabilir kılma, doğal ve tarihi çevrenin korunması”;

1985-1989 V. Beş Yıllık Kalkınma Planında, “kentleşme ve nüfus akışının yavaşlamayacağı öngörülmüş ve kentleşmenin buna uyumlanması ile ekonomik gelişmeye katkısı”na yönelik önlemler;

1990-1994 VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında, “tarihi, kültürel ve doğal değerlerin planlarda korunması”, “kıyılarda yapı yoğunlaşması, imar planları dışında kalan alanlarda yapılaşmanın denetlenmesi ve kentlerde kaliteli ve sağlıklı bir yaşam sağlama amacı”;

1996-2000 VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında, “kentsel yaşam kalitesinin iyileştirilmesi”, “kente göçmüş olanların sorunlarını çözme amacıyla gönüllü ve sivil kuruluşların önemi”;

2001-2005 VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında, “kentlerin küreselleşme istemlerine yanıt vermesi” hususları öne çıkmaktadır.

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1.7.2006 tarihli 26215 sayılı Meclis Kararı (TBMM) ile 7. Maddede belirtildiği gibi şu şekilde yayınlanmıştır (DPT 2013):

“Dokuzuncu Kalkınma Planı, AB’ye üyelik sürecine katkı sağlayacak temel strateji dokümanı olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle Plan dönemi AB mali takvimi dikkate alınarak 2007-2013 yıllarını kapsacak şekilde 7 yıllık olarak belirlenmiştir. 28 Nisan 2005 tarihinde 5339 sayılı yasa ile 2005 yılı sonunda tamamlanan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planının ardından, hazırlanacak yeni Planın Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulması bir yıl ertelenmiş ve Dokuzuncu Kalkınma Planının 2007 yılında başlaması kararlaştırılmıştır.”

Aynı kalkınma planında (DPT 2013), uluslararası rekabet ve ekonomik büyümenin önemine yapılan vurgu ve 5.2.5.maddesinde, “Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Gelişmesi” ile ilgili alt başlıkta yer alan, 160.madde bu vurgunun ketleşme politikalarındaki etkisini şöyle yinelemektedir:

“AB’ye uyum sürecinde, atık yönetimi, doğa koruma, gürültü ve çevresel etki değerlendirme konularında ilerleme sağlanmasına rağmen, çevre alanında hala çok sayıda düzenlemeye gereksinim bulunmaktadır. Ancak, uyumun gerektirdiği yüksek maliyetli yatırımların fazlalığı, bu alanda, özel sektörün katılımı da dahil, yeni finansman yöntemleri arayışını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda mevzuat uyumunun sağlanması ve gerekli ilave yatırımların yapılabilmesi için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır.”

Beş yıllık süreçler içinde, 1980 itibariyle yapılan öngörülerde, çoğunluğun yaşam kalitesi yanısıra, doğa, sosyo-kültürel çevre ve yapı çevrenin gelişimine yönelik genel politikalar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Türkiye’de insan-çevre-mekan ilişkilerinde açmazlara neden olan bu farklılıkların, 1950’lerde liberal politikalar ile başlayıp, 1980’lerde ivme kazanıp, 1990’larda yavaşladığı, 2000’li yıllarda ise tamamen uluslararası rekabet içinde güçlenme amaçlarına yöneldiği söylenebilir. Bu genel değerlendirmeye, kentsel dönüşümü ilgilendiren yasa ve mevzuatlar eklendiğinde, açmazlar artmaktadır. Örneğin, 3194 sayılı (TBMM, 3.5.1985) *İmar Kanunu*’nda çevrenin ve kentlerin koruma altına alınmasına ek olarak, 26.9.2004 tarihli 5237 sayılı *Türk Ceza Yasası*’nda, 184 ve 181.maddelerde “İmar Kirliliğine Neden Olma” ve “Çevrenin Kasten Kirlenmesi” suçu tanımlanmasına rağmen (Meran 2010), tanımların genelleşmesi ve sonradan imar yasası ve mesleki denetim mekanizmalarını devre dışı bırakan yönetmelikler ile uygulamada çelişkili kararlar ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2001 yılından itibaren, Beş Yıllık Kalkınma Planları’ndan görülebileceği gibi, sosyal ve ekonomik politikalar içinde, ketleşme ve çevreye ilişkin hedeflerde, 2005 yılından

itibaren artış gösteren kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik düzenlemelerin, ekonomi-politik nedenleri açığa çıkmaktadır. 10.7.2004 tarihli 5216 sayılı *Büyükşehir Belediyesi Kanunu* (TBMM) ve 3.7.2005 tarihli 5393 sayılı *Belediye Kanunu*'nda, özellikle büyükşehir belediyelerinin kentsel dönüşümüne yönelik uygulama ve plan yapma yetkilerine yer verilmiştir. Her iki kanun da, sonradan *Kanun Hükmünde Kararnameler* ile, çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler öncesinde, Üstün (2009,syf. 62-70)'e göre, 4.3.2004 tarihli (TBMM) 5104 sayılı *Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi* ve 16.6.2005 tarihli 5366 sayılı *Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun* gibi, bölge ve proje odaklı kentsel dönüşüm düzenlemeleri gelir. 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*'nda değişiklik öngören bu düzenlemelerde, ilan edilen dönüşüm bölgeleri, çalışmanın saptamalar bölümünde değinilen zorla tahliyelere konu olur. Bu sürece paralel gelişmelerde, tarihi dokunun, çevrenin ve kültürel çeşitliliğin korunmasına yönelik, ulusal düzeyde anayasal, uluslararası sözleşmelerde ise Türkiye'nin taraf olduğu ilkelerle tanımlanmış bir takım haklara yönelik ihmal ve ihlaller ortaya çıktığı görülür.

Balkır(2010, syf. 242)'a göre, barınma hakkı ve kullanımı sosyal devlet anlayışı içinde belirlenen “elverişli bir konutta yaşama hakkı, insan ve çevre haklarının eşliğini oluşturmaktadır”; “Yerleşme özgürlüğünün altyapısını oluşturan konut hakkı aynı zamanda digger hak ve özgürlüklerin gerçekleşme ortam ve koşullarını oluşturur”. Sosyal devlet anlayışı içinde konut hakkı, diğer sosyal haklar ile bütünlük içinde ele alınır. Bu konuda, Türkiye Anayasası(TBMM, 7.11.1982)'nın VIII. Bölüm'ü şu maddeleri içermektedir:

“ VIII. Sağlık, çevre ve konut

A. Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması

MADDE 56- Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.

B. Konut hakkı

MADDE 57- Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler.”

Üstün (2009, syf. 47), bu maddeler yanısıra, Anayasa’nın 63. Maddesi’ne göre, tarihi ve kültürel mirasın korunmasının da devletin yükümlülüğünde olmasının altını çizer. Ancak, 2005 yılı sonrasında uygulamaya geçen dönüşüm planlarında, daha önceden kaçak yapılaşma ile düşük çevre ve yaşam kalitesine sahip bölgelere yönelik yeniden yapılandırma projeleri, özellikle İstanbul kent merkezinde tarihi yapıların yoğun olduğu *soylulaştırma*²⁶⁸ potansiyeli olan alanlara yönelmiştir. Böylelikle, kentsel dönüşüm, bir barınma hakkı sorununun dışında, ayrıca sınıflar arası sosyal ve fiziksel ayrımları örgütleyerek, bir yaşam hakkı problemi de ortaya koymaktadır. Şen(2005, syf.128)’in tanımına göre *soylulaştırma*, “gerilemiş olan eski kent içi alanlarındaki yeni bir sınıfsal ve mekânsal ayrışmayı ifade eder”. Dünya genelinde yaygınlaşan bu olgunun, sosyal - kültürel çeşitliliği yok eden ve ırkçılığa varan boyutlarda uygulamaları, UN-HABITAT-AGFE (2009) raporlarında örneklendiği gibi, Türkiye’de bu tür uygulamaların önündeki yasal engelleri tanımayan uygulamalar da söz konusudur. Kimi yatırımlara özel, kararname ve yönetmeliklerin, uygulamada yasaların önüne geçmesi olgusu, problem tanımlarında bahsedilen yasadışı olanın yasallaşması sorununa karşılık gelmektedir. Bu durumda, Türkiye’de özellikle yapıli çevre üzerine alınan kararların, Anayasa gibi TCK-Türk Ceza Kanunu’nda tanımlanan özgürlüklerden eşit faydalanılması yönünde, K. Kirizoğlu(2010, syf. 30)’nun tanımlamasıyla “normatif özgürlük düzeni” ile uyumsuzluğu gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, insan özgürlükleri üzerine artan baskının, özellikle yapıli çevre üzerine yoğunlaştığı söylenebilir.

Türkiye’de, öncelikle gece kondu yıkımlarında görülmeye başlanan zorla tahliyelerde, söz konusu mekanın konut olarak kullanımı hukuka aykırı ise, özellikle başka birine ait arazinin işgali söz konusu ise, yıkımlarda, “konut dokunulmazlığının ihlali suçu” söz konusu olmamaktadır (K. Kirizoğlu 2010, syf. 29-33); Çünkü hak sahibi olan kişi, “*Medeni Kanun*’un 981. Maddesine göre taşınmaz malına yönelik hakkı”nı müdafa ediyordur. Ancak, 2000 yılı sonrasında oluşan zorla tahliyelerin devlet tarafından kamulaştırmayı organize eden yasalar ve yönetmelikler ile mülk ve

²⁶⁸ *gentrification* (İng.)

hak sahiplerini de tahliyeye zorlar bir biçim alması, özellikle 5366 sayılı yasa gibi bölge ve proje odaklı düzenlemelere ya da plan değişikliklerine dayanılarak başlatılan kentsel dönüşüm uygulamalarından izlenebilir. Bu uygulamaların, özellikle İstanbul'da nüfus kaybı ve göç ile terkedilmiş ve yeniden işgal yoluyla yeniden sahiplenilmiş yapıların yoğun olduğu ve nüfus çeşitliliği olan bölgelere odaklanmış olması, belirsiz ya da çoklu mülkiyet ilişkileri ile kamulaştırmalarda, uygulamayı yürüten kurum ya da devlet yararının, kamu yararının önüne geçmesine bir başka örnek oluşturmaktadır. Terkedilmiş yapıların kullanımı ya da dönüşümü sözkonusu olduğunda, barınma hakkı yanı sıra, mülkiyet hakkını da kısıtlayıcı normlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu normların uygulama aşama ve biçimleri, uluslararası anlaşmalar ve dönemsel kültür politikaları ile de bağlantılıdır.

Bu bağlamda, Türkiye'de terkedilmiş yapıların kullanımı ve mülkiyet haklarının geçişinde de ayrımcı açıklar bulunduğu söylenebilir. 4721 sayılı Medeni Kanunun 588. Maddesi uyarınca 10. Yılı dolan mülkün mülkiyet iptali istemi ile, bu tür yapıların *Hazine* adına tescili için *Asliye Hukuk Mahkemeleri*'nde vasi vekili olarak *kayyımlığına* davası açılır. Aynı maddeye göre, mülk sahibinin sağ olup olmadığı bilinmeyen durumlarda, mülkün yönetimini 10 yıl sürdürdü ise *kayyımlık* hakkı doğar (İstanbul Defterdarlığı, 2013). 3561 No'lu yasaya göre iki kez ilan yapılması ardından, *kayıp/gayyip* kişinin nüfus kaydı yok ise, *Milli Emlak Daire Başkanlığı*'na bağlı ilgili *Defterdarlık* adına tapudan tespit yapılması ardından, defterdarın geçici kayyım tayin edilmesi için *Sulh Hukuk Mahkemesi*'ne başvurulur. Eğer yapı üzerinde önceden Vakıf Şerhi var ise, yapı vakıflar adına tescil edilir. Eğer veraset ilamı alan kişi yada kişiler olursa, Asliye Hukuk Mahkemesinde varis olduklarını ispat etmelidir. Bu süreçte işgal durumu varsa *kayyım*, dava yoluyla işgal tazminatı ister ya da mülkü işgalcilere kiraya verebilir. Belediyeler fiilen yapıya el koymuşsa, kamulaştırmatsız el atma nedeniyle bedel davası açılır ve mülkün dava tarihinde belirlenen değerde bedeli ödenir. Yapının tapu kayıtları ve *Vakfiye* gibi belgelerde, mülk sahibi belirlenemiyor ise, 2001, 2012 ve 2013 yılında olmak üzere birçok maddesi değiştirilmiş olan, 4.11.1983 tarihli 2942 sayılı *Kamulaştırma Yasası*(TBMM)'nda belirtildiği şekilde yapı kamulaştırılmakta ve *Hazine* üzerinden devlet tasarrufu olarak, *Vakıflar*'ın eline geçmektedir. 22.12.1934 tarihli 2644 sayılı *Tapu Kanunu* 35.maddeye göre *mütekabiliyet/karşılıklılık* esasına dayalı, yabancı uyrukluların mülk edinmesi ve mülkiyet hakkı iddia etmesine yönelik madde,

29.12.2005 tarihinde 5444 sayılı kanunla, 03.07.2008 tarihli 5782 sayılı kanun ve 12.5.2011 tarihli 28003 sayılı *Anayasa Mahkemesi Kararı* (Resmi Gazete, 23.07.2011) ile değişikliğe uğramış ve yeniden düzenlenmiştir. 3.5.2012 tarihli 6302 sayılı kanuna göre *mütekabiliyet* esası kaldırılmasına ve yabancı uyrukluların mülk edinmesinin önü açılmasına rağmen, 1930 *Ankara Anlaşması*'na göre mübadele sonucu ülkeyi terk eden Rumlar'ın mülk hakları ve tasarrufları Türk Devleti'nde kalmaktadır. Aynı şekilde, Yunanistanda'da Türk asıllı olup geri dönüş yapanlar mal ve mülkleri üzerinde hak iddia edememektedir. Bu örnek, uluslararası anlaşma, sözleşme ve hukukta da, kimi noktalarda insan hakları ile çelişen sonuçları açısından kalıcı normlar olduğunu gösterir. Rum asıllı vatandaşların mülk edinmesine, bu anlaşma gereğince Yargıtay karşı çıkmakta ve mirasçıları Türk vatandaşı dahil olsa veraset ilamı alamamaktadır. Bu durumda Devlet, yapıyı *Hazine*'ye geçirerek ihale yoluyla kiraya vermekte ya da satmaktadır. Böylece, *Hazine* yada *Vakıflar* eline geçen yapıların kullanımları, devletin inisiyatifinde belirlenmektedir. 4.1.2002 tarihli 4734 sayılı *Kamu İhale Kanunu*'nda, 20.11.2008 tarihli 5812 sayılı kanunla yapılan değişiklikler (TBMM), bu yapıların kullanımları ve elde edilme süreçlerini etkilemektedir. Endüstri mirası ve kültür mirası niteliğindeki yapılar da, bu etkiyle tamamen açık ve belirli olmayan süreçlerde hakim yatırım grupları ve *tüzel* kişilerin tasarrufuna geçmektedir.²⁶⁹ Bu gelişmeler eşliğinde, kentsel uzamlarda konut alanlarına yönelik dönüşümün, kamusal yapıların ve alanların özelleşmesi ile ilişkilenmesi gibi yeni bir kentsel dönüşüm olgusu ortaya çıkmıştır. Bu özelleştirme yatırımlarının yapıldığı Tophane-Karaköy, Şişhane-Galata, Silahtarağa-Haliç güzergahında, bu yapıların bulunduğu mahallelerde hızlı değer artışları ve soylulaşmanın etkisiyle, özellikle kiracı konumunda olan eski sakinlerin bölgeyi terk etmelerine neden olmaktadır. Bu olgunun başka bir sonucu da, dönüşüme bağlı olarak mahalle anlayışı ve ilişkilerinin değişmesidir.

İzinsiz yerleşme ya da mekan işgaline yönelik, dünyanın farklı kesimlerinden örnekler ile İstanbul'daki örnekler kıyaslandığında, İstanbul'da bu bağlamda çok farklı bir düzen oluştuğu oraya çıkar. Gecekondu ve dönüşüm politikaları gibi

²⁶⁹ Örneğin, İstanbul Modern Sanatlar Müzesi'ne dönüştürülen Ulaştırma Bakanlığı Denizcilik İşletmelerine ait antrepo binası, 2001 yılında, Garanti Bankası Osmanlı Bankası Binası ve Arşivi, 2002 yılında; Bilgi Üniversitesi Silahtarağa Kampüsü içinde kalan Elektrik Santrali ise 2007 yılında *Kamu İhale Yasası*'nda hızlı değişimlerin olduğu süreçte, uzun süreli kullanım hakları elde etmiştir. Haliç Tersanelerine ait mülkler, 2013 yılında ihale yoluyla, 49 yıllığına *yap-işlet-devret* usulü satılmıştır.

olgular üzerinden, idari mekanizmalar ve yatırımcı aktörler insiyatifinde, işgalin kendine özgü bir sisteme dönüştüğü anlaşılabılır. Bunun gibi, kamulaştırmaların özel mülklerin neredeyse tamamına uygulanabilir hale gelmesine bağlı olarak, kamu tasarrufundaki mülklerin de özelleşmesinde artış olmaktadır. Bu olgular, insan, çevre ve barınma haklarında, toplumun belirli kesiminin kısıtlanıp, belirli kesimlerin ise ayrıcalıkları ekonomik ve siyasi güçleri oranında elde ettiği süreçlerin, normlar ve yasalar ile düzenlenebilir olduğunu göstermektedir. Merkezi yönetimin iktidarın olanaklarını, belirli tüzel kişiliklerin ya da uluslararası para akışı yararına yönelik kullandığı durumda, sosyal eşitliğe dayalı bir yönetim anlayışından bahsetmek güçtür.

Barınma, konut ve sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının kullanımını ilgilendiren önemli bir yasal düzenleme TOKİ- *Başbakanlık Toplu Konut İdaresi* Görev ve tanımlarında yapılan değişikliklerdir. 2.3.1984 tarihli 2985 sayılı *Toplu Konut Kanunu*'nda 2004 yılında 4966 sayılı kanun ile yapılan değişiklikler, Toplu Konut İdaresi(TOKİ 2011), görev tanımlarını genişletmiştir. 29.6.2011 tarihli 644 sayılı KHK(TBMM) ise, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri'ni tanımlayıp doğal ve yapılı çevreye ilişkin tüm karar, uygulama ve denetlemeyi bakanlığın yetkisine vermiştir. Bakanlığın bu KHK ile kuruluşu ardından, 8.8.2011 tarihli 648 sayılı başka bir KHK ile, diğer bakanlıklara bağlı yetkilerde görüşleri alınmak şartı ile son karar organı olarak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olmuştur. 648 sayılı KHK(TBMM)'nın 13. Maddesinde, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün (ç) benti şu yetkiyi içermektedir:

“Tabiat varlıkları, doğal, tarihi, arkeolojik ve kentsel sitler ile koruma statüsü bulunan diğer alanların çakıştığı yerlerde koruma ve kullanma esaslarını ilgili bakanlıkların görüşünü alarak belirlemek ve bu alanların kısmen veya tamamen hangi idarelerce yönetileceğine karar vermek, her tür ve ölçekteki çevre düzeni, nazım ve uygulama imar planlarını yapmak, yaptırmak ve onaylamak.”

KHK'nın iptaline yönelik davalar sonucunda 2012 yılında KHK'nın kimi maddeleri iptal edilse de, 2012 yılında 6306 sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” ile öncelikli olarak Bakanlık, sonrasında önem sırasıyla, TOKİ, İl Özel İdareleri, Büyük Şehir Belediyeleri, öncelikli yetki il belediyeleri olmak üzere ilçe belediyeleri yetki edinmiştir. “Kentsel Dönüşüm Kanunu” olarak ta adlandırılan bu düzenleme (Abacıoğlu, 2012), riskli alanlarda

yapılaşma ve yıkımlarda karar, uygulama ve denetleme mekanizmalarını tek bünyede toplamakta, merkezi yönetim, idari işlemlere karşı itiraz hakkını kısıtlamaktadır. Riskli yapıların tespitinin yapılmasında yetkili kurumlar yalnızca Bakanlık tarafından belirlenmekle birlikte, dönüşüme konu olan bölge ve yapıların, Bakanlığın belirlediği kriterler ile belirlenmesi, yasanın uygulamasında görevi kötüye kullanma riskine karşı hiçbir denetleme ve karşı görüşün dönüşüm kararına karşı çıkamayacağı bir sistem oluşturmaktadır. Yasanın geniş kapsamlı olması, yalnızca deprem riski taşıyan alanlar ile sınırlı olmayışı, yapılaşma olmayan mera alanlarının da riskli alanların rezervi olarak yapılaşmaya açılması, *riskli alan* yönetimi konusundaki açıkları ile ekonomik fayda odaklı olduğu düşünülmektedir (TMMOB Mimarlar Odası 2013). 21.2.2012 tarihinde yayınlanan TMMOB Şehir Plancıları Odası (2013) Raporlarında kanuna ilişkin görüşte, Bakanlığın tek taraflı ve tüm kararları merkeziyetçi bir yapıda bünyesinde toplaması, yerel yönetimlerin bu merkeziyetçi yapıya tabi kılınması, uygulamada ayrımcılığa ve haksızlıklara açıklık veren kısıtlamalar, anayasa ve kendinden önceki yasalarla çelişen maddeler ile hukuki açmazlara neden olma riskleri vurgulanmaktadır. Meslek odalarının, toplum yararı ve çevresel değerler çerçevesinde değerlendirmeleri sunduğu raporlar ve görüşler, merkeziyetçi olduğu ya da tahribata yol açacağı düşünülen düzenlemeler karşısında, muhalif bir tutum oluşturmaktadır. Odaların devlet eliyle kararlara karşı aldığı bu pozisyon da çeşitli düzenlemeler ile denetim ve baskı altına alınmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 648 sayılı KHK ile tanımlanan görevlerinde, ilgili meslek odalarının proje denetleme ve Çevre Etki Değerlendirme raporu oluşturma yetkileri öncelikle kısıtlanmıştır. Anayasa'nın 135.maddesi ve 27.1.1954 tarihli 6235 sayılı *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Kanunu*'nda belirlenmiş olan ilgili meslek odalarının özerkliği, öncesinde 644, 648 ve 653 sayılı KHK'ler ortadan kaldırılmış ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı denetimi altına alınmıştır. Odaların yüklendiği denetim yetkileri ve meslek mensuplarını ilgilendiren haklar ise, 3194 sayılı İmar Kanunu'nda yapılan değişiklikler, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ve son olarak 6495 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile tamamen merkezi yönetimin kontrolü altına alınmıştır. Böylelikle(Yağcı 2012), her bir yasa ile devleti denetleme yapıları olan, profesyonel görüş ve denetleme organı olarak rol alan meslek odaları kadar, yerel yönetimler ve sivil toplum organizasyonları, toplumsal olarak mekanın kültürünü oluşturan toplum ve birey devletin mutlak kontrolüne denetimi altına

girmiştir. Bu düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan bir başka açmaz da, “kültür ve tabiat varlıklarını” koruma kurullarının işlevsizleşmeleridir.

12.7.2013 tarihli 6495 sayılı *Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* (TBMM) ile, çevre ve barınma hakkı yanı sıra, iş güvenliği ve bilgi edinme hakkını ilgilendiren birçok yasa ve yönetmelikte değişiklik yapılmıştır. Bu kanun içeriğinde yapılan düzenlemeler ile, TMMOB-Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'ne bağlı odaların denetleme, vize ve onay verme yetkisi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na aktarılmaktadır. Bu kanunda yeralan 73.madde kapsamında, kırsal alanlar da dahil olmak üzere plan, proje etüd bakanlıkça yetkili mimar ve mühendislerce yapılacak, estetik komisyonlar olarak tanımlanan kurullarda mimar ve mühendis olmayanlar yapıların mimari unsurlarını belirlemek ve red etmekte yetkili hale gelmektedir.

Mimarın fikrî hakları ve özerk çalışma imkanının kısıtlanması bağlamında, özellikle 6495 sayılı yasanın, mimarların ve mühendislerin icra etmekte olduğu görev tanımlarını statükocu bir çerçeve içinde yeniden tanımlamaktadır. Ayrıca, çevresel ve sosyo-kültürel değerlerin korunması ve gelişimini de merkezi iktidarın ekonomi-politikalarına bağımlı hale getirmektedir. Ortaya çıkan statükocu düzenleme, uluslararası haklar, ilkeler ve sözleşmeler kadar, ulusal düzeyde anayasal haklar ile ve bu yasalara yakın tarihlerde deklere edilen çeşitli stratejiler ile çelişmektedir. Bu düzenlemelerin KENTGES-*Kentsel Geliştirme Strateji Belgesi* (2012) 'nde deklere edilen “Kentlerin Yaşam Standartlarının Yükseltilmesi ve Sürdürülebilir Gelişmenin Sağlanması” ve “kentleşmenin yapısal sorunlarının çözümüne, sağlıklı, dengeli ve yaşanabilir kentsel gelişmenin sağlanmasına yönelik” ilkelerle uyuşmayan bir tutumda olduğu görülmektedir.

9495 sayılı Kanun ile 3194 sayılı İmar Kanunu 8. Maddesine eklenen i bendinde, “Estetik Komisyonlar” gibi yetkili organların oluşturulması ile ilgili tanımlarda, mühendis ve mimar olmayan kişilere hak tanınması, bir anlamda mühendislik ve mimarlık eğitimi almamış kişilere müellifin haklarını elinden alabilecek yetkiler vermektedir. TMMOB Mimarlar Odası (2013) görüşüne göre, bu düzenlemeler, “5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, 4117 sayılı Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına Dair Bern Sözleşmesi'nin Kabulüne Dair Kanun ile Anayasa'ya aykırı olarak”; mimarların İnsan Hakları Bildirgesi 27.maddede değinilen fikir ve sanat eserlerinden doğan manevi ve maddi haklarının korunması

ilkesine aykırıdır. Ayrıca, yenilemenin korumadan daha geçerli olduğu bir anlayışla, kültür mirası, belirsiz değerlendirme kriterleri ve yetkin olmayan kişilerin görüşü ile yok olma tehlikesi taşımaktadır. Bu olgular, 17.6.1938 tarihli 3458 sayılı (TBMM) Mühendislik ve Mimarlık Hakkında Kanunu 1. maddesinde belirtilen “Türkiye Cumhuriyeti hududları dahilinde mühendislik ve mimarlık unvan ve yetkisi ile sanat icra etmek isteyenlerin alanlarında yüksek öğrenimlerini tamamlamış olduklarına dair vesikalardan birini haiz olmaları şartı” ile de çelişmektedir.

Tarihe ve kültüre duyarlı olması beklenen bir meslek ve eğitim alanı olarak, mimarlık bu statükolar ile insan ve yaşama dair temel gereksinimleri gözetmek kadar, estetik duyarlılıktan uzaklaşma eğilimine kapılmaktadır. Bu kopukluğun mimarlık eğitime , geleceğin mimarlarına ve onların oluşturduğu mekanlarda yaşayanlara etkilerine yönelik öngörülerde süregelen açmazlar, kentlerin kültürünü oluşturan doğal ve yapısal değerler yok oldukça çoğalmaktadır. Dünya ölçeğinde bakıldığında fikri mülkiyetin korunması önemini gittikçe arttırırken Türkiye’de kültürel mirasın korunması bağlamında yasaların kriterleri açıkça belirtilmemiştir. Bu yasal düzenlemeler yanısıra, Tapu, Kat Mülkiyeti, Kıyıları Koruma, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma, Ceza Kanunu ve hatta Medeni kanun üzerinde KHK lar ve ek maddeler ile yapılan değişiklikler, belirsizliklerle dolu hukuki uygulama süreçlerine dönüşürken, geri dönüşü olmayan sonuçlara dönüşebilir. Uygulamada ortaya çıkacak haksızlıkların, çevre ve kültür açısından geri dönüşü olmayan sonuçların, maddi ve manevi mağduriyetlerin hak arayışı olanakları daraltılmıştır. Mimarlıkta İş Hukuku bağlamında (Balkır 2009, syf.63), özellikle ücretli çalışan mimarların hukuki güvence yetersizlikleri, daha da ciddi boyutlara gelmektedir. İlgili meslek alanlarında, gerek serbest meslek sahibi, gerek ücretli çalışan, gerekse kamu çalışanı, akademisyen ya da yeni mezunlarının mağdur olacağı sayısız açıklar yasal karşılıklar bulunabilir. Ayrıca, mimarlık eğitiminde gittikçe standartlaşan ve bu gelişmelere uyumlanma eğiliminde olan kalıplaşmalar olabilir.

Tüm bu riskler, mesleki haklar ötesinde, bütüne bakıldığında eşitsizlikler, açıklıklar ve uygulama aksaklıkları üzerine kurulu bir sistemde yaşamaya tabi kılınan insanın, hak ve özgürlüklerine açık bir müdahale olmasa da, yaşam alanının daraltılması ve mevcut hakların yitimi, toplumsal ölçekte bölünmeler, sağlıksız mekanlar ve çevrenin oluşumu gibi sonuçlara ulaşmaktadır. Hızlı, çelişkili ve kısıtlayıcı düzenlemeler, mekan üzerinde yoğunlaştığında, toplumsal ölçekte görünürlüğü

artmakta, önlem alınması zorlaştığı ölçüde, karşı çıkılması olasılığı da yükselmektedir.

4.5. İSTANBUL'DA SOSYAL-MEKANSAL PROBLEMLERE ODAKLI OLUŞUMLAR: KENT HAREKETLERİ VE İŞGALLER

İnsan ve mekan ilişkilerini ilgilendiren düzenlemelerin, Dünya'da ve Türkiye'de, 1950'lerden itibaren dünyadaki ekonomik ve siyasi eğilimler kadar teknolojilerle oluşan yeni ilişki biçimlerine rağmen, kalıplaşmalar biçimde artış gösterdiği izlenir. 1980'lerde *neoliberal* olarak nitelendirilen politikalar ve kentleşmenin, baskın ve yaygın hale gelmeye başlaması ile, hızla değişen mekanlar, ayrıcalıklı kitlelere sınırsız imkanlar sunarken, bireysel ve toplumsal ölçekte baskı ve ayrışmanın buna paralel arttığı bilinmektedir. Sınıfsal yapıların daha da bölündüğü ve küresel dinamiklerden etkilenererek daha heterojen yapılar haline geldiği bu dönemde, (Kurtuluş 2005), bu grupları ötekileştiren ve ayrıştıran mekânsal uygulamalar, eş zamanlı olarak Türkiye'de, -özellikle İstanbul kentinde daha görünür olmakla beraber- kentsel yaşam üzerinde baskı ve gerilimi arttırmaktadır. Bu gerekçeler ile, süregelen mekânsal temsiller, insan-çevre-mekan ilişkilerindeki gerilimleri anlamaya yönelik ip uçları sağlar.

2000'li yıllarda, yeni sınıfsal yapılar arası ayırım ve kopuklukların, mekanlaşma ve politikalarında dayatılması ve yeni kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanması ile bilgiye erişim konusundaki kısıtlılıkların ortadan kalkması arasındaki gerilim yabancılaşmaya paralel olarak kitlesel tepkilerde artışa neden olmuştur. Arap Baharı ve ekonomik kriz sonucunda yaşam kalitesinde düşüşe bağlı olarak, İber Yarım adasında kendini gösteren ağır özelleştirme ve tedbir politikalarına bağlı olarak sosyal hakların yitirilmesi nedeniyle Madrid'de Sol Meydanı'nda başlayan 15M²⁷⁰ 15 Mayıs Hareketi, diğer başkentlere de sıçramış ve böylece dünyaya yayılan bir tepki ve ifade süreci kentlerin simgesel meydanlarına yayılmaya başlamıştır. 2000'li yıllarda dünyada ezici hale gelen ana akım ekonomi (Chomsky, 2013b), politika ve kültüre karşı yeni bir çoğunluğun ortaya çıktığı söylemleri artmaktadır. 2011'de New

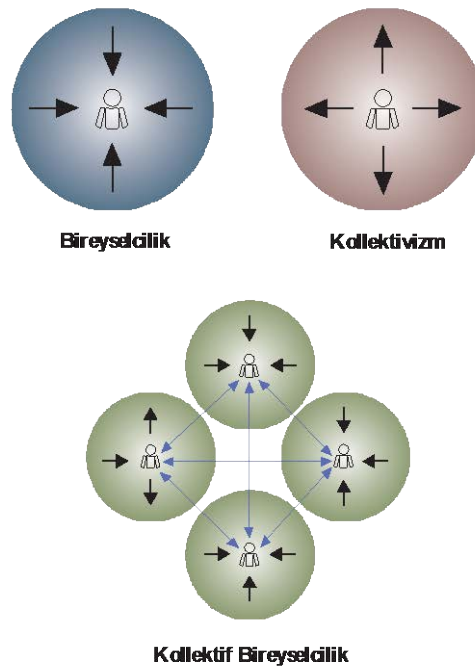
²⁷⁰ 15 de Mayo (İsp.)

York'ta dünyada finans ve gösterinin sembolik merkezi olarak görülen, Wall Street Zuccotti Park'ta başlayan eylem ile popüler hale gelen işgal hareketleri uluslararası düzeyde egemen güçlere karşı yeni başkaldırı ve mücadele biçimleri üretilmesi bağlamında simgeleşir.

İsyan ve protestolarda şiddet ve yıkım içermeyen, barışçı ve yaratıcı ifade biçimlerini ortaklaşan, çevresel, kültürel ve sosyal tahribata tepkisi olan farklı inanç ve yaşam tarzına sahip bireylerden oluşan, yeni bir kolektivite biçimi kendini gösterir. Ortaya çıkan bu yeni biçim, süregelen kolektivite bilincini *yapıbozumuna* uğratarak, farklı görüş ve karakterdeki yapıları, ortak ifade araçlarını kullanmaya sevk eder. Kimi kuramcılar bunu *kollektif bireyselcilik* ²⁷¹olarak adlandırmaktadır. *Kollektif Bireyselci* yapıda olduğu tespit edilen (Pointdexter 1996, syf.3-9), yeni ifade ve tepki biçimleri, insanlar arasındaki ilişkiler ve insan-çevre-mekan ilişkilerinde baskıcı, kısıtlayıcı ya da ayrıştırıcı düzen ve normlaşma karşısında, farklı hedeflerin bir araya getirilmesi ya da belirli bir uzamda ortaklaştırılması esasına dayanır. Kollektif bireysel yapıda birliktelikler amaç olarak farklılıkların asimile olmadan bir arada kullanılmasına yöneldiğinden, daha çok iktidar ve baskı unsurlarına karşı oluşan tepkilerde görülür. Bireysel bilgi, düşünce, deneyim ve kişiye özgü ifade biçimlerinin belirli hedefler ya da ortak ilgi alanları doğrultusunda kolektif kullanıma açılması, paylaşılması biçiminde kimi sosyal projelere esin verir.

²⁷¹ *collective individualism* (İng.)

Çizelge 4.2. Kollektif Bireyselcilik: Matt Dickman (2000)'a ait “Kollektif Bireyselciliğin Gücü” başlıklı şema, sosyal medyanın yaygınlaşması üzerinden gelişen ve modanın yaygınlık gösterme süreçlerini de ifade eden, yeni kolektivite biçimlerini göstermektedir.

Problem saptamalarında belirtildiği gibi, Türkiye’de özellikle insan, mal, para, kültür akışının fazla olduğu İstanbul kenti başta olmak üzere, öne çıkan kentlerde, yatırım ve projelerin önündeki sosyal, kültürel ve bürokratik engelleri ortadan kaldıran politikalar hakim olmaktadır. Yasal düzenlemeler ya da ekonomik ve siyasi gücü elinde barındıranlar tarafından alınan kararlar ile uygulamalar, gün geçtikçe, insan yaşamını ilgilendiren ve mekânsal tercihleri merkezi iktidarın baskısı altına almaktadır.

“İstanbul’da Mekana İlişkin Sosyal ve Kültürel Problemler” başlığındaki saptamalarla açığa çıktığı gibi, küreselleşmeye entegrasyon adına, uluslararası para, bilgi ve işgücü akışında süreklilikte potansiyeli olan İstanbul gibi metropoliten

alanlarda, mekan politikalarının, kentsel dönüşümler üzerinden ayrımlayıcı mekânsal gelişmelere meşruiyet kazandırması söz konusudur (Uzunçarşılı Baysal, 2011). 2005 yılında meclisten geçen, *Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun*, İstanbul kent merkezinde barındırdığı kültürel çeşitlilik ve tarihi yapılarla öne çıkan mahallelerde, uluslararası ve ulusal koruma kararlarını geçersiz kılan en çok tepkiye konu olan yasal düzenlemelerden biridir. (Yağcı 2010, syf. 87,88) İstanbul üzerine gelişen kültür ve sanat politikalarının sosyal ve mekânsal politikalar paralelinde İstanbul'un para ve güç sahibi olanlar karşısında çekiciliğini arttıracak şekilde geliştirilmesi (Yardımcı, 2005), ve bu olgunun yasal düzenlemelere yansımaları, 1980'lerden itibaren etkisini arttırmıştır. Mekanın yatırım değerinin, toplum yararı üstünde tanımlandığı uygulamalar ile, yasal süreçlerde aksama ve çelişkilere yol açabilen bu hızlı dönüşüm süreci bir önceki alt başlıkta ele alındığı gibi statükolaşmaya neden olmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan açmazlar bağlamında, İstanbul kentine ilişkin bir dönüm noktası kültür başkenti olma sürecidir. 13 Nisan 2006'da Avrupa Birliği Kültür Komisyonu'nun 2010 yılı için "Avrupa Kültür Başkenti" ünvanı alacak üç kentten biri olarak İstanbul'u seçme kararı sonrasında, özellikle kültür ve endüstri mirası olan kamusal yapılara yönelik özelleştirmeler ve dönüşümler artış göstermiştir. Kentte çevre ve yapılaşmaya ilişkin kararlarda, birbiri ile çelişen hızlı yasal düzenlemelerin artış göstermesi ile İstanbul'un bu ünvanı alması arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir. 2000'li yıllar gerek dünyada gerekse Türkiye'de çevre ve mekan üzerinden sosyal ve kültürel baskının arttığı ve buna tepki olarak yeni tepki ve ifade biçimlerinin üretildiği bir dönem olarak karakterize edilebilir.

Çizelge 4.3. Zorla Tahliyelere Konu Olan Kentsel Dönüşümün Artışı ile “Mega Etkinlikler” Arasındaki İlişki (UN-HABITAT AGFE 2011 syf. 34-35)

Nedenler	Mega etkinlikler
Karakteristik özellikleri	• Ulusal ve uluslar arası ölçekte ilgi çeken, Olimpiyat Oyunları, Dünya Futbol Kupası, dünya kupası gibi etkinlikler ve diğer etkinlikler. • İstenmeyen grupların yerini değiştirmek amacıyla alt yapı iyileştirmesi ve şehir güzelleştirme planlarının gerekçe olarak kullanılması. • Zorla tahliye taktikleri ile ilgili olarak eleştirilerde, otoritelerin tahliyelerin etkinliklere hazırlıkla ilgisini yok sayması.
Örnekler	İstanbul, Türkiye: Avrupa Kültür Başkenti Nagoya, Japonya: Aichi Fuarı Pekin, Çin: Yaz Olimpiyatları Londra, İngiltere: Yaz Olimpiyatları Brezilya: Dünya Futbol Kupası ve Yaz Olimpiyatları

Bu ünvanın elde edilmesi sürecinde, kent ve kültür politikalarına nasıl yansıdığına örnek olarak Taksim Meydanı’nda yer alan Atatürk Kültür Merkezi binasının tadilatı geçirme gerekçesi ile kapatılması gösterilebilir. İstanbul 2010 Ajansı tarafından başlatılan tadilat çalışması ile, 2008 yılında kapatılan Atatürk Kültür Merkezi’nin yıkımı, kentin kültür hafızası kadar uluslararası ölçekte simgeleşmiş bir yapısının, 2013 yılında inşaat yeniden başlatılana kadar kapalı tutulmasına neden olmuştur. Sürecin kapalı bir biçimde planlanması ve dayatmacı bir tutumla uygulamanın, sivil toplumun görüşü dışında başlatılması çeşitli tepkilere de konu

olmaktadır. Hayati Tabanlıoğlu'na ait ve aynı zamanda modern mimarlık örneği olarak tescilli olan yapı, üzerindeki telif hakkının vasiyi olan mimar Murat Tabanlıoğlu'nun projesinin uygulamaya konulması ile tartışmaları, yapının inşa sürecine odaklanmıştır. Ancak, yapıya ne gibi müdahalelerin yapılmakta olduğu kadar, ne zaman kullanıma açılacağı da belirsizliğini korumuştur. AKM'nin yıkım süreci, Kültür-Sanat Sendikası, Mimarlar Odası İstanbul Şubesi, Özerk Sanat Konseyi gibi bir çok sivil toplum organizasyonu ve kamu oyunun tepkisine neden olmuştur. Kapalı tutulan Atatürk Kültür merkezi binası önündeki alan sayısız eylem ve protestoya sahne olmuş, ayrıca Kültür Sanat Sendikası, avan projenin yapının kültürel işlevi ve karakterine uygun olmadığı gerekçesi ile projenin iptali ve yürütmenin iptali için dava açmıştır. Uzun dava süreci sonucunda, projenin iptaline karar verilmiş olsa da, yapı, bu dava süresince kapalı tutulmuş, projeyi mahkeme kararları uyarınca yenileyen mimar Tabanlıoğlu'nun yapıya sokulmaması gazete haberlerine (Milliyet Gazetesi 2012) konu olmuştur.

2010 Kültür Başkenti çalışmalarının sürdüğü yıllarda, özellikle kentin sosyal ve kültürel canlılığı ile kalabalıkları çeken mekan ve ortamları da, değişen kararlara göre sürekli yüz değiştirmiştir. Örneğin hazırlık sürecinde kamusal mekanlar olan sokaklar, verilen izinler ile, kentin canlı sosyal hayatının bir göstergesi olarak, eğlence ve servis mekanlarının masa ve sandalyeleri ile yarı-özel bir görünüme kavuşmuştur. Ancak 2010 Kültür Başkenti süreci sonunda, bu masa ve sandalyeler 2011 yılında Beyoğlu Belediyesi tarafından toplatılmış ve çeşitli tepkilere konu olmuştur. Tepkilerin bir bölümü, İstanbul'da yaşayanların simgeleşmiş kamusal alanları işgal etmesi ve sivil toplum organizasyonlarının öncülüğünde eylemler biçiminde olmuştur.

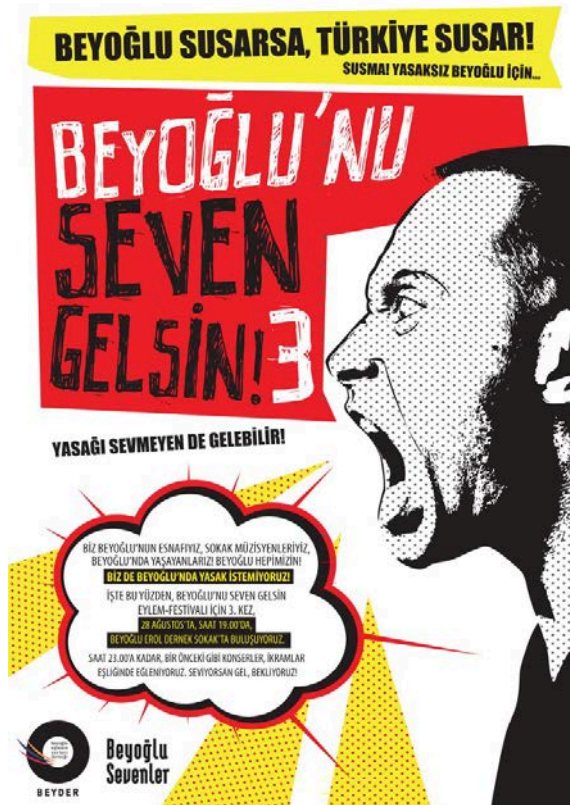
Şekil 4.44. İstanbul Beyoğlu'ndan Bir Sokak Görünümü (Eser Yağcı, 2009)

Şekil 4.45. Galata Meydanı'na İnsan Girişinin Engellenmesi (Eser Yağcı, 2011)

Şekil 4.46. Galata Meydanı'nın, İstanbul'da Yaşayanlar ve Yabancı Ziyaretçiler Tarafından İşgal Edilmesi (Eser Yağcı, 2011)

Şekil 4.47. BEYDER Poster : Beyoğlu Eğlence Yerleri Derneği, masa-sandalye operasyonlarına tepki olarak 28 Ağustos 2012'da müzikli bir sokak etkinliği şeklinde eylem düzenlemiştir.

Şekil 4.48. 2008 Haydarpaşa Dayanışması

Güncesi (Mimarlar Odası Arşivi)

İstanbul kenti, kültür ve eğlence sektörü ile gerek turistik gerek ise ekonomik çekiciliğini arttırırken, simgesel yapılar da büyük ölçekli yatırımlar ve dönüşüm projelerinin odağı haline gelmiştir. Haydarpaşa Garı, Mecidiyeköy Tekel Likör Fabrikası, Emek Sineması'nın bulunduğu Serkıl Doryan²⁷² gibi yapılar yanı sıra, kültürel çeşitliliği yapıların biçemlerinde taşıyan merkezi konumdaki tarihi İstanbul mahalleleri ve Haliç Tersaneleri gibi endüstri mirasının dönüştürülebileceği bölgeler, yatırımcıların ilgisini çekecek üst sınıf projelere konu olmaktadır. Bu bağlamda, “İstanbul’da Mekana İlişkin Sosyal ve Kültürel Problemler”de ve “Türkiye’de İnsan-Çevre-Mekan İlişkileri Çerçevesinde Normların Getirdiği Statükonun Sorgulanması” konulu alt başlıkta yer alan saptamaların, bu süreçte öne çıkan sorunlar, çoğalan örnekler ile belirginleşmektedir.

²⁷² Circle D’orian (Fr.)

Şekil 4.49. Haliç Dayanışması Etkinlik Çağrısı (URL-64, 2013):Aynalıkavak Kasrı ve Divanhane ve Haliç Tersanelerini kapsayan bölgenin 49 yıllığına yap-işlet-devret modeli ihaleye çıkarılmasına karşı tepki olarak çalışmalar ve etkinlikler sürdürmektedir.

Hızlı gelişmeler içinde artan, sosyal ve mekânsal gerilimlere konu olan, alan ve yapıları korumak ya da hakları savunmak adına kurulan dernekler, dayanışmalar kadar meslek odaları ve farklı kesimlerden gruplar arasında dayanışmalar sağlanmıştır. *Neoliberalizm* etkisinde benzer süreçlerden geçtiği düşünülen ve *küresel kentler* olarak adlandırılan kentlerde ortaya çıkan, insan hakları, barınma hakkı, konut hakkı ihlallerine dayanan sorunlardan farklı olarak, yasal düzenlemeler ile İstanbul'da mülkiyet haklarına yönelik ihlaller de söz konusu olmaktadır. Yine bu başlıklar ile nitelendirilen kentlerden farklı olarak, siyasi amaçlar ile kültürel ve düşünsel kampaşmaya bağlı nüfus politikaları da ekonomi-politikalara mahalle ve yapı ölçeğinde dönüşümler ile uyumlanmaktadır. Yasal düzenlemeler ve yasal süreç ise, yapılan eşitliksiz uygulamaları meşrulaştırma yönünde işlemektedir.

Sözü geçen büyük yatırımlar ve projeler ulusal yatırımcılar kadar çok uluslu yatırım grupları ve organizasyonlar tarafından da desteklenmektedir. Bu tür dönüşüm alanlarında, hak ihlalleri söz konusu olduğunda mahkeme kararları projelerin uygulama aşamalarında ya da sonunda sonuçlanmaktadır. Bu şekilde, zorla tahliyeler ile insan hakkı ve mülkiyet hakkı ihlallerine konu olan dönüşüm bölgelerine, 5366 sayılı Kanun ile dönüşüm alanı olarak tanımlanan Sulukule verilebilir. İstanbul Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası ve Sulukule Roman Derneği'nin 2008 yılında Sulukule olarak bilinen Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri Yenileme Alanı'nda yapılan projeye açtığı davalar sonuçlandığında, yapılan villalar neredeyse teslim hazır hale gelmiştir. İstanbul 4. İdare Mahkemesi'nin, kamu yararına uygun bulunmadığı gerekçesiyle iptal kararı vermesine rağmen, TOKİ ihalesiyle Özkar İnşaat'ın başlattığı inşaat, durdurulmamış ve villaların satışına devam edilmiştir. Dünya Kültür Mirası olan tarihi sur duvarlarına dayanan inşaat, aynı zamanda uluslararası koruma ilkelerine aykırı bir örnektir. Sulukule gibi Fener-Balat-Ayvensaray, Yedikule-Yenikapı, Kasımpaşa ve Tarlabası'nda olmak üzere, kentin tarihi sit bölgelerinde yüzlerce parsel yenileme alanı kapsamına alınarak, kentsel dönüşüm sürecine girer. Bu bölgelerde, koruma alanı olması nedeniyle uzun süre tadilatın geçmemiş tarihi yapıların yoğun olması ve İstanbul'un deprem riski yanı sıra, "çöküntü alanı" söylemini destekler kent mitlerinin zorla tahliyeleri meşrulaştırması olgusu öne çıkar. Bu olgular çerçevesinde, yıkılma riski bağlamında kullanımı artan *koruma* ve *güvenlik* kavramları da, ters yüz edilerek, kavramların sosyal bağlamda kullanımlarından baskın hale gelmektedir. İstanbul'da, tarihi dokunun yoğun olduğu bölgelere yönelik, koruma amaçlı imar planlarındaki revizyonlar, yasalara eklemlenmek kaydı ile, zorunlu kamulaştırmaları dayatmaktadır. Kentte koruma ve güvenliği hedef gösteren projeler, devlet-yerel yönetim-yatırımcı işbirliğinde, barınma ve insan haklarına yönelik ihlallerle sonuçlanmaktadır.

Şekil 4.50. Sulukule (Eser Yağcı, 2012)

Kentsel Sit Alanı olarak, Sulukule'ye benzer bir örnek olan Fener-Balat-Ayvansaray dönüşüm projesidir. 5. İdare Mahkemesi'ne açılan dava, 7 Mayıs 2012'de sonuçlanmış, projenin iptaline karar verilmiştir. Çok uluslu şirket ve organizasyonlarca da desteklenen projenin iptal kararına rağmen, Fatih Belediyesi, Bakanlar Kurulu kararı ile kamulaştırmalar yapmış ve zorla tahliyeleri gerçekleştirmiştir. Yasal kararların geçersizleştiği bu gibi uygulamaların yoğunlaştığı bu süreçte, mahalle, semt ve esnaf dernekleri, sivil toplum organizasyonları, siyasi parti temsilcilikleri, İstanbul Kültür Sanat Kollektifleri, Haydarpaşa Dayanışması gibi gruplar gün geçtikçe daha geniş dayanışma çatıları altında daha etkili olacak tepkiler üretmektedir. Meslek odalarının da desteğini alan bu gruplar, İstanbul'un özgün kent dokusunu korumaya yönelik duyarlılıkları arttırmaktadır. Birbirinden bağımsız olan bu gruplar, *kollektif bireyselci* yapıda çeşitli dayanışma ağları oluşturmuştur. Bu ağlar çeşitli uluslararası grup ve organizasyonların da desteğini almaktadır.

Şekil 4.52. Emek Sineması Yıkımlarına Karşı Yapılan Eylem (Eser Yağcı 2013, Nisan)

Şekil 4.52. Emek Sineması'nın Yıkımı Sürecinde Bir sanat Galerisi Vitriini (Eser Yağcı, 2013): Nisan 2013'te vitrininde sembolik olarak Emek Sineması perdelerini kapatmıştır. Bu vitrin yerleştirmesi, Emek Sineması logosu ardında kadife sinema perdesi ile bir kültür mirasını sanatsal bir objeye dönüştürür.

26-27 Haziran 2010'da düzenlenen Kent Hareketleri Forumu (URL-65, 2013), meslek odaları, sivil toplum organizasyonları, dernek temsilcileri, kent sakinleri, akademisyenler, sanatçılar ve aktivistlerin katılımıyla düzenlenmiştir. Forum sonrasında, Kent Hareketleri Platformu olarak, toplantı ve etkinliklerini katılımcı bir biçimde sürdüren topluluk, kentsel dönüşümüne konu olan 3. Köprü, Taksim Meydanı Projesi gibi büyük ölçekli projelerin yol açacağı çevresel, sosyal ve mekânsal tahribata karşı görüşlerin ve bilgilerin paylaşıldığı bir dayanışma ağı halini almıştır. Bu oluşuma dahil olan mahalle dernekleri, yaşayanları, akademisyenler ve profesyoneller, İstanbul Kenti'nde olumsuz görülen müdahalelere karşı organize olarak, etkin ve yaratıcı direniş biçimleri geliştirmeye yönelmiştir. Mahallelerde gerçekleştirilen bilgilendirme ve dayanışma toplantılarında, çeşitli uluslararası organizasyonlardan katılımcıların da desteği sağlanarak, kentsel dönüşüm uygulamalarında insan ve mekana yapılan müdahalenin boyutları, anlaşılır ve daha görünür bir hale getirilmektedir. Böylece artan destek, BM-İnsanYerleşimleri Raporaları (UN-HABITAT AGFE, 2009, syf.70-76), 8. Bölüm'de yeralan stratejileri karşılamakla birlikte, -tam bir geri kazanım olmasa da-, oluşan kamu oyu baskısı ile dava süreçlerini etkilemektedir. Bu bağlamda, aktif olan gruplar ve dayanışma ağları, benzer amaçlara yönelik kendisi dışındaki dayanışmalara da destek sağlamaktadır. Bu dayanışmalardan biri de, kentin merkezinde bulunan, Gezi Parkı'nın yapılaşmaya açılmasını da içeren Taksim Meydanı Düzenlemesi'ne karşı olan ve bileşenleri altında bir çok sivil toplum organizasyonu ve grup temsilinin bulunduğu Taksim Dayanışmasıdır²⁷³.

Topçu Kışlas

Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi'nin kentin kimliğine, sosyal ve kültürel alışkanlıklarına aykırı olduğu söylemi ile itiraz eden dayanışma, düzenlenen etkinliklerde çok fazla katılım bulamamıştır; Ancak, 27 Mayıs 2013'te, parkta ağaçlara verilen zarar üzerine, Taksim Gezi Parkı'nda başlayan ve gece nöbetleri ile devam eden sivil itaatsizlik eylemleri, 29 ve 31 Mayıs'ta gerçekleşen polis

²⁷³ Taksim Dayanışması'nın kuruluşu, imza veren kurumların onayı ile oluşan, *Taksim Dayanışması Ortak Deklarasyon Metni*'nin (Karadağ 2013), 2 Mart 2012'de basına ve kamuoyuna açıklanmasıyla olmuştur. Bu deklarasyon ardından, 12 Mart 2012'de, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde Taksim Dayanışması Bileşenleri, mahallelerden sakinler, üniversitelerin mimarlık fakültelerinde kendi aralarında örgütlenen öğrencilerin, meydan düzenlemesi projesine itiraz dilekçesi vermesi ardından, 17 Haziran ve 27 Haziran 2012'de yapılan basın açıklaması ve meydana nöbet etkinliği yapılmıştır. Aynı süreçte, TMMOB'ne bağlı Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası ve Peysaj Mimarları Odası İstanbul Şubeleri, İstanbul 1. İdare Mahkemeleri'nde, projenin iptali istemiyle dava konusu etmiştir.

müdahalesi sonucu kısa sürede tüm kente ve sonrasında Türkiye genelinde yayılmıştır.

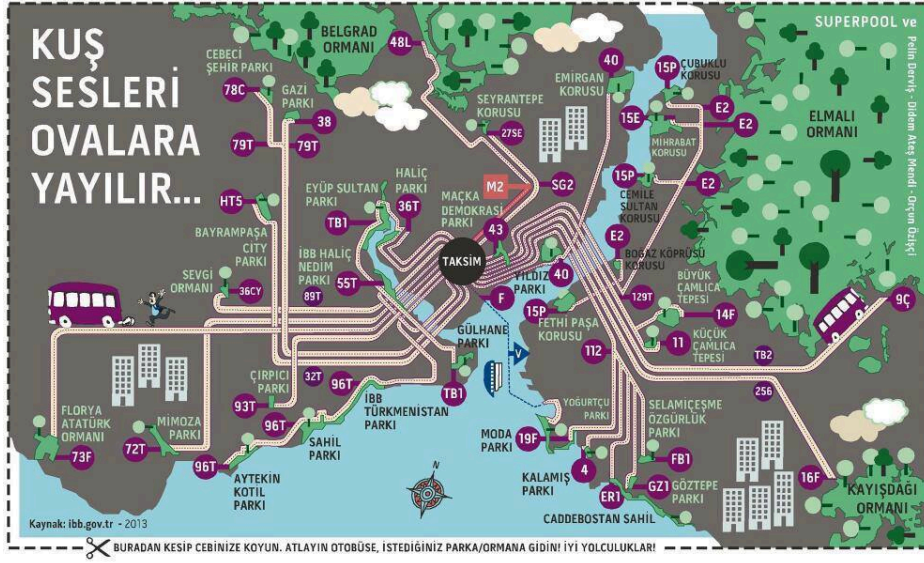
Düzen Eleştirisine yönelik mekansal yaklaşımlarda ve oluşumlarda, sivil itaatsizlik eylemlerinin ve diğer toplumsal hareketlerin, belirli yapıları simgeleştirmesi, insan-çevre-mekan ilişkilerinde kopukluk ve haksızlıkları kurguladığı düşünülen odaklara karşı, çoğul tepki gösterme amacının temelini oluşturur. Taksim Meydanı, yalnızca İstanbul’da değil tüm ülkede, toplumsal hafızada yer tutan ve ifade özgürlüğünü temsil eden birçok olayın, en önemli simgesel mekanlarından biridir. Gezi Parkı ise, gerek kentin Cumhuriyet Dönemi’nde yeni merkezinde bulunan ilk büyük kent parkı, gerekse günümüzde yapı yoğunluğu ile merkezde bulunan korunabilmiş nadir kamusal alanlardan biri olarak görülmektedir. Bu temsiller üzerinden, meydana ilişkin düzenleme projesinin, meydanın toplumsal hafızada yer edinmiş kimliğine yapılmış bir müdahale olarak algılanmasında etkili olduğu söylenebilir. Aynı bağlamda, tüm meydan ve parklar gibi Taksim Meydanı ve Gezi Parkı, evlerini ve mahallelerini kentsel dönüşüm sonucu yitiren kimi guruplar için de, haksız yerinden edilmeye karşı çıkılması gereken, kolektif bir mekan olarak benimsenmekle simgeselleşir. Süregelen yasal düzenlemeler ve haksız uygulamalar nedeniyle, barınma hakkı ve devletin halkın ortak kullanımına açtığı mekanlar olan kamusal alanların korunması gibi konularda, tartışmalar ve kolektif oluşumlar, 2010 yılından itibaren kamusal mekanların dönüşümü üzerinde yoğunlaşarak, mevcut gerilimleri bu mekanlara kaydırmıştır. Bu nedenle, kent ve yaşayanları için simgesel önemi bulunan Taksim Meydanı ve Gezi Parkı’nda düzenlenen ve *kentli hakkı* olarak ifade bulan etkinlikler, farklı kesimlerden ilgi bulmuştur. 31 Mayıs 2013 tarihinde, Gezi Parkı’na girişlerin devlet eliyle engellenmesi ardından, sivil itaatsizlik eylemlerine karşı şiddet içeren müdahale, bu etkinlik ve eylemlerin farklı yerlerde ve biçimlerde diğer kentlere, ardından diğer ülkelere sıçramasına neden olmuştur. Birçok kentin simgeleşmiş kamusal alanlarında, farklı kesimlerinden guruplar, bu tarihten itibaren, Gezi Parkı’ndaki sivil itaatsizlik eylemlerine destek vermeye başlamıştır. Aynı tarihte, İstanbul 6. İdare Mahkemesi’nden, Topçu Kışlası Projesi ile ilgili yürütmeyi durdurma kararı çıkmıştır. 2013 Haziran ayı süresince etkili olan Taksim Gezi Parkı

eylemleri, dünya çapında bu türde sosyal patlamaların simgesel örneklerinden biri haline gelmiştir.²⁷⁴

şekil 4.53. 30 Mayıs 2013 Gezi Parkı (Eser Yağı)

²⁷⁴ 8 Temmuz 2013’da (Karadağ 2013),” 11 Mayıs 2012’de TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent şubesi, TMMOB şehir Plancıları Odası İstanbul şubesi ve TMMOB Peyzaj Mimarları Odası İstanbul şubesi tarafından *Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi*’nin yürütmesinin durdurulması ve iptali istemiyle açılan davada, İstanbul 1. İdare Mahkemesi tarafından verilen projenin iptal kararı davacı kurumlara ulaştırılmıştır.” Bu yargı kararına rağmen, inşaat çalışmalarına devam edilmiş, Gezi Parkı’nda rekonstrüksiyon inşaatı başlamamasına rağmen, meydan eski kimliğini yitirmiştir. Fiziksel  zellikleri ile birçok insan ve trafik açısından güvenlik açıkları bulunan tünel 13 Eylül 2013’te aılmıştır.

Şekil 4.54. Forumların Yapıldığı Parklar (URL-66,2013): Gezi Parkı eylemleri sonrasında, İstanbul genelinde, kamusal alanların öncelikli olarak korunmasına yönelik artan duyarlılıkla, çeşitli parklarda forumlar düzenlenmiş, farklı kesimlerden katılımcıların görüşleri ile mahalle dayanışmaları oluşturulmuştur.

Parklarda yapılan toplantılarda çevreye rahatsızlık vermeden daha kolay iletişim kurabilmek için kullanılan vücut dili.

Şekil 4.55. Forumlarda Kullanılan İşaret Dili: Forumlarda görüş paylaşımı ve organizasyonların, çevreyi rahatsız etmeden sağlanabilmesi için yeni ifade biçimleri tüm parklardaki forumlarda katılımın sürekliliğinde etkili olmuştur.

Kadıköy Yoğurtçu Parkı'ndaki forumlarda, Kadıköy Yeldeğirmeni mahallesine yönelik soylulaşma riski gibi bir çok sorun ele alınırken, Doğatepe sokakta bulunan ve 15 yıldan uzun süredir terk edilmiş olarak duran inşaat halindeki bir yapıyı *kollektif*

bireyselci bir anlayışla işgal evine dönüştürmek gibi bir fikir ortaya çıkar. Bu fikir yapının yalnızca mahalleye değil yapıda kendine mekan açmak isteye herkese kazandırılmasını kapsar. Bu fikri ortaya atan sanatçı, öğrenci ve mahallenin sakinlerinden oluşan grup, yapıyı izinsiz işgal edip, temizleyerek yaşatılabilir bir hale getirir. Yapılan söyleşiye göre (Yağcı 2013), işgali gerçekleştiren grubun amacı, mülkiyetsiz olan yapıyı herkesin kendini özgür bir şekilde ifade edebileceği bir kamusal mekan olarak kullanıma açmaktır. Dünyanın farklı kentlerinde bulunan *işgal evleri* karşılaşılabilen politik ve kolektif amaçlardan sakınan grup, mekan üzerine kurulabilecek olası bir iktidardan sakındıklarını ifade ederek, yapı içinde önerilen etkinliklere maddi ve manevi olarak destek sağlamıştır. Cervantes'in, yeldeğirmenlerine karşı tek başına savaş açan Don Kişot karakterinden esinlenen grup, işgal evine bu adı vermiştir.

Şekil 4.56. Yeldeğirmeni Don Kişot İşgal Evi (Eser Yağcı, 2013)

Mahalle yaşayanları, sanatçılar ve öğrencilerin desteği ile gönüllülük esasına dayalı organizasyonlar ve etkinlikler ile, katılımcı biçimde dönüşen yapı, İstanbul'da

dünyadaki sosyal amaçlı örneklerine benzer, ilk *işgal evi*²⁷⁵ olma özelliği taşımaktadır. Yapının inşaatını üstlenen müteahhitin, aynı mülkün farklı kişilere satışı nedeni ile ortadan kaybolması ve yıllar içinde yapının, mahallenin güvenliği açısından tehdit oluşturacak bir ortam haline gelmesi, semt sakinleri, çeşitli organizasyon ve yerel yönetimlerin bu oluşuma destek vermesinde etkili olmuştur. Aynı şekilde, *Don Kişot İşgal Evi*'ne destek olmak isteyen kişilerin bağışladığı inşaat malzemeleri ve çeşitli eşyalar, ücretsiz olarak düzenlenen ve açık katılımlı etkinliklerde ortak kullanımda olmuştur.

Yapının işgal edilip temizlenmesinden yaklaşık 2 ay sonra, 18 Ekim 2013'te Emiel Heijnen ve Eser Yağcı'nın, Amsterdam Sanat Okulu²⁷⁶'nın sanat bölümlerinden 40 öğrenci ile birlikte organize ettiği atölye ve sergi, işgali gerçekleştiren gönüllüler ve mahallelilerin desteği ile evin ilk büyük etkinliği olarak gerçekleşmiştir. Etkinlik sırasında, 10 adet emniyet ekibi binada bulunanların kimlik ve pasaportlarını incelemiş, yapının mahallelilerin yoğun desteği ve sahiplenmesine konu olması nedeni ile ortaya çıkan hassasiyet karşısında, herhangi bir gözaltı söz konusu olmamıştır.

Okuyucu Modunu Aç

Yazıyı Büyüt: 12

Çağla Ağırgöl

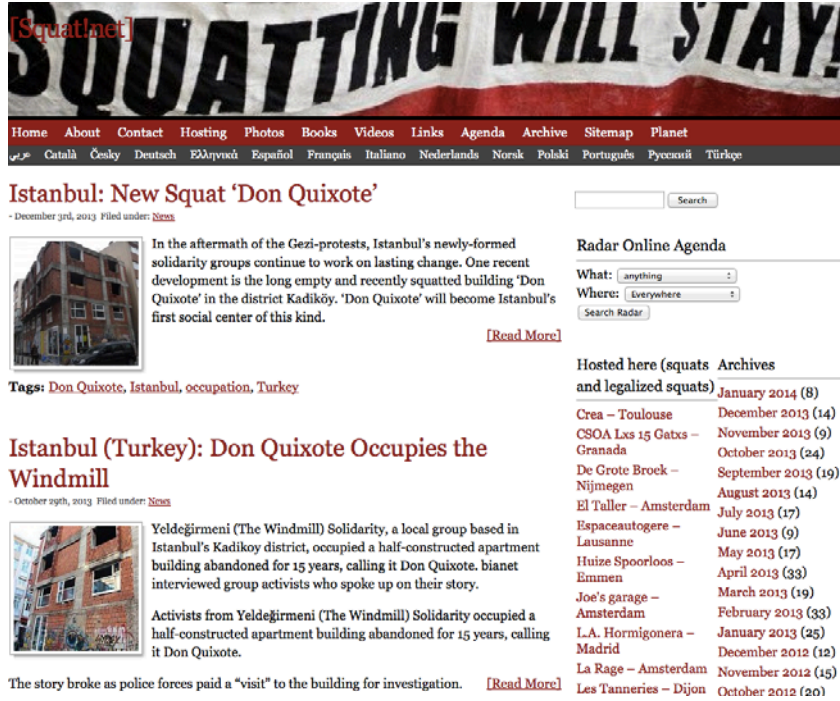
İstanbul Kadıköy'de Yeldeğirmeni Dayanışması'nın etkinliklerini sürdürdüğü mahalle evine, dün sabah saatlerinde polis baskını gerçekleştirildi. Amsterdam Sanat Okulu'ndan gelen bir grup konuk öğrenciye yönelik düzenlenen baskının, "mahalleden gelen bir şikâyet" üzerine gerçekleştirildiğini iddia eden polisler, öğrencileri kırkbeş dakika evde tutarak, kimlik ve pasaport kontrolü yaptı. Polisler dayanışma evinde kamera kaydı da yaptı. Amsterdam'dan gelen öğrencilerin, Gezi direnişi sonrasında oluşturulan forumları inceleyerek proje gerçekleştirip ardından da akşam saatlerinde sunum yapmayı planladıklarını belirten tanıklardan Talat Doğan, "Sabah saatlerinde Mahalle Evi'nde gerçekleştirdiğimiz work-shop sırasında üç polis arabasıyla ekipler evi bastı. Polislere, bu baskının nedenini sorduğumda ise 'Mahalleden gelen şikâyetler doğrultusunda yaptıklarını' iddia etti. Polisler eve girdiğinde birkaç video çekti. Ayrıca içeride kırkbeş dakika bekleterek kimlik ve pasaport araması yapıldı. Bir arkadaşımız üstünün arandığını söyledi. Daha sonra Mahalle Evi'ne on ekip aracı daha geldi" diye konuştu.

Şekil 4.57. Don Kişot Evi İle İlgili Yerel Gazete Haberi (URL-67, 2013)

²⁷⁵ *squat* (İng.)

²⁷⁶ Amsterdam School of the Arts, AHK (İng.)

Mahallelinin katılımcı biçimde oluşturduğu bu yapıya duyduğu aidiyet ve etkinliğe verdiği destek ile emniyet güçlerinin mahalleyi terketmesi sonrasında mahalle yaşayanları, esnaf ve diğer mahalle dayanışmalarından ziyaretçilere açılan sergi sonrasında, işgal evi çeşitli etkinliklerin düzenlenerek, kar amacı olmadan herkesin katılımına açıldığı bir kültür merkezine dönüşmüştür. Böylece *Don Kişot Evi*, ulusal ve uluslar arası medyanın ilgisini çekmiş, katılımcı ağını genişletmiştir. Kısa sürede dünyadaki diğer örneklerinden daha aktif hale gelen ve İstanbul'da yaşayan yabancılara yönelik etkinliklerden, parasız tiyatro, takas-market, panel gibi çeşitlenen etkinliklere ev sahipliği yapan Don Kişot, uluslararası boyutta ilgi bulmuştur.

The screenshot shows the Squatnet website with a banner that reads "SQUATTING WILL STAY!". Below the banner is a navigation menu with links: Home, About, Contact, Hosting, Photos, Books, Videos, Links, Agenda, Archive, Sitemap, Planet. There are also language options: عربي, Català, Česky, Deutsch, Ελληνικά, Español, Français, Italiano, Nederlands, Norsk, Polski, Português, Русский, Türkçe.

Istanbul: New Squat 'Don Quixote'

- December 3rd, 2013 Filed under: [News](#)

In the aftermath of the Gezi-protests, Istanbul's newly-formed solidarity groups continue to work on lasting change. One recent development is the long empty and recently squatted building 'Don Quixote' in the district Kadıköy. 'Don Quixote' will become Istanbul's first social center of this kind.

[\[Read More\]](#)

Tags: [Don Quixote](#), [Istanbul](#), [occupation](#), [Turkey](#)

Istanbul (Turkey): Don Quixote Occupies the Windmill

- October 29th, 2013 Filed under: [News](#)

Yeldeğirmeni (The Windmill) Solidarity, a local group based in Istanbul's Kadıköy district, occupied a half-constructed apartment building abandoned for 15 years, calling it Don Quixote. bianet interviewed group activists who spoke up on their story.

Activists from Yeldeğirmeni (The Windmill) Solidarity occupied a half-constructed apartment building abandoned for 15 years, calling it Don Quixote.

The story broke as police forces paid a "visit" to the building for investigation. [\[Read More\]](#)

Radar Online Agenda

What: Where:

Hosted here (squats and legalized squats)

Hosted here (squats and legalized squats)	Archives
Crea - Toulouse	January 2014 (8)
CSOA Lxs 15 Gats - Granada	December 2013 (14)
De Grote Broek - Nijmegen	November 2013 (9)
El Taller - Amsterdam	October 2013 (24)
Espaceautogere - Lausanne	September 2013 (19)
Huize Spoorloos - Emmen	August 2013 (14)
Joe's garage - Amsterdam	July 2013 (17)
L.A. Hormigonera - Madrid	June 2013 (9)
La Rage - Amsterdam	May 2013 (17)
Les Tanneries - Dijon	April 2013 (33)
	March 2013 (19)
	February 2013 (33)
	January 2013 (25)
	December 2012 (12)
	November 2012 (15)
	October 2012 (20)

Şekil 4.58. İşgaller Ağı'nın Don Kişot İşgal Evi'ne Yönelik Haberi (URL-68, 2013)

Don Kişot Evi'nin gelişme süreci *kollektif bireyselci* yapıda bir dayanışma örneği oluşturmakta ve farklı grupları bir araya getirmekle dünyadaki örneklerinden farklılaşmaktadır. Bu yapıda, mekanların tanımlanması ve kullanımı süreçlerini baskılayacak, belirli kararları dayatacak bir iktidar yapısı oluşmadığı sürece, sosyal sürdürülebilirlik sağlanabilecektir. Mahalle sakinleri ve çoğunluğun desteği, mekana duyulan aidiyetin bir göstergesi olarak kabul edildiğinde, bu aidiyetin mekanın

tanımlanması ve geliştirilmesi süreçlerindeki açık katılımı oluşturduğu görüşü ağırlık kazanır. Ancak, *Don Kişot Evi*'nin oluşum süreçlerine katılan Yeldeğirmeni Dayanışması'nın, zamanla mekan ve kullanımı üzerindeki kararlarda söz sahibi olması, yapının kullanımı ve kullanım biçimlerini dayanışmanın iznine sunmak gibi zorunluluklar getirmiştir. Böylece, daha önceden özgür ifade ve etkileşimin mekanı olarak aidiyet duyulan bu mekânsal oluşum da, kuralcı bir organizasyona tabi hale gelmiştir. Buna rağmen, *Don Kişot Evi*, normatif ve maddi zorunluluklardan bağımsız, *kollektif bireyselci* katılımı, özgür bir ifade alanı oluşturma idealini gerçekleştirmekle ilgili önemli bir örnek olmuştur. *Don Kişot Evi* deneyimi, normlardan ve yasal zorunluluklardan bağımsız olan mimar, tasarımcı, planlamacı, sanatçı, öğrenci, halk ve yabancıların çoğul katılımıyla, aşağıdan yukarıya etkileşime odaklı mekânsal bir öneri ve üretime dönüşmesi ile özgün bir hareket oluşturmuştur. Bu örnek üzerinden, sosyal, kültürel ve mekânsal dönüşümün nüvesi olma potansiyelindeki mekan ve yapılar, hangi nitel ve nicel değerleri barındırmalıdır sorusunun yerini, özgürlüğün belirli süreçlerde temsil bulduğu bu gibi mekanlaşmalarla, çoğunluğun ifade ve etkileşimine açık yaşam alanlarının oluşturulmasında sürdürülebilir bir model olarak kullanılamaz mı sorusu almaktadır.

İstanbul kentinde ele alınan örnekler üzerinden, sosyal ve mekânsal problemlere odaklı oluşumlar ve hareketlerin, statükocu ya da çelişkili normlaşmanın insan-çevre-mekan ilişkilerindeki gerilimleri arttırdığı süreçlerde, yeni tepki ve ifade biçimleri ile daha farklı ilişkiler kurma eğilimine girdikleri görülmüştür. Bu eğilimler, ilişkilerdeki gerilimler ve kopuklukların, çoğunluğun aidiyet duyduğu mekanlarda yoğunlaşmasına paralel bir artış göstermektedir. Baskının herhangi bir biçiminin dayatılmasında, mekanın odak haline gelmesi, yeni sosyal uzamların oluşması ve bu uzamlarda yeni sosyal ve mekânsal ifade biçimleri üretilmesinde etkilidir. Anarşiye yaklaşan tutumların, dünya genelinde estetik kültürde yükselişe geçtiği 2000'li yıllarda, kitlesel eylemlerin belirli mekanları simgeselleştirmesi ile yaygınlık göstermesi olgusu, medya teknolojileri ve sosyal ağlar ile birbiri ile sürekli iletişim halinde olan kentlerden biri olan İstanbul'da da geçerlidir.

5. SONUÇ

İnsan, yaşamla kurduğu ilişkiyi, çevresini tanımlama, anlamlandırma ve yorumlama yoluyla geliştirmektedir. İnsan üretimi olan tüm yapı ve yapıntılar, insanın kendini gerçekleştirmesi ve yaşamda kendini konumlandırmasında aracıdır. Mekan da dahil olmak üzere, bu yapı ve yapıntılar, insanın yaşamını sürdürdüğü maddi dünya olan çevre ile etkileşiminin ürünleridir. İnsan ve üretimlerinin çevresi ile uyumu, yani yaşamsal birikimlerin yorumlanması, sonrasında soyutlama ve somutlamalar ile yansıtılması, ifade ve etkileşim ihtiyacına dayanır.

İfade/dışavurum ihtiyacını karşılamakta, farklı araç, yöntem ve biçimlerin geliştirilmesi, insanın, diğer insanlarla, çevreyle ve mekanlarla ilişkisinde, varlığını ortaya koyması ve birey olarak topluluk içindeki konumunu güçlendirir. Toplu yaşam içinde, kimliğin yapılanması ya da başkaları tarafından üretilen kimliklerin benimsenmesi ise, yaşama aidiyet duymanın ve anlamlandırmanın yollarıdır. Birey ve toplulukların anlamlandığı, soyut ve somut tüm değerler, birer aidiyet oluşturabilir. Aidiyet duyulan değerler, taşıdıkları anlamlar ve toplu yaşamda genelleşen değerler içinde, kişinin aldığı konumu belirlemek ve göstermekte güçlü araçlar oldukları için korunur. Ancak, önceden kurulmuş ve yeniliğe açık olmayan bir takım aidiyetler kalıplaşmakta ve yaşamın devingenliği ile örtüşmemektedir. Bu türde aidiyetler ya da kısıtlayıcı kalıplar, toplu yaşamda kontrol ve denetimi sağlayan sistem, iktidar, yönetici gibi erk odaklarının sürekliliğini arttırmakta, böylece yaşam da statükolara bağlı hale gelmektedir. Statükoya bağlı olmayanlar/tersi ise özgürlüğü ifade etmektedir. Hipotezini, sözü edilen kabuller ve ikinci bölümde bu bağlamda yapılan saptamalar üzerine geliştirmiş olan bu çalışma, doğa ve yaşamın devingenliğinde, özgürlüğü temel bir gereksinim olarak ele almaktadır.

Yaşamın akışında, kesinti ve kısıtlamaya neden olan kalıplar, insan-çevre-mekan ilişkilerinde de kesinti veya kopmalara yol açmaktadır. Bu ilişkiler, farklı ölçek ya da bağlamlarda ele alındığında ve konum değiştiren bakış açıları ile okunabildiğinde çeşitlenmektedir. İfade ve etkileşim aracı olarak değerlendirildiğinde ise, özgürlüğün temsilinde, mekanın önemi açığa çıkmaktadır. Özgürlük, belirli bir dönem ya da yere

bağlı olarak ele alındığında, kurulan yeni ilişkiler de kalıplara bağlanmaktadır. Bu nedenle yöntem olarak, özgürlüğün farklı yer ve zamanlarda, soyut ve somut mekânsal temsillerinin bulduğu örnekler sentezlenmiştir. Böylece, özgürlük kavramının farklı tanımlarının ve yorumlarının yapıldığı anarşist felsefe oluşmadan önce, insanın çevresi ve mekanla ilişkisini özgürce kurmuş olduğu tezine ulaşılmaya çalışılmıştır. Anarşist felsefe üzerinden yapılan okumalarda ise, özgürlüğün farklı yorumları ve bu yorumların mekânsal izlerinin günümüze hangi tutumlarla taşındığı ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın kuramsal ilişkilerini kuran üçüncü bölümde, öne çıkan örnekler, mekânsal temsillerin kullanımında özgürlükçü tutumların, estetik kültürde ve sanatsal bir takım hareketler üzerinden daha yaygın izler bıraktığını göstermektedir. Aynı şekilde, “Mimarlık Alanında Anarşizme Yaklaşan Tutumlar” başlığında yer alan örneklerde de görüldüğü gibi, özgürlüğe yönelen yaklaşımların ağırlıklı olarak, estetik kültür ve sonrasında sanat üzerinden mimarlığa nüfus ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu tutumların, estetik kültür ve sanatın moda ve medya ile ilişkisi üzerinden, tüketim kalıplarına bağlanma ve bu yolla statükoların yeniden üretimi döngüsüne kapılma riski taşıdığı da ortaya çıkmıştır.

Mimarlığın, belirgin bir teknikle, tasarlanarak üretilmiş olan her tür yapıda olduğu var sayılmaktadır. Soyut ya da somut olarak, yapı oluşturma erkini kullanmak anlamında kullanılan mimarlığın, mekânsal üretimlere dair normlar oluşturarak disiplin haline gelmesinden itibaren, mekan yapma edimi, bu normlar çerçevesinde geliştirilmiş ve bu gelişimde yetki edinenlerce gerçekleştirilmiştir. Bu yetkinin ilgili olduğu pratik ve teorik çerçevelerin oluşması anlamını da taşıyan disiplinleşme ile, mekânlaşma üzerine pratik deneyimlerin ve bunların yorumlarından oluşan teorik bilginin aktarılması, zamanla sistematik hale gelmiştir. Böylelikle, insanın daha önceden, kendi yaşam alanını tanımlama, yorumlama, tasarlama, inşa etme ve geliştirmekte sahip olduğu özgürlük kısıtlanmış, toplumsal yaşama hakim konumda olan erk odaklarının kontrolünde, normatif yapılara bağlanmıştır. Normlaşma, mimar, mühendis, diğer uzmanlık alanlarından kişiler ve iktidar yapılarıyla işbirliğini zorunlu hale getirmiş, ancak mimar da tasarlama ve inşa etme konusunda aynı yapılara tabi olmuştur.

Kısıtlayıcı örüntüler ve statükocu tutumlara karşı temsiliyet, hakların geri alınması kadar, mekanın sosyal bağlamını da kapsayan hatırlamaları ortaya çıkartmaktadır. Özgürlüğün mekânsal temsili bağlamında mimarlık, normlar ile, ekonomik, siyasi,

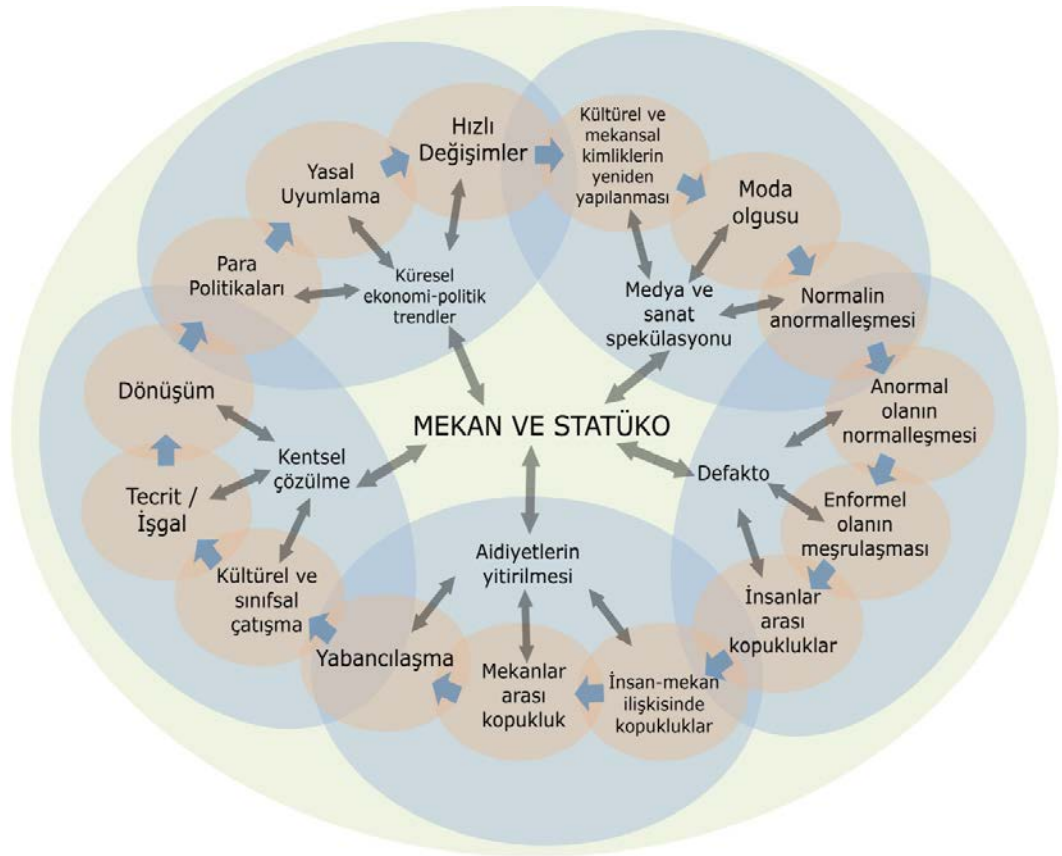
yasal ve estetik düzenlemelere bağlanmıştır. “Anarşist Düşüncenin Konusu Olan Mekânsal Gelişmeler” alt başlığında ortaya çıkmış olduğu gibi, toplu yaşamın sınıflaşma, kültür ve inanca bağlı aidiyetleri dayatması ile, erk odakları, mekânın gelişimine doğrudan ve dolaylı olarak daha fazla nüfus etmiştir. Düzenlemeler ise, toplu yaşamın yoğunlaşmasına paralel olarak artmış ve detaylanmıştır. Bu ilişkiler, toplu yaşamın katmanlaşma gösterdiği kentleşmeye paralel olarak oluşmuştur. Kentler, sosyal, ekonomik, siyasi ilişkilerden oluşan sistemlerin nasıl kullanıldığı, yorumlandığı, aynı zamanda, ilişkilerde ne gibi kopuklukların oluşturduğunu gösteren uzamlardır. Mekanda farklılaşmaya bağlı olarak, yaşam alışkanlıklarında ve eğilimlerinde farklılaşma ihtiyacının karşılığı olarak estetik kültürün oluşması, kentleşme ile doğrudan ilişkilidir.

Endüstrileşen toplumlarda, seri üretimin çoklu yeniden üretimi olanaklı hale getirmesi, tek-tipleşmeyi ve tek-tipleşmeye tepki olarak, yeni kimlikler üreterek farklılaşma ihtiyacını arttırmıştır. Bu süreçte, makineleşmiş endüstri ile üretimden kopma, hızlı değişim, farklılaşma, yabancılaşma, estetik kültür ve yeni tüketici kültür arasındaki ilişkiyi, moda ve medya aracılığıyla sürdürmeye başlamıştır. Biçimlerin ve nüfusun çoğaldığı kentler, yeni metropoller olarak medyalaşırken, ekonomik, siyasi ve kültürel erk odaklarının oluşturduğu ağlar bu ortamlar üzerine yoğunlaşmıştır. İfade ve etkileşim araçları çeşitlenmesine rağmen, insan-çevre-mekan ilişkilerinde kopukluklarla, mekanda ifade ve etkileşim azalmış; mimarlık da artan bir şekilde, bu olgular ekseninde gelişmiştir. Zamanın değişkenleri/dinamiklerinin taşıyıcısı olan mekan, bu olgular ağı içinde geliştirildiği sürece, insan-çevre-mekan ilişkilerinde etkileşim ve ifadeyi arttırmaktan çok, kısıtlayıcı hale gelmiştir. Mimarlığa yön veren normatif düzenlemelerin, mekan üzerine kurduğu iktidarın, yaşam alanını daraltması olgusu, yeni kimliklere ve modaya olan ihtiyacı tetiklemiş ve mimarlığın medya olarak kullanımı olgusunu ortaya çıkarmıştır. Değişimin araçlarını organize eden erk odakları, sürekliliği bu ihtiyaç üzerinden sağlamaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı da çelişkiye dönüşmektedir. Bu odaklarda gelişmiş bir mimarlığın politika, ürünü olan mekanın ise, statüko haline geldiği söylenebilir. Bu bağlamda, mekana etkiyen olgular ve aralarındaki neden-sonuç ilişkisi, bir kısır döngü oluşturmaktadır.

Kısır döngü, mekan yapma ediminin belirli normatif yapılar ve disipliner/epistemik çerçevelerde ele alınması ile ilişkilidir. Değişen dünyada, insan-çevre-mekan

ilişkilerinde yeni olgular, yapılar ve ara uzamların ortaya çıkması, bunları saptırmakta olan, insan yaşamına uyumsuz bir takım olgu ve yapıların da oluşmasına neden olmuştur. Bu yapıların, yaşam ve sonrasında mekan üzerine kurduğu iktidar, çalışmada statüko olarak adlandırılmıştır. Çünkü, günümüze kadar olan süreçte, bu iktidarı oluşturan odaklar, görünür ve görünür olmayan bir takım ağ ilişkileri haline gelerek belirsizleşmiştir. Ancak, güncel saptamalarda, mekan ve statüko ilişkisini yapılandıran olgular, aidiyetlerin yitirilmesi, *defakto* gelişmeler, spekülasyon/saptırıcı yapılar, küresel ekonomi-politik trendler/egilimler ve kentsel çözülme olarak bağlam bulmuştur.

Çizelge 5.1: Mekan ve Statükolaşma İlişkisi Ekseninde Oluşan Kısıtlayıcı Olgular ve İlgililikleri

Estetik kültürde ve sanatta, insan-çevre-mekan ilişkilerini yorumlayan dışavurumlarda, disiplinler ve idari kalıplar kadar hukuksal düzenlemelerin de adil olmayan noktaları açığa çıkmaktadır. Çalışma bütününde yer alan örneklerle belirginleştiği gibi, gerek bireysel, gerekse kitlesel düzeyde, kişilerin bireysel özgürlüklerini ve bunların dışavurumlarını taşıyarak aidiyet edinen çevreler ve yapılar, kişilerin belleğinde simgesel önem de taşımaktadır. Bu çevre ve mekanlara yapılan müdahaleler, kişi özgürlüğü ve ifade alanına müdahale anlamı içermektedir. Bu bakışla, her mekânsal tanımın bireyler ve topluluklar için çeşitli temsilleri olmakta, mekana yönelik müdahale bu temsillerin yıkımına neden olduğunda kitlesel tepkilere neden olmaktadır. Böylelikle, özgürlüğün temsili haline gelen çevre ve mekanı ilgilendiren hakların korunmasının önemi artmaktadır. Bu durum kendini en fazla konut ve değerlerin ortaklaşıldığı kent mekanlarında göstermektedir.

Katılım biçiminde ve sürecinde özgür, bireysel dışavurum ihtiyacını karşılamak, farklı yaşam biçimlerini, öznellikleri ve nesnellikleri bir araya getirecek ve yaşam ile doğrudan bağ kurabilen katılımcı yaklaşımlar ile sürdürülebilir kılınır. Mekânsal ve sosyal gelip geçici eğilimler dışında, bu konuları düşünce ve üretim süreçlerinde dikkate alan bağımsız organizasyonların dünya genelindeki hızlı artışı, estetik kültür, sanat ve mimaride, özgürlükçü söylemler ve anarşiye yaklaşan tutumlardan izler taşımaktadır. Eşitliği ve özgür ifadeyi savunan yaklaşımlar, ekonomik, politik ve hukuki tikanıklıklara rağmen, estetik kültür içinde bu izler ile tanımlanır ve yer edinir. Yeni mekânsal ve kentsel yaklaşımlar, bağımsız sosyal amaçlı kolektif organizasyonlar, sorgulayıcı sanatsal yaklaşımların yükselişi, bu ifade alanına olan talebi vurgular. Bu talep sonucunda, mekânsal gelişmelerde erk sahibi odaklar bile, artık, ani ve rant odaklı dönüşümlerden çok, bu organizasyonları desteklemek durumunda kalmaktadır. Sosyal bağlamı olan projelere olan ilgi arttıkça, örnekler de çoğalmaktadır. Bu yaklaşımlar, deneyimlenebilir yıkıcı-yaratıcı kurgular ile bireylere ve kitlelere ulaşma amacındadır. Özellikle insan-çevre-mekan ilişkileri içinde saptanan çeşitli problemleri ele almaya yönelmiş sosyal içerikli sanatsal ve kentsel uygulamalar, daha önceden ifade alanı bulamayan konu, kişi ve yaşam hikayelerinin açığa çıkmasında farklı yöntemler ve bilgi alanlarına başvurmaktadır. Ancak sistem, moda ve medya aracılığı ile bu tutumları tersine çevirerek ehlileştirebilmektedir. Mekanlaşmayı uzmanlık veya ilgi alanı içine katan disiplinler, kendi sınırları içinde bu ilişki örgüsünü ele almaktadır. Ancak, disiplinler kalıplar aşılıp, yeni bilgi, teknik

ve yöntem ortaklıkları kurulmadığı sürece, bu ele alışlar bütünsellikten yoksun kalmaktadır.

Mimarlık disiplininin bağlı olduğu normlar, bu normları besleyen teorik ve pratik yapı, insan-çevre-mekan ilişkilerini sürekli değişen koşullara göre kurgulamayı sürdürmekte, ancak bu ilişkilerdeki açmazlara cevap verememektedir. İnsan yaşamı ve doğasında gereksinim duyulan rasyonel ve irrasyonel unsurlar arasındaki dengenin sağlanmasında, bu normlar kısıtlayıcı olabilmekte, insanın yaşamının aktığı mekan ile bağında kopukluklara neden olabilmektedir. Tüm normlaşmalara rağmen, her birey için yaşam ve yaşamın aktığı mekanın anlamı farklı olduğu sürece, mekan, bu farklılıklara açık olduğu ölçüde süreklilik sağlayabilir. Böyle bir açıklıkla kurgulanan ya da sürdürülebilen mekanda, kalıplaşmış kısıtlamalar nihayetinde kırılmakta, aşılmakta, yok sayılmakta ya da sürekli yenilenmektedir. Yeni ifade ve etkileşim alanları ve araçları ile, insan-çevre-mekan ilişkilerinin bu alanlarda kullanılmasına duyulan ihtiyaca yönelik farkındalık, mimarlıkta disiplinler kalıpların kırılıp açık ve devingen bir takım yeni ilişkilerin kurulmasına öncülük eder. Bu farkındalığı taşıyan girişimler ile, günümüzde mimarlık disiplini bu sürece çoktan girmiştir. Yeni teknolojilerin sağladığı olanaklar ile mimarlık ve şehircilik alanında, yeni analiz, bilgi toplama, yorumlama ve pratikler olanaklı hale gelirken, bu teknolojilerin neden olduğu ilişkilerde kopukluklara yönelik yeni alanlar açılmaktadır.

Disiplin ve meslek alanı olarak mimarlık, günümüzde gerçek ve sanal ortamlarda farklı bir takım alt alanlara evrilmektedir. Bu gelişimde, ele alınabilecek parametrelerin, üretim ve deneyimlenme tekniklerinin sınırsızlığı, insan-çevre-mekan ilişkilerinin ifade ve etkileşim aracı olarak kullanımında, kısıtlayıcı kalıpları aşabilme potansiyeli anlamını taşımaktadır. Böyle bir kavrayışta, bağlamı olan oluşumlarla, yeni kurgu, dönüşüm ve gelişmeler üzerinden, mimarlık kelimesinin anlamı yeniden düşünüldüğünde, mevcut tanımıyla neyin mimarlık neyin mimarlık olmadığı tartışması yerine, kim/ne için ve nasıl bir mimarlık tartışmaları açılabilir. Mimarlar da, yaşama ve çevreye duyarlı hikayeler oluşturup, uyumlu ve anlamlı mekânlar önerebilir. Bu mekanlar ile, mimarlığın insan-çevre-mekan ilişkilerini ne ölçüde kavradığı sorusuna daha net cevaplar verilebilir.

KAYNAKLAR

- Abacıoğlu, M. ve Abacıoğlu, A.,** 2012. *Açıklamalı (Sorulu ve Cevaplı) Kentsel Dönüşüm Kanunu ve İlgili Mevzuat*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Adorno, T.W.,** 2011. *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, Çev. Ülner, N., Tüzel, M. ve Gen, E., İletişim Yayınları, İstanbul
- Adorno, T., Benjamin, W., Bloch, E., Brecht, B. and Lukás, G.,** 1977. *Aesthetics and Politics*, Trans. Ed. Taylor, R., Lowe and Brydone Printers, London.
- Aitchison, C. and Jordan, F.,** 1998, *Gender, Space and Identity: Leisure, Culture and Commerce*, Leisure Studies Association Publication No: 63, Hove.
- Akay, A.,** 2000, *Michel Foucault' da İktidar ve Direnme Odakları*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Akın, Ş.I.,** 2009. *Toplumsal Yansımadan Mimari Boyuta, Sanatlar ve Toplumsal Etkileşim*, Ed. Aydın, M.Ç., E Yayınları, İstanbul
- Aksan, V.H.** 2011, Canikli Ali Paşa (d.1785): A Provincial Portrait in Loyalty and Disloyalty, in *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire: Studies in Honor of Suraiya Faroqhi*, pp. 211-224, Eds. Gara, E., Kabadayı, M.E. & Neumann, C.K., Istanbul Bilgi University Press, Istanbul.
- Akyürek, A.,** 2011, *Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar: Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Alison, J., Brayer, M.A., Migayrou, F. and Spiller, N.,** 2006, The Metabolists, in *Future City: Experiment and Utopia in Architecture*, pp. 126-138, Thames&Hudson, London.
- Anastassiadou-Dumont, M.,** 2011. Modes of Popular Intervention in the Ottoman Millet System: The Greeks of Istanbul in the Beginning of the Twentieth Century, in *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire: Studies in Honor of Suraiya Faroqhi*, Eds. Gara, E., Kabadayı, M.E. & Neumann, C.K., Istanbul Bilgi University Press, Istanbul.
- Ansary, T.,** 2009. *Destiny Disrupted: A History of the World Through Islamic Eyes*, Perseus Books, Philedelphia.

Arendt, H., Dworkin, R., Habermas, J., Galtung, J., King, M.L., Rawls, J., Saner, H. ve Thoreau, 2001. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, Çev. Coşar, Y., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Arnheim, R., 1971. *Entropy and Art: An Essay on Disorder and Order*, University of California Press, London.

Arnold, M., 1993. Democracy, in *Culture and Anarchy and other writings* pp. 1-26., Ed. Collini, S., Cambridge University Press, New York.

Artaud, A. 2009. *Tiyatro ve İkizi*. Çev. Gülmez B. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Artun, A., 2010. *Sanat Manifestoları: Avangard Sanat ve Direniş*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aslan, Ş., 2008. *Türkiye’de Gecekondu ve Yasalar*, <http://www.mimdap.org/?p=8137> 22 Eylül 2011

Atan, Y., 2013, Vicdani Ret ve Savaş Karşıtı Hareketin Kısa Tarihi, *Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme*, Ed. Soydan, B., İletişim Yayınları, İstanbul

Aydın, M.O., 2007. 12 Eylül’ü 27. Yılında Sorguluyoruz, *Kent, Çevre ve Demokrasi Açısından 12 Eylül 1980 Darbesi: Darbenin 27. Yılında Durum Değerlendirmesi* Panel – Forum, Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları 11/6 – Eylül, Antalya.

Azem, İ., 2011. *Ekümenopolis*, Belgesel film, Kibrit Yapım, İstanbul.

Babaoğlu, A.. 1997, *Hermetizm*, BDS Yayınları, İstanbul.

Bakhtiyar, L., 1976. *Sufi Expressions of the Mystic Quest*, Thames & Hudson, London.

Bakunin, M., 1964. Social and Economic Bases of Anarchism, in *The Anarchists*, pp. 120-144, Ed. Harowitz, I. L., Dell Publishing Co., New York.

Bakunin, M., 2006. *Devlet ve Anarşi*, Çev. Uyurkulak M. Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

Balkır, Z.G., 2009. *Mimarlık İş Hukuku*, Kuban Yayıncılık, Kocaeli.

Banksy, 2006. *Wall and Piece*, Century: The Random House Group Limited, London.

Başaran, B. 2007. *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Lévy, N. ve Toumarkine, A., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Başaran, B. 2007, III.Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti, 1789-1792, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza:18. -20. Yüzyıllar*, Der. Lévy, N. ve Toumarkine, A., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Baudelaire, C. 2003. *Modern Hayatın Ressamı*, Çev. Berktaş, A., İletişim Yayınları, İstanbul.

Baudrillard, J., 1997. *Tüketim Toplumu*, Çev. Delicaylı, H. ve Keskin, F., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Baudrillard, J., 1998. *Simulakrlar ve Simulasyon*, Çev. Adanır, O., Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

Baudrillard, J., 2002. *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Çev. Adanır, O., Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul

Baudrillard, J., 2009. *Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri*, Çev. Adanır, O. ve Bilgin, A., Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul

Bauman, Z., 2007. *Modernite ve Holocaust*, Versus Kitap, İstanbul

Baydar, G., 2012. *Osmanlı-Türk Mimarlarında Meslekleşme, Yayınlanmış Doktora Tezi*, Bahar 1988, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.

Beck, J., 2000. Buckminster Fuller and The Politics of Shelter, in *Non-Plan: Essays on Freedom, Participation and Change in Modern Architecture and Urbanism*, Eds. Hughes, J. and Sadler, S., Architectural Press Routledge, New York.

Benhabib, Ş., 1999. *Modernizm, Evrensellik ve Birey: Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkıları*, Çev. Küçük, M., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Benhabib, Ş.**, 2005. Eleştiri, Norm ve Ütopya: Eleştirel Teorinin Temellerine Dair Bir İnceleme, Çev. Tekerek, İ., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Benjamin, W.** 2002, *Pasajlar*, Çev. Cemal, A., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bent, A. E.**, 1972. *Escape from Anarchy: A Strategy for Urban Survival*, Memphis State University Press, Memphis, Tennessee.
- Berman, M.**, 2010. *Özgünlüğün Politikası Radikal Bireycilik ve Modern Toplumun Ortaya Çıkışı*, Çev. Yıldız, N., Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Berner, E.**, 2000. Learning from Informal Markets: Innovative Approaches to Land and Housing Provision, Bildiri Metni, *ESF/N-AERUS and UNRISD Workshop 'Cities of the South: Sustainable for Whom?'*, Geneva, May 3-6, 2000.
http://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_economy/pdf_infor_econo/ESF_NAERUS_Berner_informal.pdf
- Berk, İ.**, 1996. *Pera*, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- Betsky, A.**, 1997. *Queer Space: Architecture and Same-Sex Desire*, William Morrow and Company, Inc., New York.
- Bishop, C.**, 2012., Participation and Spectacle: Where Are We Now?, in *Living as Form: Socially Engaged Art From: 1991-2011*, Ed. Thompson, N., Creative Time Books – The M.I.T Press, Cambridge.
- Bloch, E.**, 2000. *The Spirit of Utopia*, Trans. Nassar, A., Stanford University Press, California.
- Bocock, R.**, 1997. *Tüketim*, Çev. Kutluk, İ., Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Bolton, R.**, 1998. Enlightened Self-Interest: The Avant-Garde in the '80s, in *Art, Activism and Oppositionality: Essays from Afterimage*, pp. 23-51, Ed. Kester, G.H., Duke University Press, Durham, NC.

- Bookchin, M.**, 2005. *Toplumsal Anarşizm mi Yaşam Tarzı Anarşizm mi: Aşılamaz Uçurum*, Çev. Aytaş, D., Kaos Yayınları, İstanbul.
- Boos, F. S.**, 1998. News From Nowhere and 'Garden Cities': Morris's Utopia and Nineteenth-Century Town-Design, *Journal of Pre-Raphaelite Studies* n. s. 7.2 (Fall 1998): 5-27.
<http://www.morrissociety.org/worldwide/agregation.boos.html>
- Bourdieu, P.**, 1999. Toplumsal Uzam ve Sembolik İktidar, *Bir Anatomi Dersi: Ev, Cogito-18*, 1999, Çev. Ergüden, I., YKY, İstanbul.
- Bourdieu, P.**, 2001. *Masculine Domination*, Tr. Nice, R. , Stanford University Press, Stanford, California.
- Bourriaud, N.**, 2009. *Altermodern: TATE Triennial*, Tate Publishing, London.
- Boym, S.**, 2008 *Architecture of the Off-Modern*, Princeton Architectural Press, New York.
- Bozdoğan, S.**, 2002. *Modernizm ve Ulusun İnşası; Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Braudel, F.**, 2004. *Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları*, Çev. Kılıçbay, M. A., İmge Kitabevi, İstanbul.
- Bukoff, A.**, 2006. *Fluxus Portal for the Internet*, April 22, 2009. <http://www.fluxus.org/>
- Bullivant, L.**, 2006. *Responsive Environments*, V&A Publications, New York.
- Bumin, K.**, 2010. *Demokrasi Arayışında Kent*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Butler, J.**, 2010. *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, Çev. Ertür, B., Metis Yayınları, İstanbul.
- Bürger, P.**, 2003, *Avangard Kuramı*, Sunuş: Artun, A. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Callenbach, E.**, 1994. *Ekotopya*, Çev. Akınhay, O., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Camus, A., 1964, *Rebellious Man*, in *The Anarchists*, pp.250-266., Ed. Harowitz, I. L., Dell Publishing Co., New York.

Castells, M., 1997. *Kent, Sınıf, İktidar*, Çev. Erendil, A., Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Cevizci, A., 2002. *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Cezar, M., 1995. *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Kültür ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul.

Chaney, D., 1999. *Yaşam Tarzları*, Çev. Kutluk, İ., Dost Kitabevi, Ankara.

Childe, G., 2009. *Kendini Yaratan İnsan (İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi)*, Çev. Ofloğlu, F., Varlık Yayınları, İstanbul.

Chomsky, N., 1999. *Profit Over People: Neoliberalism and Global Order*, Seven Stories Press, New York.

Chomsky, N., 2013a. *Anarşizm Üzerine*, Çev. Tosun, T., Agora Kitaplığı, İstanbul.

Chomsky, N., 2013b. *Occupy/İşgal Et*, Çev. Akınhay, O., Agora Kitaplığı, İstanbul.

Clark, T., 2011. *Sanat ve Propaganda: Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*, Çev. Hoşsucu, E., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Clip/Stamp/Fold 2007. *The Radical Architecture of Little Magazines 196X-197X*, April 25, 2009. <http://www.clipstampfold.com/>

COHRE, 2009. *Annual Report*, 2009. <http://www.cohre.org/annual-report>

Connell, R.W., 1998. *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Çev. Soydemir, C., Ayrıntı yayınları, İstanbul.

Conrads, U., 1991. *20. Yüzyıl Mimarisinde Program ve Manifestolar*, Çev. Yavuz, S., Ed. Yücel A., Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara.

Coşar, Y., 2001. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Crane, D.**, 2000. *Moda ve Gündemleri: Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*, Çev. Çelik, Ö., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Crinson, M.**, 2002. *Urban Memory: History and Amnesia in the Modern City*, Routledge, New York, London.
- Crowder, G.**, 2007. *Klasik Anarşizm: Godwin, Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'in Politik Düşüncesi*, Çev. Altıparmak, S., Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Cruz, T.**, 2012. Democratizing Urbanization and The Search for a New Civic Imagination, in *Living as Form: Socially Engaged Art From 1991-2011*, Ed. Thompson, N., Creative Time Books – The M.I.T Press, Cambridge.
- Curtis, B.**, 2000. The Hearth of the City, in *Non-Plan: Essays on Freedom, Participation and Change in Modern Architecture and Urbanism*, pp. 52-66, Eds. Hughes, J. and Sadler, S., Architectural Press Routledge, New York.
- Çağlayan, F.**, 2009. Resim ve Toplumsal Etkileşim: Nesneden Özneye Yolculuk, *Sanatlar ve Toplumsal Etkileşim*, Ed. Aydın, M.Ç., E Yayınları, İstanbul.
- Davis, F.**, 1992. *Fashion, Culture, and Identity*, The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Davis, M.**, 2007. *Gecekondu Gezegeni*, Çev. Koca, G., Metis Yayınları, İstanbul.
- De Landa, M.**, 2009. *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*, Continuum Books, London.
- Deleuze, G. and Guattari, F.**, 2005. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Trans. Massumi, B., University of Minnesota Press, Minneapolis, London.
- Deleuze, G. and Guattari, F.**, 2012. *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni*, Çev. Ege, F. Erdoğan, H. ve Yiğitalp, M., Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.
- De Zegher, C. and Wigley, M.**, 2001. *The Activist Drawing: Retracing Situationist Architectures from Constant's New Babylon to Beyond*, The M.I.T Press, Cambridge and London.
- Debord, G.**, 1996. *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, Çev. Emekçi, A. ve Taşkent, O., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Demir, A., 2008. *Arşivdeki Belgeler Işığında Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yabancı Hocalar: Philipp Gintner'den (1929)- (1958) Kurt Erdmann'a Kadar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Sanayi-i Nefise Vakfı Yayını, İstanbul.

Derrida, J., 1982. *Margins of Philosophy*, Trans. Bass, A., University of Chicago Press, Chicago.

Dewey, J., 2005. *Art as Experience*, The Perigee Group, New York.

Dickman, M., 2007. Power of Collective Individualism.

<http://technomarketer.typepad.com/technomarketer/2007/09/the-power-of-co.html> 12 Ağustos 2011

Dirlik, A., 2011. *Dimensions of Chinese Anarchism: An Interview with Arif Dirlik*.

<http://libcom.org/library/dimensions-chinese-anarchism-interview-arif-dirlik>

Dirlik, A., 2010. *Post Kolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*, Çev. Doğduaslan, G., Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Doğan, A. ve Alkan, H., 2010. *Osmanlı Liberal Düşüncesi: Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Dolgoft, S., 1972. *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, Vintage Books, New York.

Douglas, M. ve Isherwood, B., 1999. *Tüketimin Antropolojisi*, Çev. Erden A.A., Dost Kitabevi, Ankara.

Durkheim, É., 2011. *İntihar*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul.

Dutschke, R., 1969. Anti-Otoritercilik Üzerine, *Cogito Mayıs '68*, **14**, 1998, Çev. Arıkan, Ö., YKY, İstanbul.

Dündar, A., 2000. *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.

DPT, 2013. Devlet Planlama Teşkilatı, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan.asp>.

- Eaton, R.**, 2002. *Ideal Cities: Utopianism and the (Un)Built Environment*, Thames & Hudson, London.
- Erder, S.**, 2006. *Refah Toplumunda Getto*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, G.**, 2009. Kamusal Mekanda Sokak Sanatı: Grafiti, İstanbul, Beyoğlu, Yüksek Kaldırım Sokak İncelemesi, Temmuz, *Yüksek Lisans Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Trabzon.
- Ergin, O.**, 1936. Türkiye’de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı No:3, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul.
- Erkılıç, H.**, 2009. Fotoğraf ve Toplumsal Hayat, *Sanatlar ve Toplumsal Etkileşim*, Ed. Çakır Aydın, M., E Yayınları, İstanbul.
- Erhan, Ç.**, 1996. Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Online*, Cilt: 51 Sayı, A.Ü.S.B.F., Ankara.
http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/51/1/17_cagri_erhan.pdf
- Erzen, J.N.**, 2011. *Çoğul Estetik*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Farías, I. and Bender, T.**, 2011. *Urban Assemblages: How Actor-Network Theory Changes Urban Studies*, Questioning Cities Series, Routledge, New York.
- Faroghi, S.**, 2008. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Kılıç, E., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Foster, H.**, 1991. *The Anti- Aesthetic Essays on Postmodern Culture*, Bay Pres, Seattle, Washington
- Foster, H.**, 2003. *Design and Crime*, Verso Books, London.
- Foucault, M.**, 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, Pantheo Books, New York.

Foucault, M., 1993. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias, in *Architecture Culture 1943 -1968*, Ed. Ockman, J., Columbia Books of Architecture/Rizzoli, New York.

Foucault, M., 2000. *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Kılıçbay, M.A., İmge Kitabevi, Ankara

Freely, J., 2011. *Light From the East: How the Science of Medieval Islam Helped to Shape the Western World*, I.B.Tauris & Co Ltd, London.

Freely, J., 2009. *Saltanat Şehri İstanbul*, Çev. Eren, L., İletişim Yayınları, İstanbul.

Friedman, Y., 1980. *Towards a Scientific Architecture*, Trans. Lang, C., The MIT Press, Cambridge.

Gablik, S., 1993. *The Reenchantment of Art*, Thames & Hudson, London.

Galtung, J., 2001. Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha – Normlar, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, Çev. Coşar, Y., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Ganz, N., 2004. *Graffiti World: Street Art From Five Continents*, Ed. Manco, T., Thames & Hudson, London.

Gara, E., Kabadayı, M.E. and Neumann, C.K., 2011. *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire: Studies in Honor of Suraiya Faroqhi*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul.

Geddes, P., 1968, *Cities In Evolution: An Introduction To The Town Planning Movement And The Study Of Civics*, Howard Fertig Books, New York.

Gener, C., 2007. *Ezoterik Batıni Doktrinler Tarihi*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara.

Gibson, W. 2012. *Neuromancer*, Çev. Gülbey, G., Altıkırkbeş Yayın, İstanbul.

Giddens, A., 2002, *Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği*, Çev. Sözen, M. ve Yücesoy, S., Metis Yayınları, İstanbul.

Ghent Urban Studies Team, 1999. *The Urban Condition: Space, Community and Self in the Contemporary Metropolis*, Directors De Meyer, D. and Versluys, K., 010 Publishers, Rotterdam.

Godwin, W., 1964. The Rights of Man and the Principles of Society, in *The Anarchists*, pp.106-120, Ed. Harowitz, I. L., Dell Publishing Co., New York.

Goldman, E., 1964, Love Among The Free, in *The Anarchists*, pp.266-283., Ed. Harowitz, I. L., Dell Publishing Co., New York.

Goldman, E., 1997. *Hayatımı Yaşarken (İkinci Cilt)*, Çev. Özkaya, E., Kaos-Metis Yayınları, İstanbul.

Göçek, F. M., 1999. *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ayraç Yayınevi, Ankara.

Grant, J., 2004. *Post-İmaj Devri: Pazarlamada İmaj Çağından Akıl Çağına Geçiş*, Mediacat Kitapları, Ankara.

Gürsel, Y., 1990. *Demokratikleşme Sürecinde Kent ve İnsan*, E Yayınları, İstanbul.

Hakim Bey, 2009. *T.A.Z. Geçici Otonom Bölge, Ontolojik Anarşi, Şiirsel Terörizm*, Çev. Aru, İ. M., Altıkıkkbeş Yayın, İstanbul.

Hamadeh, S., 2010. *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, Çev. Güzel, İ., İletişim Yayınları, İstanbul.

Haçerlioğlu, O., 2010. *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Harvey, D., 1999. *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Savran, S., Metis Yayınları, İstanbul.

Harvey, D., 2003a, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Moralı, M., Metis Yayınları, İstanbul.

Harvey, D., 2003b. *Yeni Emperyalizm*, Çev. Güldü, H., Everest Yayınları, İstanbul.

Harvey, D., 2007. *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, New York.

Harvey, D. 2008. Right to the City, New Left Review-53, Sept.-Oct. 2008

<http://newleftreview.org/II/53/david-harvey-the-right-to-the-city>

Harvey, D., 2012. *Rebel Cities: From Right to the City to the Urban Revolution*, Verso Books, London, New York.

Hassan, I., 1987. Toward a Concept of Postmodernism, *The Post Modern Turn*,
<http://www.mariabuszek.com/kcai/PoMoSeminar/Readings/HssnPoMo.pdf> 30 Mart 2012.

Hayden, D., 1997. *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History*, M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts.

Hobsbawm, E.J., 2009. *Fransız Devrimine Bakış: İki Yüz Yıl Sonra Marseillaise'in Yankıları*, Çev. Akınhay, O., Agora Kitaplığı, İstanbul.

Holland, E.W., 2006. *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u: Şizoanalize Giriş*, Çev. Utku, A. ve Erkan, M., Otonom Yayıncılık, İstanbul.

Hooks, B., 1990. *Yearning Race, Gender and Cultural Politics*, South End Press, Boston, MA.

Horowitz, I.L., 1964. *The Anarchists*, Dell Publishing Co., New York.

Howard, E., 2007, *Garden Cities of To-morrow*, Routledge, Abingdon.

Hughes, J., 2000, After Non-Plan: Retrenchment and Reassertion, in *Non-Plan: Essay on Freedom, Participation and Change in Modern Architecture and Urbanism*, pp. 167-183, Eds. Hughes, J. and Sadler, S., Architectural Press Routledge, New York.

Hughes, J. and Sadler, S., 2000. *Non-Plan: Essays on Freedom Participation and Change in Modern Architecture and Urbanism*, Architectural Press Routledge, New York.

Huizinga, J., 2006. *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, Çev. Kılıçbay, M.A., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Huot, J.L., Thalmann, J.P. ve Valbelle, D., 2000. *Kentlerin Doğuşu*, Çev. Girgin, A. B., İmge Kitabevi, Ankara.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu M., 2005. *Nöbetleşe Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul

İbni Haldun, 2013. *Mukaddime: İbretler Kitabı, Arap ve Acem Dönemleri ve Bunların Çağdaşları Olan Büyük Egemenlere İlişkin, Başlangıçtan Bu Yana Gelen Haberler Divanı*, Çev. Dursun, T., Kaynak Yayınları, İstanbul.

İstanbul Defterdarlığı, 2013. 3561 Sayılı Kanuna Göre Kayyım
http://www.ist-def.gov.tr/kayyim/kayyim_nedir.html

Jameson, F., 1994. *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, Çev. Nalis, G., Ara Yayıncılık, İstanbul.

Jameson, F., 2004. *Biricik Modernite: Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme*, Çev. Oğuz, S., Epos Yayınları, Ankara.

Jameson, F., 2005. *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*, Verso Books, London, New York.

Jameson, F., 2005a. *Kültürel Dönemeç*, Çev. İnal, K., Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Jameson, F., 2005b. *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*, Verso Books, London, New York.

Jameson, F., 2009. *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Aydar, F. B., Metis Yayınları, İstanbul.

Jekot, B. P., 2008. *Reinterpreting Public Places and Spaces: a selection of Krzysztof Wodiczko's Public Art Work*, May 2, 2009.

[http://www.up.ac.za/dspace/bitstream/2263/9625/1/Jekot_Reinterpreting\(2008\).pdf](http://www.up.ac.za/dspace/bitstream/2263/9625/1/Jekot_Reinterpreting(2008).pdf)

Jonas, P. R., 2012. The Public Has a Form and Any Form Can be Art, in *Living as Form: Socially Engaged Art From 1991-2011*, Ed. Thompson, N., Creative Time Books – The M.I.T Press, Cambridge.

Kant, I., 2008. *Arı Usun Eleştirisi*, Çev. Yardımlı, A. , İdea Yayınevi, İstanbul.

Kaprow, A., 2008. *Art as Life*, Eds. Meyer-Hermann, E. , Perchuk, A., Rosenthal, S. Thames & Hudson, London.

Karadağ, B., 2013. Taksim Dayanışması Güncesi, <http://www.mimarist.org/2012-08-13-16-09-05.html>, 26 Ağustos 2013.

Karamustafa, A.T., 2007. *Tanrının Kuraltanımaz Kulları – İslam Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1550*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Karatani, K., 2006. *Metafor Olarak Mimari: Dil, Sayı, Para*, Çev. Yıldırım, B., Metis Yayınları, İstanbul.

Karatani, K., 2008. *Transkritik: Kant ve Marx Üzerine*, Çev. Ünal, E., Metis Yayınları, İstanbul.

Katyal, N. K., 2002. Architecture as Crime Control, *The Yale Law Journal*, Vol.111, No. 5. (Mar. 2002), pp. 1039-1139.

Kaufmann, M., 2003. *Aydınlanmış Anarşi: Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev. Coşar, Y., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Kaynar, H., 2012. *Projesiz Modernleşme: Cumhuriyet İstanbul’undan Gündelik Fragmanlar*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 19, İstanbul.

Keleş, R., 2006. *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.

Kellett, P. and Napier, M., 1995. *Squatter Architecture? A Critical Examination of Vernacular Theory And Spontaneous Settlement With Reference To South America And South Africa*. <http://iaste.berkeley.edu/pdfs/06.2b-Spr95Kellet-Napier-sml.pdf>

Kennedy, M., 2013. *Gazete haberi*, <http://www.theguardian.com/artanddesign/2013/aug/18/hidden-mural-william-morris-house> 28 Ekim 2013

KENTGES, 2012. KENTGES Strateji Belgesi http://www.kentges.gov.tr/_dosyalar/kentges_tr.pdf 5 Mayıs 2012

Kenzo Tange Ekibi, 1965. *Tokyo için bir Plan.1960*, Çev. Ayverdi, A., İ.T.Ü. Teknik Okulu Yayınları Sayı:44, 1965.

Keskin Kızıroğlu, S., 2010. *5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Konut Dokunulmazlığının İhlali Suçu*, Adalet Yayınları, Ankara.

Kester, G.H., 1998. *Art, Activism, and Oppositionality: Essays From Afterimage*, Duke University Press, Durham, London.

Keyder, Ç., 2006. *Arka Plan, İstanbul- Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul.

Keyder, Ç., 2007. *Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları*.

<http://tr.scribd.com/doc/238602/Calar-Keyder-Nufus-Mubadelesinin-Turkiye-Acsndan-Sonuclar>

Kırıkkanat, M.G., 2008. *Gülün Öteki Adı*, Literatür Yayınları, İstanbul.

Kıray, M.B., 2005. *Endüstriyel Tasarım Açısından Tüketim Normlarının Önemi, Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Kocalar, A.C., 2010. *Taşınmazlarda Sınırlandırılan Mülkiyet ve İmar Haklarının Aktarımında Ekolojik Sistemlerin Çevre ve Yaşam Haklarının Değerlendirilmesi, Yeşilçağ / Green Age 1st International Symposium*, Ed. Ergönül, S., Gündeş, S. ve Erbaş, E., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 6-8 Aralık.

Kongar, E., 1981. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul

Kropotkin, P., 1964. *Modern Science and Anarchism*, in *The Anarchists*, pp.145-169., Ed. Harowitz, I. L., Dell Publishing Co., New York.

Kropotkin, P.A., 1999. *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, Çev. Beyhan, M., Öteki Yayınevi, Ankara.

Kuban, D., 2013. *Lao Tzu Tao Yolu Öğretisi Tao Te Ching'in Yorumsal Çevirisi*, Yem Yayınları, İstanbul

Kula, O.B., 2011. *Kant Estetiği ve Yazın Kuramı*, Doruk Yayınları, İstanbul.

Kurtuluş, H., 2005. *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

- Kürkçü, E.**, 1988. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 5. Cilt: 1960-1980, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Latour, B.**, 2008. *Biz Hiç Modern Olmadık: Simetrik Antropoloji Denemesi*, Çev. İnci Uysal, Norgunk Yayıncılık, İstanbul.
- Leach, N.**, 1999. *Architecture and Revolution: Contemporary Perspectives on Central and Eastern Europe*, Routledge, London.
- Lee, P.**, 2000. *Object to be Destroyed: The Work of Gordon Matta-Clark*, The M.I.T Press, Massachusetts.
- Lefavre, L., Döll.** 2007. *Ground-up City: Play as a Design Tool*, 010 Publishers, Rotterdam.
- Lefebvre, H.** 1991. *The Production of Space*, Trans. Smith, D.N., Blackwell Publishing, Cornwall
- Lefebvre, H.**, 1996. *Writings on Cities*, Trans. and Eds. Kofman, E. and Lebas, E., Blackwell Publishing, Cornwall.
- Lefebvre, H.**, 2003. *The Urban Revolution*, Trans. Bononno, R., The University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Lefebvre, H.**, 2007. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev. Gürbüz, I., Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Lyotard, J.F.**, 2000. *Postmodern Durum*, Çev. Çiğdem, A., Vadi Yayınları, Ankara.
- Mai, U.**, 2005. Doğu Alman Kentlerinde Kültür Şoku ve Kimlik Bunalımı, *Mekan, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, Ed. Öncü, A., Weyland, P., Çev. Şimşek, L., Uygun, N., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Malbert, R.**, 2010. Introduction, in *Everyday is a Good Day: The Visual Art of John Cage*, Hayward Publishing, London.
- Marcus, G.E., Saka, E.**, 2006. *Assemblage - Theory, Culture & Society*, Vol:23(2-3):101-109, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA, New Delhi.
<http://tcs.sagepub.com>

- Mardin, Ş.**, 2009. *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, Der. Türköne, M. ve Önder, T., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marshall, P.**, 2003. *Anarşizmin Tarihi*, Çev. Alogan, Y., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Marx, K., Engels, F.**, 1999. *Anarşizm Üzerine*, Çev. Belli, S., Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K.**, 2004. *Kapital*, Çev. Bilgi, A., Sol Yayınları, Ankara.
- Massey, D.**, 1999. *Space, Place, and Gender*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Massey, D.**, 1999. Imagining Globalization: Power-Geometries of Time-Space, in *Global Futures: Migration, Environment and Globalization*, Eds. Brah, A., Hickman, M.J. and Ghail, M.M., MacMillan Press Ltd., London.
- May, D.**, 1991. Projections, Belgesel film, The National Film Board of Canada, http://www.nfb.ca/film/krzysztof_wodiczko_projections/ 12 Eylül 2013
- McDonough, T.**, 2001. Fluid Spaces: Constant and the Situationist Critique of Architecture, in *The Activist Drawing: Retracing Situationist Architectures from Constant's New Babylon to Beyond*, pp.93-105, Eds. De Zegher, C. and Wigley, M., The M.I.T. Press, Cambridge and London.
- McLuhan, M. ve Fiore, Q.**, 2012. *Medya Mesajı, Medya Mesajıdır*, Haz. Agel, J., Media Cat, İstanbul.
- Meran, N.**, 2010. *5237 Sayılı TCK'da İmar Kirliliğine Neden Olma*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Miles, M.**, 1997. *Art, Space and the City: Public Art and Urban Futures*, Routledge, New York.
- Miles, M.**, 1989. *Art for Public Places*. Winchester School of Art Press, Hampshire.
- Miles, M.**, 2008. *Urban Utopias: The Built and Social Architectures of Alternative Settlements*, Routledge, New York.

Millar, J., 2010. Not Wanting to Say Anything About John Cage, in *Everyday is a Good Day: The Visual Art of John Cage*, Hayward Publishing, London.

Miraç, Z., 2012. Beni AKM'ye Sokmuyorlar, Milliyet. <http://gundem.milliyet.com.tr/beni-akm-ye-sokmuyorlar/gundem/gundemdetay/08.11.2012/1623571/default.htm> 8 Kasım 2012

Mitchell, W.J., 2000. Imagining E-Topia, in *Architecturally Speaking: Practices of Art, Architecture and The Everyday*, Ed. Read, A., Routledge, London and New York.

Mitchell, W.J., 2004. *The Cyborg Self and The Networked City*, M.I.T Press, Massachusetts.

Morris, W., 2011. *Hiç Bir Yerden Haberler*, Çev. Alakuş, M., Say Yayınları, İstanbul.

Moure, G., 2006. *Gordon Matta-Clark: Works and Collected Writings*, Ediciones Poligrafa, Barcelona.

Mumford, L., 1928. *The Story of Utopias*, Boni and Liveright Publishers, New York.

Mumford, L., 2007. *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Çev. Koca, G. ve Tosun, T., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Navaro-Yaşın, Y., 2006. *İstanbul Küresel ile Yerel Arasında, Kültür Kehanetleri: Yerelliğin Toplumsal İnşası*, Haz. Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul.

Norberg – Shulz, C., 1985. *Intentions in Architecture*, The M.I.T. Press, Massachusetts.

Ortaylı, İ., 2008. *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Orwell, G., 2010. *Katalonya'ya Selam*, Bgst Yayınları, İstanbul.

Öncü, A. ve Weyland, P., 2005. *Mekan, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, Çev. Şimşek, L., Uygun, N., İletişim Yayınları, İstanbul.

Öncü, A., 2006. İstanbullular ve Ötekiler- Küreselcilik Çağında Orta Sınıf Olmanın Kültürel Kozmolojisi, *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul.

- Öz, T.**, 2012. Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i Mimariye.
<http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/115/1305.pdf> 20 Aralık 2012
- Özkan, S.**, 2000. Hassan Fathy'nin Çabası ve Mimarlığı Üzerine Kişisel Düşünceler, *Hasan Fethi: Çağdaş Dünya Mimarları Dizisi 5*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Öztürk, M.**, 2004. Türk Sineması'nda Gecekondu, *European Journal of Turkish Studies* , Thematic Issue N°1 – Gecekondu. <http://ejts.revues.org/94#tocto1n1>
- Pappenheim, F.**, 2002. *Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum*, Çev. Ak, S., Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Perez, R.**, 2008, *Anarşi ve Şizoanaliz*, Çev. Avşar, Ş.A., Ed. Koyuncu, E. ve Avşar, Ş.A., Versus Kitap Yayınları, İstanbul
- Poindexter, G. C.**, 1996. *Collective Individualism: Deconstructing the Legal City*, University of Pennsylvania Law Review, Ref No: 96-4-26
- Proudhon, P.J.**, 2010, Mülkiyet Nedir? Veya Hukukun ve Yönetimin İlkesi Üzerine Araştırmalar, Çev. Çetinkasap, D. , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Quinn, B.** 2003. *The Fashion of Architecture, in Fashioning the Metropolis*, Berg Publishers, New York.
- Rancière, J.**, 2010. *Özgürleşen Seyirci*, Çev. Şaman, E.B., Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Read, H.**, 1964. Anarchism and Modern Society, in *The Anarchists*, pp. 344-353, Eds. Harowitz. I. L., Dell Publishing Co., New York.
- Reto, G.**, 2008. *Explorations in Architecture: Teaching, Design, Research*, Birkhäuser Architecture, Basel.
- Rousseau, J.J.**, 2010. *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Alper, A. Oda Yayınları, İstanbul.
- Rudofsky, B.**, 1965. *Architecture Without Architects*, The Museum of Modern Art Catalogue, New York.

- Ruskin, J.** 1851. *Pre-Raphaelitism*, John Wiley Publication, New York.
http://books.google.com.tr/books?id=zR0EAAAAYAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false 21 Mart 2012
- Sadler, S.**, 1999. *The Situationist City*, The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts.
- Sadler, S.**, 2005. *Architecture without Architecture*, The M.I.T Press, Cambridge, Massachusetts.
- Said, E.W.**, 2008. *Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları*, Çev. Ülner, B., Metis Yayınları, İstanbul.
- Selbuz, C.**, 2013. Osmanlı'da Ermeni, Yahudi, İtalyan Anarşistler, *Türkiye'de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme*, Ed. Soydan, B., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sennett, R.**, 1970. *The Uses of Disorder*, Yale University Press, New Haven and London.
- Sennett, R.**, 1996. *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Durak, S., Yılmaz, A., Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Sennett, R.**, 2008. *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*, Yale University Press, New Haven and London.
- Sevin, V.**, 2010. *Assur Resim Sanatı: Yeni Assur Sanatı-II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Simmel, G.**, 2004. *Modern Kültürde Çatışma*, Çev. Bora, T., Kalaycı, N. ve Gen, E., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Simmel, G.** 2009. *Bireysellik ve Kültür*, Çev. Birkan, T., Metis Yayınları, İstanbul.
- Soja, E. D.**, 2000. Thirdspace: expanding the scope of the geographical imagination, in *Architecturally Speaking: Practices of Art, Architecture and The Everyday*, pp.13-31, Ed. Read, A., Routledge, London and New York.
- Soja, E.D.**, 2002. Postmetropolis Üzerine Altı Söylem, *20. Yüzyıl Kenti*, Der. ve Çev. Duru, B. ve Alkan, A., İmge Kitabevi, İstanbul.

- Sokolina, A.**, 2001. Alternative Identities: Conceptual Transformations in Soviet and Post-Soviet Architecture. <http://www.artmargins.com/index.php/featured-articles/371-alternative-identities-conceptual-transformations-in-soviet-and-post-soviet-architecture>
- Sonn, R.D.**, 1989. *Anarchism and Cultural Politics in Fin de Siècle France*, University of Nebraska Press, London.
- Sorkin, M.**, 2011, Ötopya, Hemen Şimdi!, *Dosya 24: mimarlığın toplumsal sorumluluğu*, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi. <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya24.pdf> 30 Nisan 2011
- Soydan, B.**, 2013. *Türkiye’de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Steiner, H.**, 2000. Off the Map, in *Non-Plan: Essays on Freedom, Participation and Change in Modern Architecture and Urbanism*, pp. 126-138, Eds. Hughes, J. and Sadler, S., Architectural Press Routledge, New York.
- Stolleis, M.**, 2009. *Yasanın Gözü: Bir Metaforun Tarihi*, Çev. Çağlar, A., Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Şen, B.**, 2005. Soylulaştırma: Kentsel Mekanda Yeni Bir Ayrışma Biçimi, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, Haz. Kurtuluş, H., Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Şeyh Bedreddin**, 2011. *Varidat*, Çev. Ketene, C., Genesis Kitap, Ankara.
- Tanyeli, U.**, 2000. Hasan Fethi ve Mimarlıkta Radikal Muhalefet, *Hasan Fethi: Çağdaş Dünya Mimarları Dizisi 5*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- TDK**, 2013. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <http://www.tdk.gov.tr/> 21 Mart 2013
- Tekeli, İ.**, 2008. *Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ.**, 2009. *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Thompson, N.**, 2012. *Living as Form: Socially Engaged Art From: 1991-2011*, Creative Time Books – The M.I.T Press, Cambridge.

TMMOB Mimarlar Odası, 2012. Afet Riski Olan Alanlardaki Yapıların Yıkımına İlişkin Yönetmelik Taslağı Hakkında TMMOB Mimarlar Odası Görüşü, <http://www.mimarist.org/raporlar/2463-afet-riski-olan-alanlardaki-yapilarin-yikimina-iliskin-yonetmelik-taslagi-hakkinda-tmmob-mimarlar-odasi-gorusu.html> 8 Ağustos 2013.

TMMOB Şehir Plancıları Odası, 2013. Afet Riski Olan Alanlardaki Yapıların Yıkımına İlişkin Yönetmelik Taslağı Hakkında Görüşü, http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=3941&tipi=4&sube=0#.UqDxYxZD2L 8 Ağustos 2013.

TMMOB Mimarlar Odası, 2013. 6495 Sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla 3194 Sayılı İmar Kanunu'nun 8. Maddesinde Yapılan Değişiklikler Hakkında TMMOB Mimarlar Odası Değerlendirmesi, 43. Dönem 2. Merkez Danışma Kurulu Belgeler, İzmir.

TOKİ, 2007. T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi – Tarihçe. <http://www.toki.gov.tr/ptext.asp?id=2> 25 Ekim 2012

Toy, E., 2010. *Türk Gerilla Tarihi*, Güner Yayınları, İstanbul.

Tuğlacı, P., 1974. *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Sözlük*, Cilt III, Pars Yayınevi, İstanbul.

Tucker, B.R., 1964. State Socialism and Libertarianism. in *The Anarchists*, pp. 344-353, Ed. Harowitz, I. L., Dell Publishing Co., New York.

Turner, J.F.C., 1976. *Housing By People: Towards Autonomy in Building Environments Ideas in Progress*, Marion Boyars Publishers, London.

Tümer, G., 2003. Marjinalite Üzerine Notlar, *Mimarlar Odası İzmir Şubesi Bülten*, 2003/1-45.

UN-HABITAT AGFE, 2009. Advisory Group On Forced Evictions, Mission to Istanbul, Republic of Turkey, June 8 to 11th 2009. http://www.unhabitat.org/downloads/docs/10008_1_593995.pdf 25 Aralık 2012

UN-HABITAT AGFE, 2011. Forced Evictions: Global Crisis, Global Solutions <http://www.unhabitat.org/pmss/getElectronicVersion.aspx?nr=3187&alt=1> 25 Aralık 2012

UNCHS, 1996. An Urbanizing World — Global Report on Human Settlements 1996

<http://www.unhabitat.org/content.asp?typeid=19&catid=555&cid=5375> 25
Aralık 2012

Urry, J. and Gregory, D., 1985. *Social Relations and Spatial Structures*, MacMillan Publishers Ltd., London.

Usta, S., 2005. *Platon'dan Jambulos'a Antikçağ Ütopyaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Uzunçarşılı Baysal, C., 2011. Türkiye'nin Kentsel Dönüşüm Politikaları Karşısında Barınma ve Kent Hakkı, Yeşiller Partisi Kent Politikaları Rapor Dizisi – 1, İstanbul.

Üstün, G., 2009. *Kentsel Dönüşümün Hukuki Boyutu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

Valbelle, D., 2000. Kentlerin Doğuşu ve Ölüşü, *Kentlerin Doğuşu*, Çev. Girgin A.B., İmge Kitabevi, Ankara.

Venturi, R., 1977. *Complexity and Contradiction in Architecture*, The Museum of Modern Art Papers on Architecture, New York.

Vidler, A., 2000. Planets, comets, and dinosaur: digital identity in virtual space, in *Architecturally Speaking: Practices of Art, Architecture and The Everyday*, Ed. Read, A., Routledge, London and New York.

Virillio, P., 1991. *The Lost Dimension*, Semiotext(e) Books / Autonomedia, New York.

Vitruvius, 1960. *The Ten Books on Architecture*, Trans. Morgan, M. H., Dover Publications, New York.

Ward, C., 2000. Anarchy and Architecture: A Personal Record, in *Non-Plan: Essays on Freedom, Participation and Change in Modern Architecture and Urbanism*, Eds. Hughes, J. and Sadler, S., Architectural Press Routledge, New York.

Wark, M.K., 2008. Bir Hacker Manifestosu, Çev. Darende, M. , Altıkırkbeş Yayın, İstanbul.

Weber, M., 2003. *Şehir*, Çev. Ceylan, M., Bakış Yayınları, İstanbul.

Weber, M., Simmel, G., Tönnies, F. ve Martindale, D., 2005. *Şehir ve Cemiyet*, Haz. Aydoğan, A., İz Yayıncılık, İstanbul

Weir, D., 1997. *Anarchy & Culture: The Aesthetic Politics of Modernism*, University of Massachusetts Press, Amherst.

Weisman, L.K., 1992. *Discrimination by Design: A Feminist Critique of the Man-Made Environment*, University of Illinois Press, Chicago.

Weyland, P., 2005. Küresel Mekanlarda Cinsiyetlendirilmiş Yaşamlar, *Mekan, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, Ed. Öncü, A., Weyland, P., Çev. Şimşek, L., Uygun, N., İletişim Yayınları, İstanbul.

Wilson, E., 1991. *The Sphinx in the City: Urban Life, Control of Disorder, and Women*, Virago Press, London.

White, J.B., 2006. İslami Moda, *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul.

WHO Commission on Social Determinants of Health from the Knowledge Network on Urban Settings, 2008, Our Cities, Our Health, Our Future: Acting on Social Determinants for Health Equity in Urban Settings.
http://www.who.int/social_determinants/resources/knus_final_report_052008.pdf 24 Eylül 2012.

Whyte, I.B., 1982. *Bruno Taut and the Architecture of Activism*, Cambridge University Press, London.

Wodiczko, K., 2000. Open Transmission, Chapter 6: Moving, , in *Architecturally Speaking: Practices of Art, Architecture and The Everyday*, Ed. Read, A., Routledge, London and New York.

Wright, E., 1989. *Postmodern Brecht*, Çev. Bahçıvan, A., Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Wu, C., 2005. *Kültürün Özelleştirilmesi: 1980'ler Sonrasında Şirketlerin Sanata Müdahalesi*, Çev. Soğancılar, E., İletişim Yayınları, İstanbul.

Wycherley, R.E., 1993. *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, Çev. Nirven, N. Ve Başgelen, N., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Yarros, V.S., 1936. Philosophical Anarchism: Its Rise, Decline, and Eclipse ,in *The American Journal of Sociology* , Vol. 41, No.4 (Jan, 1936), pp:470-483, The University of Chicago Press. <http://www.jstor.org/pss/2768957> 15 Temmuz 2013

Yağcı, E., 2005. Mimarlıkta Moda Olgusu: Kapitalist Toplumlarda Moda Eğilimlerinin Mimarlığa Etkileri, *Yüksek Lisans Tezi*, Tez Yöneticisi: Sevgi Lökçe, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yağcı, E., 2009. The Revival of Anarchism : The Radical Architectonic Representations, *LIVENARCH IVth International Congress*, (Re/De) Constructions in Architecture, Temmuz 2009

Yağcı, E., 2010. İstanbul'dan Geriye Ne Kalacak?, *Mimarist Sayı: 37*- Güz 2010.

Yağcı, E. 2012. TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şube Yapı Denetim Kanun Taslağı Hakkında Panel konuşma notları.

Yağcı, E., 2013. Video Röportaj: Gülsuyu-Gülensu Yaşam ve Dayanışma Derneği başkanı İbrahim Bilgili ile, 17 Nisan 2013

Yaşın, Y.N., 2006. Kültür Kehanetleri: Yerelliğin Toplumsal İnşası, *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Keyder, Ç., Metis Yayınları, İstanbul.

Yörükhan, T., 1969. *Şehirlerin Yeniden Geliştirilmesi veya Yenilenmesi Sırasında İşbirliği*, İmar ve İskan Bakanlığı – Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi - 32 , Ankara.

Zelyut, R., 2010. *Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler*, Yön Yayıncılık, İstanbul.

URL-1, http://www.beyoglu.bel.tr/beyoglu_belediyesi/default.aspx?SectionId=16, Belediye Tarihçesi. 25 Ekim 2013.

URL-2, <http://www.bianet.org/bianet/toplum/149282-bu-sefer-de-ferikoy-de-ermeni-kadina-saldiri>, Bianet. 03 Temmuz 2013.

URL-3, http://www.cathar.info/1204_origins.htm The Cathars, 04 Haziran 2012.

URL-4, http://www.midi-france.info/08_buy.htm 04 Haziran 2012.

- URL-5, http://www.auroville.org/journals&media/avtoday/oct_2002/housing_anarchy.htm 11 Mart 2012.
- URL-6, <http://www.auroville.org/environment/villages/sewa.htm> SEWA. 11 Mart 2012.
- URL-7, http://www.auroville.org/thecity/centre_for_urban_research.htm Centre for Urban Research. 11 Mart 2012.
- URL-8, http://www.auroville.org/journals&media/avtoday/october_2003/auroville_unity.htm 11 Mart 2012.
- URL-9, http://www.gandhiashram.org.in/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=41 Ashram History. 27 Şubat 2012.
- URL-10, http://aksam.medyator.com/2010/07/26/haber/siyaset/7604/tarlabasi__cokuntu_alani__haline_gelmis_bolgeyi_ihya_projesidir.html Akşam Gazetesi, 26 Aralık 2011.
- URL-11, <http://exlibris.org/nonconform/engdis/diggers.html> Diggers. 15 Kasım 2012.
- URL-12, <http://www.diggers.org/overview.htm> Who were (are) the Diggers? 15 Şubat 2013.
- URL-13, <http://www.team10online.org/> TEAM 10, 15 Kasım 2012.
- URL-14, <http://www.ilaud.eu/index.htm> ILAUD, 03 Temmuz 2013.
- URL-15, http://www.hundertwasser.at/english/texts/philo_verschimmelungsmanifest.php Mouldiness Manifesto against Rationalism in Architecture, 25 Ağustos 2013.
- URL-16, <http://www.cddc.vt.edu/sionline/chronology/1956.html> CDDC- Center for Digital Discourse and Culture, 01 Nisan 2012.
- URL-17, <http://www.archigram.net> Arcigram, 09 Ekim 2010.

- URL-18, http://www.westminster.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0020/160238/Southbank-Pamphlet_lo.pdf The art of concrete: Building The South Bank Arts Center, 09 Kasım 2012.
- URL-19, https://xively.com/?from_cosm=true Public Clouc The Internet of Things, 16 Kasım 2013.
- URL-20, <http://archinect.com/features/article/47037> Architecture's Second Life, 12 Mayıs 2010.
- URL-21, <http://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2011/05/2011519182744550587.html> Interactive timeline: Anonymous, 29 Mayıs 2011.
- URL-22, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/05/201151917634659824.html> Anonymous and the Arab uprisings, 20 Haziran 2011.
- URL-23, <http://redhack.tumblr.com/page/3> Halk Kurtuluş Cephesi Basın Açıklaması, 19 Mart 2013.
- URL-24, <http://www.hurriyetdailynews.com/anti-hackers-to-fight-local-intl-e-threats.aspx?pageID=238&nID=28403&NewsCatID=338> Anti-hackers to fight local int'l e-threats, 23 Ağustos 2012.
- URL-25, <http://www.overduereview.com/2013/04/19/ghost-in-the-shell-1995/> Ghost in the Shell, 10 Eylül 2012.
- URL-26, http://www0.cs.ucl.ac.uk/research/vr/Projects/PRESENCCIA/Public/presenccia_public/sharedDocuments/presenccia_publications/Publications/app1/04_20070919-PRESENCE2007-bernardet-XIM_final.pdf The eXperience Induction Machine and its Role in the Research on Presence, 10 Eylül 2012.
- URL-27, <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Pages/Haber.aspx?NewsID=19582#.Ut9eNRBahD9> İBB Gençlik Meclisi'nden Graffiti Festivali, 19 Temmuz 2011.
- URL-28, <http://www.eastsidegallery-berlin.de> East Side Gallery, 20 Mayıs 2013.
- URL-29, <http://emlakkulisi.com/berlin-duvarinin-dogu-yakasi-galerisinin-bir-bolumu-yikildi/157276> Berlin Duvarı'nın Doğu Yakası Galeri'sinin bir bölümü yıkıldı!, 11 Mart 2013.

URL-30, <http://www.telegraph.co.uk/culture/culturenews/10206188/Banksys-stolen-No-Ball-Games-mural-to-sell-at-auction.html> Banksy's 'stolen' No Ball Games mural to sell at auction, 27 Temmuz 2013.

URL-31, <http://arrestedmotion.com/2011/09/banksy-top-25-most-expensive-works-ever/9> Top 25 Most Expensive Banksy Works Ever, 23 Ekim 2011.

URL-32, <http://www.davidcerny.cz/en/entropa.html>, Entropa, 19 Şubat 2013.

URL-33, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1114284/Artist-says-duped-Czech-government-bizarre-EU-sculpture-showing-Bulgaria-toilet-leaving-Britain-out.html> Artist says he duped Czech government over bizarre EU sculpture showing Bulgaria as a toilet and leaving Britain out, 14 Ocak 2009.

URL-34, <http://www.art21.org/images/krzysztof-wodiczko/hirshhorn-museum-washington-dc-1988> "Hirshhorn Museum, Washington, D.C.," 1988, 20 Mayıs 2013.

URL-35, <http://www.interrogative.org/projects/> 27 Temmuz 2013.

URL-36, http://www.womenareheroes-lefilm.com/site_womenareheroes/ 12 Ekim 2012.

URL-37, <http://www.jr-art.net/projects/women-are-heroes-africa> 12 Ekim 2012.

URL-38, <http://www.womenonwaves.org> Women on Waves, 19 Ekim 2013.

URL-39, <http://arteutil.net/2013/03/women-on-waves/> 19 Ekim 2013.

URL-40, <http://kamusalsanatlaboratuvari.blogspot.com/p/carpana.html> 12 Ekim 2012.

URL-41, <http://biopolitics.gr> 17 Eylül 2012.

URL-42, <http://www.usgbc.org/about/history> 17 Eylül 2012.

URL-43, <http://www.breeam.org> 23 Eylül 2012.

URL-44, <http://www.worldgbc.org/activities/news/global-news/government-leadership-awards-applaud-cities-transforming-built-environments/> 23 Mart 2013.

URL-45, <http://www.tarlabasi360.com/tr/tarlabasinda-yarin/avrupanin-en-iyi-kentsel-yenileme-projesi-2013> 25 Nisan 2013.

URL-46, <http://calearth.org> 20 Nisan 2013.

URL-47, <http://www.spatialagency.net/database/counter.communities> 13 Mayıs 2013.

URL-48, <http://www.architectureindevelopment.org/news.php?id=40> 15 Mayıs 2013.

URL-49, <http://upsidedownworld.org/main/> 25 Nisan 2013.

URL-50, http://www.impactalliance.org/ev_en.php?ID=49485_201&ID2=DO_TOPIC 29 Nisan 2013.

URL-51, <http://www.wholeearth.com/index.php> 11 Aralık 2012.

URL-52, <http://www.spatialagency.net> 25 Aralık 2012.

URL-53, <http://herkesicinmimarlik.org/portfolio/atil-koy-okullari-projesi-ovakent/> 30 Ekim 2013.

URL-54, <http://www.unrisd.org/> 11 Eylül 2013.

URL-55, <http://laituri.hel.fi/en/content/seeking-soul-city> 15 Ocak 2013.

URL-56, http://www.she.coop/english/index_eng.asp 26 Kasım 2012.

URL-57, <http://www.portoalegre.cc> 10 Şubat 2013.

URL-58, <http://interface-studio.com/projects/> 20 Aralık 2012.

URL-59, <http://michaeljamesrogers.com/80398/699956/gallery/arctic-flowers> 19 Kasım 2012.

URL-60, <http://www.bruno-latour.fr/node/2069> 27 Temmuz 2012.

URL-61, <http://www.wastedspaces.org/> Wasted Spaces, 12 Ağustos 2012.

URL-62, <http://www.ilesam.org.tr/sayfa1.asp?id=1155> Telif Haklarının Tarihsel Gelişimi, 29 Ekim 2012.

URL-63, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4867.html> Kanun No. 4867, 29 Ekim 2012.

URL-64, <http://halicdayanismasi.blogspot.com> Haliç Dayanışması, 22 Aralık 2013.

URL-65, <http://kenthareketleri.wordpress.com/hakkimizda/> Kent Hareketleri, 19 Kasım 2013.

URL-66, <http://www.istanbuldaneoluyor.com/?p=467> 18 Haziran'da Parklarda Neler Konuşuldu?, 29 Ağustos 2013.

URL-67, <http://birgun.net/haber/halkin-evine-polis-tacizi-5456.html> Birgün Gazetesi, 19 Ekim 2013.

URL-68, <http://en.squat.net/tag/turkey/> 20 Kasım 2013.